

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ**

Веселин Б. Конатар

**ЕФИКАСНОСТ ОБАВЕШТАЈНИХ
СЛУЖБИ И ПРОФЕСИОНАЛНА ЕТИКА**

Докторска дисертација

Београд, 2015

**UNIVERSITY OF BELGARDE
FAKULTY OF SECURITY STUDIES**

Veselin B. Konatar

**THE EFFICIENCY OF INTELLIGENCE
SERVICES AND PROFESSIONAL ETHICS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

Др Бранко Ромчевић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Чланови комисије:

Датум одбране

_____ 20 . године

ЕФИКАСНОСТ ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ И ПРОФЕСИОНАЛНА ЕТИКА

Резиме: Терористички напади Ал Каиде на Сједињене Америчке Државе 11. септембра 2001. године, као и обавештајне грешке и промашаји везани за ирачко оружје за масовно уништење који су били повод за рушење режима Садама Хусеина 2002/2003. године, нису једине микроепизоде које су демонстрирале немоћ обавештајних служби чак и најмоћнијих држава да избегну изненађења у суочавању са безбедносним претњама "постхладноратовске" ере, те недостатак интегритета да се супротставе "политизацији" обавештајног рада (производа). Неопходност прилагођавања новој безбедносној стварности, односно захтеви за ефикаснијим, делотворнијим и етичнијим обавештајним агенцијама условили су да обавештајна делатност постане широко разматрана и актуелна тема у научним и стручним круговима. Ипак, упркос широкој расправи која се води у циљу изналажења модуса за унапређивање рада обавештајних агенција разматране опције не дају коначан одговор на кључно питање - да ли су за ефикаснији рад обавештајних служби, поред увећања буџета и јачања механизма контроле и надзора, довољне структурне реформе? У раду смо покушали да докажемо да увећање буџетских средстава и јачање механизма контроле и надзора представља само један од нивоа у процесу изградње ефикаснијих и делотворнијих обавештајних агенција.

Полазећи од карактера савремених безбедносних ризика и претњи који намећу потребу за флуиднијим и динамичнијим обавештајним агенцијама, те чињеница да су у низу познатих обавештајних неуспеха критичне грешке биле последица обавештајних практичара одговорних за прикупљање података, обавештајних аналитичара који су из њих изводили закључке и, на крају ланца, крајњих корисника производа обавештајног

рада (доносилаца одлука), условили су да истраживање буде конципирано тако да на прецизан и логички кохерентан начин омогући да се кроз анализу тока обавештајног истраживања ("обавештајног циклуса") изврши дескрипција: узрочно-последичних веза које владају међу учесницима у свакој од фаза обавештајног истраживања; улоге и значаја индивидуалних способности свих учесника обавештајног процеса; етичких проблема који прате све сегменте обавештајног рада захваћеног истраживањем; и објасни - зашто упркос експертским знањима, примени савремених научно-истраживачких метода и техничких достигнућа резултат обавештајног истраживања (обавештајни производ) никада не може бити прихваћен као поуздана основа за доношење (политичких, војних економских и других) одлука. Разумевање узрока који унутар "обавештајног циклуса" воде до обавештајних неуспеха је први, најважнији, и до сада запостављани корак у стварању ефикаснијих, делотворнијих и етичнијих обавештајних агенција. У том смислу смо у делу који се односи на обавештајне активности истраживали следеће процесе: а) процес прикупљања података агентурним и иследним методом; б) процес анализе прикупљених података; и в) етичке проблеме који прате процесе прикупљања података применом наведених метода, као и оне који се јављају током аналитичког процеса. Дакле, истраживали смо унутрашње детерминанте "обавештајног циклуса" које, према нашем мишљењу, пресудно утичу на ефикасност обавештајног истраживања, из чега смо извели закључак да се ефикасност обавештајних служби може унапредити без додатног задирања у сферу људских права и подривања демократских вредности, пре свега кроз: а) *процесне измене* (које се односе на: управљање и усмеравања обавештајних служби; процес прикупљања обавештајних података; процес обраде прикупљених података; процес израде и дисеминације обавештајног производа; ефектније коришћење обавештајног производа у процесу одлучивања; и квалитетнију комуникацију на релацији „произвођач – конзумент“); б)

измене у свести и култури понашања обавештајних практичара, обавештајних агенција и корисника њихових услуга; и, на крају, в) структурне корекције; како би се ефикасније и са најмањом штетом по репутацију државе, обавештајне практичаре, грађанске слободе и демократију остваривали задаци због којих обавештајне службе и постоје. За разлику од осталих бирократских организација, остваривање ових задатака је немогуће без активног учешћа и подршке обавештајних практичара.

Комплексност предмета истраживања која произилази из природе проблема, теоријског и операционог одређење предмета истраживања, постављених циљева истраживања и утврђеног хипотетичког оквира, захтевала је мултиметодски приступ и комплементарну анализу доступних извора података. Главне методе коришћене током истраживања су: преглед, анализа и интерпретација научне и стручне литературе, као и компаративни метод.

Кључне речи: *ефикасност, обавештајна служба, обавештајне активности, необавештајне активности, обавештајно истраживање, професионална етика.*

THE EFFICIENCY OF INTELLIGENCE SERVICES AND PROFESSIONAL ETHICS

Summary: Al-Qaeda terrorist attacks in the USA on September 11th in 2001, as well as mistakes and failures of intelligence service related to Iraqi weapons for mass destruction that had been the cause of Saddam Hussein's regime overthrow in 2002-2003, are not the only micro-episodes that demonstrated the weakness of intelligence services, even those of the most powerful states, to avoid surprises when facing security threats of the "post-Cold War" era. This also demonstrated their lack of integrity to confront "politicalization" of intelligence work (the product). The necessity of adjustment to a new security reality, i.e. the demands for more efficient, more effective and more ethical intelligence agencies, caused that the intelligence activity has become widespread and burning issue in scientific and academic circles. However, despite a broad discussion that is being led in order to find modes for the improvement of intelligence services work, the considered options do not provide a conclusive answer to the key question – are structural reforms, beside budget enlargement and strengthening of control and surveillance mechanisms, sufficient for more efficient work of intelligence services? This study is trying to prove that budget sources enlargement and strengthening of control and surveillance mechanisms represent only one of the levels in a process of establishing more efficient and effective intelligence services.

The study starts from the properties of contemporary security risks and threats that impose a necessity for more fluid and more dynamic intelligence services, then goes over the fact that in a range of known intelligence failures critical mistakes were a consequence of the intelligence practitioners responsible for data collection, then the intelligence analysts that drew conclusions from them, and finally, comes to the ultimate users of the intelligence work's product (decision-makers). These all caused that this study has been composed in such a manner that via analysis of intelligence research flow ("intelligence cycle")

precisely and logically enables to conduct a description of the following: cause and consequence relations that are present among participants in each of the intelligence research phases; the role and significance of individual abilities of all participants in intelligence cycle; ethical issues that follow all segments of intelligence work affected by the research. Then the aim of this study is also to explain – why, despite experts’ knowledge, application of contemporary scientific and research methods and technological improvements, the result of intelligence research (intelligence product) can never be accepted as a reliable basis for decision-making (whether those political, military, economic or any other). Understanding the causes within “intelligence cycle” that lead to intelligence failures is the first, the most important and so far neglected step in creation of more efficient, more effective and more ethical intelligence services. In these terms, the following processes have been researched in the chapter related to intelligence activities: a) the process of collecting data by agential or investigative methods; b) the analysis process of compiled data; and c) ethical issues that follow the processes of collecting data via mentioned methods, as well as those occurring during analytical process. Therefore, this study has researched internal determinants of “intelligence cycle” which, according to author’s opinion, undoubtedly influence on the efficiency of an intelligence research, from which the conclusion has been drawn that the efficiency of intelligence services can be enhanced without additional intrusion into a sphere of human rights and without undermining democratic values. This can be conducted through the following: a) *process alterations* (related to: managing and directing intelligence services; the process of collecting intelligence data; processing the compiled data; the process of generating and dissemination of intelligence product; a more effective use of intelligence product in a process of decision-making; a higher quality communication between “the producer” and “the user”); b) changes in *awareness and culture of behavior* of the intelligence practitioners, intelligence services and users of their services; and eventually, c) *structural correction* in

order to accomplish more efficiently and with a minimum damage to state reputation, intelligence practitioners, civil rights and democracy the tasks which intelligence service actually exist for. In contrast to the other bureaucratic organizations, achieving these tasks is impossible without active participation and support of intelligence practitioners.

The complexity of this research subject that emerges from the nature of the problem, theoretical and operative definition of the research subject, the set research goals and the determined hypothetical framework, demanded a multi-method approach and complementary analysis of available data sources. The main methods used during the research are: overview, analysis and interpretation of scientific and specialized sources, as well as comparative method.

Key words: *efficiency, intelligence service, intelligence activities, non-intelligence activities, intelligence service research, professional ethics.*

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ТЕОРИЈСКО - МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	4
1. Проблем истраживања	4
2. Предмет истраживања	6
2.1. Прелиминарно одређење проблема	17
2.2. Теоријско одређење проблема	18
2.3. Операционално одређење проблема	18
2.4. Просторно, временско и дисциплинарно одређење	18
3. Циљеви истраживања	19
4. Хипотетички оквир истраживања	20
5. Методолошки оквир истраживања	21
6. Научна и друштвена оправданост истраживања	23
II ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ОБАВЕШТАЈНИХ АКТИВНОСТИ	24
1. Историјски развој шпијунаже	24
2. Теоријско одређење појма обавештајна активност	39
3. Теоријско одређење појма обавештајна служба	44
4. Међународно - правни аспект шпијунаже	51
4.1. Да ли је шпијунажа у мирнодопским условима законита или незаконита активност?	54
5. Ефикасност обавештајних служби	58
5.1. Управљање људским потенцијалима као фактор ефикасности	61
6. Професионална етика	67
6. 1. Етички кодекси	70
6.1.1. Етички кодекси и кодекси понашања	73
6.1.2. Професија и професионалац	74
III ПРИКУПЉАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА ОД ЉУДСКИХ ИЗВОРА	80
1. Обавештајно истраживање	83
1.1. Теоријски и практични модели обавештајног циклуса	85
2. Агентурни (класични) метод прикупљања података	95
2.1. Класификација агената	104
2.2. Фазе агентурног рада	108

2.2.1. Избор кандидата.....	110
2.2.2. Оцена потенцијалног кандидата.....	112
2.2.3. Врбовање (регрутовање) агената.....	115
2.2.4. Обука агента.....	116
2.2.5. Рад са агентом.....	117
2.2.6. Одржавање везе са агентом.....	118
2.2.7. Окончање агентурног односа.....	119
3. Прикупљање података методом ислеђивања.....	120
IV ЕТИЧКИ ПРОБЛЕМИ У ПРИКУПЉАЊУ ОБАВЕШТАЈНИХ ИНФОРМАЦИЈА АГЕНТУРНИМ И ИСЛЕДНИМ МЕТОДОМ.....	124
1. Терминолошко дефинисање појмова етика и морал.....	127
2. Улога етике у обавештајном раду: корист или сметња?.....	130
2.1. Реалистички приступ.....	136
2.2. Деонтолошки (идеалистички) приступ.....	140
2.3. Консеквенцијалистички приступ.....	145
3. Етички проблеми у прикупљању информација агентурним методом.....	150
3.1. Етички проблеми у раду са добровољним агентима.....	152
3.2. Регрутовање агената преваром и уценом.....	160
3.3. Регрутовање агената застрашивањем и поткупљивањем.....	169
3.4. Регрутовање агената из редова криминогених структура.....	177
4. Етички проблеми у прикупљању информација методом ислеђивања.....	179
4.1. Поузданост информација добијених применом насиља.....	181
4.2. Законска ограничења присилног испитивања.....	187
4.3. Да ли је морално право да се не буде мучен апсолутно?.....	195
V АНАЛИТИЧКА ФАЗА ОБАВЕШТАЈНОГ ЦИКЛУСА.....	202
1. Дефинисање обавештајних захтева.....	202
2. Формулисање хипотеза.....	209
3. План прикупљања и евалуација података.....	210
4. Писање извештаја, предлагање опција и дистрибуција извештаја.....	216
5. Узроци деформације аналитичког процеса.....	219
5.1. Немотивисана необјективност.....	220
5.2. Мотивисана необјективност.....	224
5.2.1. Политизација аналитичког процеса и производа.....	227
5.2.1.1. Нереални захтеви као узрок неспоразума између политичких креатора и обавештајне службе.....	229
5.2.1.2. Проблем правовременог информисања.....	233
5.3. Етички проблеми у дистрибуцији обавештајног производа.....	236

VI НЕОБАВЕШТАЈНИ ВИД ДЕЛОВАЊА ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ.....	242
1. Корени необавештајних активности.....	243
2. Дефинисање појма "необавештајне активности" обавештајних служби.....	247
3. Класификација необавештајних операција обавештајних служби.....	253
3.1. Информационо - психолошке операције.....	257
3.2. Операције изграђивања политичке агентуре.....	267
3.3. Операције обавештајних служби у сфери економије.....	273
3.4. Паравојне операције обавештајних служби.....	286
3.4.1. Циљане ликвидације као вид паравојних операција.....	294
3.4.2. Контратерористичке операције “циљаних ликвидација” као вид паравојних операција.....	305
4. Фазе реализације необавештајних операција обавештајних служби.....	317
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	325
ЛИТЕРАТУРА.....	345

УВОД

Због својеврсног *sui generis* положаја, ауре тајанствености која покрива обавештајне активности, специфичне мисије, метода и средстава које користе, обавештајних успеха, грешака и промашаја, митова и легенди, обавештајне службе су одувек привлачиле пажњу, изазивале сумње, похвале и критике шире јавности. Историографи и обавештајни теоретичари, који документовано потврђују да је шпијунажа једна од најстаријих професија, напомињу да најзначајнији период у њиховој целокупној историји започиње након терористичких напада Ал Каиде на Сједињене Америчке Државе, 11. септембра 2001. године, који су и код највећих скептика отклонили сумње у њихов значај и указали на потребу ширег научног приступа изучавању обавештајне делатности, као угаоног камена управљачког система. Дакле, у светлу савремених политичких потреба, безбедносних ризика и претњи са којима се државе суочавају, више се не поставља питање - да ли су обавештајне службе неопходне, већ шта је потребно учинити да се њихова ефикасност повећа, а да то не буде остварено на штету основних људских права?

Завршетак Хладног рата отворио је ново поглавље у теорији и пракси међународних односа у коме држава није изгубила своју централну улогу, али је присиљена да међународну сцену све више дели са актерима чији се профил не уклапа у традиционалну таксономију међународне политике. Овакав развој догађаја ни обавештајне службе најмоћнијих држава нису могле да предвиде, затичући их неспремне за изазове „постхладноратовског“ периода. Уместо једног („главног“) непријатеља, познатих намера, потенцијала, стратегије и тактике, долази до мултипликације извора конфликта, субјеката који представљају претњу, метода и средстава вођења борбе. Нови, асиметрични непријатељи националне безбедности и обавештајних служби више нису статични, већ

динамични, тешки за идентификацију, нелинеарног понашања, транснационално мрежноцентрично (само)организовани, без респекта према законима и моралним нормама, јасне доктрине и утврђених правила ратовања, због чега су изузетно тешки за праћење, процењивање и предвиђање. Све ово пред обавештајне службе поставља нове захтеве и, изнад свега, потребу за новим системским приступом и адаптирањем на нове околности. Неопходност прилагођавања новој безбедносној стварности и потреба за увећањем ефикасности обавештајних служби као никада пре постаје широко разматрана тема у научним и стручним круговима. Ипак, упркос широкој расправи, предложена решења не дају коначан одговор на кључно питање - да ли су за ефикаснији рад обавештајних служби, поред јачања механизма контроле и надзора и увећања буџета, довољне структурне реформе агенција?

Као одговор на питање како унапредити ефикасност обавештајног рада неке државе су, са једне стране, посегнуле за давањем ширих овлашћења својим обавештајним службама, док су, истовремено, са друге стране појачале њихову спољну контролу и надзор. Широка овлашћења дају им право да хапсе, затварају на неодређено време, ислеђују уз примену тортуре, дубоко залазе у личну приватност, ограничавају људска права и слободе, планирају убиства, итд.¹ Позивање на разлоге националне безбедности и коришћењем аргумената о њеној угрожености отвара простор (ствара легитимитет) за суспендовање владавине права, непоштовање међународног права, војно или обавештајно мешање у послове других држава. Са друге стране, имајући у виду различите могућности злоупотребе тајне моћи, бројне државе су развиле механизме демократске и цивилне контроле над својим обавештајним службама који

¹ Видети: Bar-Zohar Majkl, Mišal Nisim. (2014). *Mossad. Najveće misije izraelske tajne službe.* (Prevela s engleskog Alisa Koljenšić Radić). Beograd: Magelan Press; Piekalkiewicz, Janusz. (1979). *Duga ruka Izraela.* Zagreb: Alfa; Levkov, Milivoje. (2001). *Izraelska obaveštajna služba.* Beograd: „Filip Višnjić“;

обухватају: а) *политичку контролу* (контрола од стране извршне и законодавне власти), б) *административну контролу* (унутрашњи надзор и управљање обавештајним службама), в) *контролу од стране независних државних установа* (судски органи, ревизорске институције, омбудсман, итд.), *контролу од стране јавности*. Сваки сегмент контроле има своју специфичну улогу и представља само један део у свеукупном систему контроле, надгледања и надзора, чија је сврха да обезбеди законитост, пропорционалност и исправност за активности које службе безбедности због природе свог посла извршавају у тајности.² Међутим, како се показало, ни једна од ове две опције није допринела револуционарном увећању ефикасности обавештајних служби у борби са нетрадиционалним претњама којима је изложена савремена заједница. Произилази да кључ решења проблема треба тражити у нечему другом.

² Лазић, Радојица. (2014). *Контрола служби безбедности у Србији*. Београд: Академија за националну безбедност/Службени гласник, стр. 14.

I ТЕОРИЈСКО- МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. Проблем истраживања

Догађаји од 11. септембра 2001. године, као и обавештајни промашаји у вези са ирачким оружјем за масовно уништење, што је био повод за рушење ирачког режима 2002/2003. године, нису једине микроепизоде које су показале да и поред широких овлашћења чак ни обавештајне службе најмоћнијих држава нису имуне на грешке и неуспехе, али су уз контроверзне активности (тајне операције свргавања легално изабраних влада, подстицање оружаних сукоба, саботаже, подстрекивање на издају, уцењивање, лажи, крађе, киднаповања, тортуре, убиства, итд.), тешко спојиве са демократском етиком и политичком културом, допринеле јавном исказивању неповерења и покретању лавине критика на рачун њихових компетенција да се баве оним због чега постоје, те оптужбама да су посвећеније одржавању свог високог статуса него потребама које захтевају шири национални интереси. Истраживања обавештајних неуспеха, покренута у готово свим обавештајним службама света након наведених догађаја, открила су разне правне, међуинституционалне и културне баријере које су се показале као препрека ефикаснијем остваривању обавештајне мисије (нпр. одсуство јасно дефинисаних захтева и приоритета; збуњујуће и противречне директиве од стране креатора политике; неефикасна размена обавештајних информација међу обавештајним службама једне обавештајне заједнице; неефикасна размена информација између владиних агенција и обавештајних служби; неефикасно коришћење постојећих база података; неефективно коришћење производа обавештајног рада; „политизација“ обавештајних служби; итд.). На правне, међуинституционалне и културне баријере, као спољне детерминанте обавештајног циклуса, обавештајне службе ретко

могу да утичу, за разлику од унутрашњих лимитирајућих фактора који су у домену њиховог утицаја. Стога, да би се схватило значење мноштва унутрашњих варијабли које, зависно од комбинација, могу имати одраза на ефикасност, неопходно је познавати начин функционисања обавештајних служби, технологију израде обавештајног „производа“ и њихове реалне могућности, тј. познавати обавештајне службе *“in vivo”*. То не само да отвара простор за боље разумевање стварних проблема који рађају моралне дилеме и условљавају обавештајне неуспехе, грешке и промашаје, већ и успешније решавање захтева који се тичу успостављања баланса између принципа *тајности*, који је од животне важности за обавештајни рад (и, парадоксално, заштиту демократије), и принципа *транспарентности* и *одговорности*, што су захтеви демократије. Принцип тајности, присутан у свим сегментима обавештајног рада, отежава разумевање и изучавање специфичности обавештајних активности. Али хипертрофирање принципа тајности, који није увек у служби часних мотива, неминовно би имало одраза на ефикасност обавештајних служби, исто као што претерана затвореност може бити претња демократским вредностима. Произилази да „иако постоје да би штитиле безбедност и имовину грађана и њихових политичких заједница у којима грађани живе, у одређеним околностима постоји опасност да саме службе постану потенцијални извор претњи”.³

Полазећи од задатака које диктирају политички, економски, војни и други интереси, нових врста изазова и претњи националној, регионалној и међународној безбедности, ограниченог доступа подацима тајног карактера, те широким могућностима за урушавање демократских вредности и људских права, сматрамо да суштинске промене у обавештајним службама у циљу прилагођавања савременим политичким и безбедносним трендовима пре свега треба да обухвате: а) *процесне измене*,

³ Born Hans, *Democratic and Parliamentary Oversight of the Intelligence Services, Practices and Procedures*, Working paper Series, №. 20, Geneve, May 2002.

које се односе на: управљање и усмеравање обавештајних служби; прикупљање података; обраду прикупљених података; израду обавештајног производа; дисеминацију и ефектније коришћење обавештајног производа у процесу одлучивања; и квалитетнију комуникацију на релацији „произвођач – конзумент“; б) измене у *свести* и *култури понашања* обавештајних практичара, обавештајних агенција и корисника њихових услуга; и, на крају, в) *структурне корекције* (које су увек праћене дуготрајним хаосом у раду и снижавањем ефикасности), како би се ефикасније и са најмањом штетом по репутацију државе, обавештајне практичаре, грађанске слободе и демократију остваривали задаци због којих обавештајне службе и постоје – производња специфичне врсте знања која доносиоцима одлука омогућава исправније одлучивање. За разлику од осталих бирократских организација, остваривање ових задатака је немогуће без активног учешћа и подршке обавештајних практичара. Из тих разлога је неопходно да законодавци пре усвајања закона или нових модела контроле обавештајних служби (који никада неће бити идеални, с обзиром да, према Платону, „закон никада не може прецизно да пропише оно што је најправедније и најбоље за све, па чак ни када је реч о оном најусклађенијем закону“⁴) покажу да добро разумеју њихове функције, одреде сфере деловања, задатке и улогу која им је намењена, увек имајући на уму да за ефикасну контролу и надзор обавештајних служби сами закони нису довољни.

2. Предмет истраживања

Радикалне промене глобалне безбедносне стварности на почетку XXI века, додатно су утицале на место, улогу, циљеве, делокруг и стратегију

⁴ Наведено према: Bobio, Norberto. (1990). *Budućnost demokratije: Odbrana pravila igre*. Beograd: Filip Višnjić, стр. 163.

рада обавештајних служби. Ово је у директној вези са тенденцијом да је „све више ствари које су изван контроле чак и најмоћнијих држава због расипања моћи са држава на недржавне актере“,⁵ на које традиционални институционални одговори не дају резултате. Из тих разлога, савремена стратегија обавештајног рада све више поприма обриси „ловачке стратегије“, у којој су обавештајни практичари све више „ловци“, а све мање „сакупљачи“.⁶

Основни задатак обавештајних служби је да правовремено открију намере, циљеве и интересовања других како би се правилно, јасно и свеобухватно утврдила стратегија заштите сопствених интереса, вредности и циљева.⁷ Произилази да се њихова обавеза састоји у „изражавању забринутости“ много пре него ситуација добије кризни карактер.⁸ Међутим, чињеница да природа савремених изазова, ризика и претњи који стоје пред међународну заједницу захтева флуидније и динамичније обавештајне агенције, спремне на континуирану трансформацију и прилагођавање захтевима времена, те индиције, да су у низу познатих обавештајних неуспеха и промашаја критичне грешке биле последица професионалаца одговорних за прикупљање података, обавештајних аналитичара који су из њих изводили закључке и, на крају ланца, крајњих корисника производа обавештајног рада, условљава да наше истраживање буде постављено тако да на прецизан и логички кохерентан начин, следећи ток обавештајног истраживања („обавештајног циклуса“), објасни узрочно-последичне везе које у њему владају, покаже улогу и значај индивидуалних

⁵ Naj, S. Džozef. (2012). *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag, str. 14.

⁶ Видети: Martin Rudner, "Hunters and Gatherers: The Intelligence Coalition against Islamic Terrorism", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 17, 2004, pp. 193-230; Bellaby Ross W., "Many Spheres of Harm: What's 'Wrong' with Intelligence Collection?", ИЕА, Конференцијски рад, Балтимор, УСА, 2009.

⁷ Scott Len, Jacson Peter, "The Study of Intelligence in Theory and Practice", *Intelligence and National Security*, 19(2), 2004, p. 139-169.

⁸ Даллес, Аллен. (2011). *Доктрина: Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Эксмо, стр. 119.

способности свих учесника обавештајног процеса, опише етичке проблеме који прате све сегменте обавештајног рада, и објасни зашто упркос експертским знањима, примени научно-истраживачких метода и најсавременијих техничких достигнућа он никада не може бити егзактна наука. Схватање узрока који доводе до обавештајних грешака и неуспеха је први, најважнији, и до сада запостављани корак ка стварању ефикаснијих, делотворнијих и етичнијих обавештајних агенција. У том смислу истраживање обухвата: а) процес прикупљање података (као основну делатност обавештајних служби), са посебним освртом на агентурни и иследни метод; б) процес анализе прикупљених података; в) необавештајне операције, као средство оптимизације националне моћи и остваривања утицаја на међународној сцени; итд., изучавање етичких проблема који прате сваку од наведених области обавештајног рада, уз указивање на важност изучавања етике у циљу смањење броја неисправних одлука, одговорније и професионалније понашање обавештаних практичара.

Полазећи од става да се презентирање „истине“ политичким чиниоцима може сматрати категоричким императивом, самим тим и етичним поступком, начини на који обавештајне агенције долазе до истине захтевају додатно етичко преиспитивање. Прикупљање података о људима, државама, догађајима и активностима је основна функција обавештајних служби. Без прикупљања информација рад обавештајних служби би се мало разликовао од нагађања.⁹ Сам процес прикупљања обавештајних података од људских извора је веома компликован и свакако један од „најпрљавијих“ сегмената обавештајног процеса.¹⁰ У стварности, суштински

⁹ Lowenthal, Mark M. (2003). *Intelligence: From Secrets to Policy* (2nd. ed.). Wshington, D.C.: CQ Press, pp. 54-86.

¹⁰ Ричард Бетс (Betts Richard) сматра да је израз прикупљање обавештајних информација помоћу људских извора (human colection), за који се у професионалном обавештајном жаргону користи скраћеница ХУМИНТ, истоветан са класичном шпијунажом. Betts, Richard K., "American Strategic Intelligence: Politics, Priorities, and Direction", у: *Intelligence policy and National Security*, Hamden, Archon Books, Connecticut, 1981, p. 253.

елемент класичне шпијунаже представља регрутовање (врбовање) агената као извора важних информација, што се суштински разликује од прикупљања података техничким средствима. То је процес који неретко обухвата сложене и неморалне радње манипулације особама које су директан извор обавештајних сазнања или лицима која на одређени начин могу доћи до брижљиво чуваних података, информација, докумената или ствари, које у највећем броју случајева не би добровољно уступили под нормалним околностима. Сви методи који се примењују за регрутовање агената су са етичког аспекта веома дискутабилни и крећу се у распону од психолошких лукавстава, физичке принуде (злостављања), па до сексуалних и других врста уцена,¹¹ што код њих може да изазове одређене врсте *повреда*. Зато се део неетичног поступање са људским изворима обавештајних података може истраживати и евалуацијом изазваних повреда. Дакле, регрутовани извори обавештајних података (агенти) су у суштини *средства* у рукама обавештајних практичара, са степеном контроле који је у директном односу са сумњом у њихову лојалност.

Када је реч о етичким проблемима као пратећој појави агентурног рада мора се нагласити да они не леже искључиво у природи начина на који се агентурни однос успоставља (добровољно, преваром, принудом, уценом итд.), већ и карактеру података прикупљених на тај начин, који након аналитичке обраде постају „обавештајни подаци“ употребљиви као основа за доношење (политичких, економских, војних и других) одлука. Упркос могућностима да агент буде непоуздан, нелојалан, неодговоран, „подметнут“, итд., а агентурни подаци нетачни, непотпуни, непроверени, или намерно модификовани да преваре или обману, овај најстарији метод

¹¹ Видети: Умнов, М.И., Зигуненко, С.Н., Белоусов, Р.С., Давидсон, А.Б., Иванов, Д. (1999). *Секретные миссии. Битвы, выигранные в постели*. Москва: Аква-Терм; Mijaković Saša, "'Sex-Espionage' as a Method of Intelligence and Security Agencies", *Безбедност*, год. LVI, 1/2014, стр. 5-22.

прикупљања података је један од најефикаснијих и незаобилазних начина прикупљања сазнања о носиоцима савремених ризика и претњи. Борба против транснационалног тероризма, организованог криминала и других асиметричних претњи ослоњена искључиво на радиоелектронске обавештајне службе је унапред осуђена на неуспех, с обзиром да терористичке и криминалне организације копирају и унапређују преузете методе рада обавештајних служби, што од обавештајних агенција захтева темељно преиспитивање и унапређивање постојећих модела врбовања и идеолошке обраде агената, креативнији и маштовитији потенцијал обавештајних практичара.

Потреба за враћањем на класичну шпијунажу и клишее утврђивање хиљадама година поново је актуелизовала ислеђивање уз примену тортуре као методу прикупљања података, упркос томе што ни један од међународно-правних инструмената не именује изузетке у којима би прикупљање података на овај начин било допуштено нити дозвољава коришћење података добијених применом насилних метода.¹² Надаље, подаци добијени применом мучења су увек од сумњиве вредности, а сама примена насилних техника не наноси штету искључиво испитиваном (агенту, заробљенику, пребегу, избеглици, итд.), репутацији државе која примењује тортуру, већ и оном који је практикује (испитивачу, обавештајном практичару).¹³

За адекватно доношење одлука потребно је разумевање ситуације, при чему слобода у избору неке од опција неретко зависи од тога колико су рано доносиоци одлука обавештени, односно правовременог поседовања

¹² Видети: Born Hans, Li Jan. (2005). *Postizanje odgovornosti u obaveštajnoj delatnosti: Pravni standardi i najbolji način nadzora obaveštajnih službi*. Oslo: Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama.

¹² *Ибид.*

¹³ Према Amnesty International-у, последњих година примена тортуре је забележена у 150 земаља света, међу којима су је практиковале и многе демократске државе. <http://agentura.ru/terrorism/pytki/> (Пристапљено 15/03/2015).

корисне информације. Прикупљање података или информација разноврсног карактера само по себи не представља суштину обавештајног рада, нити су такви подаци или информације од користи док не буду подвргнути процесу аналитичке обраде, тј. не буду оцењени, систематизовани и уведени у контекст обавештајног истраживања како би се извео одговарајући закључак (произвело знање), чију вредност, по правилу, потврђују њихови корисници. Због тога „обавештајна делатност подсећа на археологију: правилна интерпретација чињеница једнако је важна као и њихово проналажење“.¹⁴ Следи да обавештајна анализа представља процес оцењивања и трансформације изворних („сирових“) информација у описе, објашњења и закључке неопходне за крајње кориснике у циљу минимизације несигурности при доношењу одлука. На процес доношења одлука, поред правовременог информисања (обавештавања), једнако утичу њена објективност, поузданост, целовитост и јасноћа, што све заједно, опет, не гарантује да ће аналитички производ произвести добру политику. Сходно Р.В. Џонсу: „Критеријум доброг производа се не своди на то да сте у праву. Информација је дужна да убеди ... органе да примене одговарајуће мере“.¹⁵

Аналитички рад захтева поседовање специфичних знања и висок степен познавања различитих специјалности. Из огромне количине збуњујућих и често противречних података и информација које се из отворених и тајних извора сливају у обавештајне системе једино је проницљиви и креативни људски ум способан да уочи и препозна политичку или оперативну важност неке појаве, догађаја, активности или тенденције, да издвоји и изучи оно што је неопходно и на основу тога изведе логичне и смислене закључке. Међутим, и поред тога што су

¹⁴ Herman, Michael. (2001). *Intelligence Services in the Information Age*. London/Portland, OR: Frank Cass Publishers, p. 10.

¹⁵ Наведено према: Плэтт, В. (1997). *Информационная работа стратегической разведки*. Москва: Издательский дом “Форум”, стр. 34.

обавештајни аналитичари обучени и оспособљени за упоређивање, систематизовање и вредновање података прикупљених из различитих извора и њихово претварање у кредибилне обавештајне документе, могућности појаве непоправљивих грешака су у сваком сегменту аналитичког процеса велике. Иако се процес аналитичке обраде података у највећој мери одвија у складу са методологијом научних истраживања, обавештајна анализа се од њих разликује у погледу података са којим раде, начина њиховог прикупљања, времена које им стоји на располагању за обраду, намене истраживања, начина представљања резултата, као и корисницима завршног производа. У таквим околностима, чак ни најискуснији обавештајни аналитичари нису у стању да утврде поузданост свих података са којима располажу, а услед строге поделе послова унутар саме организације веома често ни компетентност њихових извора. Наведено говори да ни најтачнији подаци нису гаранција да ће обавештајни аналитичар својим закључцима помоћи схватању суштине истраживаног проблема или дати алтернативе за његово решавање. Другим речима, поуздани подаци нису гаранција да ће се на крају обавештајног циклуса добити корисно обавештење. Према томе, један од кључева за ефикаснију обавештајну анализу не подразумева напоре усмерене на увећање количине и квалитета података већ, пре свега, унапређивање „модела мишљења“ које користе обавештајни аналитичари, уз пребацивање акцента са досадашње праксе анализирања „онога што је прикупљено“ на анализу „онога што је неопходно прикупити“.

Имајући у виду да обавештајни аналитичари често раде са непотпуним и непровереним информацијама, узак временски оквир за извршавање постављених задатака, чињеница да на процес аналитичке обраде прикупљених података кључну улогу имају образовање, искуство, креативност, маштовитост и вредносни систем обавештајног аналитичара, те могућност да сам ток анализе буде подвргнут спољним утицајима - јасно

је зашто аналитички производ никада не може бити апсолутно поуздан водич за доношење исправних одлука. Сумирајући узроке који током аналитичког процеса могу довести до обавештајних грешака и неуспеха, долазимо до две савршено различите групе разлога: а) обавештајне грешке и неуспеси настали услед немотивисане необјективности, и б) обавештајне грешке и неуспеси настали услед мотивисане необјективности.

Поред тога што омогућавају успешније креирање и вођење унутрашње и спољне политике све су присутнија настојања за ширењем намене и улоге обавештајних служби изван обавештајних садржаја рада. Необавештајне операције као средство оптимизације националне моћи и ширења утицаја изван хоризонта сопствених граница, у све већој мери постају саставни део рада савремених обавештајних служби.¹⁶ Оне најчешће подразумевају вршење директног или индиректног утицаја на стране владе, догађаје, делатности различитих организација и појединаца у циљу остваривања спољне политике, без могућности идентификовања стварног спонзора операције.¹⁷ Корисност оваквих активности, које су се у бројним ситуацијама показале као фаталне и са дуготрајним последицама не само по државу – жртву, већ и државу - спонзора операције, предмет су жестоких спорења: прво, због незаконитог карактера и етичких проблема који се јављају при њиховој реализацији, и друго, због непредвидљивости резултата, с обзиром да пракса говори да тајне акције често стварају више проблема него што их решавају. Нажалост, у светлу савремених безбедносних изазова, ризика и претњи, неке врсте тајних акција су постале крајња неопходност.

¹⁶ Видети: Caparini Marina, *Challenges of control and oversight of intelligence services in a liberal democracy*. Paper presented at the Workshop on democratic and Parliamentary Oversight of Intelligence Services, organized by the Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 3-5 October 2002, p. 2.

¹⁷ Видети: Church Frank, "Covert Action: Swamp of American Foreign Policy", *Bulletin of the Atomic Scientist*, 52(1), January/February 1976, pp. 7-11; Rudgers David F., "The Origins of Covert Action", *Journal of Contemporary History*, 35(2), April 2000, pp. 249-262.

Упоредо са ширењем овлашћења, захтева од стране многобројних клијената, усложњавања задатака и скраћивања времена за њихово решавање, долази до мултипликације моралних дилема са којима се сусрећу обавештајни практичари, доводећи их неретко у позицију да буду уклештени између „две врсте моралности“ – личне и професионалне. У таквим околностима, према појединим теоретичарима обавештајне делатности, професија обавештајним практичарима дозвољава изузеће од неких конвенционалних моралних норми, тј. професионална етика дозвољава поступке које лични морал забрањује. У прилог концепту да заштита, осигурање и самоодржање државе, без обзира на цену и примењена средства, представља „највише добро“, Сидни Хук (Sidney Hook) наводи да је чињење *зла* оправдано ако је оно услов да се спречи *веће зло*;¹⁸ односно – „Тамо где нам се чини да имамо јасан избор између два зла, и да једно од њих треба сматрати озбиљним, морамо изабрати мање зло. Може бити исправно повредити нечија права да би се избегла катастрофа. Парадокс „прљавих руку“ јесте да понекад морамо да учинимо нешто лоше да бисмо учинили нешто исправно. Не чинимо, међутим, ништа што је морално неприхватљиво бирајући мање зло. Напротив, били бисмо одговорни за мање зло и морали бисмо да дамо све од себе како бисмо на крају исправили то зло“.¹⁹ Таквог мишљења је и Ангела Гедрон (Angela Gedron), која безбедност државе види као приоритет, с обзиром да је без сигурне државе заштита свих осталих вредности и интереса немогућа.²⁰ Насупрот томе, неки теоретичари, попут Алана Голдмана (Goldman Alan), мишљења су да би било врло проблематично обавештајној професији

¹⁸ Према: Jacobs, Arthur L., „Ethics and Intelligence: Comment and Correspondence“, *Foreign Affairs*, 56(5), 1978, p. 874; Hook Sidney, „Intelligence, Morality, and Foreign Policy“, *Freedom at Issue* 25, Mar/Apr. 1976, pp. 3-7.

¹⁹ Svensen, Fr. H. Laš. (2006). *Filozofija zla*. (Prevela s norveškog Nataša Ristivojević-Rajković). Beograd: Geopoetika, стр. 204.

²⁰ Gedron Angela, „Just War, Just Intelligence: An Ethical Framework for Espionage“, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 18(3), 2005, p. 400.

давати неку врсту „морално различите улоге“,²¹ упркос томе што обавештајне агенције и њихови професионални стандарди од обавештајних практичара некада захтевају, па чак и подстичу, да чине „недостојне поступке“ (лажу, варају, краду, корумпирају, уцењују, тргују, итд).²² Наравно, они то раде за добробит државе, иако знају да је тај чин сам по себи лош, рђав, и да, иако може бити образложен, никада није оправдан. Уважавајући такве околности и полазећи од принципа истинољубља, Сисела Бок (Sissela Bok) од моралних агената, што обавештајни практичари јесу, захтева да докажу да су њихове лажи биле неопходне као последње средство или опција.²³ Изузеци од етичких принципа, пак, морају бити темељно оправдани, образложени и предузети (као последња опција) искључиво у циљу остваривања важних националних циљева, а не да буду примењивани због своје професионалне сврсисходности.

Када је реч о законима којима се регулише рад обавештајних служби познато је да су они увек уопштени, апстрактни и да више скривају него што говоре, пружајући могућност за различита тумачења зависно од околности и резултата операције. Наравно, закони су неопходни, али не и довољни за свеобухватно регулисање понашања обавештајних служби. И што је посебно важно нагласити - закони о обавештајним службама ништа не говоре о методологији обавештајног процеса, у коме треба тражити кључ за унапређивање ефикасности обавештајних агенција и ефикаснију демократску и цивилну контролу. Чињеница да што нека активност има већу моћ и капацитет да изазове штету, видљиву или невидљиву, то је потребније да буде ограничена законом и етиком. У светлу обавештајних

²¹ Опширније: Goldman, Alan. (1980): *The Moral Foundations of Professional Ethics*. Totova, NJ: Rowman & Littlefield.

²² Видети: Hulnick Arthur S., Mattausch Daniel W., "Ethics and Morality in United States Secret Intelligence", *Harvard Journal of Law & Public Policy* 12(2), Spring 1989, pp. 520-522.

²³ Bok, Sissela. (1999). *Laying: Moral Choice in Public and Private Life*. (2 издање). New York: Vintage Books, pp. 30-31.

активности у иностранству остаје само етика.²⁴ Стога, док год постоје разлике између нормативног и стварног, и више него изражена „етикофобија“, „обавештајне службе ће се налазити изнад закона, изнад друштва, морала и општих друштвених вредности, тако да је свака контрола и надзор у суштини само формална...“,²⁵ односно - обавештајна делатност ће и даље, како многи сматрају, бити игра без правила.²⁶ Наравно, оваквом схватању доприносе и понашања влада које нису спремне да се одрекну вођења политике моћи како изван, тако и унутар својих граница.²⁷

Из наведеног се закључује да у широкој лепези обавештајних активности ни једна није без моралног садржаја, односно обавештајни рад као делатност смештена унутар друштвене праксе мора у себи да има етичке компоненте. Без тих компоненти обавештајни рад за оне који у њему учествују не би представљао смислену делатност, професију, већ неодговорно понашање. Управо зато етичка димензија није необавезан додатак обавештајним активностима, већ њихов инхерентни део. Самим тим један од циљева истраживања је да укаже да етика није сметња за обавештајну професију већ основа која пружа услове за доношење исправнијих одлука и успешније извођење обавештајних операција

²⁴Анализирајући рад Централне обавештајне агенције 1962 године, главни правни консултант ЦИА је изнео мишљење да „њена делатност није ограничена никаквим оквирима...“. Дамаскин, Игоръ А. (2005). *100 Великих операциј специјалних служби*. Москва: „Вече“, стр. 265.

²⁵ Шаваев Андрей Г., Лекарев Станислав В. (2003). *Разведка и контрразведка. Фрагменти светског искуства и теорије*. Москва: Издательская группа „ВДЦ-пресс“, стр. 28.

²⁶ Видети: Гордиевский Олег, Кристофер Эндрю. (1999). *КГБ. Историја внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева*. Москва: Центрполиграф.

²⁷ У складу са наведеним, бивши шеф источнотачке обавештајне службе ШТАЗИ, Маркус Волф, наводи: „Цивилизовани свет треба владе чија ће се политика окренути од компромитоване употребе моћи у међународним односима, као и у односу према властитим грађанима, и која ће водити према поштовању права и на оним подручјима на којима то до сада није био случај. Без постављања таквих политичких циљева, захтев да се укроти „монструм“ (под којим аутор подразумева обавештајне службе, н.а.) остаће пука жеља“. Wolf, Markus. (2004). *Čoujek bez lica. Šef špijuna u tajnom ratu*. (S nemačkog preveo Tomislav Jakić). Zagreb: Golden marketing/Tehnička knjiga, стр. 312.

оправданих реалним потребама, посебно ако се има у виду да закони и интерна упутства ретко дају одговоре на моралне дилеме са којима ће све чешће бити суочавани обавештајни практичари. Другим речима – ако обавештајни рад намерава да буде етичан, први корак мора да буде разумевање штете коју може да припадници обавештајних служби могу да проузрокују мети обавештајног интереса, себи, организацији и држави. Тек у том случају је могуће донети одлуку да ли је штета коју може да проузрокује прихватљива (оправдана) у датим околностима. Наравно, подразумева се да она у неким околностима може бити оправдана, док у другима није. Разумевањем штете, као сфере преплитања виталних интереса, могуће је залагати се за етички оквир који ће јасно издвојити ефекат које операције обавештајних служби могу имати и тиме разумети шта јесте, или није погрешно у вези са њима.

2.1. Прелиминарно одређење

Савремени свет је суочен са несигурношћу као трајном стварношћу и тежњом за сигурношћу као дугорочном преокупацијом, што захтева ефикасније, делотворније и професионалније обавештајне службе. Природа и карактер претњи, задатака и захтева све већег броја клијената, од обавештајних служби захтевају брзо реаговање, адаптирање и корениту трансформацију као начин да се смање изненађења и неодређености. Истовремено, природа нових задатака за собом повлачи увећање етичких (интерних и екстерних) проблема и моралних дилема са којима се суочавају обавештајни практичари.

Полазећи од става да ће будући задаци и захтеви на које ће обавештајни професионалци морати да одговоре бити све комплекснији, време за решавање све краће, обавештајни неуспеси, промашаји и грешке све скупљи, а одлуке у све већој мери зависити од њихове моралне

осетљивости, предмет истраживања ће бити: **„Ефикасност обавештајних служби и професионална етика“**.

2.2. Теоријско одређење

Теоријско одређење предмета истраживања намеће потребу да се на основу постојеће теоријске и искуствене грађе, која је научно проверена и потврђена, формулише појмовни оквир будућег истраживања и изврши анализа појмова релевантних за истраживање, као и њихових узајамних односа, уз осврт на разноликост у дефинисању и интерпретирању у домаћој и иностраној литератури. Дакле, истраживање ће бити базирано на домаћим и страним знањима и пракси која могу да допринесу научном сагледавању низа проблема који се јављају у раду обавештајних служби и њиховој рефлексiji на ефикасност рада. У том смислу ће током истраживања бити анализирани следећи релевантни појмови: обавештајна служба, обавештајна активност, обавештајно истраживање („обавештајни циклус“), агент, агентурни метод, етика, морал, обавештајни податак и информација, и необавештајне операције.

2.3. Операционално одређење проблема

Операционално одређење предмета истраживања је симетрично предложеној структури докторске дисертације, из чега се може закључити да ће истраживање бити реализовано кроз пет основних целина (поглавља).

2.4. Просторно, временско и дисциплинарно одређење

Истраживање, које пре свега обухвата спољне обавештајне службе на чијим знањима се заснива спољна политика државе како у време рата, тако

и у време мира, неће бити лимитирано временским и територијалним оквирима, а мултидисциплинарни и интердисциплинарни приступ истраживању проистиче из суштине проблема који се истражује и обухвата следеће научне области: безбедност, право, међународне односе, политику, филозофију, социологију, етику, психологију, психијатрију, криминалистику, криминологију, историју, теологију.

3. Циљеви истраживања

Улога и значај обавештајних служби у савременом свету, као и чињеница да је њихов рад потребно адаптирати новим захтевима бројних корисника, безбедносним ризицима и претњама који захтевају ефикасније и динамичније обавештајне службе, те мултипликација етичких проблема са којима се сусрећу обавештајни практичари, чини да је неспоран како научни, тако друштвени значај третмана овог проблема. Из тих разлога, као свако научно истраживање и ово истраживање пред себе поставља *научни и апликативни (практични) циљ*.

Научни циљ истраживања усмерен је на проширивање постојећих знања о узроцима обавештајних неуспеха; могућностима увећања ефикасности обавештајних служби; етичким проблемима који су инхерентни пратилац обавештајног рада; те спознаји да етика није сметња за ефикасније извршавање обавештајних активности; при чему је могуће остварити неки од следећих научних нивоа: научна дескрипција (утврђивање узрока обавештајних неуспеха, начини увећања ефикасности обавештајних служби и манифестација етичких проблема у обавештајном раду), са елементима научне класификације (разврставање према утврђеним научним критеријумима), уз један од најзначајнијих циљева – давање научног објашњења које треба да пружи одговор зашто се и на који начин одређени проблеми манифестују, како их решити, уз дескрипцију

узрочно-последичних веза манифестованих (етичких и других) проблема на ефикасност обавештајних служби. На овај начин би се увећао фонд знања о датом проблему, што може бити и полазна основа за нова истраживања на исту или сличну тему не само у области безбедносних наука.

Апликативни (практични) циљ истраживања се огледа у практичној примени резултата истраживања који треба да допринесу: бољем разумевању обавештајног рада и етичких проблема које са собом носи обавештајна професија; бољем схватању начина на који ефикасност и контрола обавештајних служби може бити увећана; разумевању да поштовање етичких стандарда није сметња за ефикаснији обавештајни рад, већ напротив, фактор који доприноси стварању ефикаснијих, делотворнијих и одговорнијих обавештајних агенција које ће уживати подршку јавности; изради јасних правила, процедура и техника надзора над обавештајним службама; изради ефикаснијих програма обуке за будуће обавештајне практичаре и обавештајне лидере; изради квалитетног етичког кодекса, који би помогао у изналажењу одговора на бројне моралне и емоционалне дилеме са којима се обавештајни практичари сусрећу у различитим ситуацијама, што значи да их заштити од последица лоших избора и понашања.

4. Хипотетички оквир истраживања

Како се у хипер-комплексном свету међународних односа претње по безбедност држава усложњавају и мултипликују, категорички императив заштите и опстанка државе („државни разлог“ - *raison d'état*), допуњен бригом за њено економско благостање и просперитет, захтева ефикасније и динамичније обавештајне агенције. Имајући у виду да је то могуће остварити изменама у *процесу обавештајног циклуса*; изменама у *свести* и

култури понашања обавештајних практичара, обавештајних агенција и корисника њихових услуга; и на крају, *структурним корекцијама*, како би се ефикасније и са најмањом штетом по репутацију државе, обавештајне практичаре, грађанске слободе и демократију извршавали задаци због којих обавештајне службе постоје, те имајући у виду дескриптивну природу и карактер истраживања, оно ће бити вођено следећом генералном хипотезом: „Ефикасно извршавање појединих задатака од стране обавештајних служби је неизводљиво без кршења етичких принципа, с обзиром да апсолутно морално профилисан обавештајни рад, на садашњем нивоу глобалних цивилизацијских односа, није изводљив. Ипак, и поред нарастајућих изазова, ризика и претњи по безбедност државе, који због своје природе у све већој мери намећу поступања изван конвенционалних моралних норми, ефикасност обавештајних служби је могуће унапредити без додатног задирања у сферу људских права и подривања демократских вредности. Поштовање етичких стандарда доприноси сужавању простора за доношење неисправних одлука, самим тим и увећању ефикасности обавештајних служби, а посредно и јачању поверења и подршке јавности“.

5. Методолошки оквир истраживања

Комплексност предмета истраживања која произилази из природе проблема, теоријског и операционалног одређења предмета истраживања, постављених циљева истраживања и утврђеног хипотетичког оквира, опредељује мултиметодски приступ и захтева комплементарну анализу доступних извора података. У циљу постизања што већег степена валидности истраживање ће обухватити како анализу различитих извора података, тако и коришћење различитих истраживачких метода.

Главне методе које ће се користити током истраживања ће бити: преглед, анализа и интерпретација научне и стручне литературе, као и компаративни метод.

- Прегледом научне и стручне литературе долази се до релевантних сазнања о различитим теоријским становиштима, методолошким приступима, као и о постојећим научним знањима и закључцима до којих се дошло у претходним истраживањима истородних или сличних проблема. Овом методом се генерише основна група података на којима се базира истраживање, који потичу из теоријских извора сублимираних у виду уџбеника и монографија, стручних и научних радова објављених у референтним стручним и научним часописима и зборницима, дозвољавајући да се проблем истраживања осветли из угла различитих научних дисциплина.

Поред основне групе података генерисане прегледом научне и стручне литературе, циљеви истраживања допуштају коришћење и других извора података, тј. анализу садржаја разних институционалних података, медијских садржаја, правних аката, евиденција, извештаја националних и међународних субјеката, доктринарних, теоријских, биографских, аутобиографских, историјских, политичких, итд., ставова и погледа релевантних субјеката, из чега ће се извести синтетички подаци који ће се комплементарно користити са изворним, научним објашњењима, прикупљеним према планираним циљевима истраживања из релевантне научне и стручне грађе.

- Компаративним методом ће се упоређивати различита искуства обавештајних служби у вези са проблемима проистеклим из карактера државне политике, природе савремених ризика и претњи, укључујући и етичке проблеме које са собом носи обавештајни рад. Уз то, комплементарна анализа омогућава поређење инхерентних пратилаца обавештајног рада који утичу на ефикасност обавештајних служби.
- Дакле, компаративни метод омогућава теоријско, аналитичко и синтетичко упоређивање грађе и доступних чињеница о узроцима, основним карактеристикама, обиму и последицама неефикасности

обавештајних служби и неетичких одлука учесника обавештајних активности.

Након прикупљања и обраде искуствене грађе приступиће се њеној интерпретацији, која ће бити систематизована на одговарајући начин.

6. Научна и друштвена оправданост истраживања

Научни значај истраживања би требао да се, пре свега, покаже у његовом доприносу научној дескрипцији, класификацији и објашњењу начина на који обавештајне службе могу бити ефикасније а да то не буде остварено увећањем етичких проблема који прате све сегменте обавештајног рада. На овај начин би се увећао фонд знања о проблему, што може бити и полазна основа за нова истраживања на исту или сличну тему не само у области безбедносних наука. Уз то, резултати истраживања могли би се показати и као педагошки релевантни тако што би, рецимо, били инкорпорирани у наставне програме установа задужених за образовање будућих обавештајних практичара.

Када је реч о друштвеној оправданости истраживања, његови резултати би могли да доведу до већег разумевања комплексности обавештајне делатности, етичких проблема који прате обавештајну професију, и укажу да примена етичких принципа при одлучивању не омогућава само исправније одлучивање, већ и заштиту обавештајних практичара од евентуалних „спољних“ злоупотреба, мотивишући их да одговорније делују у вршењу професионалних обавеза. Поред наведеног, резултати истраживања би могли да послуже као платформа за изградњу или допуну (постојећих) етичких кодекса за обавештајне практичаре који, премда не могу сами собом решити све проблеме који имају етичко обележје, свакако могу благотворно утицати на смањење броја погрешних одлука, односно на смањење броја незаконитих, непрофесионалних, неетичких и нехуманих поступака учињених од стране припадника обавештајно-безбедносних служби.

I ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ОБАВЕШТАЈНИХ АКТИВНОСТИ

1. Историјски развој шпијунаже

Анализа историјског развоја друштва у епохама које су претходиле стварању савремене државе, класификоване на период племена без владара, период племена са владарем, период градова-држава и период империја,²⁸ пружа основу за тврдњу да су први облици систематизованог прикупљања информација, који уједно представљају и рудиментарни облик онога што ће касније прерасти у организовану делатност, „производ инстинкта самоодржања“,²⁹ односно егзистенцијалне потребе појединца, племена и касније државе. Из тих разлога је тешко прихватити тезу да је обавештајни рад „настао са настанком тајни у међуљудским (међугрупним) односима“³⁰.

Један од начина за праћење динамике развоја обавештајних активности може да послужи преглед динамике развоја државе и државног апарата, што се, пре свега, везује за Стари Египат, по чијем моделу су касније створане бројне античке државе и државне бирократије. Извори говоре да су државни чиновници Старог Египта од XX в.п.н.е. образовани у специјализованим школама, а глинене таблице из периода 2600 године п.н.е. сведоче о постојању добро организоване војске, трговине, економије, образовања, итд.³¹ Иако највећи број аутора сматра да се обавештајна

²⁸ Опширније: Creveld, M. (1999). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-59.

²⁹ Видети: Даллес, Аллен. (2011). *Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Ексмо, стр. 11.

³⁰ Видети: Мијалковић, Саша, „Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност“, *Војно дело*, 57(4), 2011, стр. 71-74.

³¹ Курт, Амели. (2004). *Стари источ*. (Прва књига). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 28; Трагове активности на прикупљању података налазимо у још даљој прошлости, а најстарије писано сведочанство за које се тренутно зна потиче из периода од пре 4000 година. Зељковић, Здравко, „Настанак, развој и методе деловања савремених обавештајних служби“, *Ревизија за безбедност*, 5(1), 2011, стр. 75.

делатност у старом веку одвијала несистематизовано, постоје извори који говоре да су и тада неке државе спроводиле систематизован обавештајни рад. Тако на пример, практиковање систематског обавештајног рада јасно се уочава у доба Средњег краљевства у Египту (1991-1648 г.п.н.е.), изражено кроз формирање посебно обучених јединица за прикупљање података обавештајног карактера. Према Бернаруду Монтгомерију, египатски Хикси (1674-1548. г.п.н.е.) поседовали су изузетно ефикасну обавештајну организацију коју су чиниле посебне јединице за истраживање терена и хватање „живог језика“ ради ислеђивања. У сврхе одржавања конспиративних веза приликом таквих (необавештајних) акција се користе примитивна средства комуникације (бакља, димни сигнали, курир, итд.),³² као претече савременим средствима комуникација (телефон, шпијунски сателити, итд). Писмени извештаји намењени старешинама садржавали су податке о извору информација на основу којих се проверавала њихова поузданост, што је пракса и савремених обавештајних служби. У списима из времена фараона Аменхотепа IV (1419-1400 г.п.н.е.) забележено је постојање дворског службеника задуженог за обавештајни рад, коме су извештаји писани на глиненим плочицама и достављани брзим курирским везама. Поред тога, историјски материјали показују да је у циљу ефикасније контроле бројне администрације у древном Египту постојало звање „мајстора тајних краљевских послова“, односно „човека иза завесе“,³³ што недвосмислено упућује на првобитне облике контраобавештајног рада. Надаље, фараони Аменхотеп III и Аменхотеп IV оставили су најстарија сведочанства о дипломатској преписци.³⁴ Закључује се да су древни

³² Clauser, Jerome. (2008). *An Introduction to Intelligence Research and Analysis*. (Revised and Edited by Jan Goldman). Lanham, Maryland/Toronto/Plymouth, UK, p. 2.

³³ Rice, Michael. (2003). *Egypt's Making: The Origins of Ancient Egypt 5000-2000 BC*. (Second Edition). New York: Routledge, p. 190.

³⁴ *Ибид*, p. 190.

египатски фараони поред уочавања значаја добре обавештености јасно раздвајали обавештајне од контраобавештајних послова.

У прилог томе да је Египат био једна од колевки шпијунаже говори и Библија, која садржи сакрална историјска, политичко-социјална, литерарно-уметничка и друга сведочења због којих се сматра „најстаријим историјским извором не само када је реч о теорији, већ конкретним операцијама обавештајног и контраобавештајног карактера“.³⁵ Библијски текстови су сведочанство вековног трајања одређених метода, техника и стратегија вођења рата, укључујући и оне које се односе на организоване обавештајне активности. Такође, библијски текстови дају први опис моћи информације, оличеној у способности да уједини или разједини заједницу, изазове неповерење или посеје раздор опасан за политичку власт, као и опис последица по њеног доносиоца уколико није у складу са преферираним очекивањима (идеологијом). Поред указивања на значај изучавања територије противника пре њеног освајања у Библији се може наћи опис поступка врбовања агента, стварање агентурних мрежа, коришћење агената-пребега, методе и технике одржавања везе са агентима, награђивање агената, потреба поседовања „конспиративног стана“, итд., све што је и данас од суштинске важности за ефикасно функционисање савремених обавештајних служби. Осим текстова који се односе на обавештајне методе рада, у Библији се такође први пут наилази на основне принципе, организацију и механизме деловања органа за политичке истраге („политичку полицију“), чији је главни задатак обезбеђивање надзора и контроле у идеолошко-политичкој сфери живота применом свих расположивих средстава, укључујући и најбруталнија.³⁶

³⁵ Видети: *Obaveštajci i špijuni*. Priredio Vasilij Aleksejevič Stavicki. (Prevod sa ruskog Marina Lazović). Beograd: Paideia, стр. 5.

³⁶ Четврта Мојсијева књига (Књига бројева) и поглавље "Извиђање Обећане земље" говори о Мојсијевом четрдесетогодишњем настојању (1220. године п.н.е.) да са својим народом дође у Обећану земљу. Налазећи се пред земљом Хананском, Мојсију се обрати Јехова (бог) и нареди да у земљу хананску пошаље шпијуне: "И Господ рече Мојсију: 'Пошаљи људе да уходе

Поред Египћана значајан допринос развоју обавештајних активности у старом веку дају и други антички народи: Вавилонци, Асирци, Феничани, Грци, Персијанци, Македонци, Римљани, итд. Тако списи из времена вавилонске државе говоре о развијеној дипломатској служби и њеним

земљу хананску, коју ћу дати синовима Израиљевим, по једног човека од сваког племена отаца њихових пошaljите, све главаре између њих..." (13:3). Отправљајући их да уходе земљу хананску Мојсије рече : "Идите овуда на југ, па изађите на гору, (13:19) видите земљу каква је и какав народ живи у њој, је ли јак или слаб, је ли мали или велики(13:20), и каква је земља у којој живи, је ли добра или рђава, и каква су места у којима живи, еда ли под шаторима или у тврдим градовима (13:21), и каква је сама земља, је ли родна или неродна, има ли у њој дрвета или нема, будите слободни, и узмите рода оне земље." Након ухођења земље хананске, у "Извештају ухода" (13:26) се каже: "И после 40 дана вратише се из земље коју уходише (13:27). И вративши се дођоше Мојсију и Арону и свему збору синова Израиљевих у пустињу фараонску, у Кадис, и испричаше њима и свему збору све и показаше им род оне земље (13:28). И причајући им рекоше: "Идосмо у земљу у коју си нас послао: досита тече у њој млеко и мед, и ево рода њенога (13:29). Али је јак народ који живи у оној земљи, и градови су им тврди и врло велики, а видесмо онде и синове Енакове." ... А Халев утишаваше народ пред Мојсијем, и говораше: „Хајде да идемо да је узмемо, јер је можемо покорити" (13:31). Али други људи који идоше с њим говораху: "Не можемо ићи на онај народ, јер је јачи од нас (13:32)". И просуше зао глас о земљи коју уходише међу синовима Израиљевим говорећи: "Земља коју прођосмо и уходисмо земља је која прождире своје становнике, и сав народ који видесмо у њој јесу људи врло велики. "Видесмо онде и дивове, синове Енакове, рода дивовскога, и чињаше нам се дасмо према њима као скакавци, такви се и њима чињасмо (13:33)". Библија. (2006). Ваљево: Глас Цркве, стр. 131-133.

Из наведеног се лако може закључити да су обавештајни задаци поверени уходама били политичког, економског, војног и социјалног карактера. Извештај ухода завређује посебну пажњу, јер се мишљења ухода разилазе (13:31), (13:32) и (13:33). Дијаметрално супротне информације су имале негативан ефекат на Мојсијев народ, који је „незадовољан влашћу“ устао против свог вође: „Није ли боље да се вратимо у Египат“?(14:4). И рекоше међу собом: „Да поставимо старешина, па да се вратимо у Египат“. И не само да је народ био незадовољан, већ је незадовољство отишло толико далеко да су захтевали да се убију вођа и уходе које су донеле „позитивне“ вести: „Тада рече сав збор да их побију камењем ..." (14:10). Покушај „преврата“ је изазвао жестоку реакцију бога (као наручиоца извештаја), због чега су само двојица ухода са „позитивним“ вестима остали у животу. Ибид.

Надаље, Библија говори да се и други јеврејски вођа Џошуа такође користио услугама шпијуна. О томе говори запис у књизи *Старог завета*, у поглављу о освајању Обећане земље. Ту се помињу уходе које је Џошуа послао да тајно извиде подручје с леве стране реке Јордан (данашња Палестина), посебно древни град Јерихон, што су ови успешно учинили скривајући се пред потером код локалне блуднице Рахабе, којој је као награда поштећен живот (и њених најближих) због прикривања страних ухода пред „јерихонским контраобавештајцима“ који су за њима трагали. Ибид, стр. 196-197.

Упознајући се даље са текстовима Библије може се пратити динамика успостављања техника агентурне делатности појединих библијских хероја и личности које су се одржале до данас. Ако су у *Четвртој књизи Мојсијевој* приказане специфичности обавештајног продирања на територију противника, у 6-ој књизи Библије (*Књига Исуса Навина*) описано врбовање агента (блуднице Рахабе), то се у *Другој књизи Самуиловој* даје приказ вишеетапне операције формирања и коришћења широких агентурних мрежа која заслужује посебно место у историји обавештајних и контраобавештајних служби. Ибид, стр. 288-295.

приоритетним задацима - успостављању односа са другим државама, прикупљању и преносу обавештења од значаја за државну политику.³⁷

Новоасирски краљеви, царства подељеног на провинције (934-610. г.п.н.е.), већину својих војних похода су заснивали на шпијунажи. Тако је, на пример, Саргон II (714. г.п.н.е. пре напада на Урарту (данашња Јерменија) посредством шпијунских активности прикупио исцрпне податке о њеној географији, стању и покретима непријатељских трупа, што је било пресудно да осигура војни успех.³⁸

Упоредо са практичним коришћењем и усавршавањем метода класичне шпијунаже у старом веку се појављују и први теоријски радови који се баве обавештајним активностима. Водећи теоретичар војних и шпијунских вештина античког доба био је војни стратег Сун Цу (око 500 г.п.н.е.). Оно што је у његовом најважнијем делу *Умеће ратовања* значајно тиче се, пре свега, анализе основних принципа у вези са прикупљањем, евалуацијом и коришћењем обавештајних информација као врсте „знања“. Потреба поседовања знања о противнику је суштина обавештајне доктрине Сун Цуа, при чему је такву врсту знања немогуће добити од богова, пророка, тражењем аналогича или путем прорачуна. То се, према Цуу, искључиво може добити систематским коришћењем различитих категорија шпијуна, које назива „божанском паучином“.³⁹ Скоро истоветан назив за шпијунске мреже двадесет два века касније даје и Томас Хобс.⁴⁰

Ако се има у виду да је Сун Цу био војни стратег, закључак који се може извести је да дело *Умеће ратовања* представља сублимат вишевековног искуства ратовања читавог низа генерација пре Сун Цуа, које је он, уз свој

³⁷ Амели, Курт. (2004). *Стари источ.* (Први том). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 346-356.

³⁸ Conteneau, Georges. (1978). *Babilonija i Asirija*. Загреб: Naprijed, стр. 134-138.

³⁹ Видети: Sun, Cu. (2009). *Umeće ratovanja*. Београд: Mono i Manjana, стр. 115-116.

⁴⁰ Hobs, Tomas. (2006). *Čovek i građanin*. (Prevela s engleskog Natalija Mićunović). Београд: Hedone, стр. 137-138.

лични опит, систематизовао и пренео. Ово су уједно и први кораци у стварању обавештајне теорије.

Политичко-економски спис *Арташастра*, индијског писца Каутиље (350-283 г.п.н.е.), мислиоца, професора, министра и саветника првог владара Мауријског царства, даје низ препорука како да владар, чији је основни задатак заштита царства од спољних и унутрашњих претњи, изгради идеалну државу.⁴¹ Када говори о шпијунажи као једном од најзначајнијих елемената за учвршћивање владарске моћи, Каутиља напомиње да надгледању морају бити подвргнути не само поданици, већ и државни чиновници, што ће обезбедити да суверени (владари) не буду „слепе марионете судбине“, већ „богови и звезде“. Насупрот (контраобавештајној) заштити унутрашње безбедности, у заштити спољне безбедности, према Каутиљи, поред шпијунаже значајну улогу имају дипломатске активности, интриге (усмерене на уношења раздора у редове противника), као и примена „тајних мера“. „Тајне мере“, које Каутиља предлаже, могу се поистоветити са необавештајним видом деловања савремених обавештајних служби (необавештајним операцијама). Као и код Сун Цуа, лична искуства Каутиље, стечена током организовања свргавања претходника првог владара Мауријског царства, значајно су допринела настанку његовог дела *Арташастра*.

Упоређујући шпијунажу у старом веку и шпијунажу прве половине средњег века може се доћи до закључка да она у квалитативном смислу није направила значајнији искорак у односу на раније коришћене методе и средства. Шпијунске активности су у највећем броју понављане и модификоване онолико колико су политичке прилике, услови ратовања и креативност владара и војсковођа то дозвољавале. Овome је у значајној мери допринео крах Римског царства, који је за собом повукао распад урбаног

⁴¹ Видети: Воронцов, А. С. (2012) *Спецслужбы России*. (Треће допуњено и измењено издање). Ростов на Дону: Феникс, стр. 51.

система, пропадање градова и слабљење трговине. Потпуни изостанак стратегијског обавештајног рада ће довести до крупних политичких грешака које ће проузроковати тешке потресе на међународној политичкој сцени. Најозбиљнија грешка коју су западноевропске вође ове епохе направиле односи се на поступање према Византији. Недостатак стратегијских информација условио је не само непознавање Византије, већ и исламског света. Тако су несвесни нарастајуће Османске моћи западноевропски владари упорно настојала да Византију уруше, уместо да јој помогну и задрже као штит. Исти однос је био и према Централној и Источној Азији, због чега је монголски продор представљао велико изненађење. Ипак, монголска освајања не могу бити оправдана изговором о недостатку квалитетних информација с обзиром да су италијански трговци располагали значајним фондом знања о источним народима. Поседовање широког обима информација о одређеној земљи за трговце је било од круцијалног значаја за успех или неуспех пословних подухвата. Дакле, пре би се могло закључити да су несистематизован обавештајни рад, недостатак аналитичности и незаинтересованост креатора политике за овај део света довели до грешака у односу на Исток (који је представљао највећу стратешку претњу Западној Европи) више него недостатак релевантних информација о надлазећој опасности. Грешке ове врсте присутне су и данас.

Од XIV до XVII века, када се може констатовати настанак модерног концепта државе оличеног у њеној апсолутистичкој варијанти (институционалног модела са централизованом бирократијом, стајаћом војском, дипломатским односима и јасно дефинисаним и општеприхваћеним границама), идеја државе је прошла кроз три фазе:⁴² прва фаза, у којој држава није само идентификована са владарем, већ и са

⁴² Creveld, M. (1999). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 59-336; D'Entreves, A.P. (1967). *The Notion of the State: An Introduction to Political Theory*. Oxford: Clarendon Press, pp. 15-50.

карактером политичког режима, географским подручјем над којим је владарева власт прокламована и спроведена, те институцијама које су потребне за очување власти; друга фаза, у којој држава први пут представља засебан механизам власти, који ће наставити да траје без обзира на неки посебан период владарске моћи и чије очување представља неспорну дужност владара; и трећа фаза, у којој се држава модерно формулише у смислу да су појединци унутар државе схваћени као поданици државе, а државна власт недељива и апсолутна. Сходно томе, историјски документи показују да су до XV века многе државе развијале сличне методе обезбеђивања унутрашње и спољне безбедности, иако специјализованих државних институција које би се организовано бавиле функцијом прикупљања обавештајних података до друге половине XVI века није било.

Као последица разгранатих трговачких активности, током XVI и XVII века најинтензивнију обавештајну делатност су спроводили италијански градови-државе, у чему је предњачила Венеција. Као моћна трговачка и поморска сила са територијалним аспирацијама Венеција је, схватајући значај тајних политичких активности, посебно шпијунаже, ослоњена на искуства Византије и развој криптологије, развила широку мрежу сталних дипломатских представништава, што је отварало могућност континуираног праћења међународне ситуације и формирање шпијунских пунктова.⁴³ Упоредо са политичким интригама, уценама, подмићивањима и убиствима, Венеција је велику пажњу посвећивала развоју економских шпијунских активности, због чега се сматра претечом савремене индустријске и економске шпијунаже. О значају економске шпијунаже за тадашњу Венецију говори и чињеница да је законима из 1474. године шпијунажа била предвиђена као обавезна активност, усмерена на прикупљање сазнања

⁴³ Видети: Даллес, Аллен. (2011). *Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Ексмо, стр. 20.

о новим технолошким достигнућима.⁴⁴ Како се посебна пажња придавала унутрашњој безбедности, Венеција је 1454. године основала Врховни суд са три државна истражиоца. Ова институција је заслужна за развој широке мреже доушника који су шпијунским активностима и надзором над својим и страним држављанима прикупљали информације о свим непријатељским делатностима против Републике.⁴⁵

Једну од највећих заслуга за развој обавештајних активности у средњем веку има Католичка црква, са улогом која се није искључиво сводила на ширење католичанства, већ и утицај на политичке токове који су обележили европски простор тог доба. У настојању да прошири свој утицај, Црква је у све делове света слала мисионаре, који су уз „свету дужност“ ширења вере спроводили шпијунске и друге тајне активности. Кроз мрежу разноврсних одељења, служби, посебних органа и тела, могућности за прикупљање информација су биле неограничене, што је допринело да папски престо све до епохе ренесансе буде обавештенији од свих хришћанских владара. Различити интереси Католичке цркве и највећег броја средњевековних суверена били су очигледни, због чега је Црква неретко прибегавала организовању убистава у циљу очувања утицаја у појединим монархијама.⁴⁶ У погледу доприноса развоју нових метода прикупљања података посебно је важан период постојања инквизиције, која је изнедрила бруталне методе које су своју практичну примену нашле и у неким обавештајним службама модерних демократских држава.

На стварање обавештајне службе као државне институције пресудно је утицало успостављање европских апсолутистичких монархија са

⁴⁴ Nedieh, Naseri. (2005). *Economic Espionage and Industrial Spying*. New York: Cambridge University Press, p.12.

⁴⁵ Опширније: Kristi, Filipi. (2009). *Španska zavera*. Beograd: Marso, стр. 57.

⁴⁶ Видети: Phelps, Eric Jon. (2001). *Vatican Assassins Wounded in The House Of My Friends*. Halycon Unified Services, p. 51.

модерним, професионалним и централизованим државним апаратом. У складу са природом владавине и аспирацијама владара прво се оснивају службе безбедности, са свим обележјима модерних политичких полиција задужених за очување владара на власти и борбу против „унутрашњих непријатеља“, па тек спољне обавештајне службе, чија је намена прикупљање информација о намерама страних влада, владара и држава. Тако је Француска већ у тринаестом веку, за време владавине Луја IX (1214-1270), била прва држава у историји која је усвајањем закона о полицијским пословима нормативно регулисала организацију полицијских и обавештајних послова. Она је заслужна и за оснивање прве модерне политичке полиције 1667. године, коју је под називом „Биро безбедности“ основао Луј XIV (1638-1715). Развој службе безбедности у модерном смислу у Француској је отпочео 1795. године, када су донети прописи којима се дефинитивно утврђује да је надлежност полиције очување унутрашње безбедности државе. Даљи развој обавештајних и безбедносних служби у Француској се веже за период владавине Наполеона Бонапарте, који је основао више специјалних безбедносних установа. До коначне институционализације обавештајних послова долази у другој половини XIX века, када су створене обавештајна и контраобавештајна служба, над којима Парламент надлежност успоставља 1875. године.

Зачетником савремене обавештајне службе у Енглеској сматра се Френсис Веслингем (Francis Walsingham), који је у дугом временском периоду заузимао положај државног секретара и специјалисте за обавештајне послове. У његовом периоду се развијају криптографија и различити методи врбовања агената, што је подразумевало и најдаровитије дипломце Оксфордског и Кембричког универзитета.⁴⁷ Поред тога,

⁴⁷ Интересантно је навести да су научници са Оксфорда и Кембрица у време краљице Елизабете играли значајну улогу у производњи стратешких обавештења. Видети: J. C. Masterman. (1972). *The Double-Cross System in the War of 1939 to 1945*. New Haven: Yale University Press, поглавља vii-viii; Такође, формирајући ЦИА генерал Вилијем Донован је

Веслингем је био први који је створио „дескриптерски биро“, стручно тело које се бавило „разбијањем“ туђих шифара. О успешности и традицији енглеске обавештајне службе тог периода венецијански амбасадор Сегредо пише: „Не постоји влада на земљиној управи која разглашује и открива своје послове мање од Енглеске, али која је тачније обавештена о пословима других“.⁴⁸ Стога се може рећи да је Веслингем први у свету поставио темеље професионалној обавештајној служби, која је на предлог Оливера Кромвела формално-правно основана 1647. године под окриљем парламента.⁴⁹

Развој обавештајних активности у Русији раног средњег века се може пратити кроз документа која говоре о односима Кијевске Русије и Византије са западним суседима. Међутим, о почецима организоване обавештајне делатности у Русији може се говорити тек од 1565. године, доласком на престо цара Ивана IV (1533-1584) и стварањем „Опричнине“, претече тајне политичке полиције. Сурове методе које је царска полиција користила према противницима правдане су речима да је – „Царској власти дозвољено да страхом и забранама делује како би се најстроже обуздао безумље злих и покварених људи“,⁵⁰ кажњавајући поданике не само за дела, већ и „лоше мисли“. Жртве царевих сумњи у планирање завере нису били само појединци или породице, већ и читави градови. Тако је сумњајући у намере становника Новгорода да желе да пређу под власт пољског краља Иван IV, на Божић 1569. године започео казнену операцију у којој је за шест недеља, без суда и истраге, ужасну смрт доживело око шездесет хиљада људи. Осим Новгорода, разорени су Твер, Торжок и Вишњи Волочек.

окупио најбоље академске и аналитичке умове које је нашао на универзитетима, лабораторијама и музејима. Опширније: Smith, R. Harris. (1972). *OSS: The Secret History of America's First Central Intelligence Agency* Berkley: University of California Press, p. 13.

⁴⁸ Rovin, W. Richard. (1949). *Crtice iz tajne službe*. Beograd: VŠP, стр. 29.

⁴⁹ Опширније: Kit, Džefri. (2013). *MI6. Istorija Tajne obaveštajne službe 1909-1949*. (Prevod: Mirko Bižić, Julijana Mojsilović, Aleksa Golijanin). Beograd: Albion Books, стр. xi.

⁵⁰ Воронцов, С.А. (2012). *Спецслужб России*. Ростов на Дону: Феникс, стр. 71.

Формирање централизоване руске државе остваривало се у условима непрекидне спољне опасности и „унутрашњих издаја“, због чега су руски цареви, почевши од Ивана IV и завршавајући са Николајем II, кривичним и политичким истрагама посвећивали велику пажњу. Док су се у европским државама полицијски органи бавили широким спектром претњи по безбедност државе и поретка, то су у Русији функције политичке и криминалистичке полиције биле подељене од момента формирања судских органа. Већина преступа којима се бавила политичка полиција кажњавала се смртном казном.

Доласком на власт династије Романових (1613. г.), достављање информација о преступима против државе и владара постаје грађанска обавеза регулисана законом, којим се налагало да: „Уколико неко зна о злим намерама против цара или бунту и не обавести владареве људе... биће кажњен смрћу, без изузетка“.⁵¹ Доносилац је за добру информацију могао да добије имање осуђеног или у циљу очувања тајности истраге заврши у тамници, док је окривљени подвргаван мучењу без обзира да ли је признао кривицу или не. Касније реформе Петра Великог, које су се у највећој мери односиле на законодавство, нису утицале на отказивање праксе денунцирања и мучења. Шта више, он је законом регулисао да и свештена лица кроз нарушавање „свете тајне исповеди“ буду укључена у шпијунажу. Тако у „Духовном парламенту“, донесеном 1721. године, пише да – „Ако неко на исповеди саопшти о својој намери да изврши издају или организује бунт, свештеник мора најхитније да дојави тамо где треба“.⁵² Жртва бруталне тортуре због сумњи у издају био је и син Петра Великог.

„Тајна канцеларија“, основана 1718. године, била је први уско специјализовани орган државне безбедности са примарним задатком

⁵¹ Законодательные акты Петра I: Памятники русского права. Москва, 1961. године.

⁵² Николин, А. (1997). *Церков и государство. История правовых отношений*. Москва: Срет. монастыр, стр. 309.

вођења политичких истрага, чије ће методе рада постати аналогне методама рада инквизиције и доживети двадесети век.

Имајући у виду начин владања у већини држава средњег века неправедно би било рећи да су само руске обавештајне службе биле немилосрдне према нелојалним поданицима, иако су размере њихових злочина несразмерно веће него у западним земљама. Сузбијање политичких противника, издаја, шпијунаже и осталих радњи против владара и поретка одликовало се необичном суровошћу и у Великој Британији, Француској, немачким кнежевинама, Отоманском царству, итд. Јавно и церемонијално черечење, вађење утробе, спаљивање или натицање на колац, биле су само неке од екстремних метода кажњавања.⁵³ У широком репертоару средњевековних средстава државне одмазде налазили су се и нешто блажи облици кажњавања путем жигосања, сакаћења, окивања, прогонства или затварања. Екстремна средства и технике телесног повређивања европске државе почињу да одбацују тек средином XIX века.

Савремене тактике ратовања, за разлику од средњег века у коме су биле скоро идентичне код свих држава, увећале су могућност изненађења што доприноси порасту захтева за прикупљањем података и, истовремено, скраћивању времена њихове анализе. Тако су се упоредо са убрзаним војним припремама за Први светски рат, које су текле тајно, одвијале и обавештајне операције усмерене на прикупљање података о току припрема супарничких армија. Ова врста послова је била у надлежности армијских елемената тако да пред почетак Првог светског рата већина европских армија под плаштом армијских штабова има формиране војно-обавештајне органе, док прикупљање података политичке природе остаје у делокругу рада дипломатских представника. Иновације у војној области и пораст убојне моћи оружја захтевају да класична шпијунажа, као доминантан

⁵³ Видети: Фуко, Мишел. (1997). *Надзирати и кажњавати*. (Превод А. Јовановић). Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 33-63.

начин прикупљања података, уз развој техничких средстава везе (телефон, телефакс, радио-пријемник), упосли нову врсту агената способних да иду у корак са научно-техничким достигнућима. Стога се отварају шпијунске школе, у Француској, Немачкој и Енглеској, које представљају синтезу старих шпијунских школа и осавремењених обавештајних метода. Ако су ранији агенти учили како да крађом дођу до поверљивих докумената, садашње агенте је било неопходно обучити у вештини комуникације и опхођења са људима, као и вештини утицаја на њих.

Завршетак Првог светског рата захтева темељну анализу улоге обавештајних служби у будућности. О њиховом значају руководилац немачке војно-обавештајне службе током Првог светског рата Валтер Николај, 1923. године, пише: „Државе које немају сопствену обавештајну службу немају довољно представе и не схватају каквој су опасности изложене њихова политичка слобода и национална независност од стране моћних земаља које поседују развијене и искусне тајне службе“.⁵⁴ Такође, указујући на појаву новог вида ратовања – тајно ратовање, Станислав Турло у свом делу *Шпијунажа*, штампаном 1924. године, предвиђа да ће се у савременој епохи ратови пре свега водити на политичком, дипломатском и економском фронту, па тек бојном пољу, због чега ће значај савремених обавештајних служби расти, као и ширина области које ће бити предмет њиховог интересовања.⁵⁵ У овом периоду се први пут развија и примењује концепт тоталне шпијунаже заснован на постулату да: 1) свако може да буде шпијун; 2) свако треба да буде шпијун; и 3) нема тајне која се не може докучити.⁵⁶ Творац концепта, Рудолф Хес, није имао у виду само Немачку, већ и цео свет. Тако су преко агентуре стваране у свим слојевима друштва мерема надзора били изложени сви. Поред коришћења агената пажња се

⁵⁴ Према: Хлобустов, Олег. (2011). *КГБ СССР 1954-1991: Тайна гибели Великой державы*. (Архивска грађа). Москва: „Аква-Терм“, стр. 170.

⁵⁵ *Ибид*, стр. 67-68.

⁵⁶ Видети: Riess, Kurt. (1948). *Totalna špijunaža*, str. 80.

поклања изучавању отворених извора података и изради стратегијских процена и предвиђања.⁵⁷ Све ово доприноси да након Првог светског рата обавештајне службе у Други светски рат уђу с огромним знањем, средствима и снагама, пресудно доприносећи исходу многих ратних операција. Поред тоталне шпијунаже, тајне акције убацивања војних, паравојних или терористичких група, организовање диверзија, саботажа, киднаповања и убистава, ширење дезинформација и пропаганда, постају неодојиви део рада обавештајних служби. Искуства стицана у овом рату, уз широке агентурне мреже стваране годинама уназад, показале се као значајна предност у тзв. „Хладном рату“ и борби за моћ међу супарничким блоковима. Овај период ће додатно учврстити значај и улогу обавештајних служби у систему политичке власти профилишући их као засебан инструмент националне моћи, чија улога у савременим условима увелико превазилази информативно-обавештајну и превентивно-безбедносну функцију.

Компаративна анализа еволуције обавештајних активности од најстаријег доба до почетка друге деценије XXI века, наводи на закључак да се осим унапређења техничких средстава за прикупљање података, која никада у потпуности неће моћи да замене човека, у филозофији рада

⁵⁷ Две књиге штампане у Француској и Енглеској биле су од велике помоћи немачким генералима у стратегијским припремама за Други светски рат. Наиме, књига француског генерала Шавинеа под насловом *„Да ли је инвазија још увек могућа?“*, штампана 1938. године, показала је да се Французи спремају за одбрамбени рат, апсолутно уверени у неосвојивост својих утврђења. Из предговора књиге који је писао маршал Петен, Немцима је било јасно да руководиоци француске армије немају представу о тзв. операцијама пробоја, да потцењују моћ савременог оружја и да гаје оптимистичне илузије о снази својих утврђења. Маршал Петен је сматрао да су бодљикава жица и митраљеви довољни за заустављање савремених армија. Немцима није требао никакв други план одбране Француске за припрему властите стратегије. Такође, књига енглеског војног писца Лидела Харта, саветника британског министарства војске, под насловом *„Одбрана Британије“*, штампана (1939) пред сам почетак Другог светског рата, садржавала је цитат званичног реферата о суштини британске стратегије. Из садржаја књиге Немци су извели закључке да током 1939. године савезници неће предузети никакав офанзивни рат против Немачке; да ни Француска ни Енглеска не сматрају реално могућом примену мото-механизованих јединица у већим размерама; и да Французи и Енглези не увиђају вредност ваздушног обавештавања, што их је касније скупо коштало. Видети: *Ибид*, стр. 123-124.

обавештајних служби ништа није изменило. Коришћење агената (који су за Сун Цуа „божанска паучина“, а Томаса Хобса „сунчеви зраци за људску душу“), издаје, преваре, обмане, манипулације, поткупљивање, уцењивање, кршење људских права, мешање у унутрашње ствари других земаља итд., уз макијавелистички принцип да циљ оправдава средства, и даље су за многе основа на којој почива обавештајни рад. Такође, крећући се између две крајности - подручја политике (подручја чисте моћи), које се руководи интересима, и поља етике, у коме владају принципи којима руководе морални императиви, обавештајне службе су одувек више залазиле у поље политике. Ово је један од основних разлога због кога многи сматрају да је сферу етике и сферу обавештајног рада немогуће повезати.

2. Теоријско одређење појма обавештајна активност

Пракса функционисања савремених политичких система показује да се најужи круг носилаца политичке власти о свим значајним догађајима и променама у међународном окружењу, који имају или могу имати утицај на националне интересе, информисе путем три спољна система обавештавања. То су: дипломатија, обавештајна служба/заједница, и делови владе. Како се национални интереси у највећој мери остварују кроз (спољно)политичке активности сасвим је природно настојање политичких креатора да дођу у посед оне врсте информација које могу да помогну њиховој реализацији. Дакле, задржавање контроле над догађајима у спољној околини, што је према Росенау централни задатак спољне политике,⁵⁸ немогуће је остварити без адекватне информисаности, тј. обавештености, која је, између осталог, продукт систематског спровођења шпијунских (обавештајних) активности.

⁵⁸ Rosenau, James. (1971). *The Scientific Study of Foreign Policy*. New York: Free Press ; London : Collier-Macmillan, p. 37.

Разнолика тумачења појма обавештајна активност (енгл. intelligence), како у страној тако и домаћој научној и стручној литератури, показује да је тешко доћи до јединствене дефиниције која би уважила све предложене критеријуме.⁵⁹ Разлози су многобројни, од оних политичке, правне, идеолошке, концепцијске, социјалне и друге природе. Тако на пример, док за Хари Ренсома (Harry Howe Ransom) обавештајна активност представља *процес* и *производ* обрађене информације захтеване од творца спољне или одбрамбене политике,⁶⁰ за Боба Хугенбаума (Hoogenboom Bob) је то синтетички појам који поред *активности* обухвата: *организацију* (обавештајну службу), *процес обавештајног рада* (обавештајни циклус, обавештајни круг) и *обавештајни производ*, односно обавештајне информације (од почетних до завршних обавештајних сазнања, која су крајњи резултат целокупног обавештајног рада реализованог кроз обавештајни циклус).⁶¹

У односу на претходна два приступа Лох Џонсон (Loch Johnson) појму обавештајна активност даје још шире значење: то је *информација*, односно производ прикупљен и интерпретиран у циљу презентирања јасних слика о политичким и војним приликама у свету; *процес*, садржан у низу узајамних корака који чине обавештајни циклус (обавештајни круг);

⁵⁹ О различитим приступима тумачењу обавештајне активности видети: Der Derian, James, "Anti-Diplomacy, Intelligence Theory and Surveillance Practice", *Intelligence and National Security*, 8(3), July 1993, p. 31; Kirkpatrick, B. Lyman.(1973). *The U. S. Intelligence Community*. New York: Hill & Yang, pp. 3-4; DeConde, Alexander, et al. (eds.).(2002). *Encyclopedia of American Foreign Policy: Studies of the Principal Movements and Ideas*. New York: Gale Group, Charles Scribner's Sons, p. 801; Lerner, K. Lee, Lerner, Brenda Wilmoth (eds). (2004). *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security*. New York: Gale Group, Inc., p. 117; Troy, Thomas F., "The 'Corect' Definition of Intelligence", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 5(4), 1991, p. 442; Turner, A. Michael, "Issues in Evaluating U.S. Intelligence", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 5(3), 1991, p. 275; Lathrop, E. Charles. (2004). *The Literary Spy: the Ultimate Source for Quotations on Espionage and Intelligence*. New Haven/London: Yale Universiti Press.

⁶⁰ Ransom, H. Harry. (1958). *Central Intelligence and National Security*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 11.

⁶¹ Hoogenboom, A. Bob. "Grey Intelligence", у: *Crime Law and Social Change*, 45(4-5), 2006, pp. 373-381.

задатак: а) прикупљање и анализа као основ обавештајног циклуса; б) контраобавештајни задаци којима се спречавају тајне активности од страних ентитета (обично непријатељских обавештајних служби); в) тајне акције, тј. тајно мешање у послове других држава; и *организације* (агенције) које извршавају описане послове.⁶²

Дефиниција Саше Мијалковића показује да „централне категорије обавештајног феномена обједињују обавештајну, безбедносну и необавештајну-субверзивну делатност којима се у основи остварује национална безбедност (обавештајна активност) и организацију - установу која је компетентни организатор и извршилац те активности (обавештајна служба), као и свеукупност обавештајних, безбедносних и других установа државе или другог одговарајућег ентитета које координирано делују на заштити националне безбедности и извршењу других задатака које пред њих поставе носиоци политичке власти (безбедносно-обавештајни систем)“.⁶³

Компарација различитих тумачења појма обавештајна активност у страној и домаћој литератури показује да се они генерално могу сврстати у две групе: прва, која појам обавештајна активност посматра у свом класичном облику, односно у светлу прикупљања и анализе података, израде и дисеминације завршних обавештајних докумената (обавештајно-информативна и превентивно-безбедносна функција) у организацији обавештајних служби; и друга, према којој обавештајна активност представља знатно шири појам који поред класичне обавештајне активности укључује активности усмерене на заштиту сопствених података (контраобавештајне активности) и необавештајне активности (тајне акције). Произилази да за разлику од обавештајних активности у ужем смислу,

⁶² Johnson, K. Loch. (1969). *Secret Agencies U.S. intelligence in a Hostile World*. New Haven/London: Yale University Press, pp. 2-5.

⁶³ Мијалковић, Саша. (2011). „Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност“, *Безбедност*, 53(1), Београд, стр. 75.

шири појам обухвата и необавештајне операције као инструментариј за остваривање (спољно)политичких циљева, при чему овај вид деловања обавештајних служби не треба посматрати као производ модерног доба, већ генетско наслеђе.

Ако имамо у виду да су крајњи конзументи обавештајног рада политички одлучиоци (иако не и једини), закључујемо да се суштина обавештајних активности своди на правовремено откривање намера, циљева и интереса других како би се правилно, јасно и свеобухватно утврдила стратегија остваривања и заштите сопствених националних интереса у сфери спољне, унутрашње, одбрамбене, економске или неке друге политике. Из тога следи да обавештајну активност, без обзира да ли је узимали у ужем или ширем контексту, можемо посматрати као врсту моћи која доносиоцима одлука обезбеђује не само стицање увида, избор опција и могућност контроле над тренутном ситуацијом, већ и планирање будућих догађаја, односно „паметну моћ“.⁶⁴ Ова врста моћи представља комбинацију „меке“ и „тврде“ моћи, што је једнако било познато и Сун Цу и Каутиљи вековима пре нове ере. У светлу анархичне међународне политике у којој су државе ослоњене на самопомоћ и чињенице да не постоји виша инстанца власти над државама која би им гарантовала сигурност, обавештајна моћ има неспорно велики значај у примени стратегије националне безбедности, о чему Ајра Коен (Cohen Ira) у студији о моћи пише: „Моћ се тражи јер је без моћи безбедност, па чак и могућност постојања умањена. Без моћи нема способности да се спречи други ... да учини акције чије последице прете виталним интересима првог. што више моћи неко има већи је број могућих опција. Што више опција неко има, већа је (његова или њена) безбедност“.⁶⁵

⁶⁴ Термин „паметна моћ“ први пут у употребу уводи Џозеф Нај у књизи *Будућност моћи*. Видети: Naj, S. Džozef. (2012). *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag.

⁶⁵ Cohen, S. Ira. (1975). *Realpolitik: Theory and Practice*. Encino, California: Dickenson Publishing, pp 41-42.

Насупрот ставу да обавештајне активности представљају врсту моћи, постоје мишљења која тврде супротно, тј. да се обавештајне активности не могу сматрати засебним елементом државне моћи, већ средством за усмеравање њене употребе.⁶⁶ Овакву аргументацију је тешко прихватити из једноставног разлога јер сама чињеница да учествују у усмеравању (креирању) државне моћи говори о „моћи утицаја“ на креаторе одлука. Ако информације смањују неизвесност приликом доношења одлука, и ако одлучивати значи опредељивати се за једну од предложених могућности, онда су они који доносе одлуке и бирају између различитих опција у значајној мери усмеравани од оних који праве избор и излажу опције. Поред тога, однос политичких субјеката према обавештајним службама јасно говори у прилог тврдњи да и они сами на обавештајну делатност гледају као врсту моћи. Такође треба додати да један од разлога стварања више обавештајних агенција у истој држави није узрокован искључивим потребама за ефикаснијим прикупљањем обавештајних података, већ пре свега страхом политичких одлучилаца од кумулације моћи у једној агенцији и могућностима њене конверзије.

Полазећи од напред наведеног, за потребе нашег истраживања обавештајне активности ће бити разматране у ширем контексту, који обухвата: обавештајну службу, као државну институцију/организацију, чија је основна функција да на легалан и илегалан начин прикупља податке (информације) које захтевају политички (и други) корисници; анализира прикупљене податке, израђује завршне обавештајне документе и врши њихову дисеминацију крајњим конзументима; и реализује необавештајне операције, које у контексту нашег истраживања значе вршења утицаја у циљу остваривања моћи у међународним односима.

⁶⁶ Опширније: Herman, Michael. (2008). *Intelligence Power in Peace and War*. The Royal Institute of International Affairs: Cambridge University Press.

3. Теоријско одређење појма обавештајна служба

Као што смо навели, на енглеском говорном подручју термин *intelligence* има широко значење које обухвата: *процес*, активности усмерене на прикупљање, анализу, израду и дисеминацију завршног обавештајног документа (завршног сазнања) који је полазна основа за политичке чиниоце у избору опција и дефинисање средстава и поступака за њихову реализацију; *организацију* (агенцију); активности усмерене на сопствену заштиту (контраобавештајне активности); и *необавештајне активности* (тајне акције). Дакле, у западној научној и стручној литератури појам *intelligence* обухвата све оно што се у домаћој литератури назива видовима деловања обавештајних служби и подразумева: обавештајне активности, контраобавештајне активности и необавештајне активности (тајне акције/операције).

Поред појмова као што су процес, обавештајни производ, обавештајна агенција, контраобавештајне и обавештајне активности, у литератури се често наилази на појам обавештајна делатност, који изазива одређене нејасноће. Под овим појмом се у Француској подразумева скуп активности чији је циљ да највишим државним властима, дипломатији, оружаним снагама и снагама унутрашње безбедности помогну да остваре могућност разумевања и предвиђања развоја у стратегијском окружењу, што је основа за доношење одлука и акцију.⁶⁷ Бјерн Фегерстен (*Björn Fägersten*) под обавештајном делатношћу подразумева усмеравање, прикупљање, анализу и обраду јавно доступних и тајних информација ради смањења неизвесности код доносиоца одлука при одлучивању о безбедносним питањима.⁶⁸ Мајкл Ворнер (*Michael Warner*) даје краће

⁶⁷ *Défense et Sécurité nationale Le Livre Blanc*, Odile Jacob/La documentation française, Paris, juin 2008, p. 133.

⁶⁸ Fägersten Björn, *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions*, SIIA Papers, No 6, Swedish Institute of International Affairs, p. 13.

објашњење – „обавештајна делатност је тајна државна активност усмерена на разумевање и утицање на стране ентитете“.⁶⁹ Своју дефиницију Ворнер фокусира на следеће елементе: а) обавештајна делатност користи тајне изворе и начине прикупљања података; б) обавештајну делатност реализују државни службеници за потребе државног руководства; в) обавештајна делатност је усмерена на стране субјекте; г) обавештајна делатност омогућава доносиоцима одлука разумевање ситуације, и д) утицај на стране ентитете на начин да се не може директно везати за матичну државу. Из наведеног се закључује да се појам обавештајна делатност може поистоветити са обавештајном активношћу (у ширем или ужем смислу - зависно од контекста). Ово намеће питање – да ли се обавештајна активност и обавештајна служба могу поистоветити? Обавештајне службе и обавештајне активности се не могу поистовећивати (нису синоними), с обзиром да предмет делатности савремених обавештајних служби нису само обавештајне, већ и необавештајне активности (због чега бисмо их у том случају могли назвати „обавештајно-необавештајним“ службама). У складу са новим трендом, Валтер Лекуер (Laquer Walter) наводи да се од обавештајних служби захтева не само да прате светске догађаје, него и да буду један од инструмената спољне политике који ће на њих утицати.⁷⁰ Такође, обавештајна активност више није ексклузивно право обавештајних служби. Својство да прикупљају, обрађују и уступају информације обавештајне службе деле са дипломатским представницима, научним и медијским институцијама, припадницима партијских и приватних обавештајних агенција и низом других професија. Део средстава и легалних метода рада које су се раније сматрале ексклузивним правом обавештајних служби, данас такође деле са новинарима, дипломатама, бизнисменима,

⁶⁹ Warner Michael, "Wanted: A Definition of "Intelligence" - Understanding Our Craft", *Studies of Intelligence*, 46(3), 2002, p. 21.

⁷⁰ Laquer, Walter. (1985). *A World of Secrets, The uses and Limits of Intelligence*. New York: Basic Books, p. 341-342.

партијама, припадницима терористичких или криминалних организација. Из тих разлога је појачана потреба за јединственим дефинисањем обавештајне службе како би се избегле присутне разноликости у његовом схватању. Тако на пример, док Ладислав Фараго обавештајну службу дефинише као „организовано настојање да се подаци прибављају, оцењују и део по део састављају у целину све док се не створе крупније и јасније слике које омогућавају да се сагледају ствари које треба да наступе“, ⁷¹ за Ханса Борна „обавештајне службе су кључна компонента било које државе јер пружају независне анализе података битних за сигурност државе и друштва, те за заштиту њихових виталних интереса“. ⁷²

Сагласно ставу да је нужно разликовати појмове обавештајна активност и обавештајна служба, Саша Мијалковић предлаже дефиницију према којој је обавештајна служба „специјализована организација државног апарата која специфичним методима и средствима спроводи обавештајне, безбедносне, субверзивне и друге активности, с циљем заштите унутрашње и спољне безбедности и реализације стратешких циљева сопствене државе, као и заштите интереса саме те службе. У ужем смислу, реч је о информативној служби, надлежној за прикупљање обавештајних информација и података. У ширем смислу, подразумева и службу безбедности, тј. специјализовану институцију државне управе која спроводи поменуте видове безбедносне делатности“. ⁷³

Рамо Маслеша обавештајну службу дефинише као „специфичну, специјализовану, високо-професионалну и релативно самосталну институцију друштва која у складу са законом, датим овлашћењем и

⁷¹ Farago, Ladislav. (1954). *War of Wits: The Anatomy of Espionage and Intelligence*. (First edition). New York: Funk & Wagnalls Company; p. 9.

⁷² *Parlamentarni nadzor nad sigurnosnim sektorom: Načela, mehanizmi i praksa*. Hans Born (ur.), Ženeva, 2003. страна 66; (доступно на: www.dcaf.ch/content/download/35235/525687/file/ipu_hb_croatian.pdf).

⁷³ Мијалковић Саша, „Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност“, *Безбедност*, 53(1), Београд, 2011, стр. 76.

коришћењем посебних легалних и тајних метода и средстава на систематски начин прикупља штићене релевантне обавештајне податке и друге информације о плановима и намерама других држава или њихових појединих институција који су потребни за обликовање, креирање и вођење глобалне политике нарочито на вањскополитичком плану. Истовремено задужење обавештајне службе је да заштити виталне интересе властите државе тако што открива, прати, изучава, онемогућава деловање страних обавештајних служби, те других структура које се првенствено на тај начин баве разним видовима недозвољених делатности“.⁷⁴

Према Милану Делићу, „обавештајна служба је специјализована организација у друштвеним заједницама која се бави обавештајно-безбедносним и другим активностима применом специфичних метода и средстава у циљу реализације виталних интереса носилаца власти“.⁷⁵

За Владимира Баровића прихватљива дефиниција је она коју даје Андреја Савић, према којој је – „обавештајна служба друштвено-историјски и класно условљена специјализована организација која у оквиру свог делокруга рада спроводи тајне обавештајне, контраобавештајне и субверзивне садржаје према виталним интересима противника, користећи при томе специфичне методе и средства, са циљем остваривања одређених политичких интереса и заштите унутрашње и спољашње безбедности“.⁷⁶

Анализа датог узорка дефиниција, који се може сматрати репрезентативним када је реч о домаћој научној и стручној литератури, наводи на закључак да се највећи број домаћих аутора при дефинисању обавештајне службе руководи потребом да укаже на следеће:

⁷⁴ Masleša, Ramo. (2001). *Teorije i sistemi sigurnosti*. Sarajevo: Magistrat, стр. 199. Наведено према: Alispahić, Bakir. (2011). *Osnovi metodike rada obavještajno-sigurnosnih službi*. Sarajevo/Zagreb: TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, стр. 19.

⁷⁵ Делић, Милан, „Појмовно одређење обавештајне активности и обавештајне службе“, *Безбедност*, 39(1), 1997. год., стр. 111-128.

⁷⁶ Barović Vladimir, „Odnos bezbednosno – obaveštajnih službi i medijskih sistema sa aspekta novinarske etike“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, broj 134, 1/2011, Novi Sad, Матица српска, стр. 82.

- да је обавештајна служба специјализована организација државног апарата чији су делокруг рада и овлашћења регулисани законом;
- да обавештајном службом руководи политички врх државе;
- да примењује специфичне методе и средстава у циљу прикупљања података;
- да су релативно самосталне у односу на друге државне установе;
- да поред обавештајних, извршавају задатке контраобавештајног и необавештајног карактера.

Иако неке од дефиниција садрже елементе који су превазиђени (нпр. „реализација виталних интереса носилаца власти“ не мора нужно да значи да се ради и о националним интересима, или „класно условљена“ организација), један од кључних недостатака је искључивање аналитичког процеса обраде података. Обавештајна служба своју функцију (спречавања изненађења, упозоравања или предвиђања) не може остварити само на начин да се информације (подаци) прикупљају. Прикупљање обавештајних информација, јавних или тајних, свеједно, без адекватне аналитичке обраде и израде завршног документа била је *par excellence* пракса комунистичких служби, које су као партијски „штит“ и „мач“ анализу података, извођење закључака и израду стратегијских процена препуштале партијским лидерима.

Поред изостављања најважнијег елемента због кога обавештајне службе постоје, ни једна дефиниција ни у назнакама не даје могућност да се наслути у чему се огледа специфичност обавештајних служби, метода и средстава које користе? Према нашем мишљењу она се, пре свега, рефлектује кроз следеће:

- природи задатака које извршавају (прикупљање и анализа података који се односе на политичке снаге, тајне и скривене намере, средства, могућности, активности и планове страних држава, лидера,

организација и лица; контраобавештајна заштита својих активности; и необавештајне активности, које се могу кретати у широком дијапазону, од „давања савета“ до организовања атентата);

- начину извршавања постављених задатака; и
- нераскидивој симбиози са политиком (тј. активном учествовању у политичком животу кроз предлагање опција и вршење утицаја на политику, особе, институције или догађаје), чију природу ни једна дефиниција не може да обухвати. (Према речима проф. Харија Ренсома – „Ништа није важније у процесу доношења националних одлука од односа између обавештајних агенција и политике, или у ширем смислу - између обавештења и акције“⁷⁷).

Дакле, иако је веома тешко дати свеобухватну дефиницију, закључујемо да су обавештајне службе специјализоване организације које имају задатак да по наруџби и за потребе политичких, економских, војних и других државних структура систематским активностима прикупљају и анализирају податке разноврсног карактера, пре свега оне до којих други органи не могу да дођу на легалан начин, омогућавајући им исправније одлучивање, и кроз вршење утицаја помогну у остваривању (спољно)политичких интереса који не могу бити остварени легалним (дипломатским) путем. Следи да су обавештајне службе легални преступници, које је председник Сједињених Држава Двајт Ајзенхауер сматрао „одвратном, али неопходном нужношћу“.⁷⁸ Сличне квалификације су износили и бројни други председници држава и шефови обавештајних служби, али се упркос таквом односу нису одрицали њихових услуга.

Додатне тешкоће при дефинисању појма обавештајна служба уносе разноврсне класификације. У односу на карактер деловања, службе се деле

⁷⁷ Ransom, H. Harry. (1971). *The Intelligence Establishment*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 3.

⁷⁸ Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф, стр. 11.

на: обавештајне и контраобавештајне; према објекту интересовања разликују се: спољне и унутрашње обавештајне службе; уколико се као критеријум узму сфере истраживања, постоје: политичке, економске, војне и научно-техничке обавештајне службе; према положају у оквиру државног административног система разликују се: аутономно-централне и ресорне обавештајне службе; зависно од задатака које решавају деле се на: стратегијске и тактичке обавештајне службе, а у односу на систем организовања, спољне обавештајне службе могу бити: легалне обавештајне службе, нелегалне (агентурне) обавештајне службе, и техничке обавештајне службе.

Једну од необичних подела даје Питер Гил (Peter Gill), наводећи да је обавештајне службе могуће разврстати и према степену моћи који поседују, мерљивом према: а) степену аутономије коју поседују у односу на спољну политичку контролу и надзор, и б) степену пенетрације у друштву.⁷⁹ Сматрамо да је остваривање увида у степен моћи обавештајних служби немогуће, не само због немогућности остваривања увида у степен инволвираности обавештајне службе у неко друштво (број агената према глави становника ни једна служба јавно не саопштава), већ и због немогућности потпуне контроле и увида над радом обавештајних служби. Док се обавештајни рад у матичној држави најчешће обавља у складу са уставом и законима матичне земље, пракса показује да се моралност обавештајних активности изван граница националне територије мења. Овоме доприноси и индолентан однос међународног права према шпијунажи, што отвара простор за разна тумачења – од тога да је шпијунажа незаконита активност, да се ради о законитој активности, или активности која се налази између „тектонских плоча међународног правног

⁷⁹ Rüter, Julia. (2007). *European External Intelligence Cooperation*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, p. 31.

система“⁸⁰. Из тих разлога се јавља потреба да у наставку истражимо однос међународног права и обавештајних (шпијунских) активности. Али пре него што пређемо на овај део неопходно је нагласити да су истраживањем пре свега обухваћене стратегијске обавештајне службе које делују далеко испред националних граница и дубоко у територији противника, користећи легалне (под покрићем) и нелегалне (илегалне) резидентуре у држави – мети обавештајног интереса. Наравно, сам назив стратегијске обавештајне службе говори о томе да оне прикупљају (политичке, економске, војне, научно-техничке и друге) податке стратегијског нивоа и изводе необавештајне операције од стратешког значаја.

4. Међународно-правни аспект шпијунаже

Развој међународног права се веже за настанак државе и развој међудржавних односа. Суверене државе, као основни субјекти међународног права (иако не и једини), саме стварају међународно право и потчињавају му се на принципу добровољности. У складу са тим, међународно право је позвано да пре свега регулише њихове односе, што значи односе између држава и међународних организација и односе између и унутар самих организација. За разлику од унутрашњег права, чији су основни извори устав, закони, уредбе, декрети и други подзаконски акти, главни извори међународног права су међународна обичајна правила и међународни уговори. Као посебан систем права, међународно право представља скуп норми и принципа којима се утврђују обавезна правила понашања држава. Најважнији и најчешћи облик у којем се норме савременог међународног права јављају су међународни уговори. Из тих разлога се може рећи да је савремено међународно право специфичан

⁸⁰ Radson John, “The Unresolved Equation of Espionage and International Law“, у: Goldman, Jan (ed.), *Ethics of spying*, Lanham/Maryland, Scarecrow Press, Inc., 2103, pp. 144-172.

правни систем који уређује међународне јавноправне односе држава и одређених међународних организација, као и извесна права и обавезе других субјеката међународног права.⁸¹

Када је реч о посебним средствима извршења правних норми треба имати у виду да у међународној заједници нема ефикасне извршне или управне власти („светске владе“, полиције итд.) која би се, између осталог, бавила заштитом утврђеног правног поретка, као ни обавезног судства. Надлежност међународних судова је у принципу факултативна, што значи да се поступак против неке државе може повести само ако она на утврђени начин да свој пристанак. Међутим, упркос томе што се многа правила међународног права крше, оно (међународно право) ипак представља обавезујући систем и лимитирајући оквир за неограничену слободу државних акција. Да ли то важи и када је у питању шпијунажа?

Литература која се бави односом између шпијунаже и међународног права углавном се односи на ситуације које су у вези са ратним стањем. Такође, шпијунажом у ратним условима се бави низ конвенција: Хашка конвенција из 1907. године, Женевска конвенција из 1949. године, и Допунски протоколи из 1977. године. Полазећи од тога да се шпијуном сматра лице које делујући потајно или под лажним изговорима, прикупља или настоји да прикупи обавештења са намером да их саопшти противничкој страни, Хашка конвенција различито третира војнике и цивиле који се налазе у зони операција непријатељске војске ради прикупљања обавештења (члан 29). Такође, према истој конвенцији, шпијунима се не сматрају војна и невојна лица задужена да преносе пошилјке намењене њиховој или непријатељској војсци, дакле која отворено

⁸¹ Видети: Krivokapić Boris, „Pojam međunarodnog prava“, *Strani pravni život* 1/2009, Београд, Институт за упоредно право, 2009, стр. 7-37.

врше свој задатак. У случају да шпијун буде ухваћен на делу не може бити кажњен без претходног суђења (члан 30).⁸²

Женевска конвенција (1949) се такође односи на војна лица која учествују у ратним операцијама, при чему лице без војне униформе и ознака ухваћено у шпијунажи нема право на заштиту као ратни заробљеник због чега може бити оштро кажњен. У Женевској конвенцији (члан 5) се каже: „Ако на територији једне Стране у сукобу, ова има озбиљних разлога да сматра да одређено лице заштићено овом конвенцијом даје повода оправданој сумњи да се одаје некој делатности штетној по безбедност државе или је утврђено да се оно заиста тој делатности одаје, то лице се неће моћи позивати на права и повластице које пружа ова конвенција, ако би та права и повластице, када би се примењивали у његову корист, могли нанети штету безбедности те државе“. Међутим, „ако је, на окупираној територији, лице заштићено овом конвенцијом ухваћено као шпијун или саботер или зато што лично даје повода оправданој сумњи да се одаје делатности штетној по безбедност окупационе Силе, то лице ће се моћи, у случају кад војна безбедност то апсолутно захтева, лишити права општења предвиђеног овом конвенцијом“.⁸³

Допунским протоколом из 1977. године додатно се проширују и прецизирају ситуације које се односе на шпијунажу у ратним условима. У члану 46. се наводи: „Без обзира на сваку другу одредбу Конвенција или протокола, ниједан припадник оружаних снага стране у сукобу који се нађе у власти противничке стране док је ангажован у шпијунажи, нема право на статус ратног заробљеника и може бити третиран као шпијун.

Припадник оружаних снага стране у сукобу који у име те стране на територији коју контролише противничка страна прикупља или покушава

⁸² *Ибид.*

⁸³ *Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata*, od 12. avgusta 1949. godine.

да прикупи обавештења, неће се сматрати да је ангажован у шпијунажи ако је при том у униформи својих оружаних снага.

Припадник оружаних снага стране у сукобу који пребива на територији коју је окупирао противничка страна и који, у име стране којој припада, прикупља или покушава да прикупља обавештења од војног значаја на тој територији, неће се сматрати да се бави шпијунажом уколико то не ради лажно се представљајући или свесно и на тајан начин. Даље, такво лице неће изгубити право на статус ратног заробљеника и неће бити третирано као шпијун уколико није ухваћено да се бавило шпијунажом⁸⁴.

За разлику од конвенција које се односе на шпијунажу у ратним условима, међународно право о шпијунажи у мирnodопским условима ништа не говори. Ова област је препуштена државама на саморегулацију.

4.1. Да ли је шпијунажа у мирnodопским условима законита или незаконита активност?

Нејасан однос међународног права према шпијунажи у мирnodопским условима отвара простор за различита тумачења, од тога да је шпијунажа легална активност, до потпуно супротног става, да шпијунажа представља незакониту делатност. Џефри Демарсет (Geoffrey Demarset), правећи јасну разлику између шпијунаже за време рата и шпијунаже у мирnodопским условима, сматра да иако се шпијунажа може сматрати „непријатељским чином“ она не крши међународно право.⁸⁵ У складу са трендом у коме међународне организације, као што су ОУН, повећавају своје обавештајне капацитете, Демарсет предлаже да прикупљање

⁸⁴ „Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih snaga“, у: *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, (Drugo dopunjeno izdanje), Priredili: Vesna Knežević - Predić, Saša Avram и Željko Ležaja, Beograd, Agencija Format, 2007, стр. 312.

⁸⁵ Demarset B.Geoffry, „Espionage in International Law“, 24, Denv. J.Int'l L.&Pol'y, 1996, p. 347.

обавештајних података путем техничких средстава буде ослобођено забрана. Надаље, овај аутор сматра да неке обавештајне сакупљаче, као што су научници, новинари, чланови невладиних организација, итд., не треба сматрати шпијунима ако прикупљање података врше као део својих истраживачких активности.⁸⁶ Поред тога, Демарсет се залаже да заробљени шпијуни, чак и када им се суди, не би требало да добију смртну казну за шпијунске активности у миру.

Као и Демарсет, Роџер Скот (Roger Scott) такође тврди да шпијунажа није забрањена међународним правом као „фундаментално погрешно деловање“.⁸⁷ Прикривено прикупљање обавештајних података на територији других држава које представљају јасну претњу на основу свог „претходног понашања, способности и израза намере“, према овом аутору, може бити оправдано као суштинска пракса и право на самоодбрану.⁸⁸ Указујући на „двоструке стандарде“, Скот тврди да – док спроводе шпијунажу и очекују да ће шпијунажа бити спроведена против њих свака држава задржава право да кривично гони лица која се баве шпијунажом на њиховој територији.⁸⁹

Потпуно супротног мишљења је Мануел Гарсија-Мора (Manuel Garcia-Mora), који сматра да се међународна шпијунажа може сматрати деликвенцијом и кршењем међународног права.⁹⁰ Такође, Квинси Рајт (Qincy Wright) верује да мирнодопска шпијунажа крши обавезу да су државе у складу са међународним правом дужне да поштују територијални

⁸⁶ *Ибид.*

⁸⁷ Scott, D. Roger, "Territorially Intrusive Intelligence Collection and International Law" 46, *Air Force Law Review*, 1999, p. 217-218.

⁸⁸ *Ибид*, стр. 225.

⁸⁹ *Ибид*, стр. 226.

⁹⁰ Garcia-Mora, R. Manuel, "Treason, Sedition and Espionage as political Offenses Under the Law of Extradition" 26, *University of Pittsburg Law Review*, 1964, pp. 65-80.

интегритет и политичку независност других држава.⁹¹ Ингрид Делупис (Delupis Ingrid) је још оштрији у противљењу тврдњама да је шпијунажа легална активност. Према Делупису, мирнодопска шпијунажа је по међународном праву незаконита ако то подразумева присуство агената тајно послатих од стране једне државе на територију друге државе.⁹² Иако шпијунажу не сврстава и категорију међународних злочина, Делупис је сврстава у понашање које није у складу са међународним нормама.

Између поларизованих ставова, који се крећу од тога да је шпијунажа легална активност до тога да је шпијунажа незаконита активност, налази се трећа група аутора који сматрају да међународно право шпијунажу нити осуђује нити дозвољава. Према Данијелу Силверу и Фредерику Хитцу, однос између међународног права и шпијунаже је нешто као оксиморон.⁹³ Кључни аргумент на којем аутори граде свој став је непостојање споразума и конвенција којима би се шпијунажа изричито забрањивала.

Кристофер Бејкер (Baker Cristopher), као и претходна два аутора, такође наводи да међународно право нити забрањује нити одобрава шпијунажу, већ је посматра као средство које олакшава међународну сарадњу у погледу праћења и спровођења споразума о контроли наоружања, борби против тероризма, контроли загађења животне средине, борби против ширења заразних болести, етничких сукоба, илегалних миграција, организованог криминала, итд.⁹⁴ Имајући исти став по овом питању, Сајмон Честермен сматра да ће убрзана и све очигледнија потреба сарадње међу обавештајним службама и размена обавештајних података

⁹¹ Видети: Wright Quincy, Julius Stone, Falk A. Richard, Stanger J. Roland. (1962) *Essays on Espionage and International Law*. Ohio University State Press; Wright Quincy. "Espionage and the Doctrine of Non-Intervention in Internal Affairs", *Essays on Espionage and International Law*, p. 12

⁹² Delupis Ingrid, "Foreign Warships and Immunity for Espionage", *American Journal of International Law Review*, No.3, 1984, pp. 53-76.

⁹³Видети: Hitz, Frederick, "Intelligence and Counterintelligence", *National Security Law*, John Norton Moore, Robert F. Turner (eds.), (2d ed.), 2005, pp. 935-965.

⁹⁴ Baker D. Cristopher, "Tolerance of International Espionage: A Functional Approach", *American Journal of International Law Review* 19, 2004, pp. 1091-1092.

међу обавештајним организацијама довести до развијања нових међународних норми када је ова област у питању.⁹⁵

Листа когентних норми међународног права, односно апсолутно обавезних норми (*jus cogens*) или правила која се морају примењивати и од којих се не може одступати (императивна или перемпторна правила), као што су забрана агресије, обавеза мирног решавања међународних спорова, забрана мешања у унутрашње ствари других држава, неприкосновеност дипломатских представника, забрана вршења ратних злочина, забрана геноцида, забрана мучења итд., не садржи забрану која се односи на шпијунажу у мирnodопским условима. У ситуацији када нема јединственог списка и дефиниције правила која спадају у *jus cogens* у пракси често настају спорови око тога да ли је нека норма апсолутно обавезна или не. Стога, када је шпијунажа у питању, зависно од статуса посматрача „оно што наша држава ради њима“ је нешто нормално, позитивно и достојно похвале, док исте активности које страна држава „спроводи против нас“ је нешто незаконито, неморално и достојно казне. Но, без обзира на све, шпијунажа је и једно и друго, и једини консензус који се може постићи је - да је шпијунажа некада исправна, а некада погрешна. Наши „издајници“ ће увек бити туђи „хероји“, и обратно. Из тих разлога, традиција прикупљања обавештајних података која се одржава хиљадама година ће се наставити све док буде постојао систем националних држава, развијајући се у неограниченој слободи коју пружа међународно право, тако да алтернатива између опција шпијунирати или не шпијунирати у догледно време тешко да може бити доведена у питање.

⁹⁵ Chesterman Simon, "The Spy Who Come in from the Cold War", *Intelligence and International Law*, 27 Mich. J. Int'l L., 2005/6, pp. 1071- 1100.

5. Ефикасност обавештајних служби

Како би предвидела, спречила и заштитила националну безбедност од претњи различитог карактера држави су потребне ефикасне, делотворне и одговорне обавештајне службе. Добро организована и координирана обавештајна служба је најбоља гаранција против било каквог изненађења.⁹⁶

Иако је појам „ефикасност“ често у употреби у обавештајној теорији до сада није било покушаја да се одреди шта се тачно под ефикасношћу обавештајних служби подразумева, нити покушаја да се изнађе начин на који би се ефикасност „споља“ могла мерити. Из тих разлога „много обавештајног труда се улаже у осигурање да се не десе догађаји чија вероватноћа, важност и цена сами по себи не могу бити измерени“, ⁹⁷ али чије резултате и квалитет препознају корисници обавештајних услуга. Према дефиницији, квалитет услуга је степен којим услуга (производ) задовољава очекивања или потребе корисника (клијента).⁹⁸ Стога се задовољство корисника истовремено може посматрати као циљ и мера успешности организације и управљања организацијом. Овакав однос „произвођач – корисник“ (конзумент) је у потпуности аналоган односу који влада у сфери обавештајног рада, где се под „произвођачем“ подразумева обавештајна служба, а корисником услуга (обавештајних производа) политичке (и друге) структуре државе.

Свеукупне карактеристике производних организација углавном се прате преко шест основних мерила: ефикасности, ефективности, квалитета производа, правовремености, продуктивности и безбедности. Свих шест параметара се такође могу применити и на рад обавештајних служби, при чему се ефикасност може посматрати из више углова (на пример кроз

⁹⁶ Даллес, Аллен. (2011). *Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Ексмо, стр. 45.

⁹⁷ Quinlan Michael, "The Future of Covert Intelligence", у: *Agents for Change*, p. 69.

⁹⁸ Wisniewski, M., "Using SERVQUAL to asses customer satisfaction with public sector services", *Managing Service Quality*, 11(6), 2001, pp. 380-388.

ефикасност обавештајног истраживања); квалитет се тиче обавештајног производа израженог у виду завршних обавештајних докумената; правовременост у обавештајном раду се увек везује за оптимални временски оквир обавештавања корисника обавештајних производа; ефективност се најчешће огледа у правилном доношењу одлука; продуктивност се може везати за остваривање основне мисије; док се безбедност у обавештајном раду увек односи на заштиту извора, метода, средстава, обавештајних операција или заштиту свеукупне националне безбедности. Међутим, са аспекта обавештајних активности – руковођење, квалитет обавештајног производа, његова објективност, правовременост обавештавања и безбедност (заштита извора, метода, средстава, операција, итд.) могу се посматрати као кључни конститутивни елементи појма „ефикасност“ (лат. *efficax*), због чега ћемо их у наставку истраживања тако и третирати.

Ефикасност се најчешће представља као мера која показује колико добро организација користи своје ресурсе. Када су у питању обавештајне агенције оваква мера није од користи јер је проблем мерења ефикасности обавештајних агенција веома сложен и тежак за аналитичко исказивање кроз једноставне нумеричке вредности. Хикман и Сандстром сматрају да се ефикасност неке организације може процењивати кроз: резултате тима (квалитативне и квантитативне, брзину, задовољство корисника итд.), утицај групе на њене чланове или кроз могућност напретка ефикасности тима у будућности.⁹⁹ Ако пођемо од претпоставке да ефикасност, поред објективности, квалитета, правовремености достављања обавештајног производа и безбедности, подразумева и начин на који се извршава неки процес („радити праве ствари на прави начин“¹⁰⁰ – *Схема бр. 1.*)¹⁰¹, онда нам

⁹⁹ Guzzo R. A., Dickson M. W., “Teams in Organization: Recent research on performance and effectiveness”, *Annual Review of Psychology*, 1996, pp. 47, 307-338.

¹⁰⁰ Видети: Drucker, F. Peter. (1954). *The Practice of Management*. New York, NY: Harper Collins Publishers.

¹⁰¹ Чињење „правих ствари на прави начин“ захтева морално расуђивање, односно процес који по правилу треба да обухвата: 1) дефинисање ситуације; 2) анализу ситуације

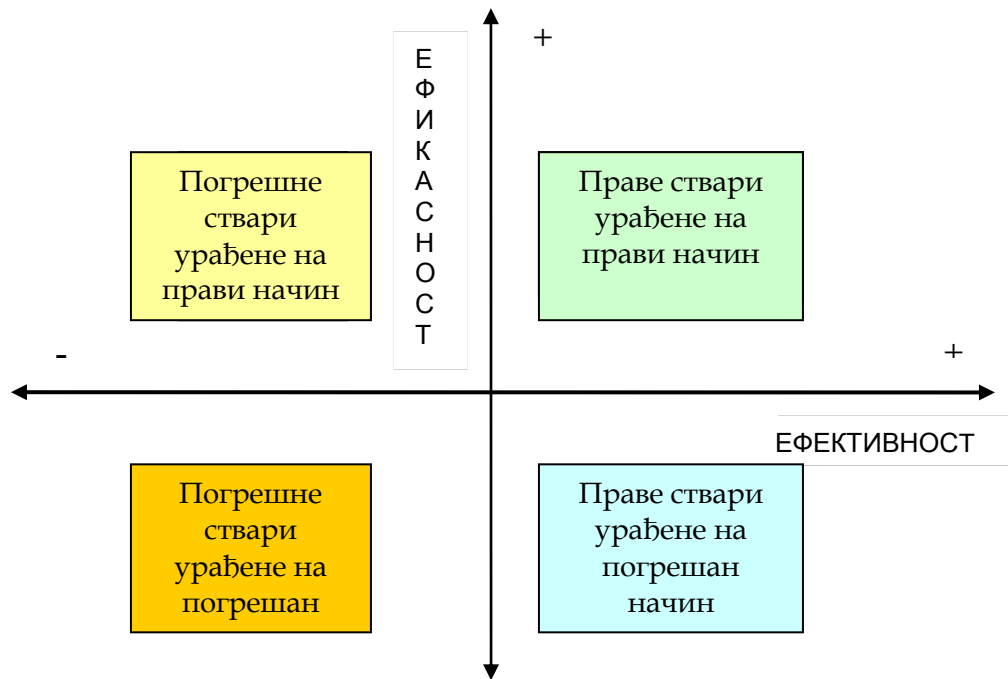
теорија и пракса пружају два приступа мерењу ефикасности: *класични (традиционални)* и *савремени (аналитички)*.

Класични или традиционални приступ карактерише парцијално мерење резултата рада, јер креће од тога да сваки циклус делатности организације захтева људске и материјалне ресурсе, технолошки условљен процес рада и остварене резултате. Стога се суштина и садржина класичног приступа своди на утврђивање и мерење степена успешности у остваривању постављених циљева, тј. односа између задатих и остварених резултата. Ипак, и поред јасно и прецизно утврђених (квантитативних и квалитативних) циљева, изражених кроз планове, програме, одлуке, стратегије и сл., које је могуће мерити и динамички пратити, овај метод је непримењив у пракси обавештајног рада јер потпуно искључује екстерне факторе који могу имати одлучујући утицај на обавештајни процес. Из тих разлога, бирајући између два предочена модела ми се у истраживању опредељујемо за савремени (аналитички) модел мерења ефикасности, с обзиром да пружа могућност сегментације послова, утврђивање утицаја и међузависности свих детерминишућих варијабли (екстерних и интерних) које директно или индиректно утичу на извршавање активности обавештајног или необавештајног карактера, као и прилику за процењивање свих фаза обавештајног процеса („обавештајног циклуса“)

(укључујући избор моралне теорије), и 3) етички суд. Циљ дефинисања ситуације је да се уоче етичка питања и испитају чињенице, принципи и вредности који су важни за решавање етичке дилеме и процес доношења одлука. Анализа ситуације, као централни стожер процеса доношења одлука, обухвата одмеравање аргумената „за“ и „против“ супротстављених вредности, што укључује и разматрање екстерних фактора који могу да утичу на правац моралног расуђивања, док се етички суд заснива на једној или више теорија које су основа за доношење одлуке. Они који доносе етичке судове, без обзира да ли поступају самостално или као представници неких институција, сматрају се моралним агентима. Поред моралних обавеза према колегама, институцији (обавештајној служби) и матичном друштву, морални агенти имају обавезу и према онима који могу бити погођени њиховом одлуком. Када су у питању обавештајне операције то подразумева минимизацију штете по мету операције (појединца, групу, државу). Стога, ако се пледира да обавештајни рад буде етички мора се узети у разматрање штета коју може да проузрокује, на основу чега је могуће донети одлуку да ли је штета у датој ситуацији оправдана. Наравно, штета у неким околностима може бити оправдана.

појединачно, што се једнако односи и на све фазе одвијања необавештајних операција (са чиме ћемо завршити истраживање).

Схема бр. 1. Приказ начина на који се може извршавати неки процес

Извор: Аутор

5.1. Управљање људским потенцијалима као фактор ефикасности

Управљање људским потенцијалима један је од кључних фактора за успешност пословања сваке организације.¹⁰² Људске потенцијале чине укупна знања, вештине, способности, креативне могућности, мотивација и оданост којом располаже нека организација или друштво. То је сума интелектуалне и психичке енергије коју организација може ангажовати за

¹⁰² О управљању људским потенцијалима опширније видети: Goić, S. (1998). *Suvremeni trendovi u organizaciji upravljanja ljudskim resursima*. Split: Ekonomski fakultet.

остваривање циљева и развоја пословања.¹⁰³ МекКоурт и Елдриџ (McCourt, W., Eldridge, D.) управљање људским ресурсима дефинишу као „начин на који организације управљају својим особљем и утичу на њихов развој и усавршавање“.¹⁰⁴

Како сваку организацију чине људи, управљање људима (знањем) и доношење одлука (од којих су, опет, најважније оне које се тичу људи) не утиче само на тренутни учинак организације, већ и дугорочно, посебно када је реч о некомпетентном руковођењу. То значи да управљање људским потенцијалима има стратешки, развојни и дугорочни карактер, што у савременим условима захтева динамичније и ефикасније координисање активностима усмереним на остваривање мисије организације. Компетенције руководиоца (као и свих запослених са конкретним компетенцијама) и учинак су комплементарни појмови - што се боље управља компетенцијама запослени постижу боље резултате, а када се боље управља резултатима онда се компетенције боље користе. Следи да је логика компетенција усредсређена на учинак сваког појединца, пре свега на његову вештину и начин на који он обавља свој посао. Зато је управљање људским потенцијалима (ресурсима) изразито сложен посао што, када је реч о обавештајним службама, подразумева да је индивидуални приступ крајње неопходан. На основу напред наведеног се може закључити да је добро управљање неком организацијом „обележено предвидљивим, отвореним и просвећеним утврђивањем политике, бирократијом коју прожима професионална етика и која делује у корист јавног добра, владавине права, транспарентним поступцима и снажним грађанским друштвом које суделује у јавним стварима. Лоше управљање, с друге стране, обележава произвољно доношење политике, неодговорна бирократија, непровођени или неправедни правни системи, злоупотреба извршних

¹⁰³ Bahtijarević-Šiber, F. (1999). *Mendžment ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing, стр. 16.

¹⁰⁴ McCourt, W., Eldridge, D. (2003). *Global Human Resource Management*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, p. 2.

власти, грађанско друштво искључено из јавног живота и раширена корупција“.¹⁰⁵ У складу са наведеним, принципи етичког руководства (пре свега лидерства) подразумевају: поштовање других, служење другима, правично поступање, показивање искрености, изградњу заједнице.¹⁰⁶ То значи да је лидерство као такво морални процес.

Чињеница да се управљање знањем поистовећује са управљањем људима намеће потребу да се изврши анализа и дефинисање појма знања. Међутим, ту искрсава проблем јер не постоји универзална и општеприхваћена дефиниција знања, с обзиром да нема сагласности око тога шта се под знањем тачно подразумева и где се налазе границе знања у смислу његовог разликовања од неких блиских категорија као што су - податак, информација или мудрост. Дакле, дефинисање разлика између информација и знања је тешко јер се ове две категорије међусобно прожимају и неретко употребљавају као синоними, што је посебно карактеристично када је реч о терминологији обавештајних служби. Такође, постоје различити ставови и у односу на то - да ли су појединачни делови забележених информација заправо „знање“, и да ли забележено знање садржи бројне информације. Разлику између информација и знања Берлингер (Bellinger, G.) описује на следећи начин: док информације имају везе са описивањем, дефиницијама или перспективама, знање укључује стратегију, праксу, методе или приступе (за разлику од мудрости која оличава принципе, проницљивост, морал или архетип).¹⁰⁷ Другим речима, подаци представљају опажања или чињенице изван контекста, те стога

¹⁰⁵ Born, Hans. (2003). *Parlamentarni nadzor nad sigurnosnim sektorom: načela, mehanizmi i praksa*, Zagreb: Међупарламентарна унија (IPU)/Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama (DCAF), стр. 25.

¹⁰⁶ Northouse, P.G. (2008). *Liderstvo, teorija i praksa*. (Четврто издање). Beograd: Data status, стр. 239-257.

¹⁰⁷ Bellinger, G., "Knowledge Management-Emerging Perspectives", доступно на: <http://www.systems-thinking.org/kmgmt/kmgmt.htm//dac>.

сами по себи не носе никакво значење, док информације настају тек када се подаци ставе у контекст који има значење.¹⁰⁸

Полазећи од информација као главног елемента за конституисање знања, управљање знањем се може дефинисати као систематски процес организовања, тражења, селекције, закључивања и презентовања информација на начин који омогућава боље разумевање специфичних области интересовања.¹⁰⁹ Специфичне активности у оквиру управљања знањем помажу фокусирање организације на стицање, чување, заштиту и коришћење знања за решавање проблема, динамичко учење, стратегијско планирање и доношење одлука.¹¹⁰

¹⁰⁸ „Знање представља наша веровања и вредновања која се заснивају на смислено организованом скупу информација (порука) до којих долазимо искуством, комуникацијом или закључивањем“. Zack. M. „Developing a Knowledge Strategy“, *Clifornia Management Review*, 41(3), 1999.

¹⁰⁹ У контексту обавештајних агенција, интегралне компоненте управљања знањем обухватају: генерисање новог знања; располагање корисним знањем из спољних извора; коришћење новог знања за доношење одлука; уграђивање знања у процесе, производе и/или услуге; приказивање знања у документима и базама података, ширење знања путем организационе културе и иницијативе; трансферисање постојећег знања у друге делове организације или друге организације, итд.

¹¹⁰ Знање једне организације се може поделити на индивидуално, које обухвата знање (опште и посебно) појединца, и колективно. Опште знање појединца се односи на познавање неких области које су у принципу доступне свима и углавном се стиче током процеса основног образовања. Посебно знање, које није свима доступно, односи се на познавање неких ужих области интересовања и представља привилегију оних који имају више образовне нивое. Колективно знање је оно које поседује нека организација и може се изразити као сума знања које поседују појединци који је конституишу. Међутим, колективно знање поседује и тзв. синергетску компоненту, која подразумева да индивидуе поред сопственог знања, уколико сарађују, стварају и додатно знање које је резултат когнитивног процеса. Ипак, најзначајнија подела знања са аспекта стратегије управљања знањем је она која прави разлику између *имплицитног* (tacit) и *експлицитног* (explicit) знања. Експлицитно знање је оно знање које може да буде изражено у формалном језику и размењивано између индивидуа, а имплицитно знање је индивидуално знање оличено у индивидуалном искуству и укључује факторе као што су: лична уверења, перспективе и вредности. Стога је за све организације, посебно обавештајне службе, много већи проблем како управљати имплицитним него експлицитним знањем. Разлог лежи у чињеници да имплицитно знање није нигде записано и представља иманентан део сваке личности која га поседује. Оно се преноси говором, дискусијама, отвореним сугестијама, и за његов трансфер је неопходна жеља и воља имаоца да га пренесе. Опширније о управљању знањем видети: Zack M., „Managing Codified Knowledge“, *Sloan Management Review*, 40(4), 1999; Zack M., „Developing a Knowledge Strategy“, *California Management Review*, 41(3), 1999.

За разлику од доброг управљања, лоше управљање организацију може изложити много већем ризику од слабог учинка, што се, пре свега, односи на њену репутацију и, када је реч о обавештајним службама, репутацију државе. Решење овог проблема лежи у схватању да ефикасна организација не може бити дело једног човека, већ разумевања, управљања и координираних активности на свим организационим (хијерархијским) нивоима. Ово подразумева да се у оквирима модерног и ефикасног управљања људским ресурсима раду сваког запосленог појединачно даје смисао, како би се сваки од њих осетио одговорним за заједнички пројекат и мисију организације, којој појединачно доприносе. Да би се то остварило неопходно је саставити описе послова којима се прецизирају задаци запосленог и његово место у оквиру организације. Дефинисање компетенција, знања и капацитета који се захтевају за свако радно место (тј. знање, вештине, понашање, капацитет преношења вештина на другог и капацитет преношења знања на другог) омогућавају запосленима да одговоре захтевима свог радног места. Правила и очекивања од запослених, уткана у саме дефиниције њихових улога, неретко гарантују и механизми принуде уграђени у правни систем као „коначну инстанцу“.¹¹¹ Механизми принуде и претње казном су, како сматра Џон Лок, „потребне да се већина приволи на пристојно понашање“.¹¹² У том контексту се под „пристојним“, узорним или професионалним понашањем сматра оно које одговара највишим етичким стандардима и моралним нормама пожељног понашања појединца.

С обзиром да су обавештајне агенције хијерархијски структурисане организације неопходно је истаћи да индивидуални ставови и понашања

¹¹¹ Фатић Александар, Кораћ Срђан, Булатовић Александра. (2011). *Етички стандарди за криминалистичко-обавештајни рад*. Београд: Центар за безбедносне студије, стр. 72.

¹¹² Šnevind B. J., "Moderna moralna filozofija", у: *Uvod u etiku*, (S engleskog preveo Slobodan Damjanović), приредио Singer Piter, Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, стр. 218.

руководећег менаџмента у значајној мери служе као основа за организационо понашање, с обзиром да су индивидуално и организационо понашање везани и утичу једно на друго. Према Емерсону – „Свака велика организација је продужена сенка неког појединца. Његов карактер одређује карактер организације“.¹¹³ Следи да се укупно организационо понашање може мерити понашањем две групе људи: а) оних на *руководећим положајима*, и б) оних на *критичним радним местима* (непосредни извршиоци). Са аспекта нашег истраживања су једнако интересантне обе категорије, како они на нижим хијерархијским нивоима, који непосредно извршавају оперативне задатке у „сивој зони“ (у овој зони, која постоји услед законских неодређености међународног права, одвија се рад обавештајних практичара под официјелним „покрићем“, тј. рад легалних резидентура), или оних који своје задатке на иностраној територији извршавају илегално и без „покрића“ (нелеганих резидентура);¹¹⁴ тако и они који припадају топ-менаџменту обавештајних агенција. И у једном и у другом случају ниво дискреције и учесталост доношења дискреционих одлука су, наравно, већи него у другим јавним службама, због чега је реална могућност надзора, упркос различитим структурама које су за такав надзор формално задужене, знатно мања него у другим областима деловања државе.¹¹⁵ Дискреционо понашање се, према Патрику Добелу (Patrick Dobel), разликује од понашања по закону, јер проистиче из слободе која је

¹¹³ Опширније: <http://www.mojtim.com/hr-clanci/Stilovi-rukovodjenja/Vodjstvo-Jedinstvenipecat-poedinca-ili-organizacione-kulture-prvi-deo/107>; О утицају руководећег менаџмента на организационо понашање видети: Muniz-Fernandez B., Montes-Peon J.M., Vazquez-Ordas C. J., "Safety management system: development and validation of a multidimensional scale", *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 20(1), January 2007, pp. 52-68.

¹¹⁴ Под официјелним покрићем подразумева се заштита коју уживају припадници дипломатских, трговинских, културних, образовних и других институција у иностранству, које су увек под будним надзором контраобавештајних служби државе – примаоца мисије, за разлику од неофицијелног или „дубоког“ покрића које подразумева све остале начине прикривања активности обавештајних практичара („нелегалаца“) на иностраној територији, укључујући и промену идентитета. Опширније: Атаманенко, Игор. (2009). *КГБ – ЦРУ: Кто сильнее?* Москва: Вече.

¹¹⁵ Видети: Фатић, Александар, Кораћ, Срђан, Булатовић, Александра, *оп. цит.*, стр. 56.

садржана у посебном оквиру доношења одлука.¹¹⁶ Ово истовремено ствара претпоставке за смањење одговорности, која према *Венецијанској комисији* подразумева – „... да сте спремни да дате образложење или објашњење предузетих радњи и, где је то прикладно, да сносите последице, преузмете кривицу или предузмете мере како би исправили ситуацију уколико се чини да су направљене грешке“.¹¹⁷ Дакле, у подручју законског амбивитета етика постаје круцијални водич за деловање обавештајног практичара.

6. Професионална етика

Примарна функција обавештајног рада је да кориснику (доносиоцима одлука, друштву) пружи знање о ситуацијама које могу утицати на његове интересе. У том смислу се од припадника обавештајних служби очекује да при извршавању задатака испољавају етичко и узорно понашање. Али како у вршењу дужности *професионални морал* (*професионални етос*) обавештајним практичарима дозвољава да „лажу, варају, краду, заваравају, манипулишу, и понекад раде још много горе ствари у свом послу“,¹¹⁸ намеће се питање - да ли обавештајни рад и етика уопште могу бити компатибилни?¹¹⁹ Ако се томе додају изјаве руководиоца и запослених у неким од најмоћнијих обавештајних служби да етичка размишљања могу да оптерете обавештајне агенције додатним правилима понашања која могу да спрече обавештајне операције и тиме

¹¹⁶ Dobel J. Patrick, "Public management as Ethics", у: *The Oxford Handbook of Public Management*, (ed.) Ewan Ferlie, Laurence Flynn Jr., Christopher Pollitt, Oxford, Oxford University Press, 2005, p. 160.

¹¹⁷ *Evropska Komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija). Izveštaj o demokratskom nadzoru službi bezbjednosti.* (2007). Podgorica: Institut alternativa, стр. 7.

¹¹⁸ Andregg Michael, "Intelligence Ethics", у: *Strategic Intelligence*, Vol. 2, (ed.). Loch Johnson, Westport, CT., Praeger Security International, 2007, p. 52.

¹¹⁹ Де Џорџ је мишљења да - будући да су припадници неке професије пре свега људи, па тек онда припадници професије, нема посебног морала који дозвољава припадницима неке професије да као професионалци раде нешто што је неморално да раде други људи. Дакле, нема изузетака. Видети: De Džordž, R.T. (2003). *Poslovna etika*. Beograd: „Filip Višnjić“, стр. 499.

угрозе безбедност државе онда би се *a priori* могло закључити да су етика и обавештајни рад неспојиви, те да етика представља сметњу за ефикасан обавештајни рад. Међутим, историја низа обавештајних служби показује да дугорочно одбијање да се формализују минимални етички стандарди професионалног рада може да доведе до појаве низа озбиљних пропуста и злоупотреба са далекосежним последицама по углед државе, службе, јавни интерес и људска права.¹²⁰

Шта је *професионални етос*? Под *професионалним етосом* или *професионалним моралом* подразумева се систем моралних обавеза које се односе на одређене друштвене или професионалне групе. Јован Бабић сматра да професионални морал „уствари и није у строгом смислу морал већ је то један, експлицитни или имплицитни, кодекс понашања који се прихвата или сматра пожељним за неку одређену професију; на том кодексу се онда гради цео низ вредновања која имају тенденцију да постану или и стварно постају скуп обичајних норми везаних за ту професију, и изражених кроз очекивања од себе и других као носилаца одређених професионалних улога, одређеног става и одређеног понашања. Професионално достојанство и част постају тако посебне и независне вредности, понекад са моралним импликацијама али по свом основном одређењу не као моралне вредности“.¹²¹

Систем моралних обавеза може бити како у облику неписаног, тако и облику писаног кодекса моралног поступања. Њима се регулише однос појединих група (професија) према друштву, унутрашњем животу и позиву. Тако имамо лекарску етику, адвокатску етику, новинарску етику, војну етику, итд., при чему је сваки од наведених видова професионалне

¹²⁰ Детаљније видети: Paul G. Ericson, "The Need for Ethical Norms", *Studies in Intelligence*, 36(1), 1991, Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/volume-36-number-1/html/v36i1a02p_0001.htm. (приступљено 15/7/2013).

¹²¹ Babić, Jovan. (2000). *Uvod u poslovnu etiku*. Research Support Scheme Electronic Library: Praha, стр. 14.

етике условљен специфичностима професионалне делатности. Дакле, *професионална етика* представља скуп моралних норми, правила и принципа којима се регулише однос човека (запосленог) према својим професионалним обавезама, укључујући и узајамне односе међу људима запосленим у истој организацији.¹²²

Јован Бабић наводи да се под професионалном етиком означавају „конкретни морални кодекси одређених професија као скупови експлицитних правила које професије (или професионални цехови) проглашавају за правилник пожељног или допуштеног понашања у оном делу праксе који је одређен неком професијом, и који онда постаје обавезујући унутар те професије на један квази-легалан начин који повлачи разне облике, често и правог законског санкционисања одређених поступака (тамо где је законом управо цеховским организацијама препуштено да то чине, нпр. цеховским коморама)“.¹²³ Професионална етика, како даље наводи Бабић, „има само претензију да буде или представља професионални морал, мада и то остаје на нивоу претензије, јер се ради заправо о важећој али усто још и кодификованој обичајности у пракси неке професије, што свакако веома олакшава посао али је притом сасвим неизвесно да ли осигурава или чак само помаже у осигуравању моралне исправности уобичајених или стандардних поступака“.¹²⁴

Како су одговорности и задаци припадника неке професије у савременим условима много веће од простог извршавања додељене им улоге у друштву у складу са важећим етичким принципима професије, и како постоји јака међусобна веза између професионалног позива и етичког понашања и деловања (с обзиром да ниједна професија није могућа без

¹²² Шредер Г. Н., Матюхина А. Ю., Баришева. А. Д., Троянская Н. А. (2009). *Професионална етика и етикет*. Москва: Научна книга, стр. 30.

¹²³ Babić, Jovan. (2000). *Uvod u poslovnu etiku*. Research Support Scheme Electronic Library: Praha, стр. 4.

¹²⁴ Ибид, стр. 4-5.

етике, нити етика без професионалности), професионалну етику је потребно посматрати у контексту ширем од самог етичког кодекса, пре свега као:

- услов за дугорочно и успешно пословање и јачање кредибилитета јавних и приватних организација и институција;
- услов за увећање радне мотивације запослених;
- добровољну делатност слободних људи спремних да се у извршавању професионалних дужности руководе одређеним (моралним) принципима и стандардима понашања, чиме се утицај спољашњих регула које држава прописује смањује;
- као процес успостављања принципа и стандарда пожељног и очекиваног понашања запослених и израде упутстава за практично морално деловање и понашање, тј. конкретизација моралних стандарда усмерених на конкретне аспекте делатности одређене професионалне групе,
- настојање да се путем критичког преиспитивања и процењивања постојећих норми понуди лествица вредности и нове моралне норме.¹²⁵

6. 1. Етички кодекси

Етички кодекси чине скуп правила понашања која су прихватљива са становишта етичких (моралних) норми друштва. Као скуп етичких правила понашања кодекс поставља захтеве и правила, утврђује принципе и стандарде пожељног и очекиваног понашања.

Вилијам Биркет (William Birket) сматра да је етички кодекс „користан и практичан инструмент“ који менаџменту једне организације може послужити да „све моралне потенцијале друштва или заједнице стави у

¹²⁵ Шредер Г. Н., Матюхина А. Ю., Баришева. А. Д., Троянская Н. А. (2009). *Професионална етика и етикет*. Москва: Научна книга, стр. 31.

функцију остварења „добрих“ циљева“ своје организације.¹²⁶ Као и Биркет, Ендрју Олсен (Andrew Olsen) сматра да етички кодекс има више различитих функција у животу једне организације – „доприноси повећању њеног моралног сензибилитета и повећању њене способности за морално просуђивање, подржава и јача моралну снагу њених чланова и, коначно, помаже обликовању идентитета организације и развијању осећаја припадности међу члановима“.¹²⁷

За Ј. Бабића „професионални етички кодекси представљају квази-легалне изразе воље одређених професија којима се фактички регулише понашање у оквиру неке професије, укључујући ту и санкционисање одступања од тих правила, али без могућности да се (у току примене) отвори расправа о самим тим правилима (што је и логично, јер би они онда истог тренутка изгубили своју какву-такву обавезујућу снагу)“.¹²⁸ Као и претходна два аутора, и Ј. Бабић такође истиче да – „кодекси понашања могу веома много да помогну у доношењу и извршавању (професионалних) одлука олакшавајући и поспешујући тако сам посао, могу бити и правно артикулисани, али да ли ће при том помоћи и у решавању дилема око моралне исправности тих одлука и поступака нужних за њихово извршење – сасвим је неизвесно“.¹²⁹

Као и правне норме, кодекси се заснивају на моралним начелима једног друштва. Међутим, за разлику од правних норми, за чије непоштовање су предвиђене санкције, санкције за повреде етичких кодекса су најчешће „моралне“. Моралност као психичка функција је способност

¹²⁶ Fisher Fred, *Profesionalni etički kodeks – Izrada kodeksa i upravljanje procesom njegove primene*, UN – HABITAT - United Nations Human Settlements Programme ICMA – International City/County Management Association Partners Romania – Romania Foundation for Local Development, 2004, стр. 29.

¹²⁷ *Ибид*, стр. 30.

¹²⁸ Babić, Jovan. (2000). *Uvod u poslovnu etiku*. Research Support Scheme Electronic Library: Praha, стр. 14.

¹²⁹ *Ибид*.

човека да сам себи изриче норме којих се и придржава и да сам себе кажњава за непридржавање тих норми. „Моралне санкције“, као казна за одређено понашање, могу да буду *спољашње* (губљење поверења, прекор, јавна придика, презир, бојкот итд.) и *унутрашње* (стид, кајање, грижа савести, осећај кривице итд). Унутрашње санкције су код оних који се обазиреу на морал ипак јаче од спољашњих. Стална свест (као највиша психичка функција човековог мозга) о моралној норми означава се као савест, а разилажење понашања с нормом код оних с развијеном моралном свешћу изазива „грижу савести“ и кајање.

Проистиче да кодекс није једноставан приручник прагматичних техника професионалног понашања него тек листа теоријско-практичних упутстава за онога који настоји да исправно и професионално поступа, због чега израда кодекса, према Алипиу Касали (Alipio Casalla), „подразумева читав низ мера и активности које ће се одвијати на свим нивоима организовања и управљања у структури једне институције или професије, као и постизање мноштва конкретних договора између свих учесника процеса о великом броју питања, договора који ће омогућити да предложени кодекс буде довољно репрезентативан, тј. да изрази етички и морални идентитет (карактер) организације, односно професије која га доноси“.¹³⁰ Стога се може рећи да процес израде, усвајања и практичне примене етичког кодекса представља камен темељац за развој сваке професије, организације и институције, а његов садржај израз специфичних потреба и искустава припадника професије, окружења у којем делује и ради и, коначно, њихових најдубљих уверења.

¹³⁰ Fisher Fred, *Profesionalni etički kodeks – Izrada kodeksa i upravljanje procesom njegove primene*, UN – HABITAT – United Nations Human Settlements Programme ICMA – International City/County Management Association Partners Romania – Romania Foundation for Local Development, 2004, стр. 13.

6.1.1. Етички кодекси и кодекси понашања

Сумирајући резултате анализе великог броја етичких кодекса, Вилијам Биркет у свом делу „Етички кодекси“ идентификује следеће врсте (типове) кодекса:

- етички кодекс – изјава о основним вредностима и принципима који дефинишу основну сврху постојања и деловања једне организације;
- кодекс праксе – документ у којем се утврђују правила и процедуре за усмеравање и управљање процеса доношења одлука;
- кодекс понашања – документ којим се прописују и/или забрањују одређени обрасци понашања.¹³¹

У пракси, према наведеном аутору, највећи број организација примењује различите комбинације елемената сва три типа кодекса под различитим називима.

У прилог тврдњи да постоји јасна разлика између етичког кодекса и кодекса понашања, Биркет наводи: „Принципијелна разлика између етичког кодекса и кодекса понашања лежи у начину на који се жели постићи њихова примена у пракси, односно у начину на који се дефинишу обавезе оних који су позвани да их проводе, укључујући језик који се за то користи. Етички кодекс представља званичну ... изјаву у којој се таксативно набрајају основне вредности којима се утврђује оквир у којем појединац *треба* да се креће. Супротно томе, кодекс понашања је листа прописаних образаца понашања, са одговарајућим санкцијама за њихово евентуално непоштовање. Кодекс понашања, дакле, одређује појединцу како он *мора* да се понаша. Због тога он представља неку врсту закона. Суштина етике се своди на избор. Ако не постоји слобода избора, онда то није етика већ закон. Истина је, међутим, да обрасци понашања који се прописују у

¹³¹ Ибид, стр. 29

кодексу понашања треба да буду утемељени на етичком кодексу“.¹³² И Крег Нордлунд такође указује на потребу разликовања између кодекса понашања, којима се утврђују стандарди и обрасци понашања на радном месту, од етичких кодекса, који представљају оквирни водич за начин утврђивања (доношења одлука) ових стандарда и образаца понашања.¹³³

Као што се из наведених приступа може закључити, разлике између етичког кодекса и кодекса понашања су уочљиве: етички кодекс се бави питањем принципа и вредности, док се кодекс понашања односи на обрасце понашања и практичну примену основних вредности и принципа утврђених у етичком кодексу. Према томе, у светлу обавештајног рада важно је истаћи да етички кодекс представља нужан, али не и довољан део ширег „мозаика“ који се може означити као етичка инфраструктура и систем националног (државног) интегритета једне земље.

6.1.2. Професија и професионалац

Професија у социолошком смислу значи занимање које има монопол над неким комплексним делом знања и практичних вештина за које је потребно дуготрајно школовање, тзв. високо образовање, те тако постаје препознатљиво у друштву. „Професија је посебна врста функционалне групе с високо специјализованим карактеристикама“,¹³⁴ а професионалац (лат. *professio*) је лице које неки посао обавља стручно, као своје стално (основно) занимање. Шеферес М. и Пакалук М. тврде да професија на систематичан и организован начин, свакодневном делатношћу доноси *важно, неупоредиво добро друштву*.¹³⁵ Поменути аутори суштинску разлику

¹³² *Ибид*, стр. 30.

¹³³ *Ибид*, стр. 29.

¹³⁴ Hantington, P. Semjuel. (2004). *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope/Fakultet političkih nauka/Diplomatska akademija, стр. 9.

¹³⁵ Гроздић, Д. Борислав, „Професионални војни етос и војна професија“, *Војно дело*, 2010, стр. 12-13.

између професије и обављања неког посла виде у томе што професија обезбеђује „племенито“ или „часно добро“ (*bonum honestum*), неупоредиво добро, а посао обезбеђује упоредиво добро. У својој анализи професионализма, А. К. Маркова издваја две стране те појаве: *мотивациону* (која се односи на то какви циљеви побуђују човека, какав смисао он види у професионалној делатности, какве циљеве он лично тежи да достигне, итд.), и *операционалну* (професионална, знања, навике и средства).¹³⁶

Професионалност се по правилу признаје само онима који осим стручности поседују и испољавају моралност, због чега има довољно разлога за тврдњу да је професија по себи суштински морална делатност. Припадност професионалној организацији, заједно са поседовањем специјалне стручности и прихватањем специјалне одговорности постаје критеријум професионалног статуса, који у јавности разликује професионалца од лаика.¹³⁷ Према Ј. Бабићу, „улога професионалца повлачи тезу о некој експертизи, и повлачи питање о томе шта професионалци знају и шта на основу тога могу. Понекад, као нпр. у медицини, то се, просто по логици врсте ситуација које се јављају у оквиру праксе те професије и претпоставке о могућности експертизе, претвара, или има тенденцију да се претвори, у патернализам. Патернализам подразумева манипулацију информацијама (њихово дозирање или ускраћивање). И пошто експертиза оправдава патернализам, произилази да експертиза повлачи оправданост неких манипулација. Пошто се у оквиру професије јавља и једна посебна врста међусобне лојалности – колегијалност – која није улога, али је ипак важна релација у пословним односима, све се то претвара у тенденцију да се створи један професионални морал, са изразито особеним нормама и многе друге морално сумњиве или морално

¹³⁶ Маркова, А. К. (2006). *Психологија професионализма*. Москва: РАГС, стр. 39-40.

¹³⁷ Hantington, P. Semjuel. (2004). *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope/Fakultet političkih nauka/Diplomatska akademija, стр. 12-13.

неприхватљиве захтеве и резултате. (Тако професионални морал лако може постати неморалан) ... Претензија на оправданост патернализма или манипулације заснива се на специфичној вредности неке стручности где се као циљ поставља неко добро онога над ким се врши манипулација, односно онога ко је, по претпоставци „заштићен“ патернализмом. ... Манипулисање је оправдано као део професионалног морала зато што је у интересу манипулатора“.¹³⁸

Наводећи особине једне професије, Е. Гринвуд издваја следеће: *професионално знање*, које се базира на одговарајућем научно-теоријском знању; *поседовање стручног и експертског ауторитета*; *професионална активност*, заштићена одређеним друштвеним правилима, којима су дати институционални оквири за обављање дате делатности; *професионално деловање*, регулисано етичким кодексом; и формирана професионална субкултура.¹³⁹

Према Семјуелу Хантингтону, карактеристике које разликују једну професију као посебне врсте занимања су стручност, одговорност и припадност групи.¹⁴⁰

Стручност професионалца се стиче дуготрајним школовањем и искуством. То је основа објективних стандарда професионалне компетенције за разликовање професионалца од лаика, и утврђивање релативне компетентности припадника професије. Такви стандарди су универзални. Они су темељно уграђени у знање и вештину и могу се генерално применити без обзира на време и место. Обична вештина или занат постоји само у садашњости и њоме се овладава тако што се учи

¹³⁸ Babić, Jovan. (2000). *Uvod u poslovnu etiku*. Research Support Scheme Electronic Library: Praha, стр. 25.

¹³⁹ Наведено према: Болчић Силвано. (2003). *Свет рада у трансформацији*. Београд: Плато.

¹⁴⁰ Hantington, P. Semjuel. (2004). *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Београд: Centar za studije Jugoistočne Evrope/Fakultet političkih nauka/Diplomatska akademija, стр. 10.

одређена техника, без довођења у везу са оним што је било пре.¹⁴¹ Професионално знање је, међутим, интелектуално по својој природи и може се сачувати у писменој форми. Оно има историју, чије је познавање неопходно за професионалну компетенцију. Контакт између академских и практичних страна професије се одржава путем часописа, научних конференција, повезаношћу особља из праксе и наставе, итд. Хантингтон сматра да „професионална стручност има и једну ширу димензију која недостаје у обичним занимањима. То је сегмент укупне културне традиције друштва. Професионалац може успешно да примени своје умеће само када је свестан ове шире традиције чији је он део. Научене професије су „научене“ једноставно зато што су саставни део целине образовања у друштву. Стога се професионално образовање састоји из две фазе: прве, која обухвата широку, општу, културну позадину, и друге, која обухвата специјализоване вештине и знања саме професије. Општим образовањем професионалца обично управљају опште образовне институције друштва које су посвећене тој сврси. Друга или техничка фаза професионалног образовања се, с друге стране, добија у специјалним институцијама којима се посебно управља или су саставни део саме професије“.¹⁴²

Одговорност да буде на услузи и посвећеност сопственим умећима обезбеђује професионалну мотивацију. Новчана накнада не може бити основни циљ професионалца као професионалца. Професионални морал сваке професије стоји на становишту да је професионалцу стало не само до

¹⁴¹ По *занатом* се најчешће подразумева врста делатности која се бави производњом, поправком или одржавањем нечега, и подразумева овладавање одређеном техником и представља обичну вештину која постоји само у садашњости и за разлику од професије не пита за своју прошлост. Појам *посао* обухвата несталну делатност којом се неко примарно бави ради зараде, односно стицања профита. *Позив* подразумева комплекс специфичних делатности које се углавном обављају до краја радног века и за које је потребно специфично образовање и предзнање. *Занимањем* се сматра посао који појединац обавља и од кога живи, иза кога стоји стручно образовање. Видети: Гроздић, Д. Борислав, „Професионални војни етос и војна професија“, *Војно дело*, 2010, стр. 280.

¹⁴² Hantington, P. Semjuel. (2004). *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope/Fakultet političkih nauka/Diplomatska akademija, стр. 11.

перфекције посла, него и до самог посла. Стога је новчана накнада само делимично одређена преговарањем на отвореном тржишту и регулисна је професионалним обичајем и законом. „Пружање основне услуге која није регулисано уобичајеним очекивањем финансијских награда захтева успостављање неких правила која регулишу односе професије према осталом делу друштва. Конфликти између професионалца и његових клијената, или међу припадницима професије, обично обезбеђују непосредан подстрек за формулисањем таквих правила. Професија према томе постаје нека врста моралне јединице која успоставља одређене вредности и идеале који служе као упутство припадницима професије у њиховој комуникацији са лаицима. Ово упутство може бити скуп неписаних правила која се преносе кроз професионални образовни систем или може бити кодификовано у писане каноне професионалне етике“.¹⁴³

Одговорност је, према Ј. Бабићу, кључни морални појам на основу кога се конституишу све остале моралне вредности (похвале) и негативне (покуде, осуде). У принципу, наводи аутор, „ми смо одговорни за све наше поступке – управо по томе се уопште може и говорити о поступцима а не тек пуким догађајима који су се просто десили али за које нико није одговоран. И заиста, поступци се издвајају из скупа свих догађаја управо по томе што су основа могуће одговорности – што су настали на основу нечије одлуке, на основу тога што је неко себи поставио неку сврху, циљ, и што је онда оно што је уследило резултат не пуког следа догађаја, већ следи на основу намерног, сврховитог делања. ... По тој претпоставци се подразумева да је субјект могао поступити и другачије него што је поступио, дакле њоме се означава слобода, слобода личности. ... Оно што је суштинско овде јесте заправо овај моменат који се веже за појам делатности као нечега радикално различитог од догађања, што отвара простор за ону каузалну независност

¹⁴³ Ибид.

која се зове „слобода“, и која омогућава приписивање одговорности, и следствено заслуге и кривице за те радње или поступке“.¹⁴⁴

Из напред наведеног је јасно да обавештајни позив испуњава основне критеријуме професионализма у погледу експертизе, одговорности и корпоративности, иако се може рећи да не спада у идеални тип професије. Многи проблеми који су подстакли критиковање обавештајних агенција оправдано се могу приписати недостатку професионализма, што је био узрок низа обавештајних неуспеха, грешака и промашаја, нарушавања људских права, нарушавања репутације матичне државе и усложњавања међудржавних односа. Из тих разлога даљи напори усмерени на професионализацију позива и обавештајних агенција могу допринети ефикаснијем извршавању поверене мисије и јачању поверења између обавештајних служби и јавности.

Полазећи од чињенице да је ефективност државне политике у великој мери условљена ефикасношћу обавештајних истраживања, у чијем центру се увек налази човек (као мета или средство), у наредним поглављима ћемо посебну пажњу посветити факторима који утичу на квалитет обавештајног производа (процене, анализе, студије, итд.), као круне обавештајних активности на којима се неретко темеље исправне или погрешне политичке одлуке и акције

¹⁴⁴ Babić, Jovan. (2000). *Uvod u poslovnu etiku*. Research Support Scheme Electronic Library: Praha, стр. 29.

II ПРИКУПЉАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА ОД ЉУДСКИХ ИЗВОРА

„Информација је ... материјал од којег су направљене све елементарне честице, сви атоми, па отуда и све остале ствари, али је информација у исти мах и оно што се преноси ... Информација се може претворити у кретање, топлоту, светлост и напон. Информација се може сматрати узроком сваке промене на свету“.¹⁴⁵

Основна намена обавештајних служби се своди на то да путем обавештења доносиоцима одлука омогући бољи увид и контролу над непознатим. Обавештење (обавештајно знање) се у овом контексту изједначава са увидом или могућношћу да се предупреди и смањи сваки вид несигурности. Прикупљање информација (података) је у многome као и умеће политике, вештина могућег. То је најконкретнији, али и најсуптилнији део процеса обавештајне активности у коме су, зависно од доступности тражене информације, ангажовани различити људски, технички и материјални ресурси са којима обавештајне службе располажу.

Извори из којих се информације могу добити деле се на: отворене, полу-отворене, прикривене и тајне,¹⁴⁶ а сваки извор информација онеме ко прикупља податке нуди више путева доступа до њих. Глобални доступ отвореним изворима и дигитална технологија су у великој мери изменили старе традиционалне методе и технике прикупљања података, доприносећи да се модификују и користе на нов начин. Сада, да би открили политичке, економске, војне, географске, биографске, социолошке, научно-техничке или друге податке, пре свега се покушава проникнути у информационе системе противника, што је са аспекта обавештајних практичара знатно

¹⁴⁵ Кокер, Кристофер. (2012). *Филозофи варвари: размишљања о природи рата од Хераклита до Хајзенберга*. (Превела с енглеског језика Миљана Протић). Београд: Завод за уџбенике, стр. 284.

¹⁴⁶ Prunckun, Hank. (2010). *Handbook of Scientific Methods of Inquiry for Intelligence Analysis*. Jan Goldman Series Editor. Lanham, Toronto, Plymouth, UK: The Scarecrow Press Inc., p. 72.

сигурније и некада вредније него крађа папирних докумената. Такође, за тајни пренос и предају велике количине информација или субверзивне нападе на непријатељске информационе мреже не треба физичко присуство, такве операције се могу спроводити са дистанце, из било које тачке земљине кугле путем *интернета*.¹⁴⁷

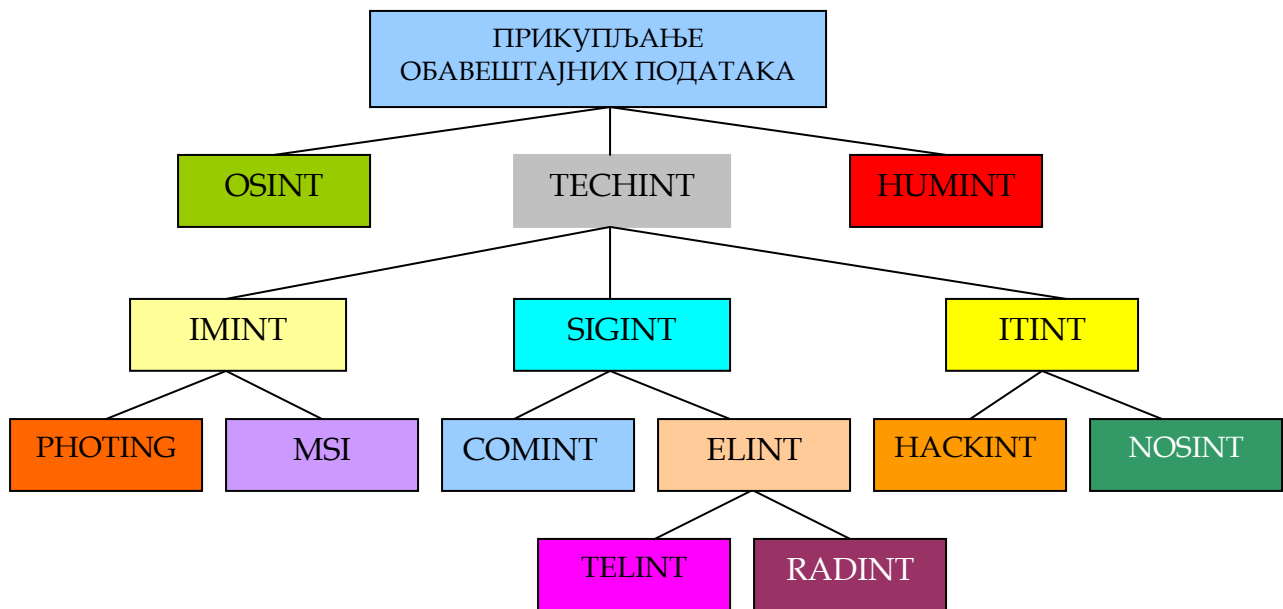
Технолошки прогрес је, поред стандардног и незамењивог прикупљања информација од људи (HUMINT – Human Intelligence) и прикупљања информација из отворених извора (OSINT – Open Source Intelligence), омогућио широку примену техничких средстава за прикупљање података – TECHINT – Technical Intelligence, у оквиру кога функционишу IMINT – Imagery Intelligence, SIGINT – Signals Intelligence и ITINT – Information Technology Intelligence, са својим подврстама, COMINT – Communication Intelligence, MSI – Measurement Signal Intelligence, ELINT – Electronic Intelligence (са подврстама: TELINT – Telemetry Intelligence и RADINT – Radar Intelligence); HACKINT – Hacking Intelligence; NOSINT – Naval Open Source Intelligence; итд.) (Схема бр. 2.)¹⁴⁸

¹⁴⁷ Према једном од извештаја енглеске обавештајне службе за електронски надзор GCHQ, агенција је била у стању да за двадесет четири часа ускладишти и обради преко тридесет девет милијарди ставки, тј. да сакупи тридесет девет милијарди информација у једном дану. Видети: Harding, Luk. (2014). *Dosije Snouden*. (S engleskog prevela Vesna Stamenković). Beograd: Evro Giunti, стр. 139. О могућностима које Интернет пружа обавештајним службама видети: Melton Keith, Wallace R. (2008). *Spycraft: The Secret History of the CIA's Spys from Communism to Al-Qaeda*. New York: DUTTON, поглавље vi.

¹⁴⁸ IMINT – *Imagery Intelligence*, прикупљање сликовних информација (путем сателита, авиона, беспилотних летелица итд.); SIGINT – *Signals Intelligence*, прикупљање сигналних информација; ITINT – *Information Technology Intelligence*, прикупљање информација путем рачунарских (информационих) технологија; COMINT – *Communication Intelligence*, прикупљање података пресретањем комуникација (гласовно пружање комуникација, текстуално пружање комуникација; сигнално пружање комуникација, контрола пријатељских комуникација итд.); MSI – *Measurement Signal Intelligence*, прикупљање података мерењем одређених сигнала (нпр. акустичних сигнала, сеизмичких сигнала, магнетних сигнала, радиофреквенце, електромагнетна пулсирања, итд.); ELINT – *Electronic Intelligence*, прикупљање података помоћу електронских предајника; TELINT – *Telemetry Intelligence*, телеметријски обавештајни рад (нпр. прикупљање података о ракетним, авионским и другим тестирањима); RADINT – *Radar Intelligence*, радарски обавештајни рад; HACKINT – *Hacking Intelligence*, прикупљање података провалом у циљане компјутерске системе путем „ломљења“ сигурносних заштита; NOSINT – *Naval Open Source* и *Naval Open*

Истовремено, динамичан технолошки напредак средстава за прикупљање података допринео је да законски прописи који регулишу област примене техничких средстава у шпијунажи не могу да прате технолошки развој, што отвара додатне законске и етичке проблеме када су у питању злоупотребе и могућност контроле овакве врсте надгледања. У сваком случају, без обзира на употребљени метод прикупљања потребних информација обавештајна истраживања се спроводе по методологији која се примењује у научним истраживањима. Из тих разлога се активности усмерене на прикупљање, анализу и израду завршног обавештајног знања (обавештајног производа) називају обавештајним истраживањем.

Схема бр. 2. Методи прикупљања обавештајних података

Извор: Аутор

Source Intelligence, прикупљање података путем специјално опремљених шпијунских летелица.

1. Обавештајно истраживање

Реч *истраживање* (енгл. *research*) настала је од француског глагола *rechercher* који, строго узевши, значи тражити поново или истраживати нешто што је већ истражено.¹⁴⁹ Општеприхваћено значење речи истраживање подразумева темељно и систематско испитивање одређене теме како би се откриле нове информације или принципи или потврдили стари. Да би се нека активност уопште могла оквалификовати као истраживање мора да испуни основне критеријуме:¹⁵⁰

- да има сврху, тј. да се спроводи са тачно одређеним циљем;
- да се врши систематски; и
- да доприноси новом сазнању или новим интерпретацијама постојећег знања.

Имати циљ, значи јасно идентификовати *намере, мете и тежње*. У контексту обавештајног истраживања намере обавештајних практичара (сакупљача или аналитичара), које проистичу из перципираних потреба креатора политике, могу да буду, на пример, проучавање пропаганде државе Х и њено понашање у политичком и војном контексту. Специфична мета може да буде утврђивање да ли постоји (или не постоји) нека корелација између јавних саопштења и војних маневара које изводи држава Х, док би општа тежња обавештајних практичара могла бити - да на основу анализе речи и дела оних који креирају и воде политику државе Х изврше предвиђање њеног будућег понашања.

Да би се квалификовала као истраживање активност мора бити извршена на систематски начин. Тачна природа система који се користи, наравно, зависиће од теме која се анализира. Реч систематски упућује на то

¹⁴⁹ Clauser, Jerome. (2008). *An Introduction to Intelligence Research and Analysis*. (ед). Goldman Jan, Lanham, Maryland/Toronto/Plymouth, UK: Scarecrow Press, p. 17.

¹⁵⁰ *Ибид*, pp. 1-16.

да се ради о организованим активностима са тачно утврђеним методичким редом процедура и поступака, чиме се обезбеђује да сви елементи значајни за истраживање не буду искључени. Други разлог зашто се наглашава на систематском приступу је да се учини јасним начин на који се дошло до закључака (крајњих сазнања), како би се могло проверити да ли су сазнања изведена из стварних података или елемената које је обавештајни практичар (случајно или намерно) укључио у истраживање.

Крајњи критеријум да би активност била прихваћена као истраживање је да доприноси новом знању. Али у контексту обавештајних истраживања ново знање не мора увек да буде и синоним за нову информацију. Многа обавештајна истраживања се не спроводе ради добијања нових информација, већ поновним истраживањем постојећих формулишу или тестирају нове хипотезе. Ипак, упркос томе што канони академског истраживања настоје да се у највећој мери примене на обавештајна истраживања у пракси се ретко дешава да ти канони могу бити задовољени. Из тих разлога Џером Клаузер (Clauser Jerome) сматра да обавештајно истраживање у многим погледима може да буде чак и антитеза академском истраживању.¹⁵¹ Академски истраживач настоји да користи податке највишег квалитета. Он проверава изворе, потврђује информације, и искључује оне из несигурних и непоузданих извора, а своје истраживање не објављује док не буде сигуран да су његови закључци засновани на непобитним доказима. Обавештајни практичари, у покушају да копирају свог академског двојника, често се налазе у ситуацијама у којима су једини доступни подаци они из извора чија поузданост тешко може бити утврђена. Поред тога они неретко наилазе и на податке који су намерно припремљени како би нешто сакрили или заварали. (О осталим разликама између обавештајног и научног истраживања више речи ће бити у четвртом поглављу).

¹⁵¹ *Ибид.*

Обавештајно истраживање се у теорији представља преко модела који се назива „обавештајни циклус“ или „обавештајни круг“, са бројним варијацијама у погледу његовог описивања (броја фаза). Иако је овај модел далеко од савршеног приказивања обавештајних активности, он даје оквир за праћење већине аспеката који се тичу обавештајног рада (процеса и активности), почевши од фазе покретања истраживања до фазе израде завршног обавештајног производа, укључујући могућност идентификације највећег броја етичких изазова са којима се суочавају обавештајни практичари у свакој фази циклуса. Уједно, овај модел пружа увид у интерне и екстерне факторе који утичу на крајњи резултат обавештајног циклуса.

Имајући у виду да се у центру свих обавештајних активности налази човек - сакупљач података или аналитичар, са једне стране, и извор информација са друге (агент, пребег, заробљеник, експерт, итд.), ово поглавље се пре свега фокусира на следеће ХУМИНТ активности: а) прикупљање информација класичним (агентурним) методом, и б) прикупљање информација методом истраживања уз примену екстремних техника (мучења), као методима који у савременим условима, упркос непопуларности, доживљавају поновну ренесансу.

1.1. Теоријски и практични модели обавештајног циклуса

Обавештајни циклус представља континуирани процес који укључује мноштво фаза у којима сваки од учесника има прецизно дефинисане задатке, чији је крајњи циљ израда одређене врсте *обавештења*. Под обавештењем се подразумева процењена (обрађена) информација, која креаторима политике помаже да планирају и спроводе делотворне политичке одлуке. Обавештење, које је резултат прикупљања, евалуације, анализе, интеграције и интерпретације прикупљених података у вези са страном државом или неком другом метом обавештајног истраживања, може се класификовати према два критеријума: а) основном циљу због којег је произведено, тј. према облику, и б) предмету који се разматра. Покретање

циклуса се иницира обавештајним захтевом (писменим или усменим) од стране креатора политике, а пре његовог покретања обавеза политичких одлучилаца је да спецификују обавештајне потребе на основу којих се даље издају конкретна упутства – правци и мете (објекти) обавештајног истраживања - онима који су задужени за прикупљање обавештајних информација.¹⁵² У циљу квалитетнијег спецификовања обавештајних захтева, Лиза Кризан (Lisa Krizan) предлаже да сваки захтев треба да садржи следећих шест питања на која се мора одговорити: *ко, шта, када, где, зашто, и како?* На пример: *Ко* - је мета? (председник државе X); *Шта* - смера?; *Када* - тренутно или у будућности?; *Где* - држава; *Зашто* - који су разлози, намере?; *Како* - на који начин?¹⁵³ Ова питања представљају основу за предузимање даљих корака у осмишљавању стратегије прикупљања потребних обавештајних података.

Због значаја обавештајно-оперативног процеса чији завршни истраживачки производ мора да одговори тренутној или потенцијалној потреби креатора политике, његове сложености и различитих тумачења у погледу реализације, неке од теоријских и практичних модела обавештајног истраживања циклуса је неопходно презентирати.

Модел обавештајног истраживања, односно „обавештајног круга“, прва је формулисала америчка Централна обавештајна агенција (ЦИА). У својој оригиналној формулацији круг описује обавештајни процес који се одвија у шест фаза: 1) планирање и вођење (усмеравање); 2) сакупљање података; 3) процесуирање; 4) анализа и продукција; 5) дисеминација; и 6) нови захтеви.¹⁵⁴ Федерални истражни биро (ФБИ) обавештајни циклус у пракси такође спроводи кроз шест фаза: 1) постављање захтева; 2) планирање и усмеравање; 3) сакупљање података; 4) процесуирање и

¹⁵² Odom, William E. (2003). *Fixing Intelligence For A More Secure America*. Haven and London: Yale University Press, pp. 12-14.

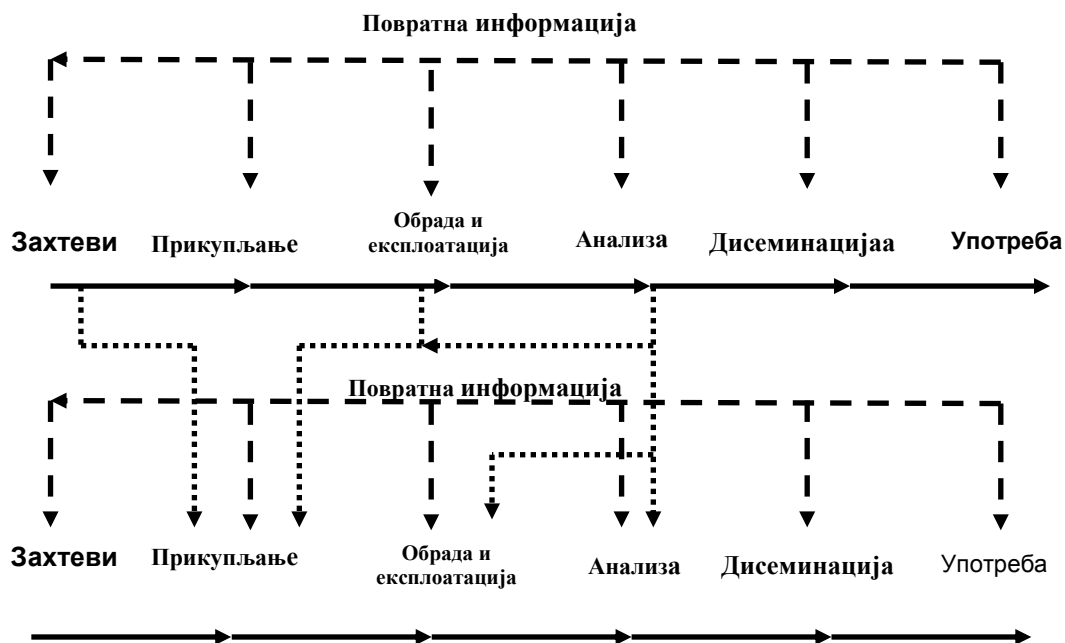
¹⁵³ Видети: Lisa Krizan. (1999). *Intelligence Essentials For Everyone*. (Occasional Paper Number Six) Washington, DC: Joint Military Intelligence College, p. 13.

¹⁵⁴ Central Intelligence Agency, Factbook on Intelligence. Washington, DC: CIA Office of Public Affairs, April 1983, p. 17.

експлоатација; 5) анализа и продукција; 6) дисеминација (достављање) производа.¹⁵⁵ Вилијам Одом (Odom William), бивши директор америчке агенције НСА, потврђује правило да се обавештајна активност у америчкој обавештајној заједници у пракси реализује кроз циклус који има следеће фазе: 1) руковођење, односно управљање обавештајним радом (укључујући техничко управљање); 2) прикупљање обавештајних информација; 3) анализа; 4) израда завршних обавештајних сазнања; 5) њихово уступање; и 6) повратна спрега (feed back).¹⁵⁶

Теоријске моделе обавештајног циклуса који се састоје из шест фаза дају Глен Хастед (Hastedt Glenn) и Марк Ловентал (Схема бр. 3).

Схема бр. 3. „Развијени“ Ловенталов модел обавештајног круга

Аутор: Ловентал, М. Марк¹⁵⁷

¹⁵⁵ Директорат ФБИ, <http://www.fbi.gov/about-us/intelligence/intelligence-cycle>. (приступљено 13/5/2013).

¹⁵⁶ Видети: Bruneau, Thomas C., "Democracy and Effectiveness: Adapting Intelligence for the Fight Against Terrorism", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 21(2), 2008, pp. 448-460.

¹⁵⁷ Lowental, M. Mark. (2009). *Intelligence from Secrets to Policy*. (Fourth edition). Washington: CQ Press, p. 364.

Хастедов модел се одвија кроз следеће етапе:¹⁵⁸ 1) дефинисање обавештајних задатака; 2) прикупљање обавештајних информација; 3) обрада и вредновање; 4) обавештајна анализа и производња; 5) уступање завршних обавештајних сазнања крајњим корисницима; и 6) фидбек.

Шерман Кент (*Sherman Kent*) сматра да се стратегијски обавештајни рад реализује кроз обавештајни циклус који има седам различитих корака или етапа:¹⁵⁹ 1) појава обавештајног проблема који заслужује пажњу стратегијских обавештајних служби; 2) анализирање проблема и детаљно сагледавање свих његових страна које могу бити значајне за обавештајну службу и саме кориснике; 3) разматрање прикупљених података; 4) критичко процењивање података; 5) разматрање расположивих података у циљу доношења закључака о њиховом правом смислу, што је предуслов за постављање хипотеза (мада се хипотезе могу поставити и раније); 6) прикупљање података у циљу провере постављене хипотезе/хипотеза; и 7) излагање – утврђивање веродостојности једне или више хипотеза које се формулишу као тренутно најближе истини.

Да се обавештајни циклус одвија у седам фаза, без обзира да ли се ради о стратегијском, оперативном или тактичком обавештајном раду, тврде и Хенк Пранкан (*Prunckun Hank*) и Артур Хулник (*Hulnick, Arthur*). Према Пранкану, обавештајни круг се састоји из следећих корака:¹⁶⁰ 1) одређивање правца рада (тј. формулисање проблема и планирање); 2) прикупљање информација; 3) класификација података; 4) рад са подацима и њихово процесуирање; 5) анализа података; 6) писање извештаја; и 7)

¹⁵⁸ Hastedt, Glenn. (2003). *Espionage: A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO, p. 52.

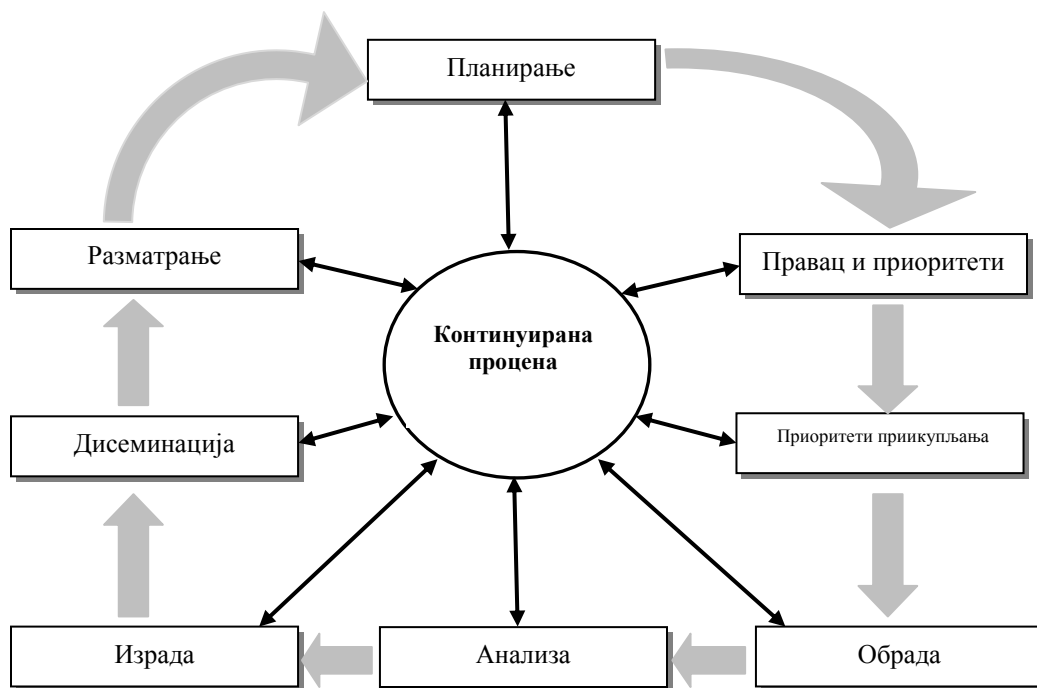
¹⁵⁹ Kent, Sherman. (1949). *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, p. 151 – 158.

¹⁶⁰ Prunckun, Hank. (2010). *Handbook of Scientific Methods of Inquiry for Intelligence Analysis*. Jan Goldman Series Editor. Lanham, Toronto, Plymouth, UK: The Scarecrow Press Inc., p. 4-5; Hulnick Arthur, "The Intelligence-Policy Consumer Linkage: A Theoretical Approach", *"Intelligence and National Security"*, 1(2), May 1986, pp. 217-223; Betts, Richard K. (2007). *Enemies Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*. New York: Columbia University, p. 15.

извештавање онога ко доноси одлуке (што подразумева и повратну информацију).

У односу на претходне, Гераинт Еванс (Geraint Evans) даје схематски приказ модела који има осам фаза (Схема бр. 4.), док Лок Џонсон (Loch Johnson), Џефри Ричелсон (Richelson Jeffrey), Лиса Кризан (Lisa Krizan), Едвард Волц (Waltz, Edward), Томас Јанелиунас (Thomas Janeliunas) и Грегори Тревертон (Treverton Gregory) дају моделе који садрже пет фаза (Схема бр. 5.).¹⁶¹

Схема бр. 4. Гераинтов модел обавештајног циклуса

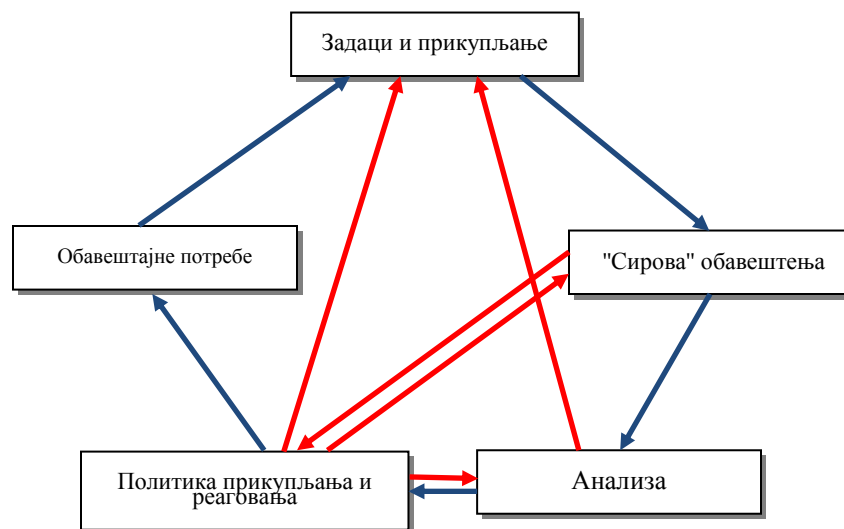
Аутор: Гераинт Еванс¹⁶²

¹⁶¹ Richelson, Jeffrey T. (1999). *The U.S. Intelligence Community*. (fourth edition). Oxford: Westview Press, pp. 3-4; Krizan, Lisa. (1999). *Intelligence Essentials for Everyone*. (Occasional Paper Number Six). Washington, D.C.: Joint Military Intelligence College, p. 7.; Waltz, Edward. (2003). *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise*. London: Artech House Boston, p. 33.; Janeliunas Thomas, "The Role and Challenges of Security Services in post-Soviet States: Lithuania's Case", у: Velasco, Fernando, Arcos, Ruben (eds), *Cultura de Inteligencia: Un elemento para la reflexion y la colaboracion internacional*, Madrid, Plaza y Valdes S.L., 2010, стр. 17-33; Johnson, Loch K., "Bricks and Mortar for a Theory of Intelligence", *Comparative Strategy*, 22, 2003, pp. 1-28.

¹⁶² Geraint Evans. (2009) "Rethinking Military Intelligence Failure, Putting the Wheels Back on the Intelligence Cycle", *Defence Studies*, 9(1), pp. 22-46.

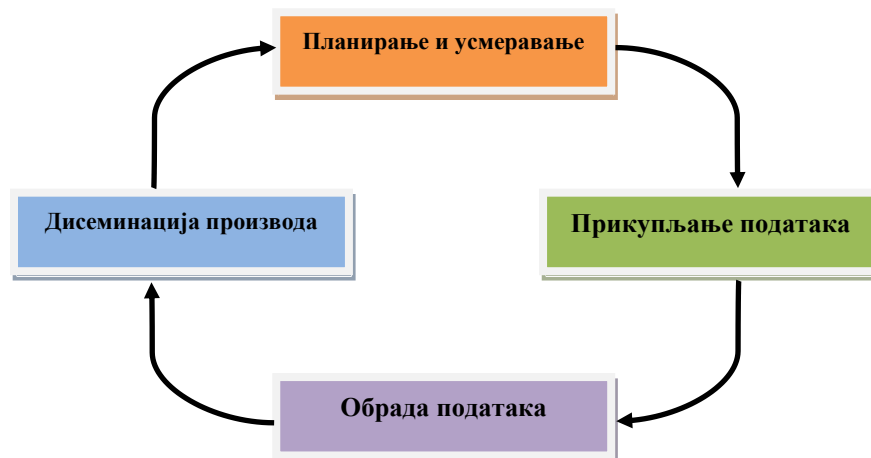
У канадској и НАТО пракси обавештајни циклус се одвија кроз четири фазе: 1) планирање и усмеравање; 2) прикупљање података; 3) обрада података; и 4) дисеминација производа (Схема бр. 6)

Схема бр. 5. Тревертонов „реални“ модел обавештајног циклуса

Аутор: Грегори Тревертон

Схема бр.6. Канадски и НАТО модел обавештајног циклуса

Извор: Џим Кокс ¹⁶³

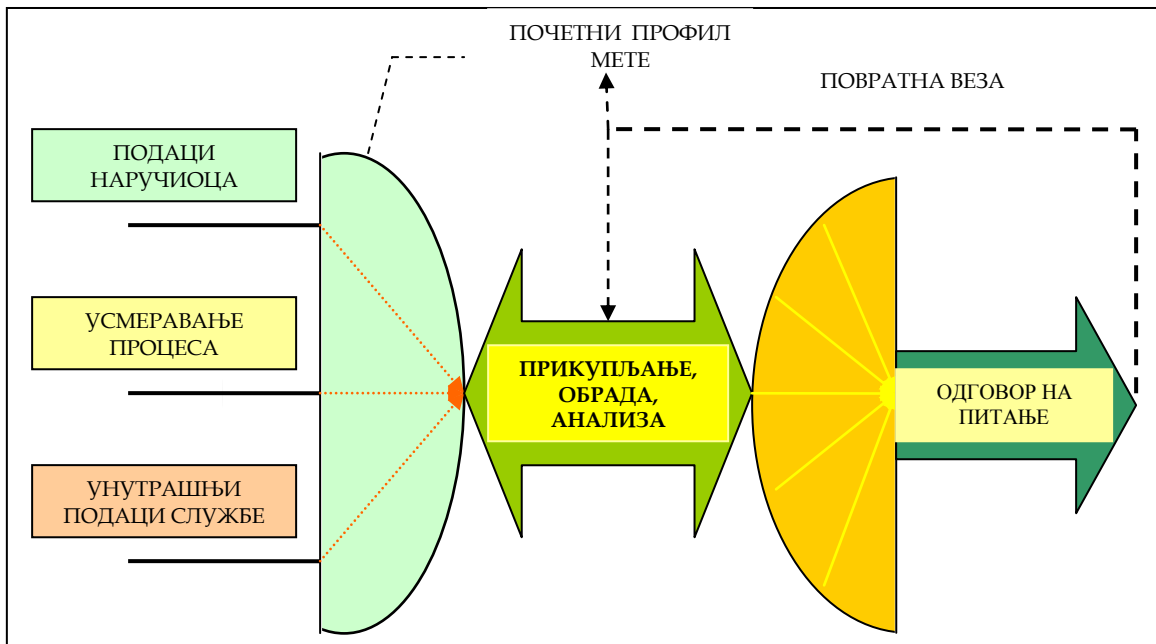
¹⁶³ Cox Jim, "Intelligence: Definitions, Concepts, and Governance", 21 december 2009, <http://www.parl.gc.ca/content/lop/researchpublications/prb0922-e.htm#a8>.

Као што се види, највећи број представљених теоријских и практичних модела обавештајног циклуса могао би се тумачити као једнодимензионалан и линеаран (једносмеран) процес, чије се фазе ни у ком случају не могу преклапати. Овакав модел логички проистиче из принципа да је најбољи начин решавања проблема фазни приступ, који полази од питања (захтева) према одговору (решењу). Циклус почиње са постављањем питања, које намеће следећи корак – прикупљање података, њихову обраду, анализу и израду завршног документа. Такав стил мишљења се практично примењује инстинктивно и, како се сматра, што је проблем важнији то је потребније следити наведени поредак. Међутим, овај приступ има бројне недостатке: пре свега, људско мишљење не функционише праволинијски, оно се пребацује на разне аспекте проблема током тражења решења. У пракси, обавештајни практичари су принуђени да се враћају од анализе на прикупљање, затим на питање (задатак), па изнова на прикупљање и анализу, што може бити веома хаотично и ни на који начин не подсећа на циклус. Поред тога, покушај да се од нелинеарног процеса направи линеарни прати и међусобна изолација учесника циклуса, као и појава временског дисконтинуитета између захтева и дисеминације производа; други недостатак садржан је у томе што фазни ток циклуса смета еластичности која је неопходна у раду са нетрадиционалним (савременим) претњама; треће, обавештајни циклус пружа могућност за разне врсте опструкција услед фрагментације послова, које могу имати одраза на квалитет аналитичког производа; четврто, безусловна оријентација на фазни циклус један је од узрока недовољне размене идеја и непотпуног коришћења информација, како оних које се налазе унутар једне агенције тако и између различитих агенција једне државе.

Имајући у виду наведено, може се закључити да се ради о вишедимензионалном, вишесмерном, динамичном и, најважније, интерактивном процесу чије се фазе у извесним ситуацијама чак могу и преклапати. На пример, „рано упозорење“ или обавештење о претњама у блиском времену се одмах након пријема уступа крајњем кориснику, због чега се обавештајни циклус одвија у најмањем броју фаза. Поред тога, овако

једноставно представљање обавештајног циклуса потпуно искључује могућност спољне контроле (због неспојивости „јавности“ и „тајности“) и занемарује необавештајне операције (укључујући и контраобавештајне активности, ако се узимају као засебан вид деловања), чије се планирање и реализација темељи на прикупљеним обавештењима. Стога, алтернатива традиционалном обавештајном циклусу може бити „мрежно-центрични“ процес, чијим учесницима се јављају сви - од наручилаца истраживања до аналитичара. Циљ је да сви који поседују податке у вези са питањем саставе заједнички мозаик проблема, уз његово попуњавање на основу сопствених знања и ресурса. Процес израде „профила мете“ може бити посматран као мрежноцентрични процес сарадње који пружа услове за јасније дефинисање проблема, питања, података који недостају, као и елиминисање „глувих соба“ по хоризонтали и вертикали. Дакле, фазни процес је био прихватљив за време „Хладног рата“, када су обавештајне службе решавале слагалицу, али је мање ефективан у свету у коме доминирају загонетке.

Схема бр. 7. Мрежно-центрични обавештајни циклус

Извор: Аутор

Треба додати да упркос евидентним недостацима традиционални обавештајни циклус, који још увек доминира, пружа оптималне могућности за упрошћену анализу кључних аспеката обавештајног истраживања који се тичу: а) прибављања информација потребних креаторима политике; б) аналитичке обраде прикупљених података и њиховог конвертовања у адекватно обавештење, и ц) разматрања кључних етичких питања која су инхерентни пратилац свих фаза обавештајног циклуса. Ово је важно из разлога што пракса прикупљања података од људских извора неизбежно подразумева чињење ствари које су јасно и озбиљно у супротности са моралним правилима прихваћеним као владајућим за већину људских активности. Разумевањем „штете“ која настаје у интеракцијама обавештајни практичар – људски извор података као скупа виталних интереса могуће је сагледати шта је то што је код прикупљања обавештајних података пожељно избегавати, осим у околностима када је то крајње неопходно. То су обично кризне ситуације (када је реч о матичној држави) у којима обавештајне службе уз ванредна овлашћења могу да: ¹⁶⁴

- спроводе тајни надзор и бележе информације, као и следе траг информација;
- претражују ограђене просторе и затворене објекте;
- отварају писма и друге препоручене пошिल्ке без дозволе пошилаоца или примаоца;
- користе украдени или лажни идентитет, кључеве, посебне рачунарске програме или сигнале за тајно улажење у базе података, њихово копирање или мењање;

¹⁶⁴ Best Ričard, „Obaveštajna pitanja za Kongres“, Kongresna služba za istraživanja, 12. septembar 2001, Vašington DC, у: Born Hans, *Parlamentarni nadzor nad sigurnosnim sektorom: načela, mehanizmi i praksa*, Zagreb, Međuparlamentarna unija (IPU)/Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama (DCAF), 2003, стр. 38.

- прислушкују, примају, снимају или прате разговоре, телекомуникацију, остале начине преноса или кретања података у земљи или изван ње;
- траже од јавних комуникационих компанија податке о идентитету њихових корисника, као и о прошлом или будућем промету услуга;
- имају приступ свим местима са којих се може спроводити надзор;

Међутим, када се ради о екстратериторијалном прикупљању података, ситуација се значајно мења. У светлу важности и природе интереса који су у игри екстратериторијално прикупљање обавештајних информација је једна од кључних области где државе, као и њихове обавештајне службе, не показују велико интересовање да ова област буде под контролом законодавне и судске власти и *a fortiori* под међународним надзором и контролом, због чега је могућност неетичких поступања додатно увећана, посебно ако се узме у обзир да су носиоци савремених претњи (које су расејане, децентрализоване, прилагодљиве и флуидне) тешке мете за идентификовање и праћење применом техничких средстава за прикупљање података. Из тих разлога се, посебно након терористичких напада 11. септембра 2001. године на САД, све обавештајне службе убрзано враћају класичном обавештајном (агентурном) раду, иако овај метод рада са собом носи тешке етичке проблеме. Као прво, укључује неморалне технике чија примена може да нанесе штету не само обавештајном извору (агенту), већ и обавештајном практичару, којем, према Мајклу Андрегу (Andregg Michael), не прете само менталне болести, већ и ерозија морала.¹⁶⁵ Јан Голдман (Jan Goldman) такође подржава теорију која говори да шпијунажа

¹⁶⁵ Опширније: Michael Andregg, "Why Bother with "Intelligence Ethics" Anyway?", у: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*. (Michael Murphy Andregg, ed.). Center for the Study of Intelligence and Wisdom, St. Paul, Minnesota, USA, 2007.

може да нанесе штету људима који се њоме баве, тј. онима који регрутују, врбују и руководе шпијунима¹⁶⁶, док је Д. Маклахан експлицитан у ставу да обавештајни практичари који поткупљују, варају, издају, лажу или спроводе насиље, чак и ако нису били „искварени“ људи на почетку каријере то ће на крају сигурно постати, што значи да овај посао оставља неизбрисив траг на њихов начин делања.¹⁶⁷ Друго, једнако важно, показало се да на овај начин прикупљени обавештајни подаци могу бити од сумњиве вредности за национални интерес (намерно или ненамерно деформисани).

Највећи број постојећих радова који разматрају етичка питања у обавештајном раду углавном се своди на анализу проблема везаних за контртерористичке операције, а најмање на етичка питања која су пратилац активности као што су: планирање обавештајног истраживања, анализа прикупљених информација или дисеминација и употреба обавештајног производа. Разумевање етичких проблема који се јављају у обавештајном циклусу није важно само за обавештајне практичаре, већ и оне који пледирају на ефикасну спољну и унутрашњу контролу обавештајних служби, с обзиром да се контрола скоро увек одвија *post festum*.

2. Агентурни (класични) метод прикупљања података

Као што смо напред навели, пре него што се приступи прикупљању обавештајних информација најпре је потребно утврдити следеће: које врсте информација су потребне?; где се могу наћи?; и начин на који се до њих може доћи? Одговор на питање које врсте информација је обавештајна служба дужна да прикупља, како Шерман Кент (Kent Sherman) сматра, зависи од карактера спољне политике, коју дели на агресивну и

¹⁶⁶ Goldman Jan, "Ethics in Espionage", *Defense Intelligence Journal*, 14(2), 2005, pp. 45-52.

¹⁶⁷ Маклахан. Д. (1971). *Тайны английской разведки (1939-1945)*. Москва: Воениздат, стр. 344.

одбрамбену. За спровођење агресивне политике према некој земљи креаторима политике је пре свега неопходно да знају како ће у њој бити прихваћена таква политика и какве противмере (одговор) она може да очекује. Поред тога је неопходно знати карактер политичког, социјалног и економског система, географске услове дате земље, националне особености становништва, стање у науци, техници, уметности, итд.¹⁶⁸ При спровођењу одбрамбене политике политички делатници су такође дужни да знају могућности других земаља и, како не би били затечени неспремни, предвидети у ком правцу се може развијати политика таквих држава. Збир таквих података, неопходних за спровођење како агресивне тако и одбрамбене политике, Кент назива „спољнополитичким информацијама високог значаја“, и дели их на три вида: фундаментално-описне, текуће, и процењивачке.¹⁶⁹

Под фундаментално-описним информацијама се подразумевају информације којима се анализирају поједини географски простори и дубока истраживања личних односа (нпр. међуетничких).¹⁷⁰ Текуће информације имају обавезу да кориснике држе на курсу тренутних догађаја, због чега је обавештајна служба дужна да непрекидно прати њихов развој трудећи се да уочи индикаторе који сигнализирају да постоји нешто што може представљати опасност по безбедност земље и чије праћење захтева даље изучавање. Другим речима, текућа информација континуирано допуњава описну информацију о актуелним догађајима, правећи први корак према упозоравању државних делатника о могућем развоју ситуације. Процењивачка информација даје процену ситуације и

¹⁶⁸ Видети: Kent Sherman. (1949). *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.

¹⁶⁹ *Ибид.*

¹⁷⁰ Успех психолошког рата који су водили Немци и Јапанци водили током Другог светског рата, њихова способност уношења раскола у редове нехомогених група, продубљивање противуречности до степена политичких размирица, подстицање економског хаоса итд., одвијао се захваљујући квалитету описних обавештајних информација са којима су располагали.

прогнозе њеног будућег развоја. Како би испунила своје задатке обавештајна служба је дужна да процени стратегијске могућности сваке државе и на основу тога утврди њихова најрањивија места. Под рањивим местима се не подразумевају само недостаци војног карактера или неповољност географског положаја, колико тензије у политичком и идеолошком животу земље и незадовољство народа постојећим друштвеним системом. Након одређивања стратегијских могућности и најрањивијих места дате државе није тешко одредити какве кораке она може предузети у будућности или какви потези се према њој могу повући.¹⁷¹

Да би информација била од користи, тј. да би имала вредност, мора да задовољи три критеријума: тајност, поузданост (тачност) и актуелност.¹⁷² Тајност информације се увек доводи у везу са њеном вредношћу, што значи да вреди онолико колико је чувана. Ипак, вредност у одређеном тренутку не значи и њену вредност у другом. Са протоком времена вредност информације опада пропорционално њеној важности (нпр. вредност стратегијских информација знатно спорије опада у односу на текуће информације), што значи да је информација „кварљива роба“. Тачност информације представља меру којом она одражава реалност, односно степен чистоће од могућих дефеката који настају при предаји и пријему, или утицају нечије воље на њен садржај. Свака информација која се преноси преко трећег лица у усменој форми одудара од стварне, тако да апсолутно тачних информација од „информисаних“ извора нема. Актуелност информације се тиче њене важности за остваривање пројекта, а њен значај у једном тренутку не подразумева обавезно значај и вредност у другом. Како се околности мењају тако се мења и вредност информације,

¹⁷¹ Видети: Hilsman, Roger. (1956). *Strategic Intelligence and National Decisions*. Glencoe.

¹⁷² Млечин, Леонид. (2011). *История внешней разведки. Карьеры и судьбы*. Москва: Центрполиграф, стр. 225.

што значи да се може догодити да у једном моменту она више није од користи.¹⁷³

Отворени извори пружају могућност прикупљања огромног броја најразличитијих информација на легалан начин. Филип Ејд (Agee Philip), наводи да ЦИА више од 80% информација које улазе у коначне обавештајне извештаје црпи из јавних извора као што су политички говори, научни и технички часописи и други јавни документи. Остатак се прибавља посредством тајних агената и техничких уређаја. Међутим, према Ејду, разлика у квалитету података добијених из јавних (отворених) и података добијених од тајних извора иде у корист квалитета и поверљивости прикупљених обавештења тајним путем (агентуром).¹⁷⁴ И Аллен Далес такође потврђује да објективно постоје вишеструке могућности за прикупљање информација из отворених извора (новина, научних часописа, званичних владиних извештаја, књига, радија, телевизије, итд.), али не и о ономе што је тајно и скривено.¹⁷⁵ Сам процес прикупљање података из отворених извора не представља проблем (такође ништа теже није ни пласирати дезинформације), већи проблем је анализа таквих података.

У доба сателита техничка шпијунажа је непредовала дивовским корацима, но и поред тога овај начин само приближно може да пружи увид у тренутно стање на простору који се надзире. Намере, мотиви, тајни планови, опције и одлуке остају скривени и за најразвијеније сателите. Дакле, најбитнији обавештајни подаци остају они који не могу бити утврђени фотографијама, електроником и осталим техничким средствима, с обзиром да ни један од тих начина са сигурношћу не може предсказати „ход мисли лидера и њихова решења која чине историју“.¹⁷⁶ Техничка

¹⁷³ Видети: Platt, W. (1957). *Strategic Intelligence Production. Basic Principles*. New York: Frederic A. Praeger.

¹⁷⁴ Agee, Philip. (1975). *CIA – dnevnik agenta*. Zagreb: Globus, стр. 33.

¹⁷⁵ Даллес, Аллен. (2011). *Доктрина: Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Эксмо, стр. 52.

¹⁷⁶ Ибид, стр. 129.

средства не дају могућност схватања истинских мотива који опредељују делатност или политику потенцијалних противника, као ни утицаје на доношење одлука. Такође, ако се анализирају савремене претње закључује се да је време реаговања на опасности драматично смањено, што правовременост обавештавања чини још значајнијим. На овај начин се могу одбацити наводи Виктора Марчетија и Џона Маркса (Marchetti Victor, Marks John) о супериорности техничких средстава у прикупљању обавештајних података, који тврде да су: “Шпијунске операције тајних служби које користе људе - агенте већ застареле употребом техничких система сакупљања, који уз отворене изворе прибављају влади ... скоро све информације које су јој потребне ...”¹⁷⁷ Ово се у више прилика показало као нетачно (најсвежији пример је улазак руских трупа на Крим, које ниједан шпијунски сателит није регистровао благовремено).

Анализирајући могућности ЦИА, комисија на челу са Портером Гросом 1997. године доноси закључак у коме се каже да - ЦИА има мало способности да прикупља обавештајне податке путем класичне шпијунаже (агентурним методом), односно да јој недостаје неопходне „дубине“, ширине и компетенција како би контролисала политичку, војну и економску ситуацију у свету.¹⁷⁸ Већ следеће године Рос Трајверс, у ауторском тексту објављеном у часопису ЦИА, потврђује да америчке могућности у погледу сакупљања и анализе обавештајних података знатно заостају за ранијим: „Ми све чешће чинимо грешке. Отргли смо се од основа

¹⁷⁷ Marchetti Victor, Marks John. (1974). *The CIA and the Cult of Intelligence*. New York: Knopf, p. 323.; Један од звезданих тренутака техничких шпијунских средстава представља период тзв. „Кубанске кризе“, када су руске платформе на којима су требале бити инсталиране нуклеарне ракете средњег домета откривене захваљујући опреми коју су поседовали тадашњи амерички шпијунски авиони У-2. Упоредо са коришћењем техничких средстава, западни агент у редовима руских обавештајних служби Олег Пенковски је преко посредника Вашингтону предао дигиталне снимке који су говорили о типу руских ракета. Видети: *В пламени холодной войны*. (2004). Москва: Русска разведка, стр. 12.

¹⁷⁸ Наведено према: Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф, стр. 477.

– од прикупљања и непристрасне анализе чињеница“.¹⁷⁹ Прогнозирајући будућност обавештајног рада Трајверс наводи: „Година 2001: Обавештајна заједница ће задржати способност да сакупља податке, али аналитичари, загушени обимом доступних информација, неће бити у стању да раздвоје значајне чињенице од „гласина“. Квалитет анализа ће све више изазивати подозрење... Аналитичари ће имати податке, али неће бити у стању да разумеју њихово значење... Већ од 2001. године промашаји обавештајних служби ће постати неизбежни“.¹⁸⁰ И управо је 2001. године уследио напад Ал Каиде. Техничким средствима се дошло до информација да Бин Ладен спрема смртоносне ударе широм САД, али *када, где и како*, питања су на која је одговор могао да буде добијен искључиво од добро пласираних агената (шпијуна).

Агентурни метод представља најстарији, најризичнији и незаменљив начин прикупљања информација. Тајни (агентурни, шпијунски) метод или касичну шпијунажу искључиво примењују обавештајне службе. Према Томасу Хобсу, шпијуни су онима који управљају државом исто што и „сунчани зраци људској души“. „Ако их упоредимо с пауковим мрежама, која их, ширећи се на све стране, најтананијим нитима опомиње у њиховим рупама на све спољне покрете, они који владају не могу знати шта је неопходно за одбрану њихових поданика без шпијуна, као што паукови не могу да знају када треба да измиле, а када не, без покрета нити своје мреже“.¹⁸¹ Такође, о значају шпијуна Морис Саксонски пише: „Шпијунима ... треба обратити посебну пажњу. ... они (су) употребљиви као очи у глави... Не може се утрошити сувише новца да би се добили добри шпијуни. ... Они морају бити распоређени свуда“.¹⁸² Иако је према последњем директору

¹⁷⁹ *Ибид*, стр. 477.

¹⁸⁰ *Ибид*, стр. 478.

¹⁸¹ Hobs, Tomas. (2006). *Čovek i građanin*. Beograd: Hedone, d.o.o., стр. 136-138.

¹⁸² Rovin R. (1949). *Crtice iz tajne službe*. VŠP – 981, стр. 24-25.

КГБ СССР Вадиму В. Бакатину „агентурни рад одвратан посао“,¹⁸³ бивши шеф истонемачке обавештајне службе ШТАЗИ Маркус Волф тврди да ће рад с људским изворима остати тако дуго док постоје обавештајне службе и да га никад неће бити могуће у потпуности надоместити.¹⁸⁴ Истог мишљења су и бивши директори ЦИА Вилијем Вебстер и Вилијем Колби, који сматрају да искључиво агентурна обавештајна делатност може дати одговоре на већину питања која интересују политичко руководство, односно да је агентурни метод незамењив у ситуацијама када треба дознати шта лидери планирају, како доносе одлуке, и са каквим политичким снагама располажу.¹⁸⁵

Прикупљање података агентурним (шпијунским) методом представља илегалну активност непрофесионалног апарата (тајних сарадника) обавештајних служби, односно коришћење тајних извора у циљу добијања информација о плановима, активностима, способностима или потенцијалима ривала или непријатеља.¹⁸⁶ Како обавештајне службе делују далеко испред граница своје земље њихови агенти настоје да продру у виталне сфере противника: више државне и партијске органе, одбрамбено-индустријске и научне центре, базе и арсенале нуклеарног оружја, итд., са задатком да дођу до тајних и супертајних информација путем којих ће се проценити војно-економска моћ противника, ниво његовог научно-техничког развоја, војни потенцијал, средства везе, индустрија, финансије и друго.¹⁸⁷ Дакле, без агената, који су према бившем

¹⁸³ Видети: Алмазов С. (2000). *Налоговая полиция: создать и действовать. Воспоминания первого директора налоговой полиции*. Москва: "Вече".

¹⁸⁴ Markus, Volf. (2004). *Čovjek bez lica: Šef špijuna u tajnom ratu*. (S nemačkog preveo Tomislav Jakić). Zagreb: golden marketing/Tehnička knjiga, стр. 310.

¹⁸⁵ Красильников, Рэм. (2011). *ЦРУ и "Перестройка"*. Москва: Эксмо Алгоритм, стр. 29; Ковтун, Г. К. (2011). *Философия разведки*. Киев, стр. 226; Mossberg Walter, Seib Gerald, "Delay in Naming New CIA Chief Leaves Spy Agencies Unable to Start Overhaul", у: *Wall Street Journal*, 23 July 1991, A24.;

¹⁸⁶ Видети: Hastedt, Glenn. (2003). *201Espionage: A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO, Inc., p.1.

¹⁸⁷ Болтунов, Михаил. (2014). *Стратегическая разведка ГРУ*. Москва: Алгоритм, стр. 5-6.

координатору француских обавештајних служби Константину Мељнику „примадоне грандиозне шпијунске опере“, сваки обавештајни службеник чији је задатак да прикупља информације осећа се „као риба изван воде“.¹⁸⁸

У обавештајној теорији и пракси постоји више сличних критеријума за дефинисање појма агент. У америчком *Речнику унутрашње безбедности и одбране* агентом се сматра лице које је врбовано (регрутовано), обучено и којим се плански руководи, задужено за тајно прикупљање и уступање информација обавештајној служби за коју ради.¹⁸⁹

Сагласно руском одређењу, агент је лице које се свесно сагласило да сарађује са страном обавештајном службом. Његов задатак је да резиденту (оперативцу), без ограничавања и условљавања, саопштава све информације са којима располаже, посебно тајне, при чему мотив за сарадњу нема великог значаја. Врбовање може проистећи као резултат притиска, принуде, новца, разних врста замки, или као резултат самоиницијативног предлагања услуга.¹⁹⁰

Александар Дороњин под агентом подразумева лице које обавештајну службу снабдева информацијама уз услов очувања конфиденцијалних односа у циљу заштите идентитета.¹⁹¹

Анализа наведених дефиниција појма агент показује да су његови основни и недељиви категоријални елементи - тајност, организованост, непрофесионалност, трајност и свесност. Међутим, ако се узме у обзир да агенти обавештајних служби на сарадњу пристају искључиво на два начина: а) добровољно (самоиницијативно), и б) под принудом (уцена, застрашивање, итд.), онда се може рећи да је агент лице које је добровољно

¹⁸⁸ Мељник, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик, стр. 92.

¹⁸⁹ Видети: O'Leary, R. Margaret. (2006). *The Dictionary of Homeland Security and Defense: Words and Terms in Common Usage*. New York: iUniverse, Inc.

¹⁹⁰ Мељник, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик, стр. 93.

¹⁹¹ Доронин А.И. (2000). *Основы экономической разведки и контрразведки*. Тула: Гриф и К.

или под принудом пристало да сарађује са обавештајном службом. Ако у првом случају обавештајном практичару остаје да размотри услове на основу којих ће се успоставити сарадња, то се у другом случају од њега захтева не само да пронађе, изучи и провери потенцијалног човека, већ и да га убеди (присили) у неопходност сарадње противно његовој вољи и жељи. Према Филипу Ејцу, присилно регрутовање агената некада може бити делотворније него наступ у виду покровитељске или заштитничке улоге обавештајне службе.¹⁹² Из тих разлога се мора узимати у обзир елемент који ни у једној од наведених дефиниција није присутан, а односи се на (не)вољност агента да сарађује са обавештајном службом. Како вољност није исто што и свесност, „кривично одговоран може бити само учинилац који је способан за свесно расуђивање и вољно одлучивање“.¹⁹³ Вољна одговорност у свом најопштијем облику претпоставља да је особа одговорна за неки чин „све док је могла поступити другачије“.¹⁹⁴ Дакле, агент може свесно пристати на сарадњу из више разлога, али то може бити последица претње, притиска, незнања, страха, очаја итд., односно стања у којима човек није у могућности да свесно расуђује и вољно одлучује. Ради се о томе да његова сопствена воља није под контролом, нити његове жеље управљају његовим животом. Да су такве ситуације сасвим реалне потврђује и Џон Маббот. Према Мабботу, „заиста су могуће ситуације у којима човек није кадар да увиди ма какву разлику између исправног и неисправног. Можда крајњи облици мучења или исцрпљености или изгладнелости или употребе разних наркотика... могу да онемогуће разабирање свих или ма каквих моралних разлика. Тада човек не може да има мотив дужности. Али под тим околностима он не може имати ни дужности. Нема никаквог смисла рећи да он не треба да изда своје другове нити да призна саботажу или издају. ...

¹⁹² Agee Philip. (1975). *CIA: Dnevnik agenta*. Zagreb: Globus, стр. 75.

¹⁹³ Hajduković, Č. (1981). *Sudska psihijatrija*. Beograd-Zaječar, стр. 25.

¹⁹⁴ Frankfurt Harry G., "Freedom of the Will and the Concept of a Person", *Journal of Philosophy*, 68, Januar 1971, pp. 5-20.

и свако разликовање невољне и вољне радње мора да обухвати упут на мотив као саставни део хотимичне вољне радње“.¹⁹⁵ Присилне методе које детерминишу агентове одлуке неспорно могу нанети штету и озбиљно утицати на осећај вредности и ментални интегритет појединца, који на тај начин постаје средство у рукама обавештајних служби. Из наведеног произилази да основне категоријалне елементе појма агент чине: тајност, организованост, непрофесионалност, трајност, свесност и вољност.

Свесност и вољност су најзначајнији конститутивни елементи агентурног односа и темељ ефикасне примене агентурног метода рада јер је успостављање организованог, поверљивог, тајног и трајног односа између одређеног лица и обавештајне службе немогуће без свесног (расуђивања) и вољног опредељења лица да успостави однос са обавештајном службом. Поред тога, агентурни однос је непрофесионалан и организован, што подразумева да лице које прихвати да организовано и тајно ради по налогу и за рачун обавештајне службе не постаје њен професионални припадник. Елемент непрофесионалности прави јасну дистинкцију између лица које се професионално бави прикупљањем обавештајних података (обавештајног службеника), и лица које то аматерски ради (агента/шпијуна).

2.1. Класификација агената

Класификовање агената у циљу ефикаснијег извршавања разноврсних задатака обавештајног или необавештајног карактера присутно је од најстаријих времена. Наиме, сматра се да је поделу агената у складу са њиховим могућностима неопходно извршити како би се што систематичније, стручније и безбедније организовало и спровело илегално прикупљање потребних информација, посебно ако се има у виду да су обавештајни практичари у страним државама, као и агенти (шпијуни), у

¹⁹⁵ Mabbot, David John. (1981). *Uvod u etiku*. Beograd: Nolit, стр. 77-78.

сваком тренутку не само ловци на информације, већ ловине за стране контраобавештајне службе.¹⁹⁶

Прву класификацију агената према њиховој улози у тајном обавештајном апарату дао је Сун Цу, која се са незнатним модификацијама користи и данас. Он је разликовао пет типова агената: домаће, спољне, двојне, жртвоване и живе.¹⁹⁷

Савремена класификација агената према критеријуму држављанства дели их на: *домаће* (тј. лица која су држављани земље којој припада обавештајна служба), и *стране агенте* (лица врбована од обавештајне службе која не припада њиховој држави).

Према задацима које имају у обавештајним активностима непрофесионални припадници илегалног обавештајног апарата могу бити:

- *агент-резидент*, обично најпоузданији и најспособнији помагач који припада тајном обавештајном апарату. Његов основни задатак је да координира радом осталих чланова агентурне мреже (општих агената, везника, курира, специјализованих агената, итд.), да издаје задатке и прикупља извештаје.¹⁹⁸ Суштински, агент-резидент је посредна веза са обавештајном службом, која је на овај начин заштићена могућих непријатности, односно супститут за професионалног припадника обавештајне службе;¹⁹⁹

¹⁹⁶ Опширније: Rositzke, Harry. (1977). *CIA's Secret Operations: Espionage, Counterespionage, and Covert Action*. New York: Reader's Digest Press, p. 119.

¹⁹⁷ Sun, Cu. (2007). *Умеће ратовања*. Београд: Mono i Manjana, стр. 116.

¹⁹⁸ Видети: Витковский, Александр. (2012). *СССР против США*. Москва: Эксмо Алгоритм.

¹⁹⁹ Један од последњих примера откривања мреже руских агената (шпијуна) на територији САД десио се 2010 године. С тим у вези, америчко министарство правде је саопштило податке о откривању мреже агената који су радили за Спољну обавештајну службу Русије, наводећи имена 11 особа. Иако обавештајне службе не практикују да признају било какве везе са откривеним шпијунима, у овом случају је Министарство иностраних послова Руске Федерације све ухапшене признало за своје грађане, указујући им сву неопходну помоћ. У замену за одустајање од судског процеса над руским шпијунима, Москва је пристала да пусти четири руска грађанина који су били на издржавању затворске казне због шпијунаже у корист велике Велике Британије и Сједињених Држава. Опширније: Млечин, Леонид (2011): *История внешней разведки: Карьеры и судьбы*. Москва: Центрополиграф, стр. 3-4.

- *агент-везник* је особа задужена за одржавање посредне везе између обавештајне службе и других агената и између самих агената који чине једну агентурну мрежу. Одржавање конспиративних веза је веома сложено и оне представљају најтање карике у процесу агентурног рада. Следи да агент везник мора бити изузетно поуздан и са чврстим мотивом за рад у корист обавештајне службе, при чему је мотив стално на провери. Такође, сама позиција одржавања тајне везе подразумева да је ова врста агената често у покрету што све учеснике у процесу агентурног рада, посебно обавештајну службу за коју ради, обавезује да његов идентитет и улогу чувају у најстрожијој тајности;

- *агент-типер* је тајни извор чији основни задатак није откривање и прибављање противничких информација тајног садржаја већ искључиво прикупљање података о потенцијалним кандидатима који то могу да ураде, односно лицима (потенцијалним агентима) који на други начин могу да буду од користи за обавештајну службу. Обично се ради се о поузданим агентима (шпијунима) са дужим стажом;

- *агент за проверавање лица* има основни (често и једини) задатак да врши провере лица која су по неком основу интересантна за обавештајне службе, а посебно за већ „типоване“ кандидате за агенте. Природа посла (задатака) ових агената је таква да они такође морају бити проверене и изузетно поуздане особе, с обзиром да прикупљање података о карактерним особинама и склоностима, финансијским и другим материјалним приликама, коначно и политичким ставовима и другим битним чињеницама о лицима „типованим“ за агенте, поред објективности подразумева и тежак рад и висок степен излагања опасностима и ризику од деконспирације;

- *агент-врбовчик* (агент регрутер) има задатак да учествује у фази приступа одабраном кандидату и самом чину врбовања (давању сагласности од стране изабраног лица за успостављање агентурног односа). Послове који претходе давању писмене сагласности на сарадњу од стране

потенцијалног кандидата агент-врбовчик у највећој мери обавља сам, на основу претходно утврђеног плана врбовања и инструкција које су разрађене и дефинисане у обавештајној служби. На овај начин се штити обавештајна служба од могуће компромитације у случају да кандидат пријави покушај врбовања. Због осетљивости самог чина врбовања агент-врбовчик мора бити детаљно упознат са психолошким профилем кандидата кога врбује, посебно мотивима на основу којих се може приступити врбовању.²⁰⁰

Према степену оданости страној обавештајној служби, агенти могу да буду: *одани агенти*, *агенти „двојници“* (који истовремено раде за две супротстављене обавештајне службе),²⁰¹ и тзв. *агенти препродавци* (лица која самоиницијативно прикупљају податке и продају их оној обавештајној служби која плати више). Мора се нагласити да агент који истовремено ради за две обавештајне службе које припадају истом обавештајно-безбедносном систему није двојни агент.

Према степену тренутног ангажовања агенти се деле на: *активне*, који су „радно ангажовани“ и у непрекидној комуникацији са обавештајном

²⁰⁰ У складу са променама приоритетних циљева ЦИА које је најавио њен директор Џон Бренан 2013. године, према писању *New York Times* –а, као један од значајних проблема са којима је ЦИА суочена представља преусмеравање рада оперативаца из ратних зона, специјализованих за шпијунирање у ратним условима, на другачију врсту шпијунирања и нове стратешке циљеве. У прилог томе Бренан наводи: „Један од највећих изазова са којима се суочава ЦИА је преусмеравање оперативаца који су провели више од деценије у лову на терористе у ратним зонама и усмерити их на земље као што су Русија, Кина, и други такозвани „тврди“ циљеви, компликоване средине где је тешко продрети у владу и где су многи ЦИА оперативци под сталном присмотром. Шпијунирање на улицама Москве можда је мање опасно него рад у Карачију, Пакистану или Сани у Јемену, али покушај регрутовања руских обавештајних извора захтева суптилност какву шпијуни нису искусили у Ираку или Авганистану“. Видети: „CIA se vraća korijenima – klasičnoj špijunaži“, *Vijesti*, 02.06.2013, <http://www.vijesti.me/svijet/cia-se-vraca-korijenima-klasicnoj-spijunazi-clanak-131590>. (приступљено 7/6/2013).

²⁰¹ Према Роберту Букару, највеће операције у историји шпијунаже су остварили управо агенти двојници. Видети: Bukar, Robert. (1949). *Iza kulisa francuske i nemačke obaveštajne službe*. Beograd: VŠP, стр. 10.

службом; и *мирујуће* агенте (тзв. „замрзнути“, „спавачи“, „конзервирани“ итд.), који се активирају по потреби.²⁰²

Најзад, према месту на коме се налазе и условима за обавештајни рад разликују се: *агенти на објекту* (тзв. *агентура на месту*, *уграђена/инфилтрирана агентура*),²⁰³ односно лица која се налазе у позицији да могу непосредно извршавати одређене задатке; и *агенти ван објекта*, тј. лица која се не налазе у непосредном контакту са метом обавештајног интереса. Обавештајне потребе често захтевају да ако се на „лицу места“ већ не налази агент, обавештајна служба ће настојати да га тамо инфилтрира.

2. 2. Фазе агентурног рада

У литератури о обавештајном раду не може се наћи јединствен модел који гарантује и описује најефикаснији процес агентурног рада од фазе уочавања потенцијалног кандидата за агента (шпијуна), преко врбовања, до

²⁰² Гордан Акрап у књизи *Специјални рат* наводи да је бивша Служба државне безбедности Републике Хрватске (СДБ РХ), дакле у периоду постојања СФРЈ, у свом саставу имала организацијску јединицу под називом *Самостални одсек за одбрамбене припреме* (СООП) који је, између осталог, обављао послове и задатке везане за деловање „мреже спавача“. СООП је имао следеће задатке: а) планирање и припрема деловања СДБ (организацијска, документацијска, и логистичка) у условима непосредне ратне опасности и рата, и б) стварање и евидентирање тзв. „Боперативаца“, односно мреже делатника и извора службе који се користе једино у тим ситуацијама. Опширније: Akrap, Gordan. (2012). *Specijalni rat*. (Књига 3). Zagreb: Večernji list, стр. 48.

²⁰³ Вискорангирани обавештајни аналитичар ДИА у главном одељењу Пентагона за иностране војно-обавештајне податке Ана Монтес је 17 година стрпљиво и методично радила за кубанске обавештајне службе. Била је главни аналитичар за Ел Салвадор и Никарагву, а касније и главни војно-политички аналитичар за Кубу, којој је прослеђивала тајне податке о својим колегама и напредним платформама за прислушкивање које су Американци инсталирали на Куби. На саслушању током 2013. године у Конгресу службеница задужена за процену штете сведочила је да је Монтесова „један од шпијуна који је нанео највише штете у целокупној историји САД“. Бивша шефица Националне контраобавештајне службе Мишел Ван Клив казала је Конгресу да је Монтесова „угрозила све програме прикупљања везане за Кубу“ који су коришћени за прислушкивање високорангираних Кубанаца, а „информације које је она проследила допринеле су смрти и рањавању америчких и проамеричких снага у Латинској Америци“. Видети: Popkin Džim, „Špijun koji je nanio najviše štete u istoriji SAD: Ana Montes“. <http://www.vijesti.me/svijet/spijun-koji-je-nanio-najvise-stete-istoriji-sad-ana-montes-clanak-127938>. (приступљено 3/6/2013).

фазе прекида агентурног (сарадничког) односа, тако да и поред бројних сличности у раду обавештајних служби свака има неке специфичне методе које преферира у односу на друге и које је чине препознатљивом. На пример, Едвард Волц (Waltz Edward) сматра да се процес агентурног рада одвија кроз следеће фазе: 1) проналажење, лоцирање, идентификовање и обезбеђивање тајног контакта са кандидатом за агента; 2) процена потенцијала (вредности и слабости) селектованих кандидата за агенте, утемељених на детаљним истрагама; 3) врбовање и обезбеђење основа врбовања појединца; 4) процена лојалности агента; 5) обука, односно подршка агентима у техничким знањима и средствима која ће користити; 6) управљање/руковођење агентима и појачавање основа врбовања; 7) престанак рада са агентом и окончање односа.²⁰⁴

Кит Мелтон, Роберт Золлес и Артур Шлезингер сматрају да су четири задатака за врбовање и управљање агентима толико универзални и фундаментални да их је могуће назвати основним задацима агентурне обавештајне службе:²⁰⁵ 1) оцена кандидата; 2) покриће и маскирање кандидата; 3) скривени надзор; и 4) скривене везе.

Роман Ронин сматра да се агентурни рад одвија следећим редоследом: 1) проналажење кандидата; 2) обрада кандидата (претходно изучавање, успостављање односа, продубљивање контакта и тестирање); 3) формирање досијеа; 4) оцена кандидата; 5) врбовање; и 6) опхођење са врбованим (усмеравање његове делатности, задржавање врбованог, провера, одржавање везе и прекид сарадње).²⁰⁶

За разлику од Ронина, Александар Дороњин сматра да се процес рада са агентуром одвија у десет етапа: 1) избор кандидата; 2) оцена

²⁰⁴ Waltz, Edward. (2003). *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise*. London: Artech House, p. 45; Ameringer, C. D. (1990). *U.S. Foreign Intelligence*, Lexington MA: Lexington Books, pp. 13-14.

²⁰⁵ Опширније: Мелтон, Кит, Золлес, Роберт, Шлезингер, Генри. (2013). *Искусство шпионажа: тайная история спецтехники ЦРУ*. Москва: АНФ.

²⁰⁶ Ронин, Роман. (2009). *Обавештајни рад*. Службени гласник&Факултет безбедности, стр. 62.

његових способности и мотивације; 3) први контакт; 4) успостављање поверења; 5) предлагање сарадње; 6) успостављање оперативних односа; 7) провера кандидата; 8) обука кандидата; 9) руковођење деловањем агента; и 10) прекид односа.²⁰⁷

Без обзира на број фаза, процес рада са агентима је веома сложен и дуготрајан, при чему је свака фаза од подједнаког значаја. Грешке у било ком кораку агентурног рада могу бити претворене не само у личну драму човека (агента) који је пристао да сарађује са обавештајном службом, драме читавих агентурних мрежа, укључујући и обавештајне практичаре који њима руководе, већ и грешке крајњих корисника обавештајног рада.²⁰⁸ Из тих разлога свака од наведених фаза агентурног рада заслужује да буде представљена у најкраћим цртама.

2.2.1. Избор кандидата

Зависно од проблема који треба решити некада једини начин да се дође до тражених података изискује примену агентурног метода. Одлука о примени овог комплексног метода прикупљања података доноси се у фази израде плана за прикупљање података. Примена овог метода подразумева детаљну анализу оперативне ситуације, која укључује: анализу постојећих знања о мети (објекту) интересовања, анализу оперативне околине и анализу ресурса са којима обавештајна служба располаже (људски, материјални, временски) неопходним за реализацију задатка.

²⁰⁷ Опширније: Доронин А.И. (2000). *Основы экономической разведки и контрразведки*. Тула: Гриф и К.

²⁰⁸ Један од зидова („зид части“) штаба ЦИА у Ленглију потврђује ову чињеницу. Током 2002. године на њему је било 79 звезда, од којих свака представља официра агенције који је дао живот у служби земље. Имена четрдесет осам официра који се налазе на списку *Књиге части* су још увек анонимни. Видети: Т. Ј. Waters. (2006). *Class 11: Inside the CIA's First Post-9/11 Spy Class*. New York: Dutton, p. 4.

Један од најосновнијих задатака обавештајних практичара који раде на прикупљању информација од људских извора је да пронађу и регрутују такав извор података. Сама могућност да неко буде регрутован да ради за обавештајну службу није основни критеријум за његово ангажовање. Избору одређеног кандидата се пре свега приступа због његових квалитета; јасних оперативних потреба; или жеље да се има резерва.²⁰⁹ Истовремено, избор потенцијалних кандидата за агента обухвата и доношење одлуке да ли ће се будући агенти за конкретно обавештајно истраживање тражити у самом објекту истраживања или у његовој близини, што значи да оперативна средина којом су обухваћене обавештајне активности представља његова ужа и шира околина. Без обзира на опасне и често непремостиве тешкоће повезане с врбовањем агената „на лицу места“, обавештајна служба настоји да испита где се на мети интересовања налазе најосетљивија и најважнија места како би на њима идентификовала човека који би, с обзиром на то да је запослен на правом месту, могао служби, уколико успе да га заврбује, пружити потребна обавештења.²¹⁰ Описујући праксу коју у таквим ситуацијама примењује ЦИА, Филип Ејд наводи: „Постоји на највишем нивоу политичар, научник, економиста или војни лидер који заправо креира догађаје које служба жели предвидети. Таква личност, међутим, због свог положаја у владајућим екипама нити најмање не жели предати страној влади службене тајне властите земље. Неки од њих се, ипак, могу уверити да су интереси страних влада и њихове властите земље толико тесно повезани, чак идентични, да се ништа не губи уколико ЦИА добије информацију коју тражи. У другим случајевима, оно што високи функционер каже или планира може бити бачено на папир до којег се приступ да организовати уз помоћ разноврсних функционера, службеника или колега с нижих нивоа хијерархије. ... Постоји и трећи ниво могућих агената, оних који једноставно имају физички приступ у зону коју нападамо, али не и самим документима. Ти људи се могу увежбати да

²⁰⁹ Ронин, Роман. (2009). *Обавештајни рад*. Службени гласник & Факултет безбедности, стр. 62.

²¹⁰ Видети: Даллес, Аллен. (2011). *Доктрина: Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Эксмо..

поставе прислушне апарате на места на којима се воде поверљиви разговори или да отварају сефове у којима се држе тајни документи или, пак, да те документе фотографишу. ... Темељно начело тих операција јесте придобијање или постављање агената у владе са задатком да сазнају процес доношења одлука највишег државног руководства. Од те ситуације снова, операције прикупљања теку практично до свих других влада и њихових политичких, научних и економских тајни...".²¹¹ Због тога се у фази проналажења кандидата интензивирају активности тзв. *агената-типера* у циљу избора најподобнијих кандидата за пројектовани или неки будући задатак.

2.2.2. Оцена потенцијалног кандидата

Оцењивање потенцијалног кандидата представља први корак у процесу припреме за врбовање агента, што обавештајним практичарима омогућава да предвиде његово понашање, краткорочне и дугорочне вредности за обавештајну службу и превођење односа агент – „контролор“ (обавештајни практичар) у тајну сферу. Како би правилно оценили понашање потенцијалног агента неопходно је разјаснити којим мотивима и на основу којих ставова се руководи у својим поступцима, тј. провести анализу његових мотивационих образаца. У том смислу два питања имају кључно значење за предузимање било какве радње према потенцијалном кандидату: прво, какав приступ информацијама обавештајног карактера лице тренутно има, или какав ће доступ имати у будућности (ниво доступа и цена доступа агента одређују се путем испитивања, провере личних карактеристика и анализе почетних информација);²¹² и друго, потенцијалне могућности кандидата да води двоструки живот шпијуна, с обзиром да „шпијунски занат захтева много више од знања одгонетања

²¹¹ Agee Philip. (1975). *CIA: Dnevnik agenta*. Zagreb: Globus, стр. 43-44.

²¹² 1985. године Олдрич Ејмс је КГБ-у предао десет активних агената ЦИА, чиме је потврдио приступ информацијама и спремност да ради у својству шпијуна. Видети: Nightmover, D. Wise. (1995). *How Aldrich Ames Sold the CIA to the KGB for 4,6 milion*. New York: HarperCollins, p. 114.

тајни“.²¹³ Овде је нужно са високом тачношћу предвидети будуће понашање агента, јер свако прецењивање или потцењивање његових могућности може узроковати катастрофалне последице.

Изучавање потенцијалних могућности кандидата у циљу јасне процене у вези са могућим „степеном корисности“ савремене обавештајне службе препуштају висококвалификованим психолозима, а као почетни подаци за оцењивање се узимају извештаји агената-типера и обавештајних практичара који су трагали за личним својствима потенцијалних кандидата. Оцењивање може бити директно или индиректно, зависно од могућности контаката психолога са лицем – метом истраживања. За оцењивање личности потенцијалног кандидата одабирају се психолошки тестови и процедуре који одговарају статусу мете, његовој националности, пројектованој оперативној улози и могућем односу са обавештајним службеником-контролором. Инструменти који се користе за оцењивање могу се поделити на три врсте: *општи тестови* (који мере степен интелигенције, психолошке карактеристике, способности, интересовања и црте карактера); *модификовани тестови* (адаптирани за конкретне оперативне циљеве), и *лични тестови и процедуре* обавештајних служби.²¹⁴

Изучавање субјективних могућности потенцијалног кандидата подразумева израду психолошког профила личности. Израда психолошког профила обавештајној служби додатно омогућава да изврши припрему одговарајућег обавештајног практичара који ће спровести фазу врбовања и/или руководити његовим радом („контролисати извор“).

Избор мотива за врбовање кандидата је од изузетног значаја за цео ток агентурног рада, а мотиви да неко постане шпијун могу бити снажни и разнообразни колико и сама људска природа. Према Киту Мелтону, Роберту Золесу и Хенрију Шлезингеру, сви мотиви или основи врбовања се

²¹³ Мелтон, Кит, Золлес, Роберт, Шлезингер, Генри. (2013). *Искусство шпионажа: тайная история спецтехники ЦРУ*. Москва: АНФ, стр. 332.

²¹⁴ *Ибид.*

могу свести на четири групе: новац; идеологија; принуда; и амбиције.²¹⁵ Џозеф Смит издваја три главне категорије мотива: финансијски; идеолошка убеђења; и присила.²¹⁶ Роман Ронин у иницијалне моменте који омогућавају да неко лице пристане на сарадњу са обавештајним службама сврстава: политичка и религиозна убеђења; тежњу за власт; романтичне представе; национализам; сујету; преувеличано мишљење о својим способностима; освету, материјалне тешкоће, страх (од компромитације, физичког деловања итд.); похлепу и сапатништво (као карактерне црте); љубав; животне слабости и пороке (алкохолизам, хазардне игре, хомосексуализам, наркотици итд.).²¹⁷

Јасно је да списак мотива овим није исцрпљен, с обзиром да свака нова оперативна ситуација може изнедрити мноштво других елемената на основу којих се неко лице може добровољно одлучити или принудити да успостави агентурни однос са обавештајном службом. Ипак, скала доминирајућих мотива говори да су жеља за новцем; незадовољство и фрустрација каријером; освета; идеолошка убеђења; осећај дужности; уцена; антагонизам према режиму; и авантуризам, најчешћи подстицаји којима се неко руководи да ступи у конфиденцијалне односе са обавештајном службом.²¹⁸

²¹⁵ Ибид.

²¹⁶ Smith, B. Joseph. (1981). *Portrait of a Cold Warrior*. New York: Ballantine, p. 114.

²¹⁷ Ронин, Роман. (2009). *Обавештајни рад*. Службени гласник&Факултет безбедности, стр. 85; О моделима врбовања који користи ЦИА видети: Primakov, Jevgenij. (2002). *Godine u visokoj politici*. Beograd: Izdavački grafički atelje „M“, стр. 118.

²¹⁸ О мотивима којима се одређена лица руководе да постану сарадници обавештајних служби видети још: Christopher, Felix. (1963). *A Short Course in the Secret War*. New York: Dutton, p. 61. ; Morton Grodzins. (1956). *The Loyal and the Disloyal: Social Boundaries of Patriotism and Treason*. Chicago: University of Chicago Press; Richard Blum. (1972). *Deceivers and Deceived: Observations on Confidence Men and Their Victims, Informants and Their Quarry, Political and Industrial Spies and Ordinary Citizen*. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas, (поглавље 5–6); Cooper, H. H. A., Lawrence Redlinger. (1986). *Making Spies: A Talent Spotter's Handbook*. Boulder, Colo.: Paladin, (поглавље 2); Chapman, Pincher. (1987). *Traitors*. New York: St. Martin's.

2.2.3. Врбовање (регрутовање) агената

Независно од тога како се потенцијални агент нашао на „нишану“ обавештајне службе, врбовање (регрутовање) агента следи искључиво после његовог оцењивања. Све претходно предузете оперативне радње и мере од стране обавештајне службе финализују се у овој фази кроз пристапак или одбијање одабраног кандидата да ступи у сараднички однос са обавештајном службом. Посматрано кроз призму интереса обавештајне службе, сви њени напори су усмерени на само један исход – пристапак одабраног лица да ради у корист и за рачун обавештајне службе. Одбијање предлога или захтева значи да су у претходним фазама направљени озбиљни пропусти у делу изучавања психолошког профила потенцијалног кандидата и/или избору мотива за регрутовање.

Сам чин врбовања обухвата следеће радње и мере: утврђивање мотива за врбовање; избор начина и места успостављања контакта са кандидатом за агента; избор технике приступа и продубљивања контакта са кандидатом; саопштавање захтева за успостављање агентурног односа; и пристапак (или одбијање) кандидата на успостављање агентурног односа. Како се ради о веома ризичној и деликатној оперативној радњи, њу обично изводе агенти задужени за врбовање или специјалисти обавештајних служби.

У пракси постоје различити облици, начини и методи реализације чина врбовања, од *постепеног врбовања* (које подразумева пажљиво увлачење у „игру“ потенцијалног агента путем чињења услуга за које се не траже противуслуге, како би се избегло вређање или изазивање сумње у мотиве и намере онога који врбује),²¹⁹ и *директно упућивање захтева* или *предлога* за успостављање агентурног односа. Који ће се од наведених облика изабрати

²¹⁹ Видети: Cooper, H. H. A., Lawrence Redlinger. (1986). *Making Spies: A Talent Spotter's Handbook*. Boulder, Colo.: Paladin, p. 108.

зависи од утврђених мотива за врбовање. Оно што је још веома значајно напоменути односи се на саопштавање или прикривање идентитета службе која регрутује, односно регрутација агента се може реализовати *под сопственом заставом*, са следећим варијацијама: а) директно врбовање – када се открива прави идентитет службе која врбује; б) када се даје у изглед претпоставка ко у ствари реализује врбовање (тзв. „наговештавајуће“ врбовање); и в) на почетку се скрива идентитет службе која врбује, да би се он касније открио (тзв. „степенасто врбовањ“); и *врбовање под „туђом заставом“*, што подразумева да се потпуно и трајно скрива прави идентитет обавештајне службе која реализује врбовање. У конкретном случају, врбовање се одвија под лажним идентитетом неке друге државе, друге стране обавештајне службе или измишљене „параван“ организације иза које се скрива обавештајна служба.

2.2.4. Обука агента

Обука агента је фаза агентурног односа која почиње након што је кандидат пристао да сарађује са обавештајном службом. На почетку обуке агент се упознаје са суштином и основама обавештајне активности и оним обавештајним методима који су неопходни за његов успешан и ефикасан рад на прикупљању обавештајних информација и извршавању других послова и задатака по налогу обавештајне службе. Указује му се на мере безбедности које се односе на очување тајности успостављеног агентурног односа и евентуалне последице које могу настати услед откривања природе односа и активности обавештајне службе у одређеној средини, посебно ако се реализују у страни држави. Да би се ове по обавештајну службу и њеног агента неугодне ситуације избегле агенту се, поред опште, обезбеђује специјалистичка стручна обука, која подразумева: начин извештавања (писање извештаја), са акцентом на раздвајање чињеница од гласина и

личних ставова; прецизирање описа (датума, места, имена, граматике, вештине извештавања итд.); овладавање техникама избегавања праћења и заметања трагова; увежбавање у руковању техничким средствима; техникама личне предаје извештаја; техникама вођења разговора итд.²²⁰ Уз наведено, посебна пажња се посвећује психолошкој припреми агената за извршавање портивзаконитих делатности.

2.2.5. Рад са агентом

Ово је фаза у којој агент практично реализује постављене задатке у складу са обуком и добијеним инструкцијама. У том смислу, агент може да функционише независно (прикупљајући податке по свом нахођењу), аутономно (радећи у складу са задатком али без одржавања контаката са налогодавцима), полуиницијативно (добијени задатак извршава заједно са руководиоцем), и строго по иструкцијама (само на основу добијених упутстава, не излазећи из утврђеног оквира). За усмеравање агентових активности совјетска обавештајна пракса је предвиђала следеће методе: а) застрашивање („бич“), б) контрола („рукавица“), и в) поткупљивање („колач“).²²¹

Радом агента најчешће руководи обавештајни практичар који је непосредно учествовао у претходним фазама агентурног рада (одабира кандидата, његовом проучавању, избору мотива и основа врбовања и самом чину врбовања), али је правило да се у одређеним временским интервалима врши промена обавештајног практичара који контролише агентов рад како би се спречило да односи између „контролора“ и агента постану превише блиски. Руковођење подразумева учвршћивање односа између агента и

²²⁰ За обуку у коришћењу разноврсних техника обмане и довођења у заблуду обавештајне службе су се користиле и услугама мафионичара и илузиониста. Опширније: Мелтон, Кит, Золлес, Роберт, Шлезингер, Генри. (2013). *Искусство шпионажа: тайная история спецтехники ЦРУ*. Москва: АНФ.

²²¹ Ронин, Роман. (2009). *Обавештајни рад*. Службени гласник&Факултет безбедности, стр. 87.

обавештајне службе, сталну проверу добијених информација и сталну проверу мотива који су послужили за врбовање. Разлог је што мотив врбовања може изгубити вредност коју је имао на почетку успостављања агентурног односа због појављивања додатних елемената који могу умањити (или појачати) мотивацију агента. Колико су елементи контроле над агентом значајни и неетични указује Вилијем Худ (William Hood), који наводи: „Ниједна шпијунска служба не толерише ни најмањи наговештај агентове независности или резервисаности... Када има новог агента, први задатак официра који је задужен за случај је да га наведе да дође у ситуацију у којој не може да задржи за себе ни најневажнију информацију или најинтимнији детаљ из свог личног живота. Све док се не постигне овај ниво контроле не може се рећи да је неки агент потпуно заврбован“.²²²

Стога, увек рачунајући на околности које могу умањити мотивацију агента за наставак агентурног односа, обавештајне службе прикупљају све релевантне чињенице које могу бити у функцији продубљивања мотива врбовања и задржавања агента, неретко и противно његовој вољи.

2.2.6. Одржавање везе са агентом

Одржавање везе са агентом представља најопаснији и најконспиративнији део током целог агентурног односа. Генерално, веза са агентом се одржава непосредно или посредно. Она се мора одвијати у условима строге дискреције како би се заштитила обавештајна служба која спроводи операцију, агенти као извори информација, цела агентурна мрежа, средства и методи рада. Предности овог начина одржавања везе су следеће: обавештајац је у могућности да у директном контакту даље процењује свеукупне могућности агента и његово психичко стање; на овај начин се стварају услови за вођење структурисаних разговора; појачава се

²²² Hood, William. (1983). *Mole*. New York: Ballantine, p. 29.

могућност учвршћивања међусобних односа; постоји шанса за додатну едукацију у погледу стицања нових вештина и знања; коментарисање о протеклом раду, итд. Са друге стране, непосредна веза, посебно када се остварује на територији државе која је објект обавештајног истраживања, носи опасност од деконспирације како агента тако и обавештајне службе за коју ради, што за последицу може имати његово хапшење, откривање шире агентурне мреже, хапшење обавештајног практичара, откривање операције и самим тим усложњавање дипломатских односа међу државама. Због тога обавештајна служба која реализује агентурни метод настоји да у мери својих способности избегне такав могући развој догађаја предузимајући неопходне мере заштите.²²³

2.2.7. Окончање агентурног односа

Окончање агентурног односа је последња фаза у процесу агентурног рада. Прекид односа може бити из више разлога и на више начина, а најчешћи разлози за прекид настају у следећим околностима: када су мотиви врбовања изгубили на значају и обавештајна служба не може даље да контролише агента; када агент из објективних разлога трајно напушта територију или место на којем је коришћен, чиме постаје бескористан за обавештајну службу; када здравствени проблеми спречавају агента да извршава постављене задатке; када агент успостави неконтролисани агентурни однос са другом обавештајном службом („двострука игра“); када престаје потреба за извором информација или пласирањем дезинформација у одређеној средини; услед окончања једнократног

²²³ Са агентима које је ЦИА имала у бившем СССР веза се најчешће одржавала „безличним путем“, тј. без директног контакта обавештајног практичара и агента путем радиопреноса, који су се емитовали преко Франфурта на Мајни, Атине, Монровије, Маниле и других пунктова. Видети: Красилников, Рэм. (2011). *ЦРУ и “Перестройка”*. Москва: Эксмо Алгоритм, стр. 33.

обавештајног истраживања и престанка потребе за даљим коришћењем агента; и при „конзервирању“.

Сам чин прекида сарадње може да се одвија ненасилно и насилно.²²⁴ Ненасилан прекид контаката подразумева споразумну сагласност, док насилан прекид подразумева све - од претње употребе силе до њене употребе - па чак и физичке ликвидације непрофесионалних припадника тајног апарата уколико служба процени да након прекида односа може представљати опасност по њене интересе. У неким обавештајним службама ова пракса подједнако важи и за професионалне припаднике који су пристали на сарадњу са страним обавештајним службама.²²⁵

3. Прикупљање обавештајних података методом ислеђивања

Како смо већ навели, ХУМИНТ (Human Intelligence) активности подразумевају различите облике прикупљања обавештајних информација од људских извора у које се сврстава и иследни метод. Облици ислеђивања различитих категорија обавештајно-интересантних лица (емиграната, пребега, страних агената, ратних заробљеника, терориста, итд.), могу бити без употребе физичке присиле (ненасилни) или уз употребу физичке присиле (насилни), што у највећој мери зависи од друштвеног система државе којој обавештајна служба припада, иако то, као што савремена пракса показује, не може бити поуздано мерило.

Ненасилне технике прикупљања информација у виду анкета и интервјуа су по својој методологији истоветне са анкетама и интервјуима који се користе у научно-истраживачке сврхе. Веродостојност информација

²²⁴ Према Роману Ронину, прекид сарадње са агентом може да се одвија на три начина: мирно (учтиво), грубо (насилно), и радикално. Ронин, Роман. (2009). *Обавештајни рад*. Службени гласник&Факултет безбедности, стр. 91.

²²⁵ Видети: Ostrovsky Victor, Hoy Claire. (1994). *The Other Side of Deception*. New York: Harper Collins Publishers, Inc.

добити на овај начин најчешће се проверава упоређивањем са постојећом базом података којом располаже обавештајна служба, путем полиграфа или агентурним методом. Ово је легалан метод прикупљања информација који се користи како у ратним, тако и мирнодопским условима. За разлику од техника ислеђивања путем усмене или писмене комуникације, ислеђивање уз примену насиља од обавештајних практичара захтева сасвим другачију палету способности. Уопште, знање, вештине и технике потребне за обавештајни рад разликују га од осталих занимања.

Примена насиља је институционализована пракса у данашњем свету упркос томе што се ретко јавно оправдава, а још ређе признаје. Насиље је, према Теду Хондерику (Honderich Ted), „коришћење силе која крши норму“.²²⁶ Такву врсту насиља употребљава велики број држава, почевши од оних које се сматрају цивилизованим, до оних у којима опстанак власти зависи од тортуре.²²⁷ Иако постоје закони којима се тортура изричито забрањује, она се у пракси наставља истим интензитетом,²²⁸ а прагматични правници, као Мајкл Игњатијев, Алан Дершовиц и други, настоје да допринесу развоју правних и регулаторних механизма за њено делимично легализовање.²²⁹ Овакви напори су последица метастазирајућих терористичких претњи које су допринеле да владе и део јавности почну да размишљају да нека од ранијих ограничења за понашање обавештајног персонала буду модификована, или чак одбачена, како би се увећале могућности за добијање информација које могу бити од виталног значаја у спречавању рушилачких терористичких удара. Ово подразумева давање

²²⁶ Honderich, Ted. (1980). *Violence of Equality: Inquiries in Political Philosophy*. Harmondsworth: Penguin Books, p. 153.

²²⁷ Shue, Henry, "Torture", у: *Torture: A Collection*, Sanford Levinson (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 47.

²²⁸ Onuf Nicholas, "Rules for torture?", у: *War, torture, and terrorism: rethinking the rules of international security*, Anthony F. Lang, Jr., Amanda Russell Beattie (ed.). London/New York: Routledge, 2009.

²²⁹ Видети: Ignatieff, Michael. (2004). *The Lesser Evil*. Edinburgh: Edinburgh University Press; Bowden, Mark, "The Dark Art of Interrogation", у: *The Atlantic Monthly*, 2003; Stephen Kerhmar, "For Interrogational Torture", *International Journal of Applied Philosophy* 19(2), 2005.

дозволе за коришћење силе и агресивних техника испитивања, укључујући и методе које изазивају акутни бол и страх.²³⁰

Институционализована тортура захтева жртве, посебне алате, технике, бирократију са поузданим стручњацима. Дакле, „тортура је институција“,²³¹ насиље, а оно (насиље) није нешто што избија изненада и без размишљања починиоца, већ као последица тумачења и одлука.²³² Насиље има за циљ да жртви (објекту мучења, средству да се дође до тражених информација), која има способност да осећа, умишљајно нанесе нежељену штету или бол због одбијања да сарађује, односно добровољно преда тражене информације. Технике које се при томе користе, бол чине „стварном физичком чињеницом“.²³³ Осим тога, оне су тако дизајниране да са протоком времена мењају аутономију појединца у толикој мери да жртва постаје потпуно зависна од ислеђивача (мучитеља) и његове воље, а не од сопствене. Избор и примена алата зависи како од културолошких разлика, искуства ислеђивача, тако и од специфичности ситуације. Ислеђивачи могу да буду обучени да раде свој посао са професионалном ефикасношћу и емоционалном дистанцом, знајући да емпатија може да буде врста манипулативног оруђа.²³⁴ Ово подразумева да ислеђивачи могу свесно

²³⁰ Видети: Don Van Natta, "Questioning Terror Suspects in a Dark and Surreal World", *New York Times*, 9 March 2003, A1; Mark Bowden, "The Dark Art of Interrogation", *Atlantic Monthly*, October 2003, pp. 51-76; Dana Priest, Joe Stephens, "The Secret World of U.S. Interrogation", *Washington Post*, 11 May 2004, A1; James Risen, David Johnston, Neil A. Lewis, "Harsh CIA Methods Cited in Top Al Qaeda Interrogations", *New York Times*, 13 May 2004, A1; Seymour Hersh, "The Gray Zone", *New Yorker*, 17 May 2004; John Hendren, "Officials Say Rumsfeld OK'd Harsh Interrogation Methods", *Los Angeles Times*, 21 May 2004, A13; John Barry, Michael Hirsh, Michael Isikoff, "The Roots of Torture", *Newsweek*, 24 May 2004, pp. 26-34.

²³¹ Опширније: Wolfendale Jessica, "Training Torturers: A Critique of the 'Ticking Bomb' Argument", у: *Social Theory and Practice* 32.

²³² Svensen Fr., Laš H. (2006). *Filozofija zla*. (Prevela s norveškog Nataša Ristivojević-Rajković). Beograd: Geopoetika, стр. 134.

²³³ Onuf Nicholas, "Rules for torture?", у: *War, torture, and terrorism: rethinking the rules of international security*, Anthony F. Lang, Jr., Amanda Russell Beattie (ed.). London/New York: Routledge, 2009, p. 28.

²³⁴ Дугогодишња истраживања указују на то да су емпатија и друштвена интелигенција неупоредиво значајније за стицање и упражњавање моћи него што су то сила, обмана и застрашивање. Naj, S. Džozef. (2012). *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag, стр. 37; Ненси

приступити упражњавању тортурисања и задовољство тражити у наношењу бола, уништавању жртвиног самопоштовања и воље да се одупре. Због тога се захтева да „успешни мучитељи морају избегавати симпатију и емпатију или ће поступати прелако“.²³⁵

Специфичност ситуације у највећој мери диктира темпо ислеђивања. У околностима када се захтевају хитне информације (нпр. „бомба која откуцава“) ислеђивачи најчешће тренутно наносе велики бол жртви. Поузданост информација добијених на овај начин је увек мања од оних које се могу добити постепеним наношењем бола, с обзиром да се жртви мучења (под хипотетичком претпоставком да је то човек који поседује тражене информације) препушта да сама одлучи о „прагу бола“, након кога ће саопштити информације и утицати да се мучење прекине.

Поред законских и етичких проблема који се односе на моралност примене екстремних техника испитивања постоје и други, не мање важни, проблеми који се тичу ефикасности остваривања резултата њиховом применом, као и могућа потенцијална морална штета по обавештајног практичара/ислеђивача као личности и моралног агента која настаје током процеса прикупљања информација применом насилних метода. Из тих разлога ћемо у наредном поглављу анализирати етичке проблеме који се јављају у процесу прикупљања података агентурним и иследним методом.

Шерман сматра да је веома важно подстицати имагинацију како би се развијала емпатија и поштовање према достојанству, интересима и правима других. Према Шермановој, емпатија може бити неке природно дата, али, такође, ако се о њој не учи она нема моралног дејства. Видети: Sherman, Nancy. (2005). *Stoic Warriors: The Ancient Philosophy behind the Military Mind*. New York: Oxford University Press, p. 177.

²³⁵ Шу Хенри, „Тортура у земљи снова: уклањање откуцавајуће бомбе“, у: Дулић Драгана и Ромчевић Бранко, *Етика рата*, Београд, Факултет безбедности, 2010, стр. 260.

III ЕТИЧКИ ПРОБЛЕМИ У ПРОЦЕСУ ПРИКУПЉАЊА ИНФОРМАЦИЈА АГЕНТУРНИМ И ИСЛЕДНИМ МЕТОДОМ

„Ако Бога нема, све је дозвољено“.
„Ако Бога нема, све је подложно мојој вољи“.
Ф.М. Достојевски

Природа савремених безбедносних изазова условила је да задаци који се постављају пред обавештајне службе буду сложенији и захтевнији него у било ком ранијем периоду људске историје. Комплексни међународни односи, глобални тероризам, регионални и верски сукоби, транснационални организовани криминал, ширење оружја за масовно уништење, трговина људима, итд., захтевају прилагођавање новом времену кроз креирање нових модела обавештајних организација, усвајања нових методологија рада, унапређивање законских решења и механизма контроле обавештајних служби. Међутим, како закони, прописи и процедуре којима се уређује област рада обавештајних служби ретко могу да обухвате и предвиде све ситуације у којима се могу наћи обавештајни практичари током реализације обавештајних операција, а још ређе пружити одговоре на моралне дилеме са којима се могу суочити, проистиче да је немогуће избећи околности у којима је доношење одлука препуштено њиховом личном суду. У таквим ситуацијама, изабрати оно што је морално исправно пре свега зависи од моралног расуђивања обавештајног практичара. Дакле, у подручју законског амбигвитета етика постаје круцијални водич за поступање, делујући као оквир који у складу са демократским нормама и ширим интересима јавности пружа могућност за разрешавање неке моралне дилеме.

Амбијент настао након терористичких напада Ал Каиде на САД 2001. године, показао је да се у широком спектру обавештајних и необавештајних операција многе активности одвијају далеко изван сфера

које се могу контролисати, изван подручја закона, интерних упутстава и утврђених процедура. Непрофесионално понашање, обавештајне грешке и промашаји допринели су фокусирању пажње академске јавности на етичка питања која се јављају у обавештајном раду, постулирајући ново теоријско поље под називом – *обавештајна етика*. Први радови на ову тему публиковани су касних 70-тих и 80-тих година двадесетог века у Сједињеним Државама, са садржајима који су се односили на етичке дилеме везане за тајне акције. Тек средином прве деценије овог века, долази до знатног пораста литературе која поред тајних акција истражује и сегменте обавештајних активности које се представљају кроз тзв. обавештајни циклус.

У специјализованим часописима обавештајних служби и другим часописима који се баве обавештајним радом (нпр. *Ethics*, *The International Journal of Intelligence Ethics*; *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*; *Studies in Intelligence*; *Intelligence and National Security*; *Defense Intelligence Journal*; *Military Intelligence*; *American Journal of Bioethics*; итд.) и међународним односима (нпр. *Ethics and International Affairs*; *Foreign Affairs*; *Irish Studies in International Affairs*; и др.), редовно се публикују научни и други радови чије су теме етички проблеми у раду обавештајних служби. Поред тога, на исту или сличну тематику су објављене и бројне књиге (нпр. Jan Goldman, *Ethics of Spying: A Reader for the Intelligence Professional* (књиге 1 и 2); James M. Olson, *Fair Play: The Moral Dilemmas of Spying*; Andregg Michael. (ед). *Intelligence Ethics: the definitive work 2007*; Bok Sissela, *Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation*; Leigh Ian, Loch K Johnson, H. Born, *Who's Watching the Spies: Establishing Intelligence Service Accountability*; Shanahan Timothy, *Philosophy 9/11: Thinking About the War on Terrorism*; Lefever, W. Ernest, Roy Godson, *The CIA and the American Ethic: An Unfinished Debate*; Miles, Steven, *Oath Betrayed: Torture, Medical Complicity, and the War on Terror*; Scarry Elaine, *Body in pain*; итд.). Међународна асоцијација за етику обавештајног рада, на чијем се

челу налази Јан Голдман, покренула је часопис *The International Journal of Intelligence Ethics* који се искључиво бави истраживањем етичких питања у овој области. У том контексту, научни допринос изучавању етичких проблема у обавештајном раду у Републици Србији видљив је у делима Александра Фатића, Срђана Кораћа и Александре Булатовић: *Етика криминалистичко-обавештајног рада*; и *Етички стандарди за криминалистичко-обавештајни рад*, уз све друге активности које у том правцу води Центар за безбедносне студије у Београду. Поред научне и стручне литературе, афирмисању потребе за изучавањем етике доприносе дебате у оквиру међународних конференција и конгреса посвећених обавештајном раду, на којима поред стручњака различитог академског профила учешће узимају и обавештајни практичари, што је у неком ранијем периоду било незамисливо.

Анализа садржаја дела наведене литературе указује да се њихови аутори пре свега баве разматрањем етичких дилема везаних за улогу обавештајних служби у контртерористичким операцијама, што се може довести у везу са временом у коме је настајала, запостављајући етичке проблеме који се јављају у политичкој, војној и економској шпијунажи, или операцијама против организованог криминала. Такође, етичким питањима која се јављају у међусобним односима обавештајних служби и политичких одлучилаца, као и етичким питањима која се тичу обавештајног циклуса (од планирања обавештајног истраживања, прикупљања и анализе података, до дисеминације обавештајног производа), или моралне штете коју трпе обавештајни практичари и њихови извори, посвећено је недовољно пажње.

Узимајући у обзир наведено, циљ поглавља је да укаже на неопходност проучавања етике од стране обавештајних практичара; наведу доминантне теорије које могу да помогну у решавању неке моралне дилеме; и у складу са предложеним теоријама истраже етички проблеми

који се јављају у процесу прикупљања података агенатурним методом и методом ислеђивања уз примену екстремних техника (тортуре).

1. Терминолошко дефинисање појмова етика и морал

Етика је грана филозофије која се бави *моралом* и његовим проблемима и судовима или моралним проблемима и судовима,²³⁶ вредностима, добрим, рђавим, исправним и погрешним.²³⁷ Води порекло од грчке речи *ethos*, што значи „обичај“, „употреба“, или „карактер“.²³⁸ Стандардна дефиниција *етике* обично укључује фразе као што су „наука о идеалном људском карактеру“ или „наука о моралној обавези“.²³⁹ Етика се не бави дефиницијама, логиком и лингвистиком, и није, како Макс Вебер наводи, „фијакер који заустављамо кад хоћемо да бисмо у њега ушли или из њега изашли“.²⁴⁰ Она се бави унутрашњим импулсима, просуђивањем, дужностима људи и људским поступцима *као таквим*. Иако етика има посла са целином људске праксе, *са свим људским поступцима*, ипак, моралне вредности својом специфичношћу ограничавају етику само на морални домен људске праксе. Ово подразумева да је свако ко размишља о ономе што треба да чини, свесно или несвесно, укључен у етику.²⁴¹

Као филозофска дисциплина етика се може одредити као теорија морала и зато је неопходно разликовати термине „етика“ и „морал“ и њихове придевске и глаголске изведенице. Међутим, ова разлика се у

²³⁶ Frankena, William K. (1998). *Etika*. Zagreb: Kruzak, стр. 5.

²³⁷ Singer, Piter. (2004). *Uvod u etiku*. (S engleskog preveo Slobodan Damnjanović). Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, стр. 5.

²³⁸ Kider, Rašvort. (2006). *Etičke dileme: Kako dobri ljudi donose teške odluke*. Podgorica: CID&Institut za medije Crne Gore Montenegro Media Institute, стр. 70.

²³⁹ *Ибид.*

²⁴⁰ Вебер, Макс. (1998). *Духовни рад као позив*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, стр. 176.

²⁴¹ Singer, Piter. (2004). *Uvod u etiku*. (S engleskog preveo Slobodan Damnjanović). Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, стр. 5.

последње време губи и термин „етички“ све више постаје синоним за термин „моралан“, нарочито у својој негативној форми „неетички“.

Између етике и осталих нормативних/прописаних подручја као што су закон и етикеција постоји одређено преклапање. Већи део закона почива на етичким принципима, на пример - поштовање права на живот, имовину, учествовање у политичком животу, итд. Али се етика од закона разликује на неколико начина. Док су закони увек формални, етика може да буде и кодификована и неформална, у облику неписаних принципа. Док се закони нормално тумаче и примењују путем правног система државе (и чије се кршење сматра неетичким), тумачење етике и понашање у складу са тим се препуштају организацији и појединцу. Етика одређене активности сматра идеалним или пожељним, али не и стриктно обавезујућим, раздвајајући их даље и од закона и од етикеције. Како није реткост да се људи од интегритета фундаментално не слажу у вези са тим шта је исправно а шта погрешно, у таквим ситуацијама није препоручљиво подстицати да свако следи своју савест.²⁴² Морална филозофија, свакако, може бити од помоћи у оваквим случајевима. Она не гарантује непогрешиве одлуке али помаже да се смањи вероватноћа доношења лоших одлука услед недовољног промишљања о другим опцијама. Морална филозофија често предлаже етичке принципе или идентификује један на који утиче одређена активност или политика, а затим тај принцип тестира да би видела да ли одолева контра примерима.

Морал (од лат. *mos, moris*, што значи начин, обичај, навика, начин живљења, понашање) обично описује оно што је добро или исправно или ваљано.²⁴³ Попут језика, државе или Цркве, морал постоји пре појединца који у њега бива уведен, те постаје у мањој или већој мери његовим

²⁴² Видети: Damon, William. (1988). *The Moral Child: Nurturing Children's Natural Moral Growth*. New York: Free Press.

²⁴³ Kider, Rašvort. (2006). *Etičke dileme: Kako dobri ljudi donose teške odluke*. Podgorica: CID&Institut za medije Crne Gore Montenegro Media Institute, стр. 74.

судиоником, а морал и после њега, појединца, постоји и даље.²⁴⁴ Морал је, с једне стране, као закон, а с друге, конвенција или етикета.²⁴⁵ По речима Метјуа Арнолда (Matthew Arnold), морал тражи да будемо „самоуправљани пред законом“.²⁴⁶ Морал је створен како би служио добром животу појединца, а не како би се мешао у њихове животе више него што је потребно. Дакле, морал је ту за човека, а не човек за морал.²⁴⁷

Морални и етички судови су разноврсни. У неким од моралних судова се говори да је одређена радња или врста радње морално исправна, погрешна, обавезна, да је дужност, да је потребно учинити или да се не сме учинити. У другим врстама моралних судова се не говори о радњама или врстама радњи него о особама, мотивима, намерама, те за њих кажемо да су морално добре, лоше, порочне, одговорне, вредне презира итд. Ствари о којима се говори у ове две врсте судова су различите, а различито је и оно што се о њима каже. Први се називају судови моралне обавезе, а други судови моралне вредности.²⁴⁸

Морални принципи одређују како људска бића треба да се односе једни према другима. Морална уверења се могу истраживати емпиријски, и то је управо оно што многи социолози и антрополози раде (ово се некада описује као *дескриптивна етика*). Међутим, моралне тврдње не могу бити доказане, или бар не само емпиријским начинима. Ни један податак о томе шта људи верују да је етички не може сам по себи доказати шта заиста (објективно) јесте етички.

Из наведеног се може закључити да су етика и моралност у суштини *нормативи*, што значи да они у људском понашању прописују оно што је *обавезно* (оно што мора да се ради), *забрањено* (оно што не сме да се ради), *допуштено* (оно што сме да се ради) или *идеално* (пожељно да се ради, али не и обавезно). Насупрот томе, многе научне дисциплине као што су

²⁴⁴ Frankena, William K. (1998). *Etika*. Zagreb: Kruzak, стр. 5.

²⁴⁵ *Ибид*, стр. 6.

²⁴⁶ *Ибид*.

²⁴⁷ *Ибид*, стр. 96.

²⁴⁸ *Ибид*, стр. 8.

природне науке, психологија, историја, економија итд., су емпиријске, што значи да покушавају да опишу, објасне или предвиде догађаје, мотиве или акције. Уопштено посматрано, емпиријске дисциплине се баве чињеницама и вероватноћама, док нормативне дисциплине промовишу или процењују вредности или утврђују обавезе.

2. Улога етике у обавештајном раду: корист или сметња?

Према речима Ричарда Поснера (Posner Richard), члана низа комисија које су испитивале рад америчких обавештајних служби, „шпијунажа је друга најстарија професија, само са мање морала“²⁴⁹, односно „игра без правила“.²⁵⁰ Џорџ Блејк, припадник британске обавештајне службе, шпијунажу оцењује на следећи начин: „Шпијунажа је жалосна неопходност или неопходно зло, наметнуто државама услед међусобног супарништва, конфронтација, ратова или претњама од рата, и та ствар је пре за жаљење него за похвалу“.²⁵¹ Маркус Волф, бивши директор источнонемачке обавештајне службе ШТАЗИ, обавештајни рад описује као „мрачан занат“.²⁵² Шпијунажа се, углавном, и у широј јавности доживљава као суштински неморална и прљава делатност која се обавља изван сфере етике.²⁵³ Ово подразумева да за обавештајне службе не важе никакве етичке границе, јер сама делатност захтева да граница не буде. У складу са овако прихваћеним гледиштем етика се јавља као могуће ограничење за ефикасно

²⁴⁹ Goldman Jan, "Ethics Phobia and the U.S. Intelligence Community: Just Say "No", у: *Intelligence Ethics: The Definitive Work of 2007*, Michael Andregg (ед.), Published by the Center for the Study of Intelligence and Wisdom, pp. 16-18; Goldman, Jan. (ed.) (2006). *Ethics of Spying: A Reader for the Intelligence Professional*, (Vol 1.), Lanham, Maryland: Scarecrow Press, Inc.

²⁵⁰ Шаваев А.Г., Лекарев С.В. (2003). *Разведка и контрразведка Фрагменты мирового опыта истории и теории*. Москва: Издательская группа "БДЦ-пресс", Поглавље 4.

²⁵¹ Ибид.

²⁵² Wolf, Markus. (2004). *Čovjek bez lica. Šef špijuna u tajnom ratu..* (S nemačkog preveo Tomislav Jakić). Zagreb: Golden marketing/Tehnička knjiga, стр. 227.

²⁵³ Видети: Paul G. Ericson, "The Need for Ethical Norms", *Studies in Intelligence*, 36(1), 1991, Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency; В пламени холодной войны. Судьба агента. (2000). Москва: Издательский дом "Русская разведка", стр. 249.

извршавање професионалних задатака, што сугерише да се етичка димензија само „споља“ може унети. Ако узмемо да професионална етика представља унутрашњи оквир за деловање сваког професионалца, односно сет стандарда који их воде кроз лавиринте професије, веома је важно не испустити из вида реакцију која у виду својеврсне „етикофобије“ долази изнутра, што све напоре за „демократизацијом“ обавештајних служби чини спорим, тешким и надасве невољним, а спољну контролу отежаном.

Разматрајући искуства развијених земаља, да се видети да је етично понашање руководиоца јавних служби, у које спадају и обавештајне агенције као бирократске организације, од пресудне важности за осигурање ефикасног и исправног рада потчињених на нижим хијерархијским нивоима. Став о пресудној важности руководећег кадра у развијању етичких способности нижих нивоа запослених, није производ модерног доба. О томе сведочи филозофски спис *Huai-nan si* (из другог века пре н.е.), у коме се каже да – „Моћ да се постигне успех или неуспех лежи у лењиру. Ако је мерна линија тачна онда ће комад дрвета бити прав, не због тога што се улаже посебан напор, већ напросто зато што је вођен (мерном линијом) да буде раван. На исти начин, ако је управљач искрен и честит онда ће поштени службеници служити у његовој влади, а ниткови ће се крити; али ако управљач није честит онда ће зликовци чинити по својој сопственој вољи, а одани људи повући ће се у осаму“.²⁵⁴ Међутим, ако је судити по изјавама неких руководиоца обавештајних служби, који би требали да буду оличење етичности организација којима руководе, као и припадника нижих структура, уочава се скептицизам, па чак и страх који влада када се говори о могућностима примене етичких принципа у обавештајном раду. Тако на пример, Ален Далес (који је својим наследницима на место

²⁵⁴ Наведено према: Korać, Srđan, „Етичка улога руководилаца у јавној управи“, Centar za bezbednosne studije, <http://www.cbs-css.org/autorske-analize/138-srdjan-korac/334-etika-uloga-rukovodilaca-u-javnoj-upravi>. (приступљено 15/2/2014).

директорима ЦИА саветовао да „морал оставе испред врата“),²⁵⁵ такву могућност у потпуности одбацује, изјављујући да – „последња ствар коју себи можемо приуштити је да обавештајну службу окујемо ланцима“.²⁵⁶ Дакле, за Далеса етика представља исто што и „окивање ланцима“.

Извештавајући о одржаној конференцији посвећеној етици у обавештајном раду, *The New York Times* је на насловној страни цитирао изјаву једног од учесника конференције, бившег припадника ЦИА са 33 године радног искуства, који тврди: „... цео посао шпијунаже је неморалан... Обавештајна етика је оксиморон. То не може бити предмет дискусије, никада није ни био, нити ће бити ако желите праву шпијунску службу“.²⁵⁷

Британски обавештајни службеник описујући каријеру наводи да током рада није био „свестан било каквих етичких проблема“, а етику у обавештајним активностима види као „препреке које систем поставља на путу“, што је, по његовим речима, „истоветно претварању спринта на сто педесет метара у још дужу трку са препонама“.²⁵⁸

Упитан пред Комисијом која је истраживала пропусте у раду - да ли је довео у питање легитимност операције у којој је учествовао, један обавештајни службеник је дао следећи одговор: „Једина ствар о којој смо бринули била је да ли ће правац акције деловати и да ли ћемо постићи циљ који желимо да постигнемо. Што се тиче легитимности, морала или етике, ни ја, нити било ко други није постављао то питање“.²⁵⁹ Закључује се да овај, као и бројни други припадници обавештајних служби сматрају да „етику

²⁵⁵ Даллес, Аллен. (2011). *Доктрина: Росију надо поставити на место*. Москва: Алгоритм Ексмо, стр. 7.

²⁵⁶ Goldman Jan, "Ethics Phobia and the U.S. Intelligence Community: Jus say "No", у: Andregg, Michel M. (ed.) *Intelligence Ethics*. St. Paul, MI.: Center for the Study of Intelligence and Wisdom, USA, 2007, p. 18.

²⁵⁷ *Ибид.*

²⁵⁸ Herman Michael., "Recollections of a Cold War Warrior", *Intelligence Ethics*, 16, October 2006. Nuffield, p. 1.

²⁵⁹ Godfrey, Drexel E. Jr. (2004). "Ethics and Intelligence", у: *Strategic Intelligence Windows into a Secret World*, (ed.) Johnson, Loch K., Wirtz, James J. Los Angeles: Roxbury, p. 399.

треба оставити свештеницима“,²⁶⁰ односно да би етика могла представљати „Ахилову пету“ обавештајних агенција.

Полазећи од чињенице да обавештајни рад подразумева и захтева обмане, преваре, крађе, подстицање на издају, учешће у збацивању страних влада итд., оправдано се поставља питање да ли он уопште има моралну димензију, односно да ли обавештајни практичари због специфичне природе посла који врше могу бити изузети од заједничких моралних норми?²⁶¹ Како успех у обавештајном раду често почива на неморалном понашању неки обавештајни практичари сматрају да им, као и политичарима који су принуђени да праве компромисе између личних моралних скрупула и јавног интереса, или као војници у праведном рату, њихова улога обезбеђује изузимање од уобичајених моралних ограничења.²⁶² Међутим, Алан Голдман (Goldman Alan) је са становишта да би било врло проблематично обавештајној професији давати неку врсту морално различите улоге, упркос томе што обавештајне агенције и професионални стандарди обавештајним практичарима дозвољавају, па чак и подстичу, да варају, краду, корумпирају, уцењују, тргују итд.²⁶³

Захтеви за очување националне безбедности неморалним средствима, као што су крађа, лаж, издаја, обмана итд., неретко код обавештајних практичара изазивају моралне дилеме. Оне су присутне како у приватном тако и професионалном животу и често подразумевају тешке етичке изборе између два или више важних етичких принципа који не могу бити испуњени истовремено. То подразумева доношење тешких одлука где

²⁶⁰ Quinlan Michael, "Just Intelligence: Prolegomena to an Ethical Theory", *Intelligence and National Security* 22(1), 15. март 2007, р. 1-13.

²⁶¹ У холу Академије израелске тајне службе Моссад на зиду се налази исписан слоган: „Путем превара и обмана ти ћеш водити своје битке“. Наведено према: Levkov, Milivoje. (2001). *Izraelska tajna služba*. Beograd: „Filip Višnjić“, стр. 84.

²⁶² Видети: Gewirth Alan, "Professional Ethics: The Separatist Thesis", *Ethics* 96(2), January 1986), pp. 282-300; Goldman, Alan. (1980). *The Moral Foundations of Professional Ethics*. Totowa, N.J.: Rowman & Littlefield.

²⁶³ Опширније: Goldman, Alan. (1980): *The Moral Foundations of Professional Ethics*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield; Hulnick, Arthur S., Mattausch, Daniel W. "Ethics and Morality in United States Secret Intelligence", *Harvard Journal of Law & Public Policy* 12(2), Spring 1989, pp. 520-522.

све расположиве опције могу да резултују озбиљном штетом, с обзиром да морално исправне акције нису увек гаранција недвосмислено добрих последица. Да су моралне дилеме инхерентни пратилац обавештајног рада, које се пре свега јављају у „неодређеним ситуацијама“,²⁶⁴ потврђује Џејмс Олсон (Olson James), високопозicionирани службеник ЦИА, који је својом књигом *Fair Play: The Moral Dilemmas of Spying* дао значајан подстицај дебати о значају етике у обавештајном раду. Олсон наводи: „Себе сматрам моралном особом – бар се надам да јесам. Мада, тачно је да сам лагао, варао, манипулисао и обмањивао сваки дан током своје каријере... Крао сам државне тајне кад год сам био у прилици и подривао непријатељске владе. Наводио сам стране званичнике да почине издају своје земље. Видео сам и експлоатисао мрачну страну људске природе, чак и много чешће него што се сећам. Веровао сам, а и даље верујем, да су сви ти поступци били у служби племенитог циља. Међутим, нико није могао да има такву каријеру какву сам ја имао а да нису постојала барем нека премишљања“.²⁶⁵

Иако обавештајни рад захтева неморалне поступке, било би погрешно извести закључак да су сви обавештајни практичари неморални. Према Артуру Хулнику (Arthur Hulnik) и Данијелу Матаушу (Danijel Mataush), већина запослених у обавештајним службама су посвећени, часни, одговорни и морални јавни службеници, који су због функционисања у тајности и моћи коју поседују оптерећени разним моралним искушењима.²⁶⁶ За разлику од других јавних службеника они немају могућност обраћања јавности како би се консултовали или изразили протест у вези са могућом злоупотребом обавештајних служби, политичким притисцима, заташкавањем неетичких поступака, питањем, наредбом или понашањем које сматрају нелегалним или неморалним, с обзиром да јавна

²⁶⁴ Beauchamp, Tom L. (1982). *Philosophical Ethics: An Introduction to Moral Philosophy*. New York: McGraw-Hill, pp. 43-45.

²⁶⁵ Olson, James. (2006). *Fair Play: The Moral Dilemmas of Spying*. Washington: Potomac Books, Inc., p. 13.

²⁶⁶ Hulnick Arthur S., Mattausch Daniel W., “Ethics and Morality in United States Secret Intelligence”, *Harvard Journal of Law & Public Policy* 12(2), Spring 1989.

дебата о обавештајним активностима није изводљива без кршења професионалне етике обавештајних делатника. Поред тога, у широком спектру обавештајних активности, закони и интерна упутства ретко дају смернице за све ситуације у којима се обавештајни практичари могу наћи, а још ређе одговоре на моралне дилеме које се могу јавити.²⁶⁷ Зато су, делом, трагичне одлуке и њихове последице у обавештајном раду могуће, што је посебно изражено код обавештајних практичара који су као нелегални резиденти (без покрића, редовне и директне везе са централом агенције и препуштени сами себи), свесни да их се матична држава и обавештајна служба одричу у случају откривања, раде у непријатељском окружењу, изложени огромном психолошком притиску и стресним ситуацијама. (Како се показало, овакви услови стварају реалне претпоставке за развој различитих облика менталних обољења и болести зависности).²⁶⁸

Као делатност која је смештена унутар друштвене праксе, обавештајни рад у себи има дубоко утемељене етичке компоненте. Без тих компоненти за оне који у њему учествују обавештајни рад не би представљао смислену делатност већ бесмислено понашање. Из тих разлога, обавештајни практичари морају одбацити сваку фобију према етици и сами захтевати да као правници, медицинари, новинари, свештеници и бројне друге професије, поред закона и интерних упутстава имају доследан извор смерница заснованих на етичким принципима. Ово се пре свега односи на професионалне кодексе који делују у областима где закони и правила не досежу.²⁶⁹ Али треба имати у виду да је, како Александар Солжењицин наводи, „чак и најрационалнији приступ етици

²⁶⁷ Видети: Shpiro Shlomo, "Intelligence Ethics in Israel", у: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*. (Michael Murphy Andregg, ур), Center for the Study of Intelligence and Wisdom, St. Paul, Minnesota, USA, 2007.

²⁶⁸ Делимично и због тих разлога Жак Помпиду је своје обавештајне службе описивао као „зборишта пијаних интелектуалаца – несрећника“. Мелњик, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик, стр. 462.

²⁶⁹ Kider, Rašvort. (2006). *Etičke dileme: Kako dobri ljudi donose teške odluke*. Podgorica: CID&Institut za medije Crne Gore Montenegro Media Institute, стр. 17.

неодобрањив уколико не постоји воља да се поступа исправно“.²⁷⁰ Поред тога, још једно важно питање које треба решити односи се на то – да ли етички кодекси обавештајних служби треба да буду доступни јавности или не? За неке ауторе оваква могућност је неприхватљива, јер би то, како образлажу, могло да компромитује тајне методе које се користе у обавештајном раду.²⁷¹ Према нашем мишљењу, етички кодекси (као и кодекси понашања) за обавештајне практичаре морају бити у писаној форми и јавно доступни, како би друштво којем служе било у могућности да процени да ли су принципи и вредности које негују сагласни са принципима и вредностима друштва.

Полазећи од чињенице да се етика учи, за обавештајне практичаре би био користан програм етичке обуке који би требао да садржи анализе студија случаја како би на основу туђих искустава могли да извуку закључке о начинима разрешавања моралних дилема. У том правцу, литература пружа три главна приступа – реалистички, консеквенцијалистички и деонтолошки, иако има аутора који сматрају да се на обавештајне активности може применити теорија праведног рата, као и теорија игара.

2.1. Реалистички приступ

Класични реализам у оквиру теорије о међународној политици тврди да су државе, а не појединци, суштински актери међународних односа чију спољну политику одређују национални интереси за чије остваривање примена моралних обзира није погодна.²⁷² Дакле, за реалисте,

²⁷⁰ Наведено према: Фатић, Александар, Кораћ Срђан, Булатовић, Александра.(2011). *Етички стандарди за криминалистичко-обавештајни рад*. Београд: Центар за безбедносне студије, iii.

²⁷¹ Видети: Quinlan Michael, “Just Intelligence: Prolegomena to an Ethical Theory”, *Intelligence and National Security* 22(1), 15. март 2007, pp. 1-13.

²⁷² Опширније видети: Morgenthau, Hans. (1948). *Politics Among Nations*. New York: Knopf.

чије отелотворење представљају Тукидид, Макијавели, Хобс, Кенан, Моргентау, Неибур и други, држава је примарни актер у анархичном међународном систему који одражава сопствени сет интереса и потреба који укључују моћ и опстанак.²⁷³ У прилог томе, Џорџ Кенан истиче: „Влада је извршилац а не послодавац. Њена првенствена обавеза су интереси националног друштва које представља... његова војна безбедност, интегритет његовог политичког живота и благостање његових грађана. Ове потребе немају морални квалитет. То су неминовности самог постојања државе, те се стога не могу класификовати као „добре“ или „лоше“.²⁷⁴ Сходно томе, реалистички приступ морално размишљање поистовећује са разборитошћу, сопственим или државним интересима.²⁷⁵ Следи да у реалистичком систему моралног размишљања обавештајне акције оправдава њихова важност која је у функцији добробити политичке заједнице, због чега је поступање у националном интересу само по себи морални принцип.

Као што се примећује, према реалистичком приступу опстанак и безбедност државе су циљеви који сами по себи оправдавају сва средства, због чега се сматра да је обавештајним службама дозвољено да делују на сваки начин који доприноси његовом остварењу. У случају да се тако не поступа, била би то негација моралних дужности које су приоритет сваке одговорне владе. У том смислу без правовремених информација о непријатељским потенцијалима, способностима и намерама, није могућа никаква делотворна одбрана, због чега прикупљање информација о потенцијалним претњама није само пожељно, већ и етички нужно како би одговорне владе испуниле своје дужности.²⁷⁶

²⁷³ Вођен том логиком и понашајући се у складу са њом, Стаљин је говорио: „Свако намеће свој властити систем дотле докле му армије допиру. Не може бити другачије“. Наведено према: Miršajmer, Džon. *Tragedija politike velikih sila*. Udruženj za studije SAD u Srbiji, 2009. стр. 67.

²⁷⁴ Наведено према: Amstuc, R. Mark. (2008). *Međunarodna etika*. Beograd: Službeni glasnik, стр. 13.

²⁷⁵ Pfaff Tony, Tiel Jeffrey, „The Ethics of Espionage“, *Journal of Military Ethics* 3(1), 2004, p. 4.

²⁷⁶ *Ибид.*

Мада је генерално прихваћен од стране обавештајних служби, реалистички приступ изазива највеће моралне дилеме, с обзиром да је мали број обавештајних практичара спреман да прихвати и сагласи се да је свака активност или понашање прихватљиво у сврху постизања циља. У највећем броју случајева у обавештајним службама раде и њима руководе људи којима не недостаје способности да препознају етичке стандарде, иако реализам захтева да се њихова „висинска лествица“ спусти када је у питању очување безбедности државе или остваривање неких спољнополитичких циљева. Међутим, свако смањење стандарда, према Годфри Дрекселу (Godfrey Drexel), може да резултира смањењем супротстављања неетичким активностима,²⁷⁷ односно повећању степена толеранције за неетичне поступке. Пренесено на међународне оквире то значи да би - непостојање оквира за понашање обавештајних служби додатно појачало осећај несигурности и неповерења у међународним односима. Овакав приступ би се могао прихватити једино у случају коалиције пријатељских држава које би сарађивале у борби против заједничких безбедносних претњи, што је тешко оствариво из најмање два разлога: прво, због реалистичке максиме која каже да „не постоје пријатељске тајне службе, већ само тајне службе пријатељских држава“,²⁷⁸ и друго, иако реалистички приступ не спречава формирање коалиција или алијанси зарад очувања међународне безбедности, када је у питању национални интерес дозвољена је могућност кршења договора чак и између најближих савезника.

У прилог подршци реалистичком концепту, који каже да императив заштите, осигурања и самоодржања државе, без обзира на цену и примењена средства представља „највише добро“, навешћемо ставове неких аутора. Тако Сидни Хук (Sidney Hook) пише: „Они који *a priori*

²⁷⁷ Drexel Godfrey, E. Jr., „Ethics and Intelligence“, у: *Strategic Intelligence Windows into a Secret World*, (ed.) Johnson, Loch K., Wirtz, James J. Los Angeles: Roxbury, 2004. p. 399.

²⁷⁸ Rudner Martin, „Hunters and Gatherers: The Intelligence Coalition against Islamic Terrorism“, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 17(2), 2004, p. 195.

осуђују акцију без обзира на њене последице ... криви су за, у најмању руку, безочно лицемерје. (...) Морамо признати зло које чинимо чак и када је мање зло. Али, ако је заиста мање зло, онда они који га осуђују или би хтели да не урадимо ништа или су сви морално одговорни за веће зло које може уследити“.²⁷⁹ Евидентно је да Сидни Хук оправдава чињење *зла* ако је оно услов да се спречи *веће зло*. Истог става је и Ангела Гедрон (*Angela Gedron*), која такође сматра да је безбедност државе изнад свега, те да је без сигурне државе заштита свих осталих вредности и интереса немогућа.²⁸⁰ Због тога није реткост да се позивањем на јавни интерес друштвено корисним последицама правдају неморална средства. Следећи ову логику произилази да - ако је улог довољно велики правила могу бити погажена, односно морална оправданост неког поступка у крајњој линији зависи од његових последица. Ово према делу теоретичара обавештајног рада подразумева да, као што смо већ навели, улога обавештајним практичарима гарантује изузеће од неких уобичајених моралних норми, што значи да њихов професионални морал (професионална етика) дозвољава поступке које лични морал забрањује.

Дакле, реалистички приступ, за који се често говори да је антитеза етичком приступу, подразумева да процењивање моралности акција обавештајних служби и акција обавештајних практичара нема никаквог смисла када је у питању заштита националних интереса. Ово подразумева да су све акције за које се сматра да су добре за своју политичку заједницу морално оправдане. Али иако је генерално реалистички приступ прихваћен од стране обавештајних служби, то не значи да оне, као целина, или обавештајни практичари индивидуално, по свом нахођењу проширују оквире слободе деловања када примењују морално дискутабилне методе

²⁷⁹ Према: Jacobs L. Arthur, "Ethics and Intelligence: Comment and Correspondence", *Foreign Affairs*, 56(5), 1978, p. 874.

²⁸⁰ Gedron Angela, "Just War, Just Intelligence: An Ethical Framework for Espionage", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 18(3), 2005, p. 400.

рада (манипулишу, варају, уцењују, прислушкују, итд.), иако им дискреција за то пружа широке могућности. На крају, реалистички приступ је тешко имплементирати у пракси, јер је неприхватљив за највећи број обавештајних практичара, који не подржавају став да циљ оправдава употребу свих средстава, упркос томе што могу да произведу добро.

2.2. Деонтолошки (идеалистички) приступ

Деонтолошки (грч. *deon* – дужност) модел етичког мишљења темељи се на делима идеалистичких филозофа, који сматрају да морално понашање може да се одвија искључиво унутар ограничавајућег оквира принципа независних од последичних промишљања.²⁸¹ Они који преферирају ову теорију верују да постоје одређене врсте поступака који су по себи рђави, и самим тим, неприхватљиви као средство за остваривање било којих циљева, чак и оних за које се може рећи да су морално извршни или морално обавезни. Ово подразумева да деонтолошки приступ од моралних делатника тражи да се уздрже од свих поступака који су рђави, чак и ако предвиђају да ће њихово одбијање да их чине завршити већом штетом (или мање добра). Дакле, да би прекршио деонтолошки налог човек мора да учини нешто рђаво; али ако ствар о којој је реч није била нешто што је он намеравао – није била његово намеравано средство или циљ – онда се може рећи да он није ништа лоше учинио.²⁸² Према томе, суштина овог модела етичког размишљања каже да није рђавост оно што, на пример, лажи чини рђавим; напротив, лажи су рђаве због оног што јесу, те су из тих разлога рђаве чак и када би на предвидљив начин производиле

²⁸¹ Herman, Michael, "Ethics and Intelligence after September 2001", *Intelligence and National Security* 19(2), 2004, p. 344.

²⁸² Dejvis Nensi, „Savremena deontologija”, у: Singer, Piter (priređio), *Uvod u etiku*. (S engleskog preveo Slobodan Damjanović). Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, стр. 306.

добре последице. Стога, када морални делатник изабере да учини нешто попут лажи, повреди недужног или кршења нечијег права, он се тиме усмерио ка злу и тако „плива против нормативне струје“.²⁸³ Из тих разлога се за норме које изражавају деонтолошке судове, на пример - не лажи, не кради, не почини убиство - може рећи да су апсолутне. Оне не кажу избегавај лагање, већ „немој лагати, тачка“.²⁸⁴ Такође је важно указати да према овој теорији морални делатник то чини и у околностима када је избор вођен жељом да се спречи већа штета или оствари веће „добро“. Деонтолози верују да се исправно не може дефинисати преко „доброг“ и одбацују идеју да „добро“ претходи исправном, јер „доброта“ крајњих производа акције не гарантује исправност делатности која их је произвела. Из тих разлога те две области за деонтологе нису само одвојене, већ је исправно изнад „доброг“.²⁸⁵ Произилази да се морално понашање мери придржавањем стандарда поступања зато што су исправни (циљ не оправдава средство), а не због последица до којих може доћи (мотив чина је важан као и сам чин). Према томе, ако се нека акција процени као морално неприхватљива, она ни под каквим условима не може бити средство за остваривање циља, без обзира што може да изазове добре последице.

Имануел Кант (1728-1804), један од најважнијих филозофа после антике, настојао је да у складу са рационалном процедуром утврди принципе етике. Уместо да усвоји неко одређено објашњење добра и употреби га као основу за одређивање оног што неки морални делатник треба да ради, он употребљава објашњење етичких принципа да одреди шта значи имати добру вољу. У складу са тим, он поставља питање: које максиме или основне принципе може да усвоји већина агената, без усвајања било чега што би било специфично за њихове жеље или друштвене

²⁸³ Ибид, стр. 309.

²⁸⁴ Ибид, стр. 299.

²⁸⁵ Ибид, стр. 301.

односе?²⁸⁶ Принципи који не могу да служе мноштву агенаса, према Канту, треба да буду одбачени, јер суштина лежи у томе да ништа не може бити морални принцип ако не може да буде принцип за све људе. Морал почиње са одбацивањем принципа који се не могу учинити универзалним Ова идеја је формулисана као захтев који Кант назива „категорички императив“, или морални закон. У својој најпознатијој верзији он гласи: „Поступај по максими за коју у исто време можеш хтети да буде универзални закон“, и представља главни стуб Канове етике. Максима давања лажних обећања се, на пример, не може универзализовати, због чега се не може укључити међу заједничке принципе било ког мноштва бића. Дакле, Кант не мисли да је давање лажних обећања (или лагање) рђаво због својих претпостављених непријатних последица (како би урадили утилитаристи), већ зато што се не може хтети као универзални принцип. Они који се придржавају морално вредних принципа, за Канта „поступају по дужности“.²⁸⁷

Кантов категорички императив је формулисан у више различитих верзија, а непред наведена формулација позната је као „формула универзалног закона“. Треба напоменути да „формула универзалног закона“ не тражи да морални агенс формулише универзални принцип, у који се уклапа опис неког датог чина, већ захтева да максима моралног

²⁸⁶ O'Nil Onora, "Kantovska etika", у: Singer, Piter (ur.), *Uvod u etiku*, (S engleskog preveo Slobodan Damjanović), Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, стр. 306.

²⁸⁷ Кант о делу које свако ко има морално вредну максиму мора да учини говори као о делу које је „у сагласности са дужношћу“. Такво је дело обавезно, а његово пропуштање забрањено. Очигледно, многи чинови су сагласни са дужношћу, мада нису учињени због максиме дужности. Међутим, чак и тај појам спољашње дужности дефинише се позивањем на његову неопходност за онога ко се у датој ситуацији придржава темељних принципа поступања из дужности, што је у оштрој супротности са савременим објашњењима дужности, када дужност поистовећују са облицима спољашњег поступања. Кантово питање „шта треба да радим?“, стога добија двоструки одговор. У најбољем случају, свој живот и поступање теба да заснујем на одбацивању максима које се не могу универзализовати и тако водимо морално вредан живот, чија су дела учињена из дужности; али, чак ако и пропустим да то учиним треба бар да будем сигуран да чиним дела која би била неизбежна кад бих имао морално вредну максиму. Видети: *Ибид*, стр. 260.

делатника или основи принцип буду такви да их он може „хтети као универзалне“. Ако се максима не може универзализовати, онда је разлог у томе што би прихватање последица њиховог универзалног усвајања било неспојиво са прихватањем начина поступања по њима.

Један од Кантових категоричких императива је такозвана „формула циља по себи“, која налаже да се „људскост у сопственој личности или у личности било ког другог никада не узима као средство, већ увек као циљ“.²⁸⁸ Формулација циља по себи се такође употребљава за разликовање две врсте моралних грешака. Употребити другог, значи поступити према њему/њој као према ствари или алатки, а не као моралном делатнику. Употребити другога, како сматра Кант, није само учинити нешто што други не жели и на шта не пристаје, већ учинити нешто на што други *не може* да пристане.²⁸⁹ Другога је допуштено третирати као средство за постизање циља само уз његов пристанак и уважавање његове људскости као сврхе, дакле, само на начине који нису манипулативи и не подразумевају његову злоупотребу.²⁹⁰ Произилази да би се нека акција окарактерисала као морално прихватљива, принципи који је воде морају да буду универзални, тј. сви рационални актери се морају третирати као вредности саме по себи, а не као средства за постизање циља.²⁹¹

Сагледавајући захтеве које поставља деонтолошки приступ, закључак који би се могао извести је да обавештајни практичар никада не би смео да погази морална правила, чак ни под условом да би то гарантовало остварење постављеног циља. Из тих разлога су многе методе које

²⁸⁸ *Ибид*, стр. 261.

²⁸⁹ Кантово тврђење значи да принципи које морамо да прихватимо, ако нећемо да употребљавамо друге, треба да буду сами принципи праведности који су утврђени преко разматрања који се принципи за рационална бића могу учинити универзалним. *Ибид*, стр. 262.

²⁹⁰ Фатић Александар, *Основни принципи етике и јавна служба*, доступно на: <http://www.cbs-css.org/files/knjige/osnovni%20principi%20etike%20i%20javna%20sluzba%20udzbenik%20korupcija.pdf>.

²⁹¹ McMullin Ernan. (2005). “Kantian Ethics”, у: *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Edward Craig (ed.), London, Routledge, p. 508.

обавештајни практичари рутински користе у свом раду, као што су лаж, обмана, лукавства, крађа, манипулација људским изворима итд., према деонтолошком приступу неприхватљиве. То је део идеје да су лажи, преваре, убиства, итд., неморални (рђави, зли; не просто лоши) и да се не смеју чинити без обзира на могућност остваривања добрих последица. Такође, манипулација или присилно регрутовање и контролисање људских извора било би осуђено, јер се људски извор користи као средство за остварење циља. У том контексту, посматрано кроз призму деонтолошког приступа на праксу прикупљања обавештајних информација, многе од метода које се сада примењују у обавештајној пракси могу се сматрати етички неприхватљивим и не могу бити оправдане, без обзира на вредност резултата које дају или добра производе. Ово се додатно уклапа у Кантов презир према шпијунажи коју је сматрао суштински подлом зато што “искориштава непоштеност других”,²⁹² због чега би из етичке апсолутистичке перспективе садашња пракса прикупљања информација од стране обавештајних служби морала да се мења, ако не и потпуно одбаци.²⁹³ Према томе, свака дискусија о примени овог моралног стандарда неизбежно доводи у питање основе на којима почива обавештајни рад, упућујући обавештајне практичаре на решавање проблема кроз истраживања отворених (јавних) и „чистих“ извора информација. Када се ради о отвореним изворима, ту се не постављају никаква етичка ограничења. У отворене или „чисте“ изворе би се, према овом приступу, могло сврстати посматрање (без мешања), слободном вољом дата информација од независног људског извора и наравно, средства информисања, књиге, интернет, научни часописи, научне конференције итд. Међутим, и поред постојања корисних отворених и чистих извора информација које обавештајне службе могу да употребе могућности добијања жељеног квалитета обавештења из затворених извора (нпр.

²⁹² Herman, Michael, “Ethics and Intelligence after September 2001”, *Intelligence and National Security* 19(2), 2004, p. 342.

²⁹³ Godfrey, Drexel E. Jr. (2004). “Ethics and Intelligence”, у: *Strategic Intelligence Windows into a Secret World*, (ed.) Johnson, Loch K., Wirtz, James J., Los Angeles, Roxbury, p. 398.

терористичких ћелија) су ограничене. У суштини, доследна примена деонтолошких налога (који су уско уоквирени и ограничени, и припадају искључиво делатниковим одлукама и поступцима, пре него широкој области планираних последица њиховог избора и дела) у пракси би радикално умањила ефикасност обавештајних служби.

Компаративна анализа деонтолошког и реалистичког приступа показује да су то супротни крајеви скале на којој се могу истраживати етички приступи обавештајном раду. Како деонтолошке и реалистичке теорије због свог дијаметрално супротног односа према истом питању често не могу бити од помоћи у обавештајним активностима које неретко залазе у подручје „сивог“, практични етички модели морају да укључе флексибилнија морална размишљања како би били делотворни. Ипак, треба нагласити да савремена тумачења деонтолошке филозофије одражавају флексибилнији став који дозвољава да се обавеза поштовања одређених правила може избећи уколико постоји довољно убедљив разлог да се то учини. Схватање да се у тешким околностима деонтолошке забране могу прекршити, односно да морални делатници могу бити ослобођени обавезе (мада не и од потребе) да поступају морално, деонтолошком приступу пружа већу нормативну прихватљивост.

За разлику од претходна два (деонтолошког и реалистичког), консеквенцијалистички приступ етичком обавештајном раду се може посматрати као прагматични идеализам, због покушаја комбиновања аспеката идеалистичких и реалистичких приступа.

2.3. Консеквенцијалистички приступ

Многи људи тврде да верују како постоје одређене врсте поступака који су по себи рђави и самим тим неприхватљиви као средства за остваривање било којих циљева. Философи таква етичка схватања називају

„деонтолошким“, и супротстављају им схватања која су по структури телеолошка (*telos*, грч. *циль*). Поборници телеолошких схватања одбацују схватање да постоје специјалне врсте поступака који су исправни или рђави по себи. За телеологе рђавост или исправност наших поступака одређена је упоредном проценом њихових последица.²⁹⁴

Према Ролсу (Rawls J.), деонтолошка теорија дефинише се преко супротности са телеолошком као: „теорија која или не спецификује *добро* независно од *исправног*, или не тумачи *исправно* као што оно увећава *добро*“.²⁹⁵ Деонтолози верују да се исправно не може дефинисати преко *доброг* и одбацују идеју да *добро* претходи исправном. У ствари, они верују да не постоји јасно одредива релација између исправног и доброг поступања, или како Фрид (Fried, C.) наводи: „Доброта крајњих последица не гарантује исправност делатности која их је произвела. Две области за деонтологију нису само одвојене, већ је исправно изнад доброг“.²⁹⁶ Да би се неки поступци са деонтолошког аспекта оценили као исправни, морални делатници пре свега морају да се уздрже од чињења ствари за које се пре поступка може рећи (и знати) да су рђави, чак и ако предвиђају да ће њихово одбијање да их чине јасно завршити с већом штетом (или мање добра). Следи да према овом приступу морални делатник није толико одговоран за предвиђене последице својих дела, колико је одговоран за оне ствари које је намеравао. За разлику од деонтолога који инсистирају на стриктном поштовању моралних закона, полазећи од појмова „исправно“ и „треба“, преко којих се установљује морално одређење људских поступака у пракси, при чему је „исправно“ изнад „доброг“, за консеквенцијалисте морални делатник исправно поступа једино када његови поступци

²⁹⁴ Dejvis Nensi, „Savremena deontologija“, у: Singer, Piter (ur.), *Uvod u etiku*, (S engleskog preveo Slobodan Damjanović), Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, стр. 300.

²⁹⁵ *Ибид*, стр. 301.

²⁹⁶ *Ибид*.

повећавају корисност, сходно консеквенцијалистичкој теорији која полази од појма „добро“ као вредности чија реализација представља крајњу сврху људског делања.²⁹⁷ „Консеквенцијалистичке теорије постижу (оно што се може назвати) морално затварање: сваки начин поступања је или исправан или погрешан (а поступци су дозвољиви само кад су исправни)“.²⁹⁸ Док за деонтолога неки поступак може бити дозвољив, а да при томе не буде најбоља (па чак ни добра опција), за консеквенцијалисте, међутим, начин поступања је дозвољив онда и само онда када је он најбоља (или скоро најбоља) опција која је доступна моралном делатнику. То значи да никад није дозвољено да се учини мање добра (или спречи већа штета), него што се може. Произилази да консеквенцијалисти као и реалисти, за разлику од деонтолога, не питају да ли је неки поступак, пракса или политика добра или лоша, већ да ли даје позитивне резултате (корист). Примењено на обавештајни рад, према консеквенцијалистима се као морално оправдано може прихватити употреба оштрих и екстремних метода прикупљања информација онолико дуго колико се постижу добри резултати.²⁹⁹ То значи да консеквенцијалистичка етика дозвољава да се особа (која је по деонтолошком становишту суверена, а њен морални статус неприкосновен) подвргне претњама, уцени или мучењу у циљу добијања информације која може спречити, на пример, неки терористички акт, чиме се оправдава морална штета настала применом тортуре. Мучење, како наводи Филип Петтит (Petit Filip), можда јесте страшно, али је исто тако страшно да се то не учини и дозволи да огромна бомба експлодира на јавном месту.³⁰⁰

²⁹⁷ Опширније: Babić Jovan, „Etika i moral“, *Theoria*, 2/2008, p. 35-48.

²⁹⁸ Dejvis Nensi, „Savremena deontologija“, у: Singer, Piter (ur.), *Uvod u etiku*, (S engleskog preveo Slobodan Damnjanović), Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, стр. 305.

²⁹⁹ Видети: Erskine Toni, „As Rays of Light to the Human Soul? Moral Agents and Intelligence Gathering“, *Intelligence and national Security*, 19(2), 2004, p. 367.

³⁰⁰ Petit Filip, „Konsekvencijalizam“, у: Singer, Piter, *Uvod u etiku*, (S engleskog preveo Slobodan Damnjanović), Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, стр. 338.

Оправдање за примену морално упитних средстава ако се постижу корисни циљеви је атрактивно, али је сам модел веома проблематичан за примену, пре свега, јер се мора прорачунати сваки избор, уз предвиђање различитих негативних последица за сваку опцију. Чинећи ово, морални делатници неће бити у стању да признају права других, као обзира који треба да их ограниче, без накнадних мисли о последицама; неће бити у стању да признају посебне захтеве оних који су им блиски и драги, захтеве који обично не треба да допуштају прорачунавање; и неће бити у стању да означе разлике између дозвољивих опција, обавезних опција и опција необавезне врлине.³⁰¹ Доследно прихватање овог модела прети да обавештајне практичаре доведе у опасност и претвори их у „моралистичке компјутере, неосетљиве на све нијансе“,³⁰² с обзиром да је одређивање релативних моралних вредности позитивних исхода и негативних последица немогуће, јер то претпоставља да постоји универзално разумевање тога шта је „добро“. Дефиниција „доброг“ исхода зависи од тога за кога је добар (појединца, владу, мађународну заједницу, итд.). Томас Хобс сматра да „ма шта да је предмет прохтева или жеље неког човека он то за свој рачун назива добрим, предмет своје мржње или одвратности - рђавим, предмет свог презира - ништавним и безначајним“.³⁰³ Такође, према Тони Ерскин (Erskine Toni), с обзиром да се обавештајно знање користи да помогне у обликовању политике, политички исходи не могу бити оправдање за начин на који је нека информација добијена.³⁰⁴

Како консеквенцијалистички приступ етици процењује исправност (или погрешност) акција у погледу вредности њихових последица, Дејвид МекНаутон (McNaughton David) сматра да се циљ и средства морају

³⁰¹ *Ибид*, стр. 340.

³⁰² *Ибид*.

³⁰³ Хобз, Томас. (1961). *Левијатан*. Београд: Култура, стр. 41-42.

³⁰⁴ Erskine Toni, "As Rays of Light to the Human Soul? Moral Agents and Intelligence Gathering", *Intelligence and national Security* 19(2), 2004, p. 370.

избалансирали при одлучивању о томе да ли је одређени ток акције етичан или не.³⁰⁵ У том смислу Херманов (Herman Michael) „етички биланс“ пружа модел по којем се ефекти прикупљања података могу поделити на позитивне и негативне.³⁰⁶ Оваква процена ефеката прикупљања, према Херману, може легитимно да води оправдању „скоро свих метода прикупљања информација ... осим грубог кршења људских права“.³⁰⁷ Уколико би се усвојило становиште да ниједна активност суштински није погрешна ако води до добрих резултата, онда морална правила за консеквенцијалисте представљају грубе смернице према добрим исходима која се могу кршити. Самјуел Батлер то оправдава и описује на следећи начин: „Што више гледам, све сам више убеђен да, све док то чине, није важно зашто људи исправно поступају, нити због чега су погрешили, кад су то већ учинили. Резултат зависи од урађене ствари, а мотив не значи ништа“.³⁰⁸

Иако не могу да пруже универзалне одговоре за све моралне дилеме са којима се сретају, представљене етичке теорије обавештајним практичарима дају јасне критеријуме помоћу којих неке од њих могу бити решене. Из тих разлога је потреба даљег развијања моралних теорија веома важна, на шта подсећају речи Тома Бечампа (Beauchamp Tomans) и Џејмса Чилдреса (Childress James): „Теорије развијамо како бисмо објаснили искуства и одлучили шта треба да радимо, али искуство такође користимо да тестирамо, подржимо или ревидирамо теорије. Ако теорија даје закључке који су у супротности са нашим увреженим размишљањем ... имамо разлога да будемо сумњичави у вези са том теоријом и да је

³⁰⁵ Опширније: McNaughton David, "Consequentialism", у: *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Edward Craig (ед.), London, Routledge, 2005, p. 143.

³⁰⁶ Видети: Herman Michael, "Ethics and Intelligence after September 2001", *Intelligence and National Security* 19(2), Summer 2004, pp. 344-346.

³⁰⁷ *Ибид.*

³⁰⁸ Наведено према: Preston Ronald, "Хришћанска етика", у: Singer, Piter (ур.), *Uvod u etiku*, (S engleskog preveo Slobodan Damnjanović), Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, стр. 140.

модификујемо или тражимо алтернативну теорију. Сматрамо да је ова дијалектичка стратегија начин на који се може доћи до јединства између појединачних и општих судова”.³⁰⁹

3. Етички проблеми у прикупљању информација агентурним методом

Процес прикупљања обавештајних информација од људских извора је веома компликован и свакако један од најконтроверзнијих сегмената обавештајног процеса који ни један законски оквир не узима у разматрање. У стварности, најзначајнији елемент агентурног обавештајног рада (класичне шпијунаже) представља успешно регрутовање вредног агента и добијање важних информација.³¹⁰ То је процес који обухвата сложене радње манипулисања и експлоатације лица која могу бити директан извор обавештајних сазнања или лица која на одређени начин могу доћи до тражених обавештајних података. У суштини, ово је поступак прибављања информација (или предмета) које особе које их поседују или могу доћи у њихов посед најчешће не би добровољно уступиле у нормалним околностима. И једни и други извори информација (они који су у њиховом поседу или они који до њих могу доћи) најчешће се регрутују за сталне или *ad hoc* потребе, зависно од тога да ли се тражени обавештајни подаци могу прибавити на други начин, тј. из отворених извора или путем техничких средстава. Врлине које се захтевају при селекцији и регрутацији агената (шпијуна) су генерално добре врлине, као што су искреност, лојалност, храброст, истрајност, оданост, и сл., али се истовремено од њих тражи да лажу, варају, краду, манипулишу, почине издају или изводе друге неморалне радње које, неретко, могу да захтевају и одређени степен личне немилосрдности.

³⁰⁹ Beauchamp, L. Tom, Childress, F. James. (1994). *Principles of Biomedical Ethics*, (4th ed.). New York: Oxford University Press, p. 23.

³¹⁰ Даллес, Аллен. (2011). *Доктрина: Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Эксмо, стр. 153.

Методи који се користе за регрутовање агената су са етичког аспекта веома проблематични и крећу се у распону од психолошких притисака и лукавстава, физичке принуде (злостављања), па до сексуалних и других врста уцена, што код њих може да изазове одређену врсте *повреде (штете)*. Из тих разлога се део неетичног поступања са људским изворима обавештајних података може истраживати и евалуацијом изазваних *повреда*. Под повредом се може сматрати свако ометање, осујећивање, оштећење или кршење виталних интереса појединаца, што подразумева:

- повређивање физичког интегритета,
- повређивање менталног интегритета,
- повређивање личне аутономије,
- повређивање личних права и слобода,
- повређивање осећаја самопоштовања,
- повређивање приватности³¹¹.

Степен повреда не зависи само од врсте, тежине и других особина претрпљених повреда него и од њиховог субјективног значаја за оштећеног. Дакле, разумевањем „штете“, као повреде скупа виталних интереса, могуће је идентификовати шта је то што у процесу ХУМИНТ активности треба свести на најмању могућу меру, ако не и потпуно елиминисати.

Како се професионална пракса обавештајног рада прилагођава захтевима XXI века, многи експерти за област обавештајног рада истичу потребу за стварањем кохерентног етичког оквира који би тачно дефинисао ситуације када је обавештајни рад оправдан, а када није. Ово се посебно односи на потребу за јасним и ригорозним сетом стандарда који би се користили у пракси прикупљања обавештајних података, утемељених у етичкој политичкој филозофији. Основни аргумент је да прикупљање обавештајних података укључује акције које треба сматрати непожељним и

³¹¹ Под приватношћу Шоман подразумева меру контроле над информацијама од стране појединца које се односе на њега, његов идентитет и могућности других да га надгледају. Једном речју, према Шоману, „приватност је лимитирани приступ појединцу“. Shoeman, D. F., "Privacy: philosophical dimensions of the literature", у: *Philosophical dimensions of Privacy: An Anthology*, Schoeman, D. F. (ed). Cambridge, Cambridge University Press, 1984, pp. 2-3.

које се, како пракса показује, рефлектују кроз менталне поремећаје и ерозију морала.³¹² Да рад у обавештајним службама може да остави тешке психичке последице индуковане сталним притисцима, ризицима, двоструким животом, убеђивањем, уцењивањем или присиљавањем агената да праве преступе – лажу, варају, издају земљу и краду тајне документе – сагласни су не само теоретичари обавештајног рада, већ и обавештајни практичари.³¹³

Иако су поступци регрутовања агената бројни и разноврсни колико и људска природа, у наставку рада ћемо представити најкарактеристичније моделе регрутовања агената и етичке проблеме које их прате.

3.1. Етички проблеми у раду са добровољним агентима

Према *Приручнику* који су користиле совјетске обавештајне структуре, регрутовање агената се врши из јасних оперативних потреба или жеље да се има резерва.³¹⁴ Да то није пракса само совјетских служби може се видети из изјаве Ричарда Бисела, заменика директора ЦИА за планирање (1958-1962), дате пред Конгресом 1975. године: „Нормална пракса ЦИА и важан део њене мисије био је да створи различите врсте средстава много пре постојања било каквог разлога за њихову употребу. Сав посао обавештајне службе при врбовању агената је тог карактера“.³¹⁵ Из наведеног цитата се јасно закључује да се под „средством“ подразумева агент – човек (што би у складу са Кантовом етиком било апсолутно неприхватљиво).

³¹² Видети: Andregg Michael, “Why Bother with “Intelligence Ethics” Anyway?”, *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*, Michael Murphy Andregg, (ed.), Center for the Study of Intelligence and Wisdom, St. Paul, Minnesota, USA, 2007.

³¹³ Млечин, Леонид. (2011). *История внешней разведки. Карьеры и судьбы*. Москва: Центрополиграф, стр. 289; Goldman, Jan, “Ethics in Espionage”, *Defense Intelligence Journal*, 14(2), 2005, pp. 45-52.

³¹⁴ Ронин, Роман. (2009). *Обавештајни рад*. Службени гласник&Факултет безбедности, стр. 62.

³¹⁵ Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders, Interim Report #94-465, 94th Congress, 1st session, 1975, стр. 186.

Као што смо већ навели, широки дијапазон мотива који омогућавају врбовање агената, односно њихово коришћење као средства за прикупљање података обухвата: привлачност авантуре; узбуђење и тајност; идеологију или осећај дужности; жељу за новцем; сексуална или друга врста уцене; агентово незадовољство и фрустрација каријером; или комбинација наведених мотива.³¹⁶ Ипак, Џозеф Смит (Joseph Smith), све мотиве систематизује у три главне категорије: идеолошка убеђења, финансијски мотиви и присила.³¹⁷

Према степену изазваних повреда или степену слободе који регрутовани агенти имају у односима са обавештајном службом може се закључити да су најслободнији добровољни агенти, лица која самоиницијативно и без убеђивања, мотивисана узбуђењем, жељом за зарадом или анимозитетом према државном поретку или власти сарађују са страном обавештајном службом.³¹⁸ У аналима шпијунаже могу се наћи примери да су нанесена неправда, губитак у животу, жеља за осветом, бесциљност живота због претрпљеног бола, итд., били узрок због којих су људи који никад раније нису помишљали на бављење шпијунажом постали поуздани агенти. Овакви случајеви су за обавештајне службе „најчистији“, јер се обавештајна служба не излаже никаквим ризицима од компромитације при покушају врбовања агента, а самим тим и најетичнији. Један од најпознатијих агената-добровољаца који заузима почасно место у шпијунској хијерархији свих времена је руски официр Олег Пењковски, који је незадовољан политиком СССР Американцима предао хиљаде

³¹⁶ Felix, Christopher. (1963). *A Short Course in the Secret War*. New York: Dutton, p. 61; Morton, Grodzins. (1956). *The Loyal and the Disloyal: Social Boundaries of Patriotism and Treason*. Chicago: University of Chicago Press; Blum, Richard. (1972). *Deceivers and Deceived: Observations on Confidence Men and Their Victims, Informants and Their Quarry, Political and Industrial Spies and Ordinary Citizen*. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas, (поглавље 5–6); Cooper, H. H. A, Redlinger, Lawrence. (1986). *Making Spies: A Talent Spotter's Handbook* (Boulder, Colo.: Paladin, (поглавље 2); Chapman, Pincher. (1987). *Traitors*. New York: St. Martin's.

³¹⁷ Smith, Burkholder Joseph. (1981). *Portrait of a Cold Warrior*. New York: Ballantine, p. 114.

³¹⁸ Jacobs Arthur, *Foreign Affairs*, 56(5), July 1978, p. 870.

страница докумената у вези са совјетским нуклеарним оружјем и „Кубанском кризом“. На основу предатих докумената, Американци су закључили да СССР није у стању да води нуклеарни рат, што је америчком председнику Кенедију омогућило да ефикасно заврши преговоре везане за повлачење совјетских ракета са острва.³¹⁹

Међутим, шпијунажа против сопствене државе се у свим земљама света сматра актом издаје (реч издаја никада није могла да буде пренесена у поље етике управо због свог проблематичног политичко-правног терета) и у случају откривања за последицу може да има озбиљну казну за агента. Док једни *a priori* осуђују шпијунажу као кривично дело, без обзира на мотив којим је агент руковођен, други аутори сматрају да шпијунажа усмерена на подривање снаге и угледа неког тиранског режима може бити облик помоћи у намери да се убрза промена таквог система. Како је сагласност појединца критеријум на коме се заснива легитимитет власти, аргументи у прилог правдања власти престају да важе уколико се она врши мимо његове сагласности или ако се крше његова права, слободе, итд. Такав пример је описан у Тукидидовој књизи *Историја Пелопонеског рата*, где један од три команданта државе Атине, генерал Алкибијад (који је прешао да ратује за Спарту против Атине), поводом прозивања за издају каже: „... А што се тиче љубави према отаџбини, немам је када ми она наноси зло, а имам када живим у њој сигурно као један од њених грађана. Не мислим да имам отаџбину и да сам се данас дигао против ње; пре ће бити да сам у трагању да је поново задобијем, јер је немам (јер је престала да постоји). Истински волимо отаџбину не када одбијемо да јој се супротставимо пошто смо је неправедно изгубили, већ када се свим средствима, у решености наше жеље, присиљујемо да је поново повратимо“.³²⁰

³¹⁹ Мельник, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик, стр. 352-353.

³²⁰ *The English Works of Thomas Hobbes*, vol. IX, p. 213. Наведено према: Петар Бојанић, „Велеиздаја и парадокс репрезентације“, у: *Политике тајне: тајна, тајна служба, служба*

Једно од неизбежних питања које се поставља у вези са коришћењем добровољних агената је – колико су обавештајне службе искрене у односима са добровољним агентима, односно да ли њихово коришћење може да се претвори у сурову и безобзирну експлоатацију? Пракса, на жалост, показује да је тако. Неретко се догађало да су обавештајне службе давале лажне наде агентима који су устајали против својих режима без искрене намере да обећања испуне. Као пример, МекКаргар наводи да је америчка обавештајна служба након Другог светског рата имала развијен и кооперативан однос са једном источно-европском монархистичком групом коју је свесно наводила да погрешно верује да је намера САД да им помогне да поново успоставе монархију. Показало се да је све рађено због користи од значајног дела интелигенције која је припадала овој групи.³²¹ Слично томе, Џон Ренелаи (Ranelagh John) је оптужио САД за „хладну свирепост“ и неискреност коју су исказале према побуњеницима које су подржавали у послератној Украјини и на другим местима, не желећи да укључе своје војне снаге како би их сачувале од уништења.³²² О томе сведочи и пример Ричарда Зоргеа, кога се СССР одрекао пре него што је над њим извршена смртна казна. На основу доступних архивских материјала Леонид Млечин пише: „Зорге је показао да је у праву у свим својим прогнозама и предвиђањима. Али тада, јесени 1941. године, руководство Совјетске војне обавештајне службе је сумњало да Зорге, ако није агент-двојник, као минимум снабдева Москву дезинформацијама. По речима генерала Иљичева, Стаљин, чувши да су подаци добијени из Јапана од Ричарда

државне безбедности, (Уредник Саша Илић; приредио Петар Бојанић), Београд, Народна библиотека, 2007, стр. 169.

³²¹ Christopher, Felix. (1963). *A Short Course in the Secret War*. New York: Dutton, pp. 112–13.

³²² Френк Визнер, заменик директора ЦИА за операције од 1951. до 1958. године, доживео је нервни слом као резултат наређења да не помаже побуњеницима који су се супротстављали совјетској интервенцији у Мађарској 1956. године. Powers, Thomas. (1981). *The Man Who Kept the Secrets: Richard Helms and the CIA*. New York: Simon & Schuster; Ranelagh, John. (1987). *The Agency: The Rise and Decline of the CIA*. New York: Simon & Schuster, pp. 306–307. Stephen Ambrose. (1981). *Ike's Spies: Eisenhower and the Espionage Establishment*. New York: Doubleday, pp. 235–240.

Зоргеа, оштро је рекао – „То је двојни агент, његова саопштења ми више ме показујте“. 7. новембра 1944. године Ричарда Зоргеа су обесили. Не губивши присебност, пред смрт се понашао необично храбро, крикнувши: „Живела Црвена армија! Живела Комунистичка партија Совјетског Савеза!“ И у том смртном часу није знао да су га се у Москви не само одрекли, већ и заборавили.³²³... У архивима СССР је у вези са овим случајем била спроведена велика чистка, а сва документа везана за Зоргеа су нестала. Разлог је лежао у томе што је Зорге обавестио Москву о намерама Јапанаца да нападну америчке базе, о чему Стаљин ништа није рекао Американцима. Због тога Стаљин није желео да све то исплива на површину. Зашто није било покушаја да се Зорге спаси? За руководство војне обавештајне службе Зорге није представљао никакву вредност. Чак су му и супругу Екатерину Максимову ухапсили и након девет месеци испитивања послали у изгнанство у Краснојарски крај, где је радила у војној фабрици, гладовала и молила за помоћ. Годину дана након тога је умрла у страшним мукама. Гестапо се показао милосрднији од НКВД, они нису дирали мајку Рихарда Зоргеа нити његовог брата. 5. новембра 1964. године Зорге је посмртно проглашен херојем Совјетског Савеза.³²⁴

Да је однос свих обавештајних служби према агентима исти и да се, према Филипу Ејду, своди на то да – „кад једном исцедимо из њих све што вреди одбацујемо их попут старих крпа“³²⁵ - говори и следећи пример: „Неморалан однос према сопственим агентима испољен је и у случају Клауса Фукса, првог и најважнијег совјетског атомског физичара који је у 21-ој години ступио у Комунистичку партију Немачке. 1933. године бежећи од нациста стиже у Енглеску. Крајем 1941. године своје услуге је предложио совјетској обавештајној служби, а 1943. године одлази у САД, где је радио у

³²³ Млечин, Леонид (2011): *История внешней разведки: Карьеры и судьбы*. Москва: Центрополиграф, стр. 427.

³²⁴ *Ибид*, стр. 407-424.

³²⁵ Agee, Philip. (1975). *CIA: Dnevnik agenta*. Zagreb: Globus, стр. 388.

најтајнијој америчкој атомској лабораторији у Лос Аламосу. ... После завршетка Другог светског рата Фукс се вратио у Лондон, где је ухапшен 2. марта 1950. године. Осуђен је на четрнаест година затвора због предаје атомских тајни совјетским агентима. После изношења оптужби на рачун СССР, 8. марта 1950. године емитовано је саопштење ТАСС-а у коме се каже: „Иступајући у процесу генерални тужилац Велике Британије ... је изјавио да је Фукс, наводно, предао атомске тајне агентима совјетске државе. ТАСС је овлаштен да саопшти да оптужба представља грубу измишљотину с обзиром да је Фукс непознат Совјетској држави, те да никакви „агенти Совјетске државе нису имали било какве контакте са Фуксом“. Ухапшени Фукс за Стаљина више није имао никаквог значаја. Фуково признање да је сарађивао са совјетима у Москви је оцењено као издаја, након чега су га заборавили... 1986. године Фукс је допутовао у Москву, где никога није заинтересовао својим присуством. Када је пуковник Феклисов дао предлог преко Прве главне управе КГБ да се Фукс награди орденом или изабере за иностраног члана Академије наука, председник Академије Мстислав Келдиш је одговорио – „То није корисно, тиме бисмо умањили заслуге совјетских научника у изградњи атомског оружја“.³²⁶

Дакле, пракса обилује примерима који показују да се добровољна агентура третира „потрошним материјалом“ у интересу одржавања тзв. уверљивог порицања и очувања тајности обавештајних операција и метода. Џејмс МекКаргар тврди да су многи амерички агенти намерно убијани због страха да након прекида рада могу јавно обзнанити своје шпијунске активности.³²⁷ Ипак, сама чињеница да је неко агент добровољац, обавештајну службу не може да ослободи моралне одговорности и оданости, што подразумева старање о његовој безбедности. Међутим,

³²⁶ Млечин, Леонид. (2011). *История внешней разведки. Карьеры и судьбы*. Москва: Центрополиграф, стр. 424-425.

³²⁷ Према: Felix, Christopher. (1963). *A Short Course in the Secret War*. New York: Dutton, pp. 62-63.

показало се да потреба гарантовања безбедности агентима може доћи у сукоб са ширим државним интересима. Управо о томе говори чланак објављен у *New York Times*-у: „Два или три тајна агента за које се веровало да раде за Израел у терористичкој групи смештеној у Сирији били су откривени и убијени ... недуго након што су САД дале Дамаску информације о терористичким активностима у тој земљи. Службеници кажу да је администрација тврдила да г-дин Асад треба да добије детаљне информације о акцијама терориста смештених у Сирији, да би му ставили до знања тежину доказа против његове владе. Обавештајни официри су упозорили да такав извештај може тајне агенте и методе прикупљања информација да доведе у ризик. „То је био прилично јак аргумент“, рекао је један службеник који је био упознат са дебатом. ... Обавештајци су им на крају рекли: „У реду, али ће крв бити на вашим рукама ако се нешто деси“.³²⁸

Мада агенти - добровољци обично немају илузија о последицама у случају откривања, обавештајне службе временом од њих траже упуштање у ризике који су већи него што су они свесни и које не би прихватили да су са њима упознати. Хери Розитски (Harry Rositzke), бивши припадник ЦИА, наводи пример како је нервозни дупли агент ЦИА припреман да се састане са својим надређеним у КГБ фалсификовањем полиграфског теста како би га убедили да ће успешно издржати испитивање КГБ.³²⁹ Нека друга ризична питања у вези са добровољним агентима, актуелна у светлу савремених потреба, најочитије се илуструју у речима једног од актера дела *The Little Drummer Girl*, везано за убацивање агента у терористичку организацију: „Пронаћи ћу ти агента. Обучићу га, помоћи ћу му да започне кавгу и привуче пажњу на правим местима, нахранити ... А знаш шта је

³²⁸ Wines, Michael. "Two or Three Agents Are Believed Killed after Rare U.S.-Syrian Contacts", у: *New York Times*, 7 February 1991, A1, A18.

³²⁹ Harry Rositzke. (1988). *The CIA's Secret Operations: Espionage, Counterespionage, and Covert Action*. Boulder, Colo.: Westview, pp. 123-24.

прво што ће они да ураде? ... позваће га да се потврди. Да убије чувара банке или неког америчког војника. Или да баци бомбу на ресторан. ... Терористичке организације не примају путнике. ... Оне немају секретарице, службенике за кодирање или било кога од људи који би били природни агенти а да нису на првој линији. Оне захтевају посебну врсту инфилтрирања. Сада ако желиш да сломиш терористичку мету ... практично прво мораш сам да направиш своју терористичку организацију“.³³⁰

Непрестане сумње у искрене намере добровољних агената доводе до тога да их обавештајне службе често подвргавају појачаним (насилним), па чак и бруталним методима испитивања. Британски новинар Том Менголд (Tom Mangold) је дошао до доказа да је део совјетских пребега и агената ЦИА био подвргнут озбиљном малтретирању, док су други свесно предати КГБ и жртвовани.³³¹

Закључак који се може извести је да агент – добровољац (самоиницијативник) за обавештајну службу представља најидеалнију варијанту, уколико се покаже да може бити од користи. Међутим, без обзира на мотив којим се агент-добровољац руководи да буде агент стране обавештајне службе, он је превасходно средство путем кога се извршавају обавештајни или необавештајни (субверзивни) задаци, са степеном бриге о његовој безбедности који је пропорционалан користи коју обавештајне службе имају од његове експлоатације. Дакле, иако мотиви добровољних агената да сарађују са страним обавештајним службама у односу према својој земљи могу бити часни, мотиви којима се обавештајне службе руководе су увек морално дискутабилни, посебно када имају у виду да квалитетан добровољни извор информација увек на свој захтев може

³³⁰ John, le Carré. (1984). *The Little Drummer Girl*. New York: Bantam, p. 242; Gary Marx. (1984). *Undercover: Police Surveillance in America*. Berkeley: University of California Press, p. 144.

³³¹ Mangold Tom, Warrior Cold. (1991). *James Jesus Angleton: The CIA's Master Spy Hunter*. New York: Simon & Schuster.

прекинути сарадњу. Ова чињеница представља довољан разлог да обавештајне службе предузму све мере како би се добровољни однос превео у трајан, што у крајњем подразумева и примену метода које се могу окарактерисати као неетичне.

3.2. Регрутовање агената преваром и уценом

Превара, посматрана у ужем смислу, подразумева свесно довођење сауговарача у заблуду или његово одржавање у заблуди с циљем да се наведе на закључење посла од кога ће имати штете.³³² Заблуда је погрешна представа о неком елементу посла, самој природи посла или личности са којом се закључује посао.³³³ У обавештајним активностима, према Константину Мељнику, свако скривено деловање на свест у намери да особа прихвати одређено мишљење или да се деморализује представља довођење у заблуду.³³⁴ Како у класичном праву доминира идеја о обавези савесног и поштеног понашања у пословним односима, класични правници превару схватају још шире и под њом подразумевају „свако поступање супротно поштењу и добрим обичајима учињено у намери да се другом нанесе штета“.³³⁵ Ова правна дефиниција се у потпуности може применити на широки спектар како обавештајних, тако и необавештајних активности обавештајних служби.

С обзиром да добровољни агенти чине малобројну категорију непрофесионалних сарадника, обавештајне службе као једну од опција за регрутовање агената користе превару. Превара је један од фундаменталних

³³² Масленица Антун, Деретић Наташа. (2011). *Римско право*. (Десето издање). Нови Сад: Правни факултет, стр. 243.

³³³ *Ибид.*

³³⁴ Мељник, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик, стр. 386.

³³⁵ Масленица Антун, Деретић Наташа. (2011). *Римско право*. (Десето издање). Нови Сад: Правни факултет, стр. 243.

аспекта обавештајног рада, јер долазак до „истине“ од оних који немају интереса да је са неким деле често и неизбежно као средство укључује превару. Онора О'Нил (O'Neil Onora) даје јасно објашњење зашто Кант при покушају да универзализује принцип преваре користи „контрадикцију у концепцији“: „Принцип варања других када је то пригодно има свој супротан универзални пример у принципу да ће свако варати друге када је то пригодно. Али ако свако сваког вара када му је то пригодно, онда не би било поверења ни ослањања на чинове комуникације других; стога нико не би био преварен; и стога нико не би преварио никога кад је то пригодно“.³³⁶

Превара у циљу ангажовања агента може бити остварена на више начина, али обавештајне службе најчешће користе тзв. метод „лажне заставе“.³³⁷ Поступак подразумева да се онај који врбује лажно представља за некога ко то у стварности није, након што је детаљно упознат са психолошким профилем потенцијалног агента. Теоретски, приступ под „лажном заставом“ може да се одржава у недоглед, али чим агент почне да пружа одређене податке, представник службе може да наговести могуће непријатне последице на било који знак агентове неодлучности, отказа или отпора. Вилијем Џонсон (William Johnson) описује пример из праксе: „Једном ... пронашли смо пример како је КГБ користио метод израелске „лажне заставе“, тј. претварали су се да представљају израелску обавештајну службу при врбовању јеврејских избеглица који су имали приступ тајнама савезника. У почетку се од тих агената тражило да пруже информације о савезничким досијеима или нацистичким ратним злочинцима, а онда су били уцењивани да одају савезничке војне информације“.³³⁸

³³⁶ O'Neil, Onora. (1989). *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 96.

³³⁷ Phillips, David Atlee. (1982). *The Night Watch*. New York: Ballantine, pp. 263–64; Agee, Philip. (1975). *CIA: Dnevnik agenta*. Zagreb: Globus, стр. 75; Epstein, Edward J. (1989). *Deception: The Invisible War between the KGB and the CIA*. New York: Simon & Schuster, pp. 89, 182–183.

³³⁸ Johnson, William R., "The Ambivalent Polygraph", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 1(3), 1986, p. 81.

Копленд М. (Copeland Miles), у књизи *The Real Spy World*, описује пример како су припадници ЦИА у Прагу искористили совјетског поручника који је организовао мрежу агената у чешкој индустрији након што му је речено да по налогу КГБ треба да прати чешка научна достигнућа и открије инстанце на којима Чеси, наводно, крију своје напредне проналаске од Совјета. Тако је агентурна мрежа, несвесна да ради за ЦИА, предавала детаље чешко-совјетске размене тајних научних информација.³³⁹ Константин Капитанов, у књизи *Тайные операции Моссад и Мухабарат*, описује како је Цин Леон Томас, пореклом Јермен, регрутован да ради за израелску обавештајну службу Моссад мислећи да је ангажован од стране једне од земаља НАТО: „Томас није скривао своју мржњу према египатском председнику Гамал Абдел Насеру због чега му је предложено да помогне у свргавању диктатора. Након што је од специјалиста обучен основама шпијунског посла враћен је у Каиро. Тамо је прво врбовао свога друга из детињства Мухамеда Ахмеда Хасана који је служио у египатској армији, а онда направио целу агентурну мрежу. Након извесног времена Томасу је саопштено да он у ствари ради за израелску обавештајну службу. Није се изненадио. По карактеру задатака, он је већ схватио да све о чему је био дужан да извештава првенствено може интересовати Израел. Поред тога, животно искуство и контакти са разним нацијама су му омогућили да осети да они који су се до тада представљали као „домаћини“, највероватније су у Европи такође „гости“. То што је сазнао истину уопште га није обеспокојило. Као и раније, мрзећи египатског председника вратио се у Каиро са још већим ентузијазмом. Ни Моссад није био изненађен, знали су да имају посла са интелигентним човеком. ... Када је окривљен за издају изјавио је: „Ја нисам издајник. Себе никада нисам сматрао Египћанином. Јермени у Египту су мањина која је подвргнута дискриминацији“. Војни трибунал га је заједно са Мухамедом Ахмедом

³³⁹ Copeland, Miles. (1978). *The Real Spy World*. London: Sphere, pp. 68–69.

Хасаном и Карапетом Таниланом осудио на смртну казну, а његовог оца на доживотни затвор. Осуђени на смрт су обешени 20. октобра 1962. године“.³⁴⁰

У литератури се могу наћи и други општи типови регрутовања преваром. Једна од техника коју неки аутори сматрају најефектнијом и која се користи у комбинацији са методом „лажне заставе“ јавља се у ситуацијама када се агентова савест „растеже“ прецизним саветима од стране „контролора“, тако да он постепено прихвата предлоге које би пре тога сматрао неприхватљивим. Типично за онога који врбује је да прво ствара пријатељски или неки други облик поверљивог односа са потенцијалним агентом. „Ако желите да придобијете човека за своје гледиште прво га уверите да сте му пријатељ“, био је мото бившег председника Сједињених Држава Абрахама Линколна.³⁴¹ Сходно томе, неоптерећујући захтеви за наизглед неважним подацима суптилно еволуирају до илегалних задатака, након чега агент свесно доноси одлуку да остане извор или даљу сарадњу наставља из страха од откривања.³⁴² Купер и Радлингер (Cooper H. H. A., Redlinger L.) то описују на следећи начин: „Они који обрађују шпијуна чиниће му услуге у почетку не тражећи ништа за узврат. Јасно је да се у овој ствари мора поступати пажљиво како би се избегло врећање или сумња у мотиве онога који врбује. Осећај узвраћања већину људи обавезује да одговоре љубазно. Трик је да се размена доведе до оног момента када се може предузети компромитујућа активност“.³⁴³ Џејмс Инглтон, бивши припадник ЦИА, овај метод описује као „мале замке у суптилној мрежи неодољивих компромиса“.³⁴⁴

³⁴⁰Капитонов, К. А. (2008). *Тайвне операције „Моссад“ и „Мухабарат“*. Москва: Кучково Поле, стр. 391 - 395.

³⁴¹ Buš, V. Džorž. (2011). *Trenuci odluke*. (Memoari). Beograd: Knjiga komerc, стр. 201.

³⁴² Copeland, Miles. (1978). *The Real Spy World*. London: Sphere, pp. 127–28.

³⁴³ Cooper, H. H. A., Redlinger, Lawrence. (1986). *Making Spies: A Talent Spotter's Handbook*. Boulder, Colo.: Paladin, p.108.

³⁴⁴ Према: Epstein, Edward J. (1989). *Deception: The Invisible War between the KGB and the CIA*. New York: Simon & Schuster, p 180.

Под уценом се подразумевају радње које особу стављају пред избор: или ће испунити захтеве уцењивача (обавештајне службе) и пристати на сарадњу, или ће компромитујућа информација о неком његовом делу бити достављена онима за које врбовано лице сматра да није пожељно да знају. Дакле, уцена за основу увек има почињену правну или друштвено недозвољену радњу.³⁴⁵ Чак и ако не постоје такве ситуације, обавештајне службе су у стању да их исценирају, при чему и потпуно невино лице може бити жртва замке планиране да послужи као основа за његов пристанак на сарадњу. Једну од таквих ситуација наводи Константин Мељник: „Нижи офицер француских снага, Немац по националности, возећи мрачним и пустим улицама Источног Берлина удара бициклисту који изненада излеће испред возила. Истог тренутка на лицу места се појављује веома агресивни полицајац, констатујући да је „несрећник мртав“. Испитивање започиње у прљавим просторијама, да би било прекинуто питањем – „Да ли сте ви Немац? Међу земљацима је могуће постићи компромис... Ово криминално дело може бити заборављено, ако...“. Убрзо након тога француски подофицер је уградио микрофоне у салу за супертајне састанке француског генералштаба у Берлину“.³⁴⁶

Припрема и реализација уцене већ поставља питање права на приватност јер захтева:

- анализу сфере реалне осетљивости објекта,
- анализу конкретног предмета на основу којег се може приступити уцени,

³⁴⁵ Један од историјски познатих примера врбовања агента уценом је случај аустро-угарског пуковника Редла. Редл је био хомосексуалац, што је у то време представљало не само кажњиво кривично дело, већ значајну друштвену деградацију, наношење срамоте војним круговима и друштву којем су официри као елита припадали. Због тога руској царској војсци није било тешко да га уцени. Опширније: Lukić, Dragutin. (1982). *Savremena špijunaža*. Beograd: Privredna štampa, стр. 332. Иначе, познато је да је овај агент саопштио тачан датум напада Аустро-угарске на Србију.

³⁴⁶ Мељник, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик, стр. 391.

- анализу људи којима, из перспективе агента, није пожељно открити компромитујуће податке,
- избор и комплетирање дискредитујућег материјала (постојећег или припремљеног),
- одређивање тактике и модела уцене,
- избор најадекватнијег момента и места за реализацију акције,
- предвиђање понашања објекта.³⁴⁷

Најосетљивији елементи који припадају тзв. интимној сфери сваке особе су: породица, уважавање и положај у друштву, каријера, физичка безбедност, материјална сигурност, итд. Анализа постојећих информација у вези са наведеним рањивим местима („осетљивим тачкама“), тј. израда психолошког профила мете пружа могућност за проналажење или фабриковање неопходних факата који омогућавају уцену. У пракси совјетских обавештајних структура као основе за уцену најчешће су се користили: материјали који могу да утичу на каријеру или бизнис објекта (скривена факта из биографије, потиснуте грешке и пропусти у раду, крађа службене информације, различите злоупотребе и преступи, сумњиве везе, морални пропусти, итд.); компромитујући подаци, који могу да покваре односе са значајним особама (њихово блађење или издаја, губљење личне репутације, „греси“ блиских људи итд.); скандалозна факта, која могу да униште лични живот (недозвољене интимне везе, шокантни поступци итд.); материјали који бацају сенку на блиске особе објекта; реални или фабриковани компромитујући подаци кривичног карактера и др.³⁴⁸ Осмишљен наступ против мете у једној од значајних сфера његових активности неминовно води до латентне нестабилности у свим осталим. Смисао свих ових радњи је да се агенти присиле на извршавање

³⁴⁷ Видети: Ронин, Роман (2009). *Обавештајни рад*. Београд: Службени гласник - Факултет безбедности, стр. 142.

³⁴⁸ *Ибид.*

недостојних поступака: крађе докумената, одавања тајни, лагања, издаје пријатеља, колега и домовине, итд., упркос томе што обавештајне службе знају да придобијени агент свој живот може окончати у затвору, на вешалима или електричној столици. За откривеног агента избор, на жалост, није велики.

Упркос средствима, као што су уцена или претња објављивењем непримерених чињеница везаних за агента, Артур Јакобс (Arthur Jacobs) тврди да се ретко може наћи делотворно средство које омогућава апсолутну контролу над агентом.³⁴⁹ Ово потврђује и Џејмс МекКаргар, указујући да зависност обавештајних практичара од акција агената природно ограничава степен до ког се над њима може доминирати. Поред тога, МекКаргар сматра да је принуда веома ограничена техника, јер доводи агента у такво ментално стање да не може да користи своје вештине или способности до максимума.³⁵⁰ Хауард Стон, бивши припадник ЦИА, у изјави за *Wall Street Journal* признаје да ЦИА често врбује агенте подмићивањем или уценом, износећи став да ове методе стварају непоуздане агенте. Уместо таквих агената Стон препоручује „придобивање истакнутих страних званичника доброг морала“, тј. „агената утицаја“.³⁵¹ Годфри Дрексел Јуниор, бивши ЦИА аналитичар, критиковао је ЦИА методе врбовања агената, изјављујући да су официри ЦИА „пажљиво обучени за примену техника које ће агента претворити у подређено оруђе ... отклонити његов отпор и умањити његов осећај самопоштовања“.³⁵²

Тврдње многих аутора да је апсолутна контрола над агентом немогућа, не значе да обавештајне службе не покушавају да је достигну. На пример, америчке обавештајне агенције су најмање две деценије

³⁴⁹ Jacobs, Arthur, *Foreign Affairs*, 56(5), July 1978, p. 871.

³⁵⁰ Према: Christopher, Felix. (1963). *A Short Course in the Secret War*. New York: Dutton, pp. 51-56.

³⁵¹ Ignatius, David, "In from the Cold: A Former Master Spy Spins Intriguing Yarns of His Past Intrigues", *Wall Street Journal*, 19 October 1979, pp. 1, 41.

³⁵² Drexel, Godfrey E. Jr., "Ethics and Intelligence", *Foreign Affairs* 56(4), April 1978, p. 631.

спроводиле интензивне експерименте користећи дроге које мењају стање ума, електрошокове, хипнозу, депривацију чула и друге технике у узалудном покушају да нађу сигурне начине да манипулишу агентима.³⁵³ Неки од мотива који су се налазили иза ових покушаја лежали су у страху да су противници (СССР и Кина) већ развили методе „испирања мозга“.³⁵⁴ Нажалост, при ЦИА експериментима „контроле ума“ мало се размишљало о правима људи, који већином нису били свесни стварне ситуације.³⁵⁵ Испоставило се да су учесници експеримената свесно обмањивани у вези са циљевима истраживања. Приручник за совјетске обавештајне професионалце показује да су Совјети поред убеђивања и сугестије користили: хипнозу (у циљу испитивања, преношења тајних информација, пласирања дезинформација, програмирања понашања, итд.); наркотице (у циљу испитивања, кодирања на жељено поступање, ломљење човекове воље, онеспособљавања при киднаповању, итд.);³⁵⁶ сексуалне активности (у циљу подметања објекту свог агента, прикупљања информација,

³⁵³ Детаљније о америчком програму контроле ума под кодним називом МК УЛТРА, којим је изучавано понашање људи изложених наркотицима под руководством доктора Сидни Готлиба, видети: Marks, John. (1991). *The Search for the "Manchurian Candidate": The CIA and Mind Control*. New York: W. W. Norton; Мелтон, Кит, Золлес, Роберт, Шлезингер, Генри. (2013). *Искусство шпионажа: тајна история спецтехники ЦРУ*. Москва: АНФ.

³⁵⁴ Агенти западних обавештајних служби су имали податке да у Румунији совјетски научници врше тајне експерименте са жабама, при чему се жабе подвргавају емисији микро таласа тако да се код њих постиже синхронизовано пулсирање са микро таласним сигнаlima. Група експерата израелске обавештајне службе је дала објашњење да се ти експерименти врше из два разлога: први, да су совјетски научници свесни биолошких ефеката микро таласа ниског нивоа, и други, да су то чинили да би развили систем срачунат на дезоријентацију и психичко стање физичког лица, појединца, што би било помоћно, али важно средство при ислеђивању осумњичених како би се утицало на њихову вољу и понашање. Levkov, Milivoje. (2001). *Izraelska tajna služba*. Beograd: „Filip Višnjić“, стр. 178.

³⁵⁵ Опширније: Marks, John. (1991). *The Search for the "Manchurian Candidate": The CIA and Mind Control*. New York: W. W. Norton.

³⁵⁶ Наркоанализа представља метод присилног продирања у туђу психу којом се покушава постићи слабљење емотивне и свесне контроле, интравенским давањем барбитурата, такозваних „дрога истине“, чиме се постиже стање благе сомноленције. Међутим, испоставило се да се овим методом може постићи само онолико колико испитивана особа жели да покаже. Morić-Petrović, Slavka (ur.). (1987). *Psihijatrija*. Beograd/Zagreb: Medicinska knjiga, стр. 173.

прибављања компромитујућег материјала, итд.); високотехнолошке методе (подсвесно аудио-визуелно раздраживање, електрошок, ултразвук, инфразвук, итд.); зомбирање, итд.³⁵⁷

Супротно од оних који тврде да се потпуна контрола над агентом не може достићи, Едвард Епштајн (Epstein Edward) сматра да је потпуна контрола над агентом ипак могућа: “За разлику од секса, идеологије или амбиције, који су средства за компромитовање мете, оно што је изгледа пресудно да претвори човека у кртицу је уцена. ... Који год мамац да користите поента је да учините немогућим да агент објасни своје активности надрећенима. Он је компромитован не толико због своје почетне индискреције, већ због тога што је није пријавио”.³⁵⁸

Више него очигледно је да су превара и уцена морално сумњиви начини понашања према рационалним особама које имају своја *prima facie* права на приватност и слободу. Уценом се крши индивидуална аутономија, а она је увек у вези са контролом, принудом и манипулацијом. Уцењивач користи свој положај да утиче на жеље појединца и учини га средством за остваривање својих циљева. Осим тога, такви методи могу озбиљно да утичу на индивидуални осећај самопоштовања и менталног интегритета, услед чега могу да наступе емоционални поремећаји у виду страха, анксиозности, параноје, депресије, нервозе, итд. Методика привлачења на сарадњу под притиском компромитујућег материјала, претњом кривичном одговорношћу или нарушавањем социјалног, криминалног или породичног статуса не ствара нужно добре и поуздане агенте. Човек са јаким нервним системом, поврећен претњама објављивања компромитујућих материјала, као жртва насиља ће увек подсвесно очекивати и стварати прилику за освету и што је сасвим очекивано,

³⁵⁷ Ронин, Роман (2009). *Обавештајни рад*. Београд: Службени гласник - Факултет безбедности, стр. 120-139.

³⁵⁸ Epstein, Edward J.. (1989). *Deception: The Invisible War between the KGB and the CIA*. New York: Simon & Schuster, p 183.

покушати да је оствари. За разлику од ове врсте агената, они са slabим нервним системом на тако суров регрутерски притисак могу испољити сасвим другу реакцију која се, у коначном, може завршити самоубиством.³⁵⁹ Стога, овај метод регрутовања агената код већине људи одмах изазива осуду. Међутим, да ли су превара и уцена као метод за регрутовање агента за осуду када потенцијални агент, кога је тешко убедити да добровољно почини издају (пренесе податке), може да помогне очувању живота невиних, националне или међународне безбедности? Или у случају када његова држава/терористичка организација постане озбиљна претња другом народу или држави? Ако се има у виду следеће: став да „када год је исправно одупрети се нападу силом, онда мора бити дозвољено да се то уради и уз лукавство“,³⁶⁰ степен озбиљности претње (нпр. „бомба која откуцава“), и принуда и уцена као „последња опција“, уз свесно прихватање других моралних импликација у односима са агентом, овакав начин регрутовања и поред етичких проблема (који се односе на третирање извора као средства за постизање циља и питања која се односе на безбедност агента) у изузетним ситуацијама може бити морално прихватљив (учинити мање зло да би се спречило веће зло).

3.3. Регрутовање агената застрашивањем и поткупљивањем

Све службе манипулишу на исти начин који почива на претходном изучавању личности потенцијалног агента. Застрашивање је један од приступа који представља претњу физичким или психичким насиљем над потенцијалним агентом или њему блиским лицима у циљу добијања

³⁵⁹ Такав примере наводе: Гуљев, Леонид, Минин Юрий. (2003). *Мисия Мэйси. Возжаждавший бессмертия*. (Документальная повесть). Москва: Издательский дом “Русская разведка”, стр. 9-178.

³⁶⁰ Bok, Sissela. (1979). *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*. New York: Random House, p. 151.

информација, врбовања, насилне принуде на извршење неког дела, опомене, итд.³⁶¹ Средства принуде су страх или претња. Осећај страха који се јавља услед претње објављивањем компромитујућег материјала (уцене) квалитативно се разликује од страха који се јавља услед физичког застрашивања. Док уцена за базу увек има неку правну или друштвено недозвољену делатност или почињено кривично дело, лице које постаје шпијун из страха, по правилу, није учинило никакав кривични деликт. Овакав начин неминовно изазива бојазан код агента за своју безбедност и физички интегритет својих блиских, бојазан за своју имовину, нормално функционисање посла (бизниса, хобија и сл.) итд., посебно ако је временски рок за пристанак или одбијање сарадње кратак.

Страх и бол су најјачи и најнепријатнији човекови доживљаји. Страх је, у најопштијим цртама, наслеђени образац понашања, тј. афективна (афекат је јако, уочљиво осећање) манифестација виталног мотива самоодржања који се јавља кад личност доспе у ситуацију у којој доживљава егзистенцијалну угроженост. Са биолошког становишта страх је део човекове емоционалне активности (осећање, емоција) и психолошки корелат стреса (адаптивне реакције организма ради ублажавања и отклањања непосредних ефеката стресора на виталне функције и структуре организма и поновно успостављање унутрашње равнотеже и нормалног функционисања), јер делује као општи алармни сигнал, односно механизам који активира будност, селективну пажњу и припрема организм за обраду информација (когниција) и укључивање одговора (вољнонагонски динамизми, тј. конација) на потенцијално угрожавајуће стимулусе (штетне чиниоце, тј. стресоре).³⁶² У неким изузетним

³⁶¹ Ронин, Роман (2009). *Обавештајни рад*. Београд: Службени гласник - Факултет безбедности, стр. 148.

³⁶² Јовановић, Александар. „Претрпљени и будући страх“, у: *Судскомедицинско вештачење нематеријалне штете*, Шћепаковић, Гаврило и *et. al.* (ур.), Београд, Службени гласник & Правни факултет Универзитета Унион, стр. 125-126

(необичним, ванредним) ситуацијама страх код сваке просечне особе може да нарасте и преко границе која обезбеђује успешно прилагођавање (адаптацију) датој ситуацији. Тако, изузетно (необично) јак страх може у битној мери да ремети психичке функције (сужење свести, поремећај расуђивања, поремећај егzekутивних функција, тј. поремећај планирања, организације и контроле сврсисходног понашања) и адаптабилно понашање.³⁶³

Класично право не дозвољава противправну употребу силе или претње којом се изазива страх код сауговорача да би се принудио на закључење посла на своју штету.³⁶⁴ Улпијан каже да је сила оно што одмах приморава странку у послу да изјави нешто што је супротно њеној вољи, а претња постоји када странка тако поступи због будуће опасности.³⁶⁵ Та опасност се може односити на сауговорача или неко њему блиско лице. Класични правници разликују апсолутну (*vis absoluta*) и релативну силу (*vis compulsiva*),³⁶⁶ док се страх може поделити на реални и нереални, примарни и секундарни.³⁶⁷ Апсолутна сила искључује вољу странке, па из њене воље не настаје правни посао (*nullius in potestate est*).³⁶⁸ При релативној принуди странка формира вољу да закључи посао под притиском страха.³⁶⁹

Упутства совјетских обавештајних структура за експлоатацију туђег осећаја страха наглашавају да је корисно знати следеће:

- да постоји неколико врста страха: преплашеност (прва реакција на опасност), узнемиреност (осећање неодређености при

³⁶³ Ибид.

³⁶⁴ Масленица Антун, Деретић Наташа. (2011). *Римско право*. (Десето издање). Нови Сад: Правни факултет, стр. 243.

³⁶⁵ Ибид.

³⁶⁶ Ибид.

³⁶⁷ Јовановић, Александар. „Претрпљени и будући страх“, у: *Судскомедицинско вештачење нематеријалне штете*, Шћепаковић, Гаврило и *et. al.* (ур.), Београд, Службени гласник & Правни факултет Универзитета Унион, стр. 125-126.

³⁶⁸ Масленица Антун, Деретић Наташа. (2011). *Римско право*. (Десето издање). Нови Сад: Правни факултет, стр. 243.

³⁶⁹ Ибид.

очекивању непријатног развоја догађаја), бојазан (реаговање на видљиву опасност), паника (неконтролисани страх);

- да сваки човек има праг психичке издржљивости после чега није способан на даље супротстављање емоцији страха и пада у хаотично стање или неки вид изгубљености;

- да шок који настаје под утицајем страха траје 15-30 минута;
- да дејствујући на психу страх изазива нарушавање запажања, разара меморију и мишљење и не дозвољава концентрацију на започети рад;

- да најинтензивнији страх обично настаје при реалној опасности за сопствени живот и живот својих најближих;

- да када човек сматра да постоји неки излаз из настале ситуације али он не може да га користи – настаје паника;

- да је страх пред непознатим увек мучнији од страха пред јасном и видљивом опасношћу; када људи не знају шта их чека, обично очекују лошије;

- страх од смрти се значајно повећава у време очекивања;

- да су људи са разрушеним ранијим браковима, као и они који су се женили млади и који су починили неко незаконито дело, склонији да се свега плаше.³⁷⁰

Даље, упутства предлажу да се у терорисању (заstraшивању) агената користе следеће активности: претећи телефонски позиви; давање специфичних огласа у новинама или њихово лепљење и истицање на улици уз објављивање броја телефона и адресе објекта; заstraшивање пословног партнера; батинање објекта и оног кога он воли; разрада киднаповања или убиства; оштећивање или упад у објекат и ломљење имовине; паљење или подметање експлозива (под викендице, виле,

³⁷⁰ Ронин, Роман (2009). *Обавештајни рад*. Београд: Службени гласник - Факултет безбедности, стр. 148.

аутомобиле, гараже, бирое, итд.); блокирање телефона, водовода, грејања, електричне енергије, итд.³⁷¹

Принудне методе регрутовања агената су предмет бројних расправа, укључујући и расправе међу самим обавештајним практичарима који не споре значај и зависност од акција агената. Међутим, оно што је посебно интересно је да ни једна од обавештајних служби, нити њихови законодавци не разматрају могућност да би такви методи могли бити одбачени док год су, упркос моралној неприхваљивости, ефикасни. Јасно је да елементи бруталне манипулације који су, очигледно, својствени свим обавештајним агенцијама представљају сегмент обавештајног рада који такође треба да изазове повећано етичко преиспитивање. Као и све остале присилне радње, метод регрутовања агената застрашивањем најчешће ствара непоуздане и сервилне агенте, без слуха за добро расуђивање.

У Члану 12. Закона о Агенцији за националну безбедност Републике Црне Горе се наводи да је један од начина прикупљања информација „куповина докумената и предмета (тајних планова, извештаја, скица и других докумената и предмета) од значаја за националну безбедност“.³⁷² Сам чин „куповине“ тајних докумената и подстицање на извршење кривичног дела у циљу прибављања материјалне користи представља противзаконит (криминалан) акт. Пракса обилује примерима агената који су вођени материјалним мотивима документа од интереса за обавештајне службе продавали онима који су нудили највише новца. Агенти - препродавци шпијунажу доживљавају као занимање. За њих је најважније колико ће ко да плати информације, документа или предмете, али не и коме ће их продати. Са друге стране, вредност таквих агената обавештајна служба мери вредношћу информација које нуде. У складу са тим, савремени амерички теоретичари су агенте - препродавце сврстали на прво

³⁷¹ *Ибид*, стр. 151.

³⁷² *Zakon o Agenciji za nacionalnu bezbednost*, „Sl. list RCG“, br. 28/05 od 05.05.2005, „Sl. list Crne Gore“, br. 86/09 od 25. 12. 2009. гоидне и 20/11 od 15. 04. 2011. godine.

место у регрутној скали мотива којима се агенти руководе да постану шпијуни, коју су означили као MICE (Money – Ideology – Constraint – Ego).³⁷³ За разлику од времена „хладног рата“ новац је у савременим условима заменио идеологију као главни мотив за давање сагласност за регрутацију.

Обавештајне службе не награђују новчано само агенте-препродавце, већ и све остале агенте без обзира по ком основу се приступило врбовању. У почетној фази сарадње новчане награде су обично несразмерно велике, а захтеви мали, да би са протоком времена новчани износи били све мањи, а захтеви све већи. Кад шпијун схвати шта се све од њега тражи и каквим се опасностима излаже, обично је касно да се повуче. Обавештајна служба га више не „ослобађа рад“ и он мора потпуно да се повинује њеним жељама и извршава све њене налоге. Он тада постаје „роб обавештајне службе, затвореник на слободи, осуђеник на смрт који сваког момента чека извршење казне од стране власти земље против које ради“.³⁷⁴

Поред етичких проблема везаних за подстицање на извршење кривичног дела (издају или крађу докумената и предмета), проблема везаних за валидност (веродостојност) купљених производа или третирање агента као средства, једна од незаобилазних пратећих појава ове врсте односа између обавештајног практичара и агента је *корупција*, која се увек јавља тамо где су закони, правила и процедуре нејасни, где постоје велика дискрециона овлашћења и где су механизми надзора и контроле слаби.

Корумпирати (лат. *corrumpere*) значи кварити, изопачити, подмитити, потплатити, поткупити, сломити, прекршити, пореметити.³⁷⁵ Шире

³⁷³ Мельник, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик, стр. 414.

³⁷⁴ Lukić, Dragutin. (1982). *Savremena špijunaža*. Beograd: Privredna štampa, стр. 332.

³⁷⁵ Мултидисциплинарна група (GMC) за борбу против корупције коју је основао Савет Европе даје следећу дефиницију корупције: „Корупција представља подмићивање као и сваку другу радњу од стране лица којима је поверена одговорна функција у јавном или приватном сектору или као независном агенту или лицу које има статус такве врсте, која је извршена у циљу стицања нелегитимне користи за себе или друге“. <http://www.bastabalkana.com/2012/02/korupcija-definicija-i-istorija-korupcije-kroz-vekov/>. (приступљено 27/7/2013).

гледано, (...) корупција би, дакле, била завера да се поремети неки поредак.³⁷⁶ То је, према Токвилу, најтежа болест државе, која законито руши све политичке вредности и грађанске врлине (мњење, знање, част, мудрост, достојанство, храброст), ослањајући стабилитет владавине и моћи на новац и синекуре, при чему новац заузима место мњења и части.³⁷⁷ Процес кварења, потплаћивања, изопачења, сламања, ремећења, итд., је нешто што представља саставни део обавештајних активности и њему нису изложени само агенати (шпијуни), већ и обавештајни практичари. Неретко се догађа да обавештајни практичар који одржава везу са агентом („контролор“) не одоли искушењу да у финансијским трансакцијама (трговини) са агентом за себе задржи део новца намењеног агенту или измисли податке и особу коју треба платити за наводне податке. Шломо Шпиро (Shlomo Shpiro) описује такав случај у израелској обавештајној пракси који је могао да доведе до широких међународних компликација: „Јехуда Гил је био легендарни официр ... који је деценијама радио у иностранству и врбовао бројне арапске изворе да раде за Израел. ... Сматран је толико успешним да је чак и након пензионисања у Моссаду 1989. године наставио повремено да ради за службу у иностранству. Средином осамдесетих Гил је врбовао сиријски извор са dobrим контактима у сиријској политичкој и војној елити. Годинама је одржавао односе са овим шпијуном и био у могућности да од њега добије важне информације о сиријским војним плановима, развоју политичке ситуације и њеним вођама. Почетком 1996. године Гил је својим шефовима пренео алармантну информацију од свог сиријског извора да Сирија ускоро планира војни напад на Израел. Ова информација се поклопила са неким неразумљивим покретима сиријских војних снага.

³⁷⁶ Наведено према: Savković Marko, „Šta građani treba da znaju o korupciji u sektoru bezbednosti?“, у: *Korupcija u sektoru bezbednosti Srbije*, Petrović Predrag (ur.), Beograd, Beogradski Centar za bezbednosnu politiku, 2013, стр. 13.

³⁷⁷ Podunavac Milan, „Stari režim i nedovršena država“ у: Mihailović, Srećko (ur). *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu*. Beograd: Službeni glasnik, 2011, стр. 60.

Последица ове информације било је подизање израелске армије на виши степен борбене готовости, а војска је премештена на Голанску висораван како би појачала границу. Ситуација је брзо ескалирала јер је Сирија извршила мобилизацију својих снага као одговор на израелске маневре, и убрзо су две стране биле на ивици рата. Америчка администрација је интервенисала и саопштила Дамаску да је Израел упознат са њиховим плановима. Сиријци су порекли било какве војне припреме и дали уверљива објашњења за покретање својих снага, након чега се ситуација на граници вратила у нормалу. Неколико официра Моссада је посумњало да је Гил преувеличао или чак измислио извештаје свог сиријског шпијуна. ... Сумње су се појачале када је при претресу његове куће нађена велика количина новца која му је дата да је проследи сиријском шпијуну. Након што је ухапшен, Гил је признао да је годинама дотеривао извештаје свог шпијуна лажним и измишљеним информацијама“.³⁷⁸

Кривична дела корупције се извршавају са умишљајем, а умишљај подразумева свест учиниоца (агента или обавештајног практичара) о свим околностима дела, као и вољу учиниоца да изврше дело, при чему свест о радњи извршења дела обухвата свест о повреди закона, свест о прибављању себи или другоме какве користи или да другоме нанесе штету, док свест о могућој последици представља и основни мотив који покреће лице да предузме радњу у којој долази до корупције. Из тих разлога у обавештајним службама постоји неписано правило да се што је чешће могуће мењају они који контролишу агента, првенствено из разлога онемогућавања стварања блиских односа између агента и његовог контролора који могу утицати на снижавање пажње обавештајног практичара, објективно анализирање извештаја које му агент доставља, или успостављање специфичне врсте коруптивног односа.

³⁷⁸ Shlomo, Shpiro, "Speak No Evil: Intelligence Ethics in Israel", у: *Ethics of spying*, Jan Goldman (ed.). Scarecrow Press, Inc., Lanham/Meryland, 2013, pp. 59-72.

3.4. Регрутовање агената из редова криминогених структура

Коришћење услуга лица из света криминала је појава старија од обавештајних служби. О значају ових лица за обавештајне службе говори „Морнарички обавештајни меморандум“ Канцеларије за морнарички обавештајни рад у Вашингтону од 13. фебруара 1941. године, у коме се у једном делу каже: „Шпијунажа се по својој природи не може сматрати „часном, чистом, поштенom или пристojном. Она се састоји од прикупљања информација крађом, подстицањем на извршавање и извршавањем саботажа, кварињем цивилног и војног морала, и борби против једнако субверзивних активности усмерених против ње саме. Циљеви се најчешће постижу применом два мотива: а) патриотизма, и б) оним најнижим што у неком човеку може да постоји – похлепом, жељом за моћи, осветом, итд. Агенти и запослени су у највећој мери из класе ситних криминалаца, вечитих незадовољника, револуционара, избеглица и психопата“.³⁷⁹

Из наведеног цитата се јасно види да се за потребе обавештајних служби ангажују лица из редова криминогених структура, чији спектар задатака зависи од талента и може да се креће од обијања брава и крађа, прикупљања података, па до извођења терористичких аката или циљаних убиства. Етички и правни проблеми који се јављају при коришћењу ове врсте агената нису искључиво везани за могућност опструкције правде услед несанкционисања неког незаконитог дела или умањења казне за почињено дело у замену за одређену врсту „услуге“, већ и за чињење новог кривичног дела подстицаног од стране обавештајне службе.³⁸⁰ Као и у

³⁷⁹ Видети: Balano, Randy, Riheldaffer, L. John, “Office of Naval Intelligence’s Special Intelligence Memorandum (1941)”, у: *Ethics of spying*, Jan Goldman (ed.). Scarecrow Press, Inc., Lanham/Meryland, 2013, pp. 19-21.

³⁸⁰ О везама између терористичке организације „Муслиманско братство“, нацистичких злочинаца који су се уз помоћ обавештајне службе Стејт департмента САД преселили у ову земљу и везама појединаца из света подземља које је ЦИА ангажовала за убиства неких страних лидера, опширније видети: Loftus, Džon. (2013). *Nacistička tajna Amerike*. Beograd:

случају свих осталих категорија агената, задаци које обавештајна служба додељује оваквим лицима врше се на основу детаљно урађеног психолошког профила особе. Дакле, агенти регрутовани из ове категорије лица су потпуно свесни значења исправног и погрешног, доброг и лошег, али ако им обавештајна служба повери задатак који је са аспекта закона и морала неприхватљив онда се то прихвата као исправно и они ревносно предузимају све мере за његово извршење, најчешће без гриже савести. То потврђује и интерни „Меморандум ЦИА“ који је био предмет истраге тзв. „Черчове комисије“ (1975), у коме се даје профил лица укљученог у припрему убиства једног од страних лидера. Особа се описује на следећи начин: „Он је заиста свестан шта је исправно а шта погрешно, али ако му се да задатак који може да буде погрешан у очима света, али потребан јер му је његов официр задужен за случај наредио да га изврши, онда је он исправан... Једном речју, он може да рационализује своје поступке“.³⁸¹ Види се да за описану особу захтеви морала нису безусловни и да могу бити надјачани разлозима друге врсте.

Пракса коришћења агената из редова криминогених структура показала је да су они веома ризични и за саме обавештајне службе којима служе јер се у одређеним ситуацијама могу окренути против службе и открити све операције у којима су учествовали, посебно ако обавештајна служба не испуни њихове захтеве. На овај начин се испољава њихова „моћ“ да уцењују службу (владу, државу) у замену за одређену врсту уступака (избегну суђења, новчану надокнаду итд.). Из тих разлога је очигледно да шпијунажа и прикривене операције ослоњене на лица из редова

Admiral Books; Уилтјам Блум. (2013). *Убийство демократије: Операције ЦРУ и Пентагона в период холодной войны*. Москва: Кучково поле; Веийер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф; Гансер, Даниел. (2012). *Секретные армии НАТО: Операции "Гладио" и терроризм в Западной Европе*. Москва: Кучково поле.

³⁸¹ "Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities", *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report #94-465, 94th Congress, 1st session, 1975, p. 46.

криминогених структура као „средство“ увек носе тежак терет моралног оправдања, првенствено што жртве њихових недела (или злочина) сигурно не би дале сагласност за њихово амнестирање од гоњења или скраћење казне, као и због процене да могу представљати претњу за безбедност грађана и државе у којој се налазе. Надаље, у случајевима када се ради о осведоченим убицама (нпр. нацистичким злочинцима, терористима, итд.), тражити амнестију и избегавање правде кроз сарадњу са службама тешко да може бити оправдано, чак и да се ради о „последњој опцији“.

4. Етички проблеми у прикупљању информација методом ислеђивања

Ислеђивање представља један од древних метода прикупљања информација од људских извора који је оптерећен великим етичко - правним дилемама не само због танке линије која ислеђивање раздваја од тортуре (мучења), већ и због степена (не)поузданости добијених података.³⁸² Вилијем Џонсон у осврту на етичке ризике који при том постоје сматра да је уопште „ислеђивање тако прљав посао који треба да раде само људи најчистијег карактера“ те да било ко са „садистичким склоностима не треба да буде у овом послу“.³⁸³ Урођена људска агресивност у комбинацији са спољним стимулансима може довести до тога да и пристojни људи подлегну садизму или окрутности. Дакле, тортура није нешто што се искључиво може приписати људима са психичким сметњама, то могу бити и обични људи који можда неће уживати у томе да наносе бол или застрашују али инспирисани часним мотивом да спрече повређивање недужних то прихватају као нужно средство. Сходно томе, ислеђивање може да се претвори у најсуровију манипулацију како би се сломила воља

³⁸² Langbein John, "The Legal History of Torture", у: *Torture: A Collection*, ed. Levinson, Sanford. New York: Oxford University Press, 2004. p. 39.

³⁸³ Johnson, William, "Tricks of the Trade: Counterintelligence Interrogation", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 1(2), 1986, p.104.

лицу (објекту мучења) које ускраћује да добровољно пружи одговарајуће информације.³⁸⁴ На овај начин се према Међународном пакту о грађанским и политичким правима (чл. 4, став 2) крше основна људска права: *право на живот* (члан 6); право на неподвргавање мучењу или окрутном, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању (члан 7); право на слободу од ропства или служења (члан 8); право на достојно третирање личности (члан 18), итд.³⁸⁵

Примери техника ислеђивања којима се нарушавају људска права наведене су у одлуци Европског суда за људска права, а у њих спадају: стајање уз зид у „исцрпљујућем положају“; покривање главе – стављање врећа црне или плаве боје све време осим током испитивања; излагање буци – или пиштању; ускраћивање сна ислеђиванима током поступка испитивања; ускраћивање хране и воде – подвргавање ислеђиваних недовољној исхрани током боравка у установи и током поступка испитивања.³⁸⁶

Није непознато да су ове технике биле и остале у репертоару обавештајних служби као начин за присиљавање испитиваног да проговори. Међутим, овде је неопходно направити квалитативну разлику између појединачног чина примене тортуре, дакле као самовољног чина ислеђивача, и њене системске примене.³⁸⁷ Иако је мучење увек погрешно,

³⁸⁴ Међутим, историја доводи у питање претпоставку да је сврха мучења увек добијање информација. Кроз разне епохе и културе људи су неретко мучени да се казне за своје непримерено понашање.

³⁸⁵ Born Hans, Li Jan. (2005). *Postizanje odgovornosti u obaveštajnoj delatnosti: Pravni standardi i najbolji način nadzora obaveštajnih službi*. Oslo: Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama, стр. 18.

³⁸⁶ Опширније: *Ирска против уједињеног Краљевства. Пресуда Европског суда за људска права*, стр. 96. <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/91.txt>. Према: Born Hans, Li Jan, 2005, *оп. цит.*, стр. 62

³⁸⁷ О нечовечном и нехуманом понашању грузијских обавештајних служби које су у затворима у периоду између 2005. и 2012. године тортурисале на хиљаде људи, од чега их је више од 700, по речима државног тужиоца Арчила Кбилашвилија, умрло од последица насиља, видети: Григорьев, М. С. (2013). *Режим М. Саакашвили: что это было*. Москва: Кучково поле, стр. 113-152.

између чина мучења које почини појединачни службеник обавештајне агенције без подстицања институција система и чина мучења овлашћеног и подстицаног од стране институција система (нпр. обавештајне службе, владе, председника и сл.) постоје фундаменталне разлике. У другом случају права етичка питања се крећу око политике држава и њихових политичких одлучилаца, а не обавештајних практичара који могу бити жртве хијерархијске манипулације. Ипак, чињеница да је ислеђивач поступао по наређењима надређеног не ослобађа га одговорности по међународном праву, под условом да је имао могућност моралног избора.³⁸⁸

Како би се јасније сагледале димензије етичких проблема који се јављају у прикупљању података применом екстремних техника ислеђивања најпре се мора истражити следеће: а) да ли ислеђивање уз примену тортуре гарантује поуздане информације?; б) становиште међународног права у погледу примене овог метода; г) да ли је право да лице не буде мучено апсолутно? и д) последице евентуалне легализације тортуре?

4.1. Поузданост информација добијених применом насиља

У совјетском *Приручнику* за обавештајне професионалце мучење се описује као усмерено агресивно деловање на индивидуу с циљем наношења јаког физичког или психичког бола.³⁸⁹ Примена тортуре према овом приручнику за циљ може имати: добијање информација, ломљење човекове воље или кажњавање.³⁹⁰ Емпиријско питање да ли је тортура поуздана

³⁸⁸ Нирнбершки принципи су дали велики допринос развоју међународног кривичног права. Поред предвиђања међународних кривичних дела ови принципи дају и основ постојању међународних кривичних судова јер предвиђају одговорност према међународном праву а не само националном. Видети: *The Nuremberg Principles*, Nuremberg Human Rights Centre, Federal Foreign Office, Goethe Institute, http://www.iccnw.org/documents/FromNurembergtoHague_07july_eng.pdf.

³⁸⁹ Ронин, Роман (2009). *Обавештајни рад*. Београд: Службени гласник - Факултет безбедности, стр. 151.

³⁹⁰ *Ибид.*

ислеђивачка техника одувек је изазивало моралне дилеме. Ако није, зашто је и данас у употреби у ХУМИНТ активностима? Дилему у вези са постављеним питањем делимично разрешава *Приручник* ЦИА за испитивање, који даје следећи одговор: „Интензиван бол ће вероватно дати лажна признања као начин да се избегне даља неугодност“.³⁹¹ Због тога су америчка војска и контраобавештајна служба (Федерални истражни биро – ФБИ) деценијама учили своје иследнике/испитиваче да тортура није делотворна при извлачењу истинитих изјава.³⁹² То су показали и експерименти са добровољцима који су се налазили у ситуацији сличној оној у којој су се налазили притвореници осумњичени за тероризам након 11. септембра 2001. године. Експериментима је доказано да значајан губитак меморије и сугестивности код притворених лица може да се појави већ после 48 часова, што значи да су изјаве које је притворени дао подвргнут таквом третману вероватно непоуздане и заваљајуће чак и ако у том тренутку они желе да сарађују са особама које их ислеђују.³⁹³ Такође, у истом Приручнику ЦИА за испитивање се додаје да физичка принуда, депривација чула³⁹⁴ и вербалне претње понекад могу да буду делотворне методе против непокорних субјекта,³⁹⁵ да би већ у наставку тврдили да ће „већина људи која буде подвргнута присилним процедурама проговорити

³⁹¹ *Kubark CounterIntelligence Interrogation*, p. 94. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB27/docs/doc01.pdf>. (Консултовано 30/6/2013.)

³⁹² U.S. Army. (2006). *Field Manual (FM) 34-52: Intelligence Interrogation* (1992), pp. 1-8, и *FM 2-22.3: Human Intelligence Collector Operations*, pp. 5-21.

³⁹³ “Total Isolation”, www.bbc.co.uk/sn/tvradio/programmes/horizon/broadband/tx/isolation/ (приступљено 30/6/2013); “Alone in the Dark”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7199769.stm?source=rss. (приступљено 30/6/2013).

³⁹⁴ Сензорна депривација представља психофизиолошки метод изучавања ефеката чулне изолованости. Ти ефекти се разликују: зависно од претходног стања субјекта, његове претходне припреме, дужине трајања експеримента. Запажене промене: а) поремећаји у процени времена и ритму биолошких циклуса; б) поремећаји у опажању геометријских облика, дезоријентација, понекад и халуцијације; ц) опадање интелектуалних способности; д) тешко афективно стање с раздражљивошћу, анксиозношћу и сугестабиљношћу. Poro, Antoan. (1990). *Enciklopedija psihijatrije*. Beograd: Nolit, стр. 594.

³⁹⁵ KUBARK Counterintelligence Interrogation, pp. 82-94. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB27/docs/doc01.pdf>. (приступљено 30/6/2013.)

и обично открити неку информацију коју на други начин не би открили“³⁹⁶

Наравно, „сламање“ нечије воље увредљивним речима и делима (нпр. гурање главе у суд са фекалијама, батинање, силовање, итд.),³⁹⁷ како би престао да се опире, не значи да је све што каже после тога истинито. Што је тортура болнија то је већа могућност да ислеђивани каже било шта (укључујући и лажи) што би могло да је заустави. Али ако овакав начин прикупљања података може да да непоуздане резултате зашто је и даље у употреби у свом најсуровијем облику?

Постоје докази да је тортура у неким ситуацијама била делотворна у прибављању корисних информација. Тако Марк Бауден (Mark Bowden) тврди да је тортура омогућила либанским и официрима ЦИА да идентификују нападача на америчку амбасад у Бејруту 1983. године.³⁹⁸ Према бившем америчком председнику Џорџу Бушу млађем, применом тортуре над Абу Забејдом спречени су нови напади на САД после 11. септембра 2001. године, о чему у својим мемоарима пише: „Стручњаци из ЦИА су изнели списак техника испитивања које су се разликовале од оних којима се Забејди успешно одупро. ... Медицинско особље ће бити присутно да гарантује да Забејди неће бити ментално или физички повређен. ... Прегледао сам списак техника за испитивање. Постојале су две за које сам мислио да су претеране, чак иако су биле законите. Наредио сам ЦИА да их не примењује. Друга техника је била потапање у воду, поступак симулираног давлeња. Нема сумње да је поступак био суров, али медицински стручњаци су потврдили ЦИА да не оставља трајне последице.

³⁹⁶ Hinkle Paul, "The Physiological State of the Interrogation Suspect as It Affects Brain Function", у: *The Manipulation of Human Behavior*. Biderman Albert и Zimmer Herbert (eds.), New York, Wiley, 1961, p. 83.

³⁹⁷ Ронин, Роман (2009). *Обавештајни рад*. Београд: Службени гласник - Факултет безбедности, стр. 152.

³⁹⁸ Bowden Mark, "The Dark Art of Interrogation", *The Atlantic Monthly*, October 2003, pp. 51-76.

Знао сам да ће овако осетљив и контроверзан програм испитивања једног дана dospети у јавност. ... Више бих волео да смо могли добити информације на други начин. Али избор између безбедности и моралних вредности је био стваран. ... Нове технике су се показале веома ефикасним. Забејди је открио велики број информација о структури и операцијама Ал Каиде. ... Забејди је касније објаснио ислеђивачима зашто је почео да поново одговара на питања. Према његовом разумевању ислама он је морао да се опије ислеђивању до одређене тачке. Техника потапања је била то што га је довело до прага: испунио је своју верску дужност, и после је сарађивао“.³⁹⁹ Да су екстремне технике ислеђивања делотворне потврђује у свом интервјуу *BBC*-у бивши шеф енглеске обавештајне службе МИ6 (Secret Intelligence Service) Џон Сојерс (John Sawers), који наводи да су након терористичких напада Ал Каиде на САД 11. септембра 2001. године захваљујући подацима добијеним на овај начин спасени бројни људски живот.⁴⁰⁰

Такође, у прилог ставу да се применом тортуре може доћи до поузданих података Алан Дершовиц (Alan Dershowitz), професор међународног права и заговорник принуде у екстремним ситуацијама наводи: „Трагична реалност је да тортура некада делује, мада би многи људи волели да није тако. Постоје бројни примери како је примена тортуре довела до прибављања истините информације која је била неопходна да се спречи наношење штете цивилима. *Washington Post* износи случај из 1995. године у којем се каже како су филипинске власти мучиле терористу који је одао информацију која је довела до открића плана о атентату на папу и

³⁹⁹ Buš, Džorž V. (2011). *Trenuci odluke*. (Memoari). Beograd: Komerc knjiga, стр. 175-176.

⁴⁰⁰ Merrill Jamie, Hanning James, Leftly Mark, Clark Nick, "Revealed: How torture was used to foil al-Qaeda 2010 plot to bomb two airlines 17 minutes before explosion", *The Independent*, Sunday, 01 march 2015.

Видети: <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/revealed-how-torture-was-used-to-foil-al-Qaeda-plot-to-bomb-two-airlines-17minutes-before-explosion-10077722.html>. (Приступљено 02/03/2015).

плана за рушење једанаест комерцијалних авиона са отприлике 4000 путника у Пацифик. ... Управо због тога што тортура некада делује и може да предупреди веће катастрофе америчка влада понекад „изручује“ осумњичене за тероризам нацијама као што су Египат и Јордан“.⁴⁰¹

Залажући се да обавештајни персонал добије „дозволу за мучење“ од судије пре него што им се дозволи примена тортуре над осумњиченим, Дершовиц сматра да би ово праксу тортуре, која је по њему неизбежна, учинило поузданијом и рећом.⁴⁰² Да примена тортуре мора бити допуштена мишљења је и Чарлс Краутхамер, бивши члан Савета за биоетику председника Џорџа В. Буша, који је чврсти поборник приступа да – „Ако и мало верујете да ће вам вешање неког човека за палце обезбедити информацију која ће спасити милион људи онда не само да је допустиво обесити злочинца за палац, већ је то и морална дужност...“.⁴⁰³

Уочава се да Краутхамеров стандард „ако и мало верујете“ представља политичку реторику која је често коришћена да се рационализују убиства и тортуре. Међутим, ако би се и прихватио приступ да се применом тортуре може доћи до поузданих података који могу спасити невинне животе, поставља се питање - ко може да гарантује да и потпуно невинне особе не могу бити жртве злостављања, о чему убедљиво говори иследник Тони Лагуранис (Lagouranis Tony) на основу својих искустава опседнутошћу контролисања воље и доминирања над ирачким притвореницима. У свом сведочењу Лагуранис наводи: „Када једном прихватимо да било који затвореник може да зна информације које могу да спасу животе радо ћемо да употребимо било које оруђе из нашег асортимана на било коме. Ово је резултирало експанзијом класе људи који могу да буду мучени. Сада су ту

⁴⁰¹ Dershowitz, Alan. (2002). *Why Terrorism Works: Understanding the Threat, Responding to the Challenge*. New Haven, Conn.: Yale University Press, p. 137; Slater Jerome, "Tragic Choices in the War on Terrorism: Should We Try to Regulate and Control Torture?", *Political Science Quarterly*, 121(2), 2006, p. 202.

⁴⁰² Slater Jerome, "Tragic Choices in the War on Terrorism: Should We Try to Regulate and Control Torture?", *Political Science Quarterly* 121(2), 2006, pp. 259-269.

⁴⁰³ Goldman, Jan. (ed.). (2010). *Ethics of Spying, A Reader for the Intelligence Professional*, Vol 2, Plymouth, the UK: The Scarecrow Press, Inc., pp. 172-191.

спадали и људи који су били покупљени због испитивања али нису били оптужени да су побуњеници, људи који су покупљени случајно, по осећају, људи против којих нисмо имали никаквог чврстог доказа, а укључивало је и родбину наших стварних мета... Проширивање тортуре на ове групе схватао сам као природно и неизбежно. У то време једва да сам и примећивао да се то дешавало“.⁴⁰⁴

Имајући у виду потребу очувања националне безбедности и људских права нека од основних питања на која би демократије требало да пружи одговор су: Да ли су морално оправдане тактике које дерогирају усвојене демократске вредности? Да ли се треба придржавати високих етичких стандарда чак и против оних који их сами не поштују? Ова питања поставља и Карл Фридрих (Carl Friedrich) у својој студији о држави: „ ... ако непријатељ који не признаје вредност закона и моралног реда прети опстанку уставног поретка шта треба да ради бранилац уставног поретка? Колико далеко он може да иде у кршењу норми ... које се очекује да поштује?“⁴⁰⁵

Ако се и прихвати да су наведени примери о валидности добијених података применом тортуре били у потпуности тачни, то не представља доказ да је тортуре увек поуздана или барем у већини случајева. Ипак, тешко је претпоставити зашто би било који испитивач себи одузео право да примени тортуру као потенцијално корисно ХУМИНТ средство, нарочито ако су друге технике исцрпљене, улози велики, а време јако кратко (као нпр. у ситуацијама „када бомба откуцава“). Под претпоставком да тортуре у неким ситуацијама може да да резултат у наставку ћемо истражити да ли тортуре има упориште у закону.

⁴⁰⁴ Lagouranis, Tony, Mikaelian Allen. (2007). *Fear Up Harsh: An Army Interrogator's Dark Journey through Iraq*. New York: New American Library, pp. 40-47, 244-246; White, Josh. "Soldiers' Wish Lists' of Detainee Tactics Cited", *Washington Post*, 19. April 2005, A16; Blumenfeld, Laura, "The Tortured Lives of Interrogators", *Washington Post*, 4 June 2007, A1.

⁴⁰⁵ Friedrich, Carl. (1957). *Constitutional Reason of State: The Survival of the Constitutional Order*. Providence, R.I.: Brown University Press, pp. 65-66.

4.2. Законска ограничења присилног испитивања

Ниједан од међународних правних инструмената не именује изузетке у којима би злостављање било допуштено иако се могу претпоставити случајеви у којима би прибављање важних података принудом могло спасити животе недужних. Превише је ризичних ситуација да би се у случају допуштања злостављања у „неким изузетним случајевима“ могло на њима зауставити. Дакле, очигледно је да постоји *prima facie* обавеза да се поштују закони донесени од стране легитимних политичких тела, као и међународни уговори ратификовани од репрезентативних влада.

Савремени међународни споразуми забрањују тортуру као и свако нехумано и деградирајуће понашање према рационалним особама. Конвенција УН против тортуре и другог окрутног, нехуманог или деградирајућег понашања или кажњавања је јасна, разумна и апсолутна, али се може приметити да се пре свега фокусира на ислеђивачко мучење, односно законска дефиниција тортуре није ограничавајућа (тј. оставља се простор за могућност да другачије врсте мучења имају другачију сврху, нпр. „провера вере“, обреди иницијације, мучење као јавни спектакл, итд.). Овом Конвенцијом (1984) мучење се дефинише као: „... било који начин којим се некој особи намерно наноси снажан бол или патња, физичка или душевна, у сврху прибављања података или признања од те или неке друге особе; којим се таква особа кажњава за дело које је починила она или нека друга особа или за које се сумњичи; као и било какав чин застрашивања, када бол или патњу наноси или њихово наношење подстиче лице у јавној служби или нека друга особа која делује у службеном својству. То не обухвата бол или патњу која произилази из законских санкција и која је њима својствена или узгредна“.⁴⁰⁶ Дакле, овде видимо три различите врсте

⁴⁰⁶ Конвенција против мучења и осталог окрутног нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања. G.A. Rez. 39/46, 39 U.N.G.A.O.R, U.N. Doc. A/39/51, (jun 1986 god.). Према: Born, Hans Li, Jan. (2005). *Postizanje odgovornosti i obaveštajnoj delatnosti: Pravni standardi i najbolji način*

мучења одређених према сврси: а) у циљу прибављања података или признања, б) кажњавања, и ц) застрашивања. Код кажњавања и ислеђивања сврха и мета се поклапају – жртва је мета. Код застрашивања, сврха је утицај на друге људе, тј. на оне који би из самог чина тортуре требало да закључе да могу бити потенцијалне жртве. С обзиром да је циљ нашег истраживања примена тортуре у циљу прибављања података у наставку ћемо пажњу посветити разматрању овог проблема.

Апсолутна природа забране мучења проистиче и из Копенхашког документа (1990), у коме се наглашава да се: „... не може позвати ни на какве изузетне околности ни на ратно стање ни стање ратне опасности, унутрашњу политичку нестабилност или другу јавну опасност као оправдање за мучење“.⁴⁰⁷

Према Европској конвенцији о људским правима (1950) забрана мучења се не може суспендовати, чак ни у случају рата или неког другог ванредног стања у држави. Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године (члан 7) прописује да је мучење забрањено и у случајевима када је у држави заведено ванредно стање, док Конвенција УН против мучења и другог окрутног, нечовечног или понижавајућег поступања још наглашава: ванредне околности ма које врсте, било рат или ратна опасност, унутрашња политичка нестабилност или какво друго ванредно стање у држави, не могу бити оправдање мучењу. Произилази да не постоје никакве околности у којима би државе могле да се оглуше о ту обавезу или да је ограниче, чак ни у време рата или у другим ванредним ситуацијама које угрожавају живот нације и које могу оправдати суспензију или ограничења неких других права.⁴⁰⁸ У складу са наведеном

nadzora obaveštajnih službi. Oslo: Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama, стр. 62.

⁴⁰⁷ *Borba protiv mučenja: Iskustva OSCE-a*. Варшава: OSCE/ODIHR, 2009, стр. 9. www.osce.org/odihr. (Пристапљено, 15/10/2012); “Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE” (Dokument o sastanku Konferencije OSCE-a o ljudskoj dimenziji u Kopenhagenu), internet stranica OSCE-a, <http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf>.

⁴⁰⁸ Члан 4. Међународе повеље о грађанским политичким правима, члан 15. Европске повеље о људским правима и члан 27. Америчке конвенције о људским правима пружају

Конвенцијом, Друштво судија Немачке (Deutscher Richterbund) поводом случаја “Дашнер” у саопштењу за медије износи следећи став: „Сваки вид силе, па и претња силом којом се покушава изнудити исказ од окривљеног је забрањен... Никаква релативизација те забране, укључујући и ону која се предлаже за „ванредне околности“, не долази у обзир“. ⁴⁰⁹ Поред Друштва судија и немачки адвокати су јединствени у ставу да – претња да ће бити употребљена сила никад не може бити допуштена. ⁴¹⁰

Из наведених извода се закључује да не постоје ситуације у којима може бити изузетака када је у питању забрана тортуре, па чак ни у околностима када обавештајни службеници оправдано сумњају да осумњичени поседује информацију која би могла спречити губитак невиних живота. Наведене обавезе које су одраз међународног права из области људских права и одредбе у вези са забраном мучења и сличним питањима јављају се и у другим међународним документима: Истанбулској повељи (1990); ⁴¹¹ Европској конвенцији о људским правима и слободама (1950); Европској конвенцији о спречавању мучења, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (1987); све четири Женевске конвенције, укључујући и одредбе о тешким кршењима хуманитарног права и у додатним протоколима (1977), ⁴¹² Америчкој конвенцији о људским правима (1978), Афричкој повељи о људским правима и правима народа (1981). Поред тога, Римски статут Међународног кривичног суда

могућност, у неким изузетно строго дефинисаним околностима, да државе дерогирају своје специфичне обавезе у мери која је строго примерена ванредности ситуације. Није дозвољено никакво дерогирање када је реч о оним члановима који се односе на забрану тортуре и суровог, нечовечног или деградирајућег поступања или кажњавања. Афричка повеља не садржи клаузулу о ванредном стању, па стога не дозвољава ни ту врсту дерогирања.

⁴⁰⁹ Roksin Klaus, „Zlostavljanje u pravnoj državi – slučaj Dašner u Nemačkoj“, *Strani pravni život*, Vol. 3, Ćirić, Jovan (ur.), Beograd, 2008, стр. 8.

⁴¹⁰ *Ибид.*

⁴¹¹ “Istanbul Document 1999”, internet stranica OSCE-a, www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf. (приступљено 15/7/2013).

⁴¹² Члан 12 и 50 Женевске конвенције I; члан 12 и 51 Женевске конвенције II; члан 13, 14, 87 и 130 Женевске конвенције III; члан 27, 32 и 147 женевске конвенције IV; члан 75 Додатног протокола 1, и члан 4 Додатног протокола 2.

прописује да мучење може да представља злочин против човечности из међународног права када су испуњени одређени услови. Додатни механизам контроле представља и канцеларија Специјалног известиоца УН о мучењима коју је формирала Комисија УН за људска права 1985. године. Коначно, постоји и одређени број правно необавезујућих смерница, препорука и кодекса понашања које су издале УН, а које садрже релевантне одредбе и примењују се на одређене групе (нпр. службенике који раде на примени закона) или посебне ситуације (нпр. места где се држе особе лишене слободе).

Очигледно је да су ретки случајеви у праву да је нека забрана поновљена у тако великом броју докумената. Упркос великом броју прописа који децидно забрањују свако злостављање, односно претњу телесним насиљем, видимо да је у новијој литератури све више ставова који нису тако искључиви. У складу са тим неки од аутора држе да у сваком конкретном случају треба сагледати ситуацију у целини, те да се у одређеним констелацијама не може говорити о повреди људског достојанства осумњиченог/окривљеног/притвореног, или ако постоји - његова заштита нема превагу у односу на захтеве националне безбедности. Упркос свему, противници сваке принуде су и даље у већини.

Иако су САД потписале и ратификовале Конвенцију о забрани мучења, адвокати администрације Џорџа Буша млађег су изразили мишљење да ЦИА може легално да користи потапање у воду „под одређеним околностима“ у циљу ислеђивања осумњичених за тероризам.⁴¹³ Поред тога, неки правни саветници администрације су тврдили да се члан 3. Женевске конвенције (којим се забрањује тортура и нехумано понашање) не може односити на осумњичене припаднике Ал Каиде. Као резултат,

⁴¹³ Eggen Dan, "The White House Defends the CIA's Use of Waterboarding in Interrogations", *Washington Post*, 7 фебруар 2008, А3, и "White House Pushes Waterboarding Rationale", *Washington Post*, 13 фебруар 2008, А3; Mark Mazzetti, "Letters Give CIA Tactics a Legal Rationale", *New York Times*, 27 април 2008, А1.

неке од техника испитивања које су раније сматране незаконитим, као што су: довођење у стресно стање, онемогућавање сна, шамарање, одузимање одеће, излагање хладноћи, потапање у воду, претње смрћу, итд., сада су биле одобрене од стране виших америчких званичника.⁴¹⁴ Један од правника у затвору Гвантанамо, где су се налазили осумњичени припадници Ал Каиде, у меморандуму из октобра 2002. године предлаже да би оштре технике испитивања требало сматрати „легално дозвољеним ... јер постоји легитимни циљ владе да прибави информације које су потребне, а које поседују ухапшени на којима се ове методе примењују”.⁴¹⁵ Следи да уколико иследници сматрају да осумњичени поседује информацију то представља довољно убедљив разлог да се занемари чињеница да ће ухапшени намерно бити подвргнут патњи. МекКарти сматра да је то у супротности са америчким законом који категорички забрањује све облике тортуре без изузетка, па и када је у питању испитивање од стране обавештајне службе.⁴¹⁶ У једној од студија (из 1999. године) која се односи на најважније законе и уговоре САД се каже: „Сваки чин тортуре који се сматра таквим на основу Конвенције о тортури је криминални деликт по закону САД. Ни један службеник федералне,

⁴¹⁴ U.S. Office of Legal Counsel, “Re: Military Interrogation of Alien Unlawful Combatants Held Outside the United States”, 14 March 2003; Neil Lewis, Eric Schmitt, “Lawyers Decided Bans on Torture Didn’t Bind Bush”, *New York Times*, 8 June 2004, A1; Kathleen Clark, Julie Mertus, “Torturing the Law”, *Washington Post*, 20 June 2004, B3; Adam Liptak, “Legal Scholars Criticize Memos on Torture”, *New York Times*, 25 June 2004, A14; David Johnston, James Risen, “Aides Say Memo Backed Coercion for Al Qaeda Cases”, *New York Times*, 27 June 2004, A1; Ruth Wedgwood, James Woolsey, “Law and Torture”, *Wall Street Journal*, 28 June 2004, A10; Douglas Jehl, Eric Schmitt, “Army’s Report Faults General [Sanchez] in Prison Abuse”, *New York Times*, 27 August 2004, A1; R. Jeffrey Smith, Dan Eggen, “Gonzalez Helped Set the Course for Detainees”, *Washington Post*, 5 January 2005, A1; Eric Lichtblau, “Gonzales Says ‘02 Policy on Detainees Doesn’t Bind CIA”, *New York Times*, 19 January 2005, A17; Human Rights Watch, *Getting Away with Torture? Command Responsibility for the U.S. Abuse of Detainees*, April 2005; David Johnston, Scott Shane, “Memo Sheds New Light on Torture Issue”, *New York Times*, 3 April 2008, A19.

⁴¹⁵ Eggen Dan, “The White House Defends the CIA’s Use of Waterboarding in Interrogations”, *Washington Post*, 7 February 2008, A3; “White House Pushes Waterboarding Rationale”, *Washington Post*, 13 February 2008, A3; Mark Mazzetti, “Letters Give CIA Tactics a Legal Rationale”, *New York Times*, 27 April 2008, A1.

⁴¹⁶ McCarthy, Andrew, “Torture: Thinking about the Unthinkable”, *Commentary*, July–August 2004, p. 22.

државне или локалне владе, цивилни или војни, нема овлашћења да учини или да натера некога другог да примени тортуру ... или неко друго окрутно, нехумано или деградирајуће понашање ... (чак ни за време „ванредног стања“).⁴¹⁷ Међутим, оно што је посебно интересно је да иста студија садржи став који говори да федерални закони не морају да се примењују на америчке центре за притвор који се налазе ван територије САД.⁴¹⁸ Ово је било упутство да се многи осумњичени за тероризам ислеђују у Гвантанамо заливу у Куби, ваздухопловној бази Баграм у Авганистану и тајним ЦИА центрима за притвор, иако се употреба наведених локација у циљу избегавања америчких закона јасно коси са усвојеном Конвенцијом о тортури.⁴¹⁹ Тек 2006. године одлуком врховног суда САД у случају „Хамден против Рамсфелда“, Бела кућа је прихватила да се Конвенција о тортури и члан 3. Женевске конвенције примене и на сукоб са Ал Каидом и да било ко заточен од стране САД, независно од места, не сме бити подвргнут окрутном, нехуманом или деградирајућем третману.⁴²⁰ Као резултат тога уследила је ревизија *Војног приручника* ФМ 2-22.3: *Операције прикупљања информација* (који се појавио 2006. године), узимајући у обзир важност придржавања Женевске конвенције и Закона о понашању према притворенима не само када се испитује непријатељски затвореник у условима рата већ и када се испитују осумњичени за побуну и тероризам (у *Приручнику* означени као „незаконити непријатељски борци“). Нови *Приручник* предвиђа и могућност законског гоњења по *Јединственом закону*

⁴¹⁷ U.S. report to the UN Committee on Torture, quoted in Association of the Bar of the City of New York, “Human Rights Standards Applicable to the United States’ Interrogation of Detainees”, 2003, p. 70.

⁴¹⁸ “Human Rights Standards Applicable to the United States’ Interrogation of Detainees”, p. 11. Abraham Sofaer, “No Exceptions”, *Wall Street Journal*, 26 November 2005, p. 11.

⁴¹⁹ Видети: Foot Rosemary, “Torture: The Struggle over a Peremptory Norm in a Counterterrorist Era”, *International Relations* 20(2), June 2006, pp. 138-141.

⁴²⁰ Brinkley Joel, “Rice Is Challenged in Europe over Secret Prisons”, *New York Times*, 7 December 2005, A1; Shane Scott, “Terror and Presidential Power: Bush Takes a Step Back”, *New York Times*, 12 July 2006, A20.

војне правде (USMJ) због окрутности, напада, итд.⁴²¹ Иако се *Приручник ФМ 2-22.3* експлицитно не позива на Конвенцију о тортури његови чланови су у највећем делу у сагласности са конвенцијом. С обзиром на сцене пребијања људи, сексуалног понижавања, плашења псима, итд., које су се дешавале у Абу Граибу и другим затворима где је ЦИА држала заточенике, *Приручником ФМ 2-22.3* се посебно забрањује следеће: „... присиљавање притвореног да буде го, извођење сексуалног чина или сексуалног малтретирања; стављање капуљаче или вреће преко главе притвореника; коришћење лепљиве траке преко очију; батињање, електрошокови, наношење опекотина или другог облика физичког бола; потапање у воду; плашење војним псима; излагање хипотермији или наношење повреда топлотом; извођење лажних егzekуција, лишавање притвореног потребне хране, воде или медицинске бриге“.⁴²²

И поред тога што је највећим делом у складу са одредбама Конвенције о тортури неке од техника које се налазе у *Приручнику ФМ 2-22.3* су у нескладу са духом Женевске конвенције и Конвенције о тортури. На пример, лишавање сна - које може да дезоријентише издржљивог човека⁴²³ - је очигледно дозвољено овим *Приручником*, али у оквиру одређених граница: притвореном се мора дозволити бар четири сата непрекидног сна у току 24 часа.⁴²⁴ Оно што изазива забринутост је недефинисаност времена током којег се ово може легитимно примењивати, а неки извештаји говоре да су притворени подвргавани двадесетчетворочасовном испитивању много седмица за редом.⁴²⁵

Још једна од техника која се у *Приручнику ФМ 2-22.3* дозвољава назива се „*Изазивање страха*“. Страх који постоји код испитиваног се продубљује

⁴²¹ FM 2-22.3: *Human Intelligence Collector Operations*, 2006, pp. vi-viii, 5-21.

⁴²² *Ибид.*

⁴²³ Randy Borum, "Approaching Truth: Behavioral Science Lessons on Educing Information from Human Sources", у: *Educing Information*, (ed.) Swenson, pp. 33-34.

⁴²⁴ FM 2-22.3: *Human Intelligence Collector Operations*, 2006.

⁴²⁵ Luban David, "Torture, American-Style", *Washington Post*, 29 November 2005, B1.

или смањује зависно од степена сарадње. Приручник упозорава да ХУМИНТ испитивач мора да буде крајње опрезан, да не прети и не присиљава извор јер може прекршити *Јединствени закон војне правде*.⁴²⁶ Међутим, ово је са етичког становишта веома дискутабилно јер линија између “изазивања страха” и претње (заstraшивања) може бити веома танка. Друго, модерни појам злостављања (мучења) обухвата „свако наношење јаког телесног или душевног бола или патње“, због чега душевно злостављање спада у мучење у техничком смислу. Али, Херцберг (Herzberg) је мишљења да страх од телесног злостављања које је стављено у изглед не може никада бити окарактерисан као душевни бол, односно као душевна патња јер заstraшено лице може да да исказ који се од њега тражи и тиме зло стављено у изглед избегне.⁴²⁷ Заstraшено лице не даје исказ зато што осећа некакав душевни бол, већ из страха од припређеног му. Због тога је, према Роксину, непобитно да је такав „покретачки“ страх по правилу велика душевна патња.⁴²⁸ Даље, како Роксин сматра, концепција по којој би било дозвољено претити силом, али не и употребити силу у циљу прибављања исказа помало је бесмислена, некорисна, јер „претња телесним злостављањем не може подстаћи учиниоца да проговори ако он зна да до телесног злостављања које му је стављено у изглед не сме доћи“.⁴²⁹

Поред технике *„Изазивања страха“*, Приручник ЦИА препоручује технику под називом *„Доле са поносом и егом“*, не квалификујући је као тортuru јер сматра да нису тог нивоа да наносе озбиљан бол или патњу. Ипак, сам назив упућује на то да се може квалификовати као нехуман и деградирајући поступак како по Женевској конвенцији, тако и по Конвенцији о спречавању тортуре.

⁴²⁶ FM 2-22.3: *Human Intelligence Collector Operations*, 2006, pp. 8-10.

⁴²⁷ Према: Roksin Klaus, *„Zlostavljanje u pravnoj državi – slučaj Dašner u Nemačkoj“*, *Strani pravni život*, Vol. 3, Ćirić, Jovan (ur.), Beograd, 2008, стр.20.

⁴²⁸ Ибид.

⁴²⁹ Ибид.

Оправдавајући примену тортуре према терористима Ендрју Меккарти (Andrew McCarthy), бивши амерички адвокат који је гонио исламске терористе, пише: „Нажалост, фанатици који су инспирисани исламском милитантношћу и жељом да се жртвују у самоубилачким нападима највероватније неће делити своје тајне под релативно благим притисцима“.⁴³⁰

Под хипотетичком претпоставком да не постоји законска регулатива која разматра питање тортуре, моралне дилеме у вези са тортуром се могу решити кроз одговор на питање – да ли је морално право да се не буде мучен апсолутно?

4.3. Да ли је морално право да се не буде мучен апсолутно?

Тортура и други окрутни и нехумани поступци увек имају заједничке карактеристике које се огледају у: а) намерном наношењу патње другој особи, б) примени без сагласности те (мучене) особе, и в) радњама које нису замишљене да чине добро тој (мученој) особи. Друга карактеристика – несагласност мучене особе – је најважнија за разликовање окрутних и нехуманих од болних медицинских третмана којима се људи могу добровољно подврћи из разних разлога. Свака радња коју карактеришу сва три наведена услова је *prima facie* неморална, јер су јасно у супротности са моралним принципима који су основа сваке озбиљне нормативне теорије: саосећањем или бригом за добробит других (у шта спада неповређивање или „нечињење штете“) и поштовањем људске аутономије, достојанства и једнакости. Према томе право да се не буде мучен је међу најосновнијим људским правима и као што многи аутори тврде - важније и од права да се

⁴³⁰ McCarthy Andrew, “Torture: Thinking about the Unthinkable”, *Commentary*, July–August 2004, p. 17.

не буде убијен.⁴³¹ Када би морално право неизлагања тортури било апсолутно онда не би могло да буде ни легитимних изузетака правила против тортуре. Овај етички приступ се налази у Женевској конвенцији и Конвенцији о тортури, али и у уставима и законима већине држава. Критикујући администрацију САД у периоду Џорџа Буша млађег поводом примене недозвољених техника према осумњиченима за тероризам, Алберт Мора пред Сенатом 2008. године наводи следеће: „САД су основане на принципу да свака особа, не само сваки грађанин, има одређена неотуђива права која ни једна влада, укључујући и нашу властиту, не сме да прекрши. Међу овим правима је несумњиво и право да будете слободни од окрутног кажњавања и третмана... Ако можемо да применимо политику окружности према притвореницима то је онда само зато што су наши оснивачи погрешили у опсегу наших неотуђивих права“.⁴³²

Међутим, постоје мишљења да тортура сама по себи није увек неморална јер апсолутно право неподвргавања мучењу значи да ништа што неко може свесно да уради другоме не може да оправда њихово мучење, чак и у ситуацијама планирања или реализације масовних злочина. Дакле, упркос томе што је подстакао убиства невиних и/или планирао друга убиства и исказао презир према основним људским правима и добробити других, таква особа(е) би имала(е) право да се позове(у) на апсолутно право да не буде(у) мучен(е), захтевајући да се тако према њему/њима и поступа. Стога заговорници приступа да тортура сама по себи није увек неморална сматрају да морално право да се не буде мучен може понекад бити мање апсолутно, те да би било паметније сматрати га *prima facie* правом, тј. правом које је јасно прецизирано и обично га се треба

⁴³¹ Видети: Shue Henry, "Torture", *Philosophy and Public Affairs* 7(2), 1978; Sussman David, "What's Wrong with Torture?", *Philosophy and Public Affairs* 33(1), 2005, pp. 1-33; Dixon Roy, "Rejecting the Torturer", у: *Joint Services Conference on Professional Ethics, Moral Obligation and the Military*, Washington, D.C., National Defense University Press, 1988, pp. 141-63;

⁴³² Mora Alberto, statement before the U.S. Senate Armed Services Committee, 17 June 2008.

придржавати али које може бити прекршено под одређеним околностима.⁴³³ Према Ербу, апсолутна забрана принуде незамислива је без настојања да се "потпуно (тотално) овлада људима и њиховим понашањем", због чега и сама таква забрана припада "тоталитаристичкој идеологији".⁴³⁴ Стефан Керхнер (Stephean Kerhnar) сматра да морално право да се не буде мучен у неким околностима мора да буде "изгубљено", као на пример у случајевима ухваћених вођа терористичке организације Ал Каида,⁴³⁵ или ако је потребно спречити озбиљно повређивање невиних људи где хуманије методе испитивања не дају резултат или већ нису успеле у томе.⁴³⁶ Ово подржава и Жоел Феинберг (Joel Feinberg), који сматра да се основно *prima facie* право на неподвргавање мучењу може одузети особама које чине убиства или га подстичу.⁴³⁷ Али овакав приступ неминовно отвара велике правно-етичке дилеме и питања: Да ли дозвољавање било какве тортуре у испитивању са собом носи ризик подвргавања потпуно невиних људи окрутним и неправедним патњама? Да ли злостављање може бити допуштено када се настоји спасити живот недужних?

Концепт који полази од тога да је оправдано дати превагу спасавању невиних живота Клаус Роксин (Roxsin Klaus) назива "концепцијом преваге".⁴³⁸ За разлику од ове концепције један број аутора и институција су заузеле став да је мучење (злостављање), било да се ради о употреби силе или претње силом, увек забрањено јер је људско достојанство "недодирљиво". Различити инструменти који у многим државама имају

⁴³³ Видети: Ross, David W. (1930). *The Right and the Good*. New York: Oxford University Press.

⁴³⁴ Наведено према: Roxsin Klaus, „Zlostavljanje u pravnoj državi – slučaj Dašner u Nemačkoj“, *Strani pravni život*, Vol. 3, Ćirić, Jovan (ur.), Beograd, 2008, стр. 10.

⁴³⁵ Stephen Kerhnar, "For Interrogational Torture", *International Journal of Applied Philosophy* 19(2), 2005, pp. 230–234.

⁴³⁶ Slater Jerome, "Tragic Choices in the War on Terrorism: Should We Try to Regulate and Control Torture?", *Political Science Quarterly* 121(2), 2006, p. 211.

⁴³⁷ Feinberg, Joel. (1980). *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty*. Princeton: Princeton University Press, p. 239.

⁴³⁸ Roxsin Klaus, „Zlostavljanje u pravnoj državi – slučaj Dašner u Nemačkoj“, *Strani pravni život*, Vol. 3, Ćirić, Jovan (ur.), Beograd, 2008, стр. 12.

правну снагу искључују сваки изузетак *expressis verbis*. За Хасемера, заменика председника Савезног суда Немачке, допуштање принуде макар и у изузетним случајевима значило би "крај једној узвишеној, божанској идеји и продирање тамо где ниједна друштвена заједница не сме да се нађе таман да и сви грађани тако одлуче".⁴³⁹ Према овој концепцији држава је адресат забране мучења, што није нужно и службено лице које прибегава злостављању. Роксин овај приступ назива "концепција засебног делања".⁴⁴⁰

Концепција преваге, према којој је живот невиних вреднији од телесног и душевног интегритета осумњиченог, је веома тешко одржива. Прво, обавеза државе да сама не повређује људско достојанство појединца јача је од обавезе државе да заштити људско достојанство других од напада са стране. У супротном, злостављање би могло бити усвојено као општи манир у поступању државних органа. Ово значи да и сумња да је нечији живот угрожен значи да држава може да прибегне мучењима, односно принуди као виду мучења, чиме би забрана злостављања на овај начин од изузетка постала правило. Концепција преваге је неодржива из још једног разлога. Чак и ако би се узело као прихватљиво да треба процењивати околности, па у односу на њих једној или другој обавези дати превагу, превага се не може дати нечему што само по себи не постоји. Различити прописи не само да не предвиђају изузетке од забране злостављања, већ изричито искључују могућност да неки изузетак постоји. На пример, из Конвенције УН против мучења се види да „ванредне околности ма које врсте“ не могу да оправдају мучење. Очигледно је да су доносиоци Конвенције управо и имали у виду могућност ванредних околности те су одредили да ванредне околности „ма које врсте“ не могу оправдати злостављање. Очито је да је њихова жеља била да у сваком случају искључе мучење као опцију, стављајући јасно до знања да су радње злостављања увек противправне.

⁴³⁹ Ибид, стр. 9-10.

⁴⁴⁰ Ибид, стр. 12.

Ако се употребом и претњом силом повређује људско достојанство, што држава не сме да ради ни онда када настоји да заштити људско достојанство неког другог грађанина, Ерб сматра да је у циљу спасавања туђег живота противправност делања искључена по правилима саме природе (природног права), која су јача од сваке државне забране.⁴⁴¹ Према овој теорији држава ни у ком случају не сме за ванредне прилике предвидети изузетке од забране принуде као вида злостављања, али не сме ни спречавати своје службенике казним одредбама да циљно употребе принуду. Због унутрашњих противречности Ербова концепција је неодржива. Оно што је држави забрањено не може њеним службеницима, када поступају у том својству, по општем режиму кривичног права бити дозвољено. У ситуацијама у којима се сасвим опишљиво врши (државна) власт, као на пример ислеђивање притворених у затвору у Гвантанаму, није могуће замислити да службено лице преоденуто у цивилну одећу у неком тренутку све обавезе које има као службено лице одбаци јер је као вршилац државне службе решио да дела као обичан човек, чије радње по општем режиму кривичног права нису противправне. Везаност државног деловања међународним правом, међународним конвенцијама и унутрашњим законима била би чиста фарса ако би сваки државни службеник који врши власт могао у неком тренутку да реши да наставак посла обавља као „приватно лице“ и тиме призове општи режим кривичног права да искључи противправност његових радњи.

Ерб свој концепт покушава да утемељи на природном праву тако што право на нужну одбрану и помоћ у нужди као њен вид уздиже на ниво природног принципа. Следи да када држава није у могућности да спречи убиство свако ко жели да помогне налази се у царству природе и њених закона, дакле у ситуацији „у којој као да државе и њених прописа нема... Услед тога, свака норма која би забрањивала неопходан спасилачки

⁴⁴¹ Ибид, стр. 15.

подухват оног ко је спреман да притекне жртви у помоћ нема у самом старту никакав легитимитет“.⁴⁴² Али ваља приметити да се позивима на природно право не могу изигравати у међународном праву и уставу истински правних држава утемељена правила. Ако се већ и помиње природно право, много је вероватније да је у њему утемељенија забрана злостављања него право учиниоца да притекне у помоћ (одбрану) угроженом. Дакле, суштина је да држава може да помогне, али не сме. Ако сама држава, како и Ерб наглашава, не сме да помогне (повређује), онда је јасно да она то не сме дозволити ни својим службеницима да вршећи државну власт учине нешто што она сама не сме. Даље, ако се право не сме чувати кршењем норми међународног права и гажењем уставних гаранција тада ни мучење никада не може да буде оправдано у смислу закона о нужној одбрани.

Још један присутан проблем који отвара низ дилема односи се на моралност употребе и размене обавештајних информација добијених применом тортуре. Иако се према Конвенцији против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака изјаве изнуђене под тортуром не могу користити као доказ у неком поступку (осим против лица оптуженог за тортуру као доказ како је та изјава дата)⁴⁴³, савремена обавештајна пракса показује да је ова врста података коришћена у размени између обавештајних агенција. То је према Шами Чакрабарти (Shami Chakrabarti) недопустиво, с обзиром да се „правила која забрањују мучење не могу односити само на то шта радите својим рукама, јер би то значило да је дозвољено да други обављају ваш прљав посао“.⁴⁴⁴ Из наведеног следи да

⁴⁴² Ибид стр. 16.

⁴⁴³ *Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka*, Odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 39/46 od 10. decembra 1984, član 14.

<http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BConAgainstTorture.pdf>.

⁴⁴⁴ Видети: Glees Anthony, "Redefining the Limits of Secret Activity in the United Kingdom", *International Journal of Intelligence Ethics*, 2(2), 2011, Washington, pp. 2-18.

се ни под претпоставком да су подаци добијени уз примену насиља тачни и да могу спасити животе недужних не могу користити у циљу спасавања нечијих живота. Ипак, оваква ситуацији је у пракси веома ретка јер обавештајне службе веома бржљиво чувају изворе и начин на који су подаци добијени, што значи да они представљају најстроже чувану тајну чак и за партнерске агенције.

Сумирајући наведено изводи се закључак да је ислеђивање уз примену екстремних техника усмерених на умишљајно наношењу штете жртви (мети ислеђивања) неприхватљиво из више разлога: а) децидних законских забрана, б) непоузданости метода, и ц) моралне и психо-физичке штете која се наноси не само жртви, већ и њеном мучитељу, наредбодавцу и репутацији државе која примењује тортуру. Дакле, применом овог метода не разара се и урушава само жртвин свет, већ и оних који га одобравају, спроводе или посматрају.

IV АНАЛИТИЧКА ФАЗА ОБАВЕШТАЈНОГ ЦИКЛУСА

Иако је крај „Хладног рата“ показао бројне грешке обавештајних служби водећих суперсила у погледу предвиђања намера и способности противника, тек након терористичких напада Ал Каиде изведених на САД 2001. године процес аналитичке обраде информација постаје један од најважнијих сегмената обавештајног рада. О томе сведочи чињеница да су бројни универзитети отворили нове студијске програме, а државне и агенције у приватном сектору почеле са школовањем и запошљавањем независних аналитичара како би са више успеха обрађивали огромну количину „сирових“ података који се континуирано сливају у њихове системе за прикупљање.

Полазећи од чињенице да од аналитичке фазе обавештајног циклуса у великој мери зависи ефикасност свеукупних обавештајних напора, самим тим и ефективност предузетих политичких акција, у овом поглављу ћемо истраживати детерминанте аналитичког процеса које пресудно утичу на његов ток, израду и квалитет завршног аналитичког производа оличеног у специфичној врсти документа.

1. Дефинисање обавештајних захтева

Иако постоје мишљења да је процес процењивања и обраде података потребно изводити одвојено од израде завршног извештаја, јер како се образлаже - не треба дозволити мешање функција органа одговорних за креирање политике и обавештајних служби, углавном постоји сагласност да се он не може успешно остваривати ако обавештајни аналитичари нису барем у општим цртама упознати са њиховим политичким пројекцијама и

плановима.⁴⁴⁵ Тако на пример, Шерман Кент сматра да су обавештајне службе дужне да одржавају блиске односе са креаторима политике како би знали њихове намере, али ипак не толико блиско да изгубе способност очувања објективног и независног расуђивања. Према Кенту – „Обавештајац је дужан да стоји иза њихових леђа држећи у рукама књигу са информацијама отворену на правој страни и усмерава пажњу руководиоца на нужне чињенице које могу остати непримећене. ... Обавештајна служба не може извршавати те задатке ако не зна планове својих руководиоца, не ужива њихово поверење и не добија задатке које специјалисти обично добијају од наручиоца...“.⁴⁴⁶ Али, ако се може рећи да је прва опасност прекомерно зближавање политике и обавештајних служби, онда друга опасност прети од удаљавања обавештајних служби од политичких чинилаца, што у коначном може да значи губитак контроле над процесом руковођења њиховим радом или губитак интересовања за обавештајни производ.

Уочавање и дефинисање проблема, оцена његовог значаја и спецификовање захтева, односно постављање циља за који се претпоставља да се може остварити неопходни су предуслови за ауторизацију сваке обавештајне операције (Схема бр. 7). Џером Клаузер (Clauser Jerome) сматра

⁴⁴⁵ Бивши директор ЦИА генерал Донован је наглашавао да обавештајна служба никада не сме да предлаже или препоручује било каква политичка решења, иако се она, свакако заснивају на њеним подацима. Видети: Donovan W. J., A Central Intelligence Agency: Foreign Policy Must Be Based on Facts, *Vital Speeches*, May 1, 1946; "Hearings Before the Committee on Armed Services", United States Senate, Eightieth Congress, First Session, on S. 758, Part 3, United States Government Printing Office; Овакав став подржава и други директор ЦИА, адмирал Хиленкојтер, који подвлачи да се обавештајним службама не дају задаци који се односе на давање политичких препорука, давање мишљења о примењеним решењима или упуштање у уређивање државне политике. Њихов искључиви задатак је да дају интерпретације прикупљених информација, односно оцењују њихово могуће значење. Hillenkoetter R. H., "Using the World's Information Sources", *Army Information Digest*, 3(11), November, 1948, p. 5.

⁴⁴⁶ Наведено према: Хилсмэн, Роджер. (1957). *Стратегическая разведка и политические решения*, Москва: Издательство иностранной литературы, стр. 95.

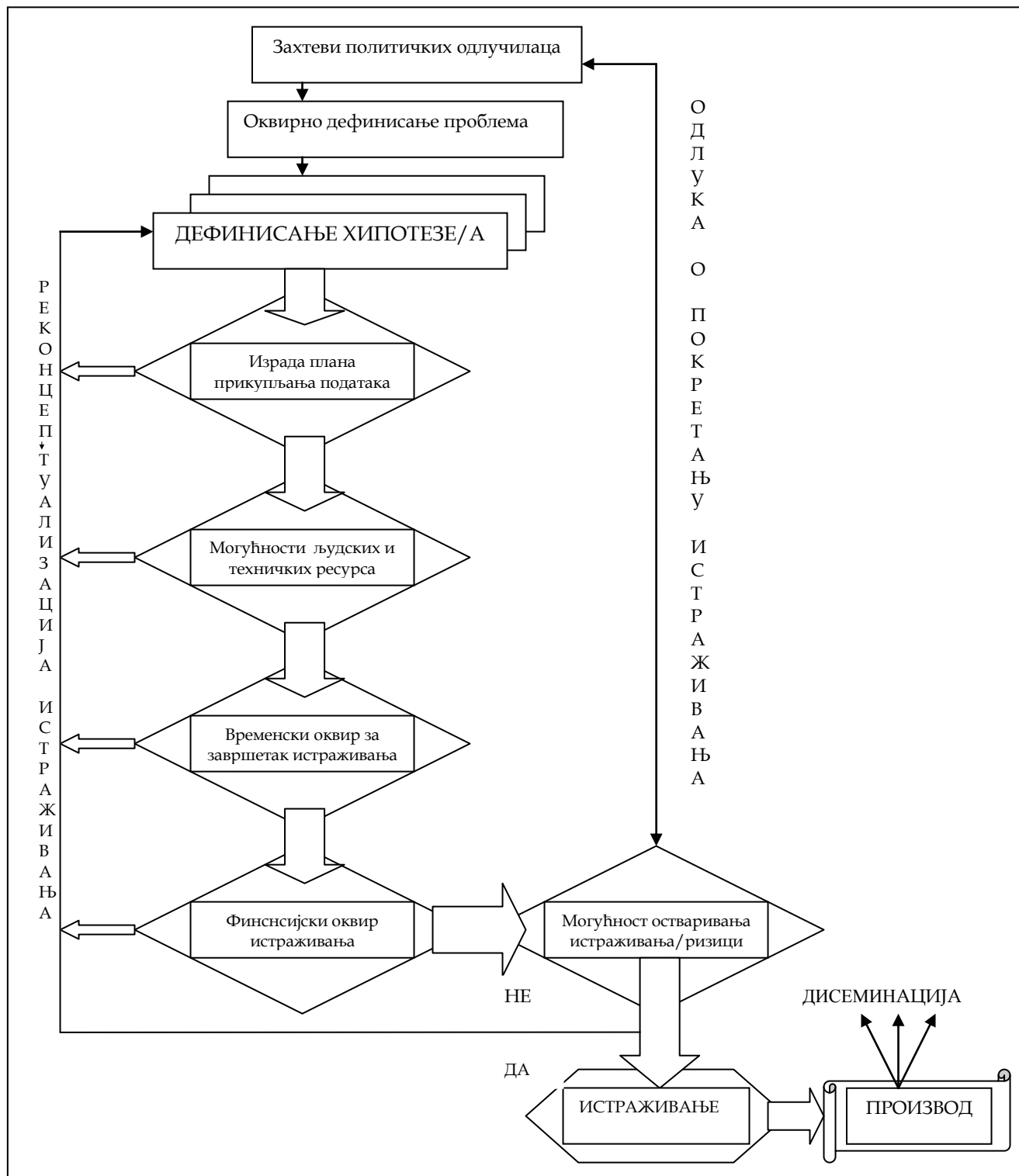
да фаза спецификовања захтева има две кључне функције: маркирање проблема и утврђивање остваривости предложеног приступа његовом решавању.⁴⁴⁷ Јасно је да су ове функције међусобно повезане, из чега проистиче да природа задатка намеће потребу за селектовањем типа неопходних информација и извора који их поседују (или могу доћи у њихов посед), као и људских и материјалних ресурса службе који се морају ангажовати. Доступни извори информација (отворени, полуотворени и затворени), квалитет људских ресурса (агената, сакупљача и аналитичара), финансије и временски оквир нису једини лимитирајући чиниоци који утичу на ефикасно решавање проблема. Почетак и крај обавештајног ланца се налази у рукама доносилаца одлука и њиховој способности да организују рад и конкретизују задатак. („Ниједна одлука није донета уколико њено извршавање у одређеним фазама није постало нечији радни задатак и нечија одговорност. Све до тада постоје само добре намере“).⁴⁴⁸

Дакле, почетну формулацију проблема дају креатори политике, што не значи да је то увек и правило, посебно када је реч о текућим истраживањима која су у највећем броју случајева извор нових истраживачких тема. Обавештајни практичари одговорни за припрему текућих информација непрекидно следе за развојем догађаја и њиховим променама, држећи своје кориснике на курсу актуелних промена. Из тих разлога се рад над текућим информацијама углавном своди на упоређивање прикупљених података, при чему за израду ове врсте информација сложени истраживачки посао није неопходан.

⁴⁴⁷ Clauser, Jerome. (2008). *An Introduction to Intelligence Research and Analysis*. (ed.) Jan Goldman. Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth: Scarecrow Press, pp. 58-69.

⁴⁴⁸ Draker, Piter. (2006). *Moj pogled na menadžment*. Novi Sad: Adižes, стр. 283.

Схема бр. 7. Основни кораци у фази дефинисања проблема.

Извор: аутор

Упркос томе што не залазе у дубину, текућа истраживања представљају први корак усмерен на испуњавање задатка садржаног у упозоравању креатора политике на могући развој догађаја од значаја за националну безбедност. Пројекти стратешког или специфичног карактера и *ad hoc* истраживања (студије) се по правилу покрећу од стране доносилаца одлука.⁴⁴⁹ Ова последња врста истраживања је у савременим условима често од критичне важности, али се временско ограничење за темељнију реализацију аналитичког процеса и парцијална доступност података увек одражавају на квалитет аналитичког производа. Поред тога ову врсту производа карактерише краткотрајан употребни рок. Пример за то могу бити испитивања односа јавности према неком одређеном политичком питању. Када се ради о овој врсти истраживања познато је да се са променом околности мења и став јавности, самим тим и подршка политичким опцијама, због чега су увек потребна нова истраживања. Такође, промена војних или политичких односа на међународној сцени је некада изненађујуће брза да контекст открића до којих се дошло у претходним обавештајним студијама може да буде застарео већ после неколико месеци, што условљава потребу за понављањем истраживања.

Са становишта обавештајних служби веома је важно да спецификовање захтева буде од стране корисника обавештајних производа како би се елиминисале или умањиле могуће грешке у разумевању њихових потреба јер, како пракса показује, политички одлучиоци некада нису у могућности да артикулишу тип информација које су им нужне, што може да доведе до различитих схватања онога што аналитички производ треба да садржи. У прилог наведеном, Хенри Кисинџер, саветник за

⁴⁴⁹ Специфични проблеми се сврставају у категорију која се темељно изучава, с обзиром да се ради о проблемима за које се верује да ће тек у будућности бити актуелни. Упоредо са изучавањем ове врсте проблема изучавају се и могућности њиховог решења. Закључци који се доносе код истраживања ове врсте проблема су продукт пажљивије анализе него када је реч о изради текуће информације.

националну безбедност више америчких председника, признавао је да – „често није знао коју врсту обавештајних података жели, али је знао када их има“.⁴⁵⁰ Изостанак јасних захтева оставља простор да обавештајне службе буду препуштене саме себи, тј. да саме постављају захтеве, производе обавештења и процењују сопствени рад. Јасно је да ово може да има негативан ефекат на обавештајну активност и допринесе кварењу обавештајног процеса. Из тих разлога је највећи број аутора сагласан да су дефинисање проблема и прецизирање захтева круцијална фаза истраживачког пројекта, с обзиром да одлуке које се донесу у овој фази утичу на целокупан ток спровођења процеса истраживања.⁴⁵¹ Хенк Пранкан (Prunckun Hank) сматра да формулисање проблема и дефинисање обавештајних захтева представља срж обавештајног истраживања.⁴⁵²

Цером Клаузер наводи да сваки добро изведен обавештајни (истраживачки) пројекат има четири главне аналитичке фазе: а) дефинисање проблема, б) прикупљање података, в) анализа података, и г) припремање извештаја.⁴⁵³ Према томе, нормалан след корака подразумева: идентификовање потреба и њихово преобликовање у акциони план (план прикупљања информација), извршење акционог плана (процес прикупљања информација и њихова анализа), и извештавање о резултатима истраживачких активности. Свакако, овај редослед корака није непроменљив, посебно ако се има у виду да мноштво података са којима обавештајне службе располажу везано за уочени проблем омогућавају да се прелиминарни аналитички процес започне пре него што се сакупи већина

⁴⁵⁰ Наведено према: Савић Андреја, Бајагић Младен, „Улога обавештајне активности у спољној политици“, *Наука, безбедност, полиција*, 8(1), 2003, Београд, Криминалистичко-полицијска академија, стр. 32.

⁴⁵¹ Видети: Clauser, Jerome. (2008). *An Introduction to Intelligence Research and Analysis*. (ed.) Jan Goldman. Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth: Scarecrow Press, pp. 58-69.

⁴⁵² Prunckun, Hank. (2010). *Handbook of Scientific Methods of Inquiry for Intelligence Analysis*. Jan Goldman Series Editor. Lanham, Toronto, Plymouth, UK: The Scarecrow Press Inc., p. 20.

⁴⁵³ Clauser, Jerome. (2008). *An Introduction to Intelligence Research and Analysis*. (ed.) Jan Goldman. Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth: Scarecrow Press, pp. 58-69.

додатних података. Поседовање почетних сазнања може да иницира и парцијалну израду јединственог завршног обавештајног извештаја, што у првом реду зависи од искуства аналитичара и његове визије опсега истраживања. Хитни (упозоравајући, алармантни) подаци се доносиоцима одлука обично достављају одмах по пријему, док други захтевају уклапање у веће мозаике (слагалице).

Ограничавање опсега истраживачког пројекта (оквирно одређивање проблема) сврстава се у један од тежих задатака за обавештајног аналитичара. Одредити оквир проблема значи идентификовати област унутар које проблем добија одређено значење и значај, што аналитичару као кормилару обавештајног циклуса треба да омогући постављање смислених практичних циљева и поделу задатака свим учесницима обавештајног истраживања. Одређивање опсега истраживања је, опет, у највећој мери везано за знање и искуство аналитичара. Неискусни аналитичари најчешће нису свесни огромног броја података које морају да прегледају како би добили само фрагментарно корисне информације.⁴⁵⁴ Кључно је, дакле, да непрецизно дефинисана тема нема реалне границе. Одређивање опсега укључује у себе и одређивање референци, а оне представљају лимитаторе који дефинишу границе истраживачких напора. Референце се најчешће односе на временски период, специфична географска подручја, догађаје, појаве и личности. Према томе, процес дефинисања обавештајног проблема свакако захтева много више од самог избора теме, која од стране обавештајног аналитичара може бити слободно изабрана или наметнута захтевима доносилаца одлука.

⁴⁵⁴ Роџер Хилсмен сматра да се од укупног броја прикупљеног „сировог“ материјала чак 99%, а некада и више, одбацује, како би се међу просејаним информацијама добиле оне које се могу употребити (не садрже никакве грешке). Хилсмен, Роджер. (1957). *Стратегическая разведка и политические решения*, Москва: Издательство иностранной литературы, стр. 89.

2. Формулисање хипотеза

„Скоро сва открића пошла су од погрешне процене.“⁴⁵⁵

Након формулисања проблема и утврђивања циља истраживања, следећи корак у прецизирању предмета истраживања је покушај да се унапред понуди решење проблема, односно изложи идеја за коју се претпоставља да може бити његово решење. Пробне претпоставке се увек заснивају на теоријским или искуственим аргументима, тј. представљају производ образовања, ранијег искуства, актуелног виђења предмета истраживања и проучаване базе података, с обзиром да се обавештајни проблеми у највећем броју случајева не могу директно истраживати. Формулисање хипотеза представља креативан чин за који је потребна имагинација, која се, за разлику од осталих својстава која се могу стећи обуком (нпр. вештине и знања), веома тешко развија.⁴⁵⁶ Оно што је главно за једну хипотезу је да издржи проверу, тј. задовољи два основна критеријума: логички и искуствени. Логичким мишљењем, које у аналитичком процесу има највећу улогу, аналитичар настоји да установи где и на који начин се може доћи до неопходних података који ће потврђивати или одбацити постављену хипотезу, при чему његово образовање и практично искуство доприноси препознавању детаља који би за друге, мање искусне аналитичаре, могли остати непримећени.

Од јасноће, одређености и степена прецизности хипотезе зависи сазнајна вредност целокупног истраживања, а за њено проверавање је подједнако важно тражити доказе који је подржавају, као и доказе који је оспоравају. Управо разлике међу доказима дају тежину изведеним

⁴⁵⁵ Gud, V., Het, P. (1966). *Metodi socijalnog istraživanja*. Beograd: Vuk Karadžić, стр. 73.

⁴⁵⁶ Према Музилу, у истраживање се може кренути са било којом хипотезом, али без хипотезе не, јер се не зна шта се хоће и шта се тражи. Хипотеза се често покаже неистинитом али никад бесмисленом, јер и она хипотеза коју чињенице оповргну има свог смисла - да упути истраживача на нову хипотезу, отвори му нови видик и усмери истраживање у другом правцу. Видети: Muzil, R. (1993). *Eseji*. Novi Sad: Svetovi, стр. 115.

закључцима. Након формулисања проблема и хипотезе, која се може мењати у зависности од садржаја нових података, наставак аналитичког процеса подразумева: израду плана прикупљања и преглед прикупљених података; евалуацију података; извођење више закључака; проучавање предности и недостатака („јаких“ и „слабих“ страна) различитих закључака; извођење јединственог закључка из резултата; и давање одговора на питања онима којима су одговори потребни.

3. План прикупљања и евалуација података

Директно прикупљање података, анализа садржаја и секундарна анализа података су према мишљењу Харија Ренсома (Harry Howe Ransom) три кључне технике обавештајних аналитичара.⁴⁵⁷ Зависно од афинитета аналитичара план прикупљања података, који представља концептуално средство за креирање и управљање фазом прикупљања, може бити изражен у виду схеме или табеле (*Схема бр. 8.*), које представљају структуру аналитичаревог виђења врсте потребних података, месту где се налазе, изворима који их поседују, као и методу путем којег се до њих долази (нпр. надгледање тестирања новог оружја ће захтевати примену TECHINT метода, прикупљања података друге мете ће захтевати примену HUMINT метода, итд). Створена слика омогућава оцењивање степена тачности сваког новодобијеног податка зависно од тога колико лако се уклапа у одређено место у плану, а читав процес, према Роџеру Хилсмену, подсећа на „рад рестауратора који поново прави разбијену вазу прикупљајући комаде и покушавајући да их правилно споји један са другим“.⁴⁵⁸ Не треба губити из вида да је избор метода за прикупљање података најчешће условљен нужношћу.

⁴⁵⁷ Ransom, H. Harry. (1971). *The Intelligence Establishment*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 20.

⁴⁵⁸ Хилсман, Роджер. (1957). *Стратегическая разведка и политические решения*, Москва: Издательство иностранной литературы, стр. 67.

Поред наведеног, план прикупљања увек садржи: временске назнаке за парцијална прикупљања информација у оквиру свеукупног временског рока одређеног за извођење истраживања; забелешке о подацима који се континуирано прибављају (за аналитичара је неопростива грешка да располаже виталним податком а да за њега не зна, или да не може да га пронађе како би био уграђен у мозаик који проучава);⁴⁵⁹ као и сва евентуална одступања од планираног. Због специфичности поља интересовања различитих обавештајних служби не постоји стандардан образац за израду плана прикупљања. Међутим, општи план прикупљања података без обзира на специјалност обавештајне службе садржи:

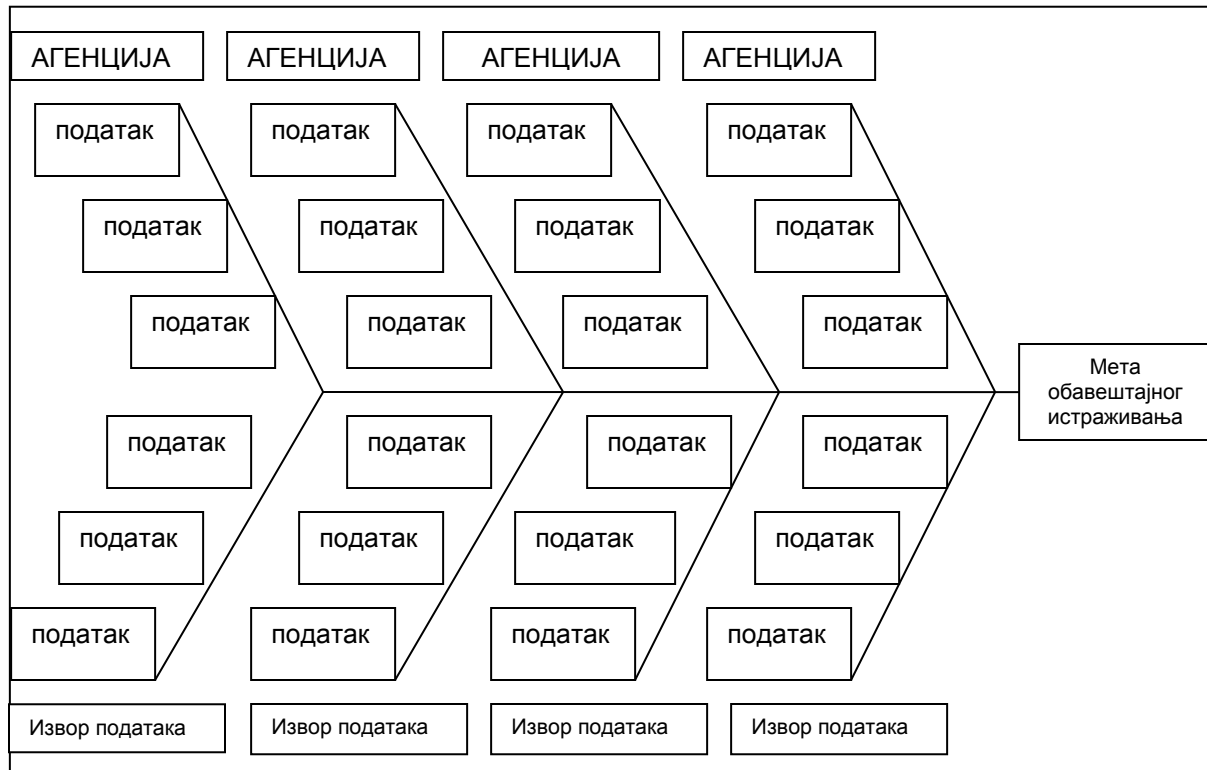
- захтеве које поставља онај који покреће истраживање;
- тип неопходних података и изворе који их поседују или могу доћи у њихов посед;
- носиоце одговорности за прикупљање сваког податка; и
- начин контроле напредовања процеса прикупљања података.

Евалуација прикупљених података, које пажљиво и свестрано изучавају разне групе специјалиста, тече упоредо са процесом прикупљања података. То захтева да се сваки добијени податак процењује према степену поузданости извора и валидности саме информације. Из тих разлога квалитетна процена података захтева одговоре који се односе на следећа кључна питања: а) степен поузданости извора информације?; б) да ли је извор информације раније коришћен?; в) степен поузданости информације?; и г) колико је информација актуелна? Како принцип обмана и превара у обавештајном раду игра круцијалну улогу, постављање

⁴⁵⁹ Сређивање података је веома важно. У данашњем свету технике постоје могућности да се обавештајни системи претрпају великим бројем података. На пример, током вијетнамског рату Американци су имали пуне фиоке ваздушних снимака које нико није искористио. Ово се може тумачити као неуспех обавештајаца САД да се изборе са масом информација које су им биле на располагању. Једноставно, није било довољно времена и људи да се анализира сваки снимак, што показује да технологија може надвладати расположиве ресурсе за тумачење података. Због тога систем за сређивања података мора имати „способност брзог издвајања и реаговања“, како би важан податак био доступан корисницима одмах када им је потребан и док има реалну вредност. Опширније: Hјuz-Vilson, Džon. (2013). *Greške i zataškavanja vojnoobaveštajnih službi*. Beograd: Albion Books, стр. 16.

наведених питања је начин да се направи разлика између објективних информација и оних које могу бити подметнуте (дезинформације) или обојене пристрасношћу извора информације или њеног преносиоца. У том смислу је посебно осетљив рад са секундарним подацима.

Схема бр. 8. План прикупљања података (тзв. „рибља кост“)

Аутор: Prunckun Hank.⁴⁶⁰

Секундарни извори података (као што су владине агенције, медијске агенције, невладине организације, агенти, обавештајни сакупљачи, итд.) могу намерно или ненамерно да додају, избришу, модификују, погрешно преведу или на други начин филтрирају информације које чине доступним јавности (или служби). Такође, ови извори могу да пренесу једну поруку на страном језику (нпр. фарси) за инострану јавност, а да она изговорена на домаћем језику има сасвим другу конотацију. Због тога је

⁴⁶⁰ Prunckun, Hank. (2010). *Handbook of Scientific Methods of Inquiry for Intelligence Analysis*. Jan Goldman Series Editor. Lanham, Toronto, Plymouth, UK: The Scarecrow Press Inc., p. 25.

неопходно познавати културолошке карактеристике извора који шаље поруку, његову биографију и намену (сврху) информације како би се направиле разлике између објективне и тачне информације од информације којој недостаје вредност (која је пристрасна или покушај заваривања реципијента). При процењивању информације мора се узети у обзир и компетенција и мотивација извора због евентуалне пристрасности. Пристрасност се може испољити на два начина: она која је већ садржана у самом податку („утиснута“ намерно или ненамерно) и она коју може да унесе њен преносилац (агент, његов контролор) или аналитичар. Ову другу врсту пристрасности аналитичари често пренебрегавају.

Један од узрока пристрасности коју аналитичар уноси у истраживање може да буде начин на који бира своје податке. На пример, он може да ограничи своје информације на само један извор и тако искључи додатне потенцијално вредне изворе и информације. Може да буде несистематичан у својој селекцији и прикупљању података, или може да користи технике анализе које не одговарају његовим подацима. Овакве „анализе“ не само да су непоуздане, већ дискредитују и целу технику која изгледа као пригодно средство да се плаштом науке заогрну лична уверења и намере.

До објективног утврђивања степена поузданости информације долази се кроз субјективан процес, с обзиром да је расуђивање кључни део тог процеса. Због тога у процесу утврђивања степена поузданости информације обавештајни аналитичар најпре мора да у разматрање узме широк спектар елемената, пре свега: компетентност извора; квалитет и целовитост достављених података; личне интересе извора; степен подложности утицају; могућностима тајног манипулисања извором; могућностима преврбовања извора; тачност претходних информација које је извор давао; његове стварне (практичне) могућности (нпр. да ли је извор имао приступ да дође до информација које је доставио); итд. (Табеле бр. 1. и 2.).⁴⁶¹

⁴⁶¹ Табела 1 и табела 2 дају приказ модела које обавештајни аналитичари могу користити за описивање и испитивање поузданости извора и његове информације. Табела 1 показује

Табела бр. 1. Степен поузданости извора

СТЕПЕН ПОУЗДАНОСТИ ИЗВОРА		
Шифра Поузданости	Оцена	Процењена вероватноће истинитости
А	Поуздан	100 %
Б	Обично поуздан	80 %
Ц	Вероватно поуздан	60 %
Д	Обично непоуздан	40 %
Е	Непоуздан	20 %
Ф	Не може да се процени	50 %

Извор: Хенк Пранкан

Табела бр. 2. Степен поузданости информације

СТЕПЕН ПОУЗДАНОСТИ ИНФОРМАЦИЈЕ		
Шифра поузданости	Оцена	Процењена вероватноћа
1	Поуздана (потврђена)	100 %
2	Вероватно поуздана	80 %
3	Могуће тачна	60 %
4	Непоуздана	40 %
5	Тешко могуће	20 %
6	Дезинформација	-
7	Заваравање	-
8	Не може да се процени	50 %

Извор: Хенк Пранкан

Теоријски, овом процесу би требало подврћи сваку новоприкупљену информацију (јер се ни један агент не може сматрати апсолутно

поузданост извора (изражених у процентима) у односу на све раније достављене информације, док Табела 2 даје приказ степена претпостављене поузданости информације. Комбинацијом оцењене поузданости извора и степена претпостављене поузданости информације обавештајном аналитичару омогућава да одреди да ли је процес евалуације добијених података (добијене информације) од одређеног извора уопште рационалан. На пример, комбинација Е-2 (непоуздан извор и вероватно поуздана информација) довела би у питање сврху рада са таквим подацима. Опширније о рангирању степена поверљивости информација ("admiralty ratings") видети: Prunckun, Hank. (2010). *Handbook of Scientific Methods of Inquiry for Intelligence Analysis*. Lanham/Toronto/Plymouth: The Scarecrow Press, Inc., Ch. 2.

поузданим), што је, узимајући у обзир огроман прилив информација и критичност времена, у пракси једноставно немогуће остварити. Закључује се да је евалуација тежак али веома важан процес, јер пристрасност извора података, преносиоца (агента), обавештајног сакупљача или обавештајног аналитичара може неповољно да утиче на продукт целокупне обавештајне анализе, самим тим и на ефикасност целокупног обавештајног циклуса. Дакле, добра евалуација представља резултат објективне процене поузданости извора која се одвија независно од процене кредибилитета информације.⁴⁶² Ако аналитичар може да повеже податке са другим изворима информација за које сматра да су поверљиви, онда ће то теоретски повећати шансе да су подаци тачни. Због тога већина обавештајних служби захтева да се пре употребе подаци морају верификовати из најмање два или више независних извора како би се сматрали поузданим. Ипак, колико год се овакав приступ сматрао поузданим, грешке су могуће. У прилог томе можемо навести најједноставнији пример „самопотврђивања“ информација: информација обавештајног сакупљача А је указала на могућност одржавања скупа на коме ће учествовати лице од посебног интереса за службу (објекат, мета операције). Ако би то било потврђено допринело би употпуњавању недостајућих сазнања о намерама организације којој припада. Озбиљност и значај информације захтева даљу проверу преко друга два обавештајна практичара (сакупљача) Б и Ц, који су након независног истраживања потврдили податке обавештајног практичара А. Међутим, анализом садржаја добијених информација обавештајни аналитичар је уочио да се у извештајима достављеним од обавештајних практичара Б и Ц, која потврђују информацију обавештајног практичара А, употребљава велики број сличних речи. Проверавањем извора података откривено је да су се сва

⁴⁶² Видети: Morris, Jack. (1992). *The Criminal Intelligence File: A Handbook to Guide the Storage and Use of Confidential Law Enforcement Materials*. Loomis, CA: Palmer Press.

три извештаја обавештајних практичара А, Б и Ц (од којих се сваки могао сматрати поузданим) заснивала на истом писаном извештају који су њихови извори независно користили. Дакле, подаци су сами себе потврђивали. Обавештајна процена заснована на три потврђујућа извора би се могла сматрати тачном, иако би се на крају могло установити да је потпуно погрешна. Закључак који проистиче је да - системи процене података могу да буду само основа за процењивање али не и поуздан метод процењивања, те да кључна одговорност у погледу избора података и оцени извора лежи на обавештајном аналитичару, тј. ефекту (утиску) који на њега остављају извори и подаци на основу којих доноси суд, ствара слику и изводи закључке.

4. Писање извештаја, предлагање опција и дистрибуција производа

Најчешће питање у вези са продуктом обавештајног рада односи се на то - шта чини добар аналитички производ? Према Р. В. Џонсу - „критеријуми доброг производа се не свде на то да сте у праву. Информација је дужна да убеди оперативне и иследне органе да примене одговарајуће мере“.⁴⁶³ Дакле, да буде корисна, а корисност аналитичког производа детерминише низ својстава: целовитост и тачност (истинитост) производа, јасноћа и убедљивост закључака и порука, и једнако важно - правовремено презентирање резултата.

Израда завршног обавештајног документа, односно интерпретација података, доношење закључака и давање препорука представља когнитиван процес заснован на општем знању и искуству аналитичара, квалитету прикупљених података и његовом моралном суду. Политички одлучиоци су дужни да добију аутентичну слику како би располагали

⁴⁶³ Плэтт, В. (1997). *Информационная работа стратегической разведки*. Москва: Издательский дом “Форум”, стр. 34.

довољно широком основом за доношење одлука, уз преузимање ризика њихових последица. Међутим, чак ни за најобјективније и најтачније аналитичке производе не постоје гаранције да ће бити од користи у процесу доношења неке политичке одлуке. За то је неопходно да се њихови корисници према њима однесу са пажњом и озбиљношћу, што не зависи само од квалитета производа већ и од карактера односа који владају између обавештајних служби и корисника њихове продукције. Такође, креатори политике своје одлуке не заснивају само на чињеничним доказима. Ма колико изгледало нелогично пракса је показала да доносиоци одлука у највећој мери балансирају између чињеница представљених у обавештајном производу, личних веровања, сугестија саветника и политичких императива који окружују дати проблем.⁴⁶⁴ Или, како наводи Тери О'Нил (O'Neill Terry-Anne), социјални, културни, историјски, економски и други обзири су увек присутни у приступу и размишљањима онога који доноси одлуке пре него што се одлучи за одређени правац деловања.⁴⁶⁵

С обзиром да интерпретирани налази (производ) чине полазну основу за формулисање будућих праваца политичких акција, односно средство на основу којег обавештајна служба врши утицај на креирање и

⁴⁶⁴ Када је реч о процесу доношења политичких одлука неопходно је нагласити да се он разликује од процеса доношења других типова одлука у следећем: прво, различитостима у погледу циљева; друго, процесу доношења политичких одлука увек присуствују конкурентске групе различитих циљева и интереса; и треће, сви учесници процеса владају одређеним степеном политичке власти и утицаја. У таквим околностима креатори одлука су дужни да у том процесу измире конфликтне интересе страна заинтересованих за одлуку, од којих је једна увек обавештајна служба. У аналитичком смислу, према Штајну и Тантеру, сам процес доношења одлука обухвата следеће фазе: а) дијагностификовање ситуације; б) тражење информација (у циљу снижавања неодређености); в) поновно разматрање (измена првобитних оцена на основу нових информација); г) завршно оцењивање (одређивање и скалирање вредности и упоређивање могућих алтернатива); и д) избор једне од опција. Hilsman, Roger. (1956). *Strategic Intelligence and National decisions*, Glencoe, ch. 3; Hilsman Roger. (1967). *To Move a Nation: The politics of foreign policy in the administration of John F. Kennedy*. Doubleday: Garden City, N.Y., 1967, стр. 547.

⁴⁶⁵ O'Neill Terry-Anne, "The Relationship between Intelligence Analysis and Policymaking—Some Issues", *Journal of the Australian Institute of Professional Intelligence Officers* 8(1), 1999, pp. 5–22.

спровођење политике, професионална етика обавештајних аналитичара налаже објективно извештавање које се у пракси остварује на један од два начина: у писменој форми (оперативне информације, стратегијске студије, процене, итд.) или усмено (тзв. брифинзи). Истовремено, професионална етика обавештајног аналитичара, као и обавештајног сакупљача, допушта и тзв. „корисне лажи“ и обмане у виду пласирања лажних и тенденциозних информација у циљу максирања одређених активности, догађаја, обавештајних техника, итд.

Ако се сагласимо да је давање препорука корисно, онда препоруке које даје обавештајни аналитичар морају да произилазе из истраживачких закључака и буду део извештаја у коме се износи предлог опција за решавања проблема. Ту се посао обавештајних служби завршава. Стога је уметност давања препорука још једна вештина којом треба да влада обавештајни аналитичар. На први поглед поцес давања препорука (предлог опција) изгледа једноставно: нпр. предлаже се да А интервенише тако што ће извршити интервенцију на “х” начин. Наравно, таква препорука ће можда у себи садржавати временски оквир и друге потребне захтеве. Међутим, овакве препоруке су неадекватне због изостанка више опција и избора и могу се погрешно тумачити као покушај преферирања пожељне опције. Обавештајни аналитичари нису ти који одлучују о политици нити политички саветници, већ експерти за одређено подручје који треба да понуде широк спектар алтернатива које се односе на решавање истраживачког проблема. Те алтернативе подразумевају широк дијапазон - од опције „не урадити ништа“ (ништа не урадити је такође опција), до неких других одговора, као што је нпр. извођење тајне операције. Између ових опција се обично дају још две, три, или више њих, које се могу представити на растућој скали ефикасности, без преферирања било које од предложених. Свака следећа опција ће обично имати већу цену у погледу остварљивости (ризика), људских, финансијских, материјалних или

временских ресурса, могућности заштите и уверљивог порицања, итд. Једна од метода која може да помогне доносиоцима одлука коју опцију да изабере је употреба тзв. „најгоре опције“. Када је нацрт предлога или алтернатива готов у њега се као једна од алтернативних опција укључује „најгора опција“. Основни смисао ове технике је да се упоређивањем алтернативних препорука са „најгором опцијом“ детаљно истраже остале варијанте. Овако представљени предлози омогућавају доносиоцу одлуке да боље сагледа добре и лоше стране/користи предложених опција у поређењу са другим.

Завршна етапа аналитичке фазе представља дељење обавештајних производа крајњим корисницима. Дистрибуција извештаја је термин који се обично користи за фазу у којој се производ испоручује корисницима. Јавно публикување обавештајних истраживања није пракса јер она представљају тајну, а њихов аудиторијум чине искључиво законски овлашћена лица (особе које треба да знају и особе које имају право да знају). Зато обавештајна истраживања нису намењена јавном излагању ни у научним круговима. Тајност обавештајних производа и немогућност да се критикују примењени методи и интерпретације урађених студија су уочљиви недостаци обавештајног истраживања, који би се могли ублажити независном проценом од стране обавештајних аналитичара који нису учествовали у датом истраживању или међусобној дебати.

5. Узроци деформације аналитичког процеса

Упркос томе што су обавештајни аналитичари обучени и оспособљени за упоређивање, систематизовање и вредновање обавештајних података из свих извора (ХУМИНТ, СИГИНТ, ОСИНТ, итд.) и њихово претварање у кредибилне обавештајне документе, грешке и промашаји су увек могући. Анализа значајног дела обавештајних грешака од библијских времена до данас показује да су оне пре свега производ:

- ненамерних грашака у процесуирању информација, што се може дефинисати као немотивисана необјективност, и
- намерних грешака у процесуирању информација, односно мотивисана необјективност.⁴⁶⁶

5.1. Немотивисана необјективност

Од свих обавештајних професионалаца се очекује да се придржавају система вредности заснованог на интегритету (као деловању у складу са моралним и етичким принципима),⁴⁶⁷ објективности и поштењу. Уз интегритет, према Мајклу Андрегу (Andregg Michael), фундаментални етички захтев у обавештајној анализи је објективност.⁴⁶⁸ Објективност је кључни елемент за кредибилитет, који у обавештајној професији представља валуту домена.⁴⁶⁹ Без обзира колико лично преферирао одређену политику, у ситуацији када треба да помогне политичким креаторима у бољем схватању истраживаног проблема једино правило којег обавештајни аналитичар треба да се придржава јесте да буде доследно

⁴⁶⁶ Видети: Uri, Bar-Joseph, "The Professional Ethics of Intelligence Analysis", у: *Intelligence Ethics: Definitive Work of 2007*, Center for the Study of Intelligence and Wisdom, Minneapolis, USA, 2007, pp. 29-31.

⁴⁶⁷ Стивен Картер (Stephen L. Karter) интегритет дефинише као: разликовање доброг од лошег; поступање на основу уочене разлике макар и на личну штету; и отворен разговор да поступате на основу разликовања доброг и лошег. Stephen, L. Karter. (1996). *Integrity*. New York: HarperCollins Publishers Inc., p. 7; По мишљењу Мајкла Самуелсона (Michael Samuelson), „интегритет представља „бешавни“ (неомеђени) приступ процесу примене етичких вредности и принципа у различитим ситуацијама. Принцип интегритета представља везивно ткиво свега онога што подразумевамо под етиком“. Fisher Fred, *Profesionalni etički kodeks – Izrada kodeksa i upravljanje procesom njegove primene*, UN – HABITAT - United Nations Human Settlements Programme ICMA – International City/County Management Association Partners Romania – Romania Foundation for Local Development, 2004, стр. 21.

⁴⁶⁸ Andregg Michael, "Intelligence Ethics", у: *Strategic Intelligence*, Vol. 2, (ed.). Loch Johnson, Westport, CT: Praeger Security International, 2007, p. 56.

⁴⁶⁹ Hollister J. Hedley, "U.S. President's Daily Briefs", у: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*. Andregg, Michael M. (ed.), Published in the United States by the Center for the Study of Intelligence and Wisdom, an imprint of Ground Zero Minnesota in St. Paul, Minnesota, USA, 2007, pp. 1-2.

објективан. Доносиоци одлука треба да добију непристрасну и објективну „слику“ јер другачије није ни професионално ни мудро, а свака идеја да се нека тврдња може преобратити у „истину“ ако постоји и најмањи део позитивних доказа да је подрже, према Годфри Дрекселу, представља „опасну бесмислицу“.⁴⁷⁰ Стога, обавештајни професионалци своје политичке ставове и политичке преференције морају да оставе по страни и не дозволе да утичу на професионални суд у било ком кораку аналитичког процеса. Познато је да се креаторима политике може приписати својеврсна опсесивност у погледу истрајавања на некој политици, макар била и погрешна, али за политичке сервисе, посебно оне чији је посао објективно информисање, прва дужност је да се заштите од личних и институционалних слабости које од трагања за истином могу да направе пародију. Сваки неуспех од стране обавештајних аналитичара да саопште истину онакву каква јесте води до неизбежног губитка кредибилитета, а такав пропуст може резултирати губитком приступа и поверења код политичких одлучилаца, од којих су оба од кључног значаја за обављање обавештајне мисије. Губитак кредибилитета и приступа уједно значе и губитак интересовања за обавештајни производ, без обзира на његову потенцијалну вредност.

Субјективни допринос обавештајним анализама, проценама или студијама најчешће је резултат аналитичаревог искуства, знања или намера. Аналитичари могу сјајно да опишу чињенице, али је то недовољно ако не умеју да их разумеју и повежу јер – „разумевање представља покушај успостављања везе између мотива и циљева оних који суделују у некој акцији“.⁴⁷¹ Искуство је цењено јер развија способности деловања на основу интуиције. Али искуство и интуиција такође нису гаранција успеха. У студији коју је спровео *Центар за проучавање обавештајних података* у

⁴⁷⁰ Godfrey Drexel Jr., "Ethics and Intelligence", *Foreign Affairs*, April 1978, pp. 624-642.

⁴⁷¹ Šunjić, Đuro. *Metodologija*. Beograd: Čigoja štampa, стр. 174.

Енглеској експериментални психолози су испитивали однос између количине информација доступних обавештајним аналитичарима, тачност процена које они доносе на основу ових информација, као и поверење стручњака у тачност ових процена. Најзначајнији резултат истраживања је био следећи: једном када искусни аналитичар има минимум информација које су му потребне да донесе исправну процену прибављање нових информација генерално не побољшава тачност његових претходних процена. Додатне информације, међутим, могу довести до тога да аналитичар буде сигурнији у своју процену до тачке прекомерног самопоуздања. Ово значи да они нису у могућности да уоче грешке у сопственом размишљању или, што је још теже, да су убеђени да је њихово размишљање изнад могућих грешака. Поред тога, искусни аналитичари често немају савршено разумевање за то које информације они заправо користе у процењивању. Они нису свесни у којој мери се њихове процене заснивају на неколико доминантних фактора у односу на систематску интеграцију свих расположивих информација. Кључни закључак истраживања је показао да аналитичари заправо користе много мање расположивих информација него што мисле.⁴⁷² Произилази да и најискуснији аналитичар може направити превид који може узроковати обавештајне грешке и промашаје са тешким последицама. Дубље студије о обавештајним неуспесима показују да је у многим случајевима слеђење погрешних предрасуда, упркос доступности одређених индикатора који бацају сумњу на њихову валидност, било већи извор грешака него било какав обманујући поступак неке стране државе или обавештајне службе. Предрасуде су, како потврђује Ален Далес, једна од највећих сметњи обавештајном раду.⁴⁷³

⁴⁷² Selim George, "Talking Terrorism: Can We Ethically Communicate the Threat?", *International Journal of Intelligence Ethics*, 2(2), 2011, pp. 45-67.

⁴⁷³ Даллес, Аллен. (2011). *Доктрина: Россию надо поставить на место!* Москва: Алгоритм Эксмо, стр. 45.

Како је поље обавештајног рада кодирано сопственим сложеним речником, употреба одређене терминологије од стране обавештајног аналитичара и семантика могу изазвати одређене реакције или ненамерно променити значење обавештајним производима.⁴⁷⁴ „Речи, тј. начин на који их користимо и на који их разумемо када их други изговарају, обликују наша уверења, предрасуде, идеале и тежње“.⁴⁷⁵ Недовољно познавање страног језика и његових дијалеката може изменити значење и изврнути смисао анализиране поруке условљавајући да изведени закључак не буде одраз стварне суштине и садржаја анализираног материјала.

У поглављу које се односи на процес прикупљања обавештајних података видели смо да је од виталног значаја прва карика у обавештајном ланцу - обавештајни професионалац задужен за прикупљање обавештајних података. Иако се зна да је параван за обавештајни рад увек превара, обавештајни аналитичари се, уколико сами не учествују у прикупљању података, у највећем броју случајева ослањају на информације из низа неklasификованих и класификованих извора. Безусловно, ретко када се могу знати све чињенице у вези са истраживаним проблемом због чега аналитичари у изради аналитичког производа морају да се ослањају на податке сумњиве природе. Најчешће ситуације су оне у којима обавештајни сакупљачи а не аналитичари имају ексклузиван контакт са извором података, при чему приказ њихових извештаја у великом броју случајева није подложен независним поткрепљивањима или индиректним потврдама. Произилази да аналитичари у таквим околностима морају да поступају сагласно интегритету и објективности не само првог службеника у ланцу, већ и извора података (нпр. агента). Ту лежи само једна од замки за обавештајног аналитичара, ништа мање озбиљна од оних са којима се

⁴⁷⁴ О терминима који се најчешће употребљавају у обавештајном раду видети: Goldman, Jan. (2006). *Words of Intelligence: A Dictionary*. Lanham, MD.: Scarecrow Press.

⁴⁷⁵ Hayakawa, I. S., Hayakawa, R. A. (1990). *Language in Thought and Action*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, p. 40.

суочавају обавештајни сакупљачи, која може да отежа израду квалитетних обавештајних анализа, процена или обавештајних студија.

Немотивисана грешка се може јавити и у околностима када се код обавештајног аналитичара појави сумња да су обавештајне информације од одређеног извора добијене вршењем физичког или психичког насиља над извором. Као што је већ наведено, поузданост информација добијених на овај начин је веома дискутабилна, због чега се увек узимају са резервом. Међутим, с обзиром на специфичност обавештајног рада аналитичари нису увек у прилици да знају начин на који су обавештајни подаци добијени, посебно када је у питању размена са страним обавештајним службама. У том случају се може рећи да за обавештајне грешке и промашаје аналитичари подједнаку одговорност деле са обавештајним сакупљачима.

5.2. Мотивисана необјективност

Мотивисане необјективности у аналитичком обавештајном процесу се пре свега могу јавити као резултат намере обавештајног аналитичара или последица притисака надређених или доносилаца одлука (политизација аналитичког процеса).

Различити ставови између оних који сматрају да је утицај обавештајног производа на процес креирања политичких одлука важнији од његове објективности и оних који држе да његова објективност мора бити очувана по сваку цену су евидентни, како у круговима доносилаца одлука тако и обавештајним круговима. Ипак, квалитет обавештајног производа пре него његов утицај мора да чини његову највећу вредност. Легитимитет, чак и парцијалан, да се обавештајни производ прилагоди потребама политичких корисника представља јасну девијацију принципа да истина мора бити изнад свега, односно кршење професионалне етике

обавештајног аналитичара. То отвара пут како за политички притисак тако и за попуштање под притиском, услед чега крајњи резултат може бити непријатан (нпр. неуспех предвиђања или упозоравања). Професионални императив да се кориснику каже „истина, и ништа осим истине“ је главна етичка баријера против таквог понашања.

Индивидуалне моралне вредности, лична верска и политичка убеђења, која су неутуђива права сваког човека, такође могу бити мотивациони фактор и узрок за свесно или несвесно деформисање аналитичког процеса/производа (погрешним избором метода обраде података, срачунатим писањем или изостављањем одређеног садржаја у завршном документу како би се изменило његово значење, до убацивања коментара који могу дати јачину преферираној опцији или је омекшати приликом усмене интерпретације - брифинга). Стога, чињеница да обавештајни аналитичари имају права на сопствена политичка уверења (због чега су као и политичари често подељени у различите политичке таборе) са собом носи опасност да и они, као и политичари, буду нееластични да мењају ставове и (пред)убеђења, што за последицу може имати да приликом селектовања података које треба прикупити или међу подацима са којима већ располажу траже више оних који би поткрепили њихове жеље и очекивања него оних који им противрече, тј. траже више елемената који би потврдили жељену хипотезу него оних који би је одбацили.

Надаље, сумња да обавештајни производ може бити искоришћен као подршка операцијама које могу довести до разарања, кршења људских права или повређивања и смрти великог броја људи, укључујући и цивиле, може довести до сукоба интереса између лојалности (која се огледа у лојалности према матичној организацији, када непосредна радна дужност да се изврше налози руководства дође у или буде доживљена тако да улази у сукоб не само са његовим моралним убеђењима, већ и са дугорочним

интересима саме организације) и послушности (која се односи на послушности у оквиру радног процеса), условљавајући намерну деформацију аналитичког процеса/продукта.

Намерна деформација аналитичког процеса и производа може се посматрати и кроз призму друштвеног система којем обавештајни аналитичар служи. Ако је крајња сврха обавештајног производа презентирање истине креаторима политике, чак и када је непожељна, онда је храброст посебно потребна у ауторитарним и недемократским системима у којима говорење истине обавештајног професионалца може коштати слободе, живота, или у најблажој варијанти каријере.⁴⁷⁶ Дакле, посматрано кроз призму друштвеног система, искушењу „искључивања“ личних моралних вредности и принципа, интензивнијем и дуготрајнијем стресу подложнији су обавештајни аналитичари у апсолутистичким и тоталитарним системима него у демократским, што условљава да степен прилагођавања обавештајних производа „укусу“ рецепијената буде знатно израженији.⁴⁷⁷

Прилагођавање завршног производа потребама политичких одлучилаца код обавештајних практичара може да изазове низ негативних

⁴⁷⁶ Видети: Konatar Veselin, "Transitional Unity: Political Elites, Intelligence Structures and Organized Crime", у: Revistă de Studii de Securitate, Sibiu: Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu / Departamentul de Relații Internaționale, Științe Politice și Studii de Securitate, 6(3), 2012, pp. 76-92.

⁴⁷⁷ Овакав пример наводи Леонид Шебаршин, један од руководиоца КГБ СССР, у књизи *Последний бой КГБ*, где, између осталог, каже: „Много година су обавештајну службу, министарство иностраних послова, све оне који су у стању да мисле и пишу, терали да мисле и пишу онако како се то свиђало претпостављенима. Ако се мишљење претпостављених није поклапало са реалношћу, тим горе за реалност“. Шебаршин Леонид. (2013). *Последний бой КГБ*. Москва: Алгоритм, стр. 138.

У прилог наведеном говори и следећи пример. Пишући о Стаљину, Филип Најтли наводи: „Совјетски лидер може да послужи као уџбенички пример две врсте болести које захватају практично све оне који се превише ослањају на шпијунажу. Он је веровао у то да је информација добијена тајно увек вреднија него информација добијена из отворених извора; а у случају ако се покаже да тајна информација противуречи његовим оценама он би је одбацивао, сматрајући је лажном, провокацијом или завером“. Наведено према: Шаваев, А. Г., Лекарев, С. В. (2003). *Разведка и контрразведка. Фрагменты мирового опыта и теории*. Москва: Издательская группа "БДЦ-пресс", стр. 12.

ефеката, тј. проузрокује одређену врсту штете (повреде) чији је степен најчешће у сразмери са степеном притиска или страха којем је изложена његова слобода – физичка, интелектуална и/или морална.

5.2.1. Политизација аналитичког процеса и производа

Чињеница да обавештајни рад и обавештајне службе не трпе никакве притиске подразумева обезбеђивање пуне слободе у оквирима које пружају законске одредбе и професионална етика. Политизација аналитичког процеса се може испољавати кроз више облика, од најфлагрантнијих, када се диктира какве закључке обавештајни производ треба да садржи (или не садржи),⁴⁷⁸ до теже видљивих, које подразумевају:

- подстицање и форсирање службеника који праве „функционалне“ процене;
- пријем службеника који деле политичка убеђења са владајућим политичким структурама;⁴⁷⁹
- организационе трансформације које подразумевају смањење или укидање организационих јединица чије анализе „праве невоље“;
- заустављање каријера обавештајних професионалаца који не деле исте погледе на преферирану политику;

⁴⁷⁸ Овакав случај наводи Ралф Вебер у књизи *Spymaster: Ten CIA Officers in Their Own Words*, где наводи пример председника САД Џонсона који је од тадашњег директора ЦИА Ричарда Хелмса захтевао „папир о Вијетнаму“ са садржином коју је он желио. Опширније: Weber, E. Ralph. (1999): *Spymaster: Ten CIA Officers in Their Own Words*. Wilmington, DE: Scholarly Resources.

⁴⁷⁹ Све до 16. маја 1991. године у документу који се односио на пријем кадрова органа војске и државне безбедности СССР је писало: „... Комитет и његови месни органи су дужни да у органе државне безбедности бирају људе безрезервно предане Комунистичкој партији, социјалистичкој домовини и свом народу, идејно чврстих и, у првом реду, из редова партијских, совјетских и омладинских радника. ... Радници органа државне безбедности морају бити партијски принципијелни, часни, храбри, дисциплиновани, да строго чувају државну и војну тајну, да непрекидно раде на повећању свога идејно-политичког нивоа, на усвајању основа марксизма и лењинизма и повећању радних способности“.

Видети: Хлобустов, Олег. (2011). *КГБ СССР 1954-1991: Тайна гибели Великой державы*. (Архивска грађа). Москва: “Аква-Терм”, стр. 87-92.

- „политизација нечињењем“, која се односи на свесно игнорисање обавештајних производа чије су анализе непријатне за политичке одлучиоце;

- давање политичких уместо професионалних одговора (што подразумева пажљиву и разводњену мешавину двосмислености пуну разних алтернативних лингвистичких могућности) када аналитичари нису сигурни у своје сопствене судове.

Дакле, политизација аналитичког циклуса/производа може настати као резултат намера обавештајног аналитичара у покушају да задовољи очекивања обавештајног корисника, да манипулацијом код њега стекне утицај и позицију или услед спољног утицаја (притиска), тј. захтева постављених у циљу прилагођавања аналитичких производа жељама доносилаца одлука којима се подржавају префериране политичке опције супротне професионалном суду аналитичара (да се редифинишу и изведу одређени смерови анализа, да се измени тон и нагласак аналитичког производа, ограничи број предложених алтернатива, итд.). Мелвин Гудман (Goodman Melvin) наводи пример да су менаџери и виши аналитичари Централне обавештајне агенције (ЦИА) прекршили сваку норму процеса обавештајне анализе у настојању да помогну Бушовој администрацији да направи „свој рат“ против Ирака.⁴⁸⁰ Као резултат, неистинити обавештајни подаци о ирачкој куповини уранијума из Нигера коришћени су да оправдају тврдње председничког обраћања нацији 2003. године. Чак је и европска обавештајна заједница више пута обавештавала ЦИА да је извештај о Нигеру груб фалсификат.⁴⁸¹ Ово је само један од примера који иде у прилог тврдњи Артура Хулника (Arthur Hulnick) да у савременом

⁴⁸⁰ Опширније: Goodman Melvin, "CIA Failures of Tradecraft and Intelligence Prior to the Second Iraq War", у: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*, (ed.) Michael Murphy Andregg, Center for the Study of Intelligence and Wisdom, St. Paul, Minnesota, USA, 2007, pp. 32-35.

⁴⁸¹ *Ибид.*

добу политички одлучиоци више желе и траже политичку подршку обавештајних служби него да их оне обавештавају.⁴⁸²

Јасно је да свака врста притиска угрожава основне квалитете обавештајне анализе - објективност, искреност, правовременост, као и кредибилитет и интегритет самог обавештајног аналитичара и службе у целини. Зато је по Гудману - „Свети Грал обавештајне професије заштитити се од политизације и на тај начин обезбедити ефикасну обавештајну анализу“.⁴⁸³ Иако многи сматрају да је политизација кардинални грех Ури Бар-Јозеф (Bar-Joseph Uri) мисли да је то веома тешко избећи, јер ако се изгуби „ухо“ креатора политике онда ни најбоља, најпрецизнија и најискренија анализа на свету не значи ништа.⁴⁸⁴ Оваквог става је и Мајкл Херман (Herman Michael), који је мишљења да све владе преферирају обавештајни рад који подржава њихову политику, тешко прихватајући лоше вести.⁴⁸⁵

5.2.1.1. Нереални захтеви као узрок неспоразума између политичких креатора и обавештајне службе

На производу обавештајног рада се у великом броју случајева заснивају политичке одлуке и акције, с обзиром да је аксиом да је успешна политика мора бити заснована на правилној процени утемељеној на обавештавању. Други вид подршке коју политички чиниоци очекују од обавештајних служби је исказивање политичке подршке и поверења. Упркос таквим очекивањима пракса показује да искреност обавештајних

⁴⁸² Hulnick, Arthur S., "What's wrong with the Intelligence Cycle", *Intelligence and National Security*, 27(1), 2012, pp. 959-979.

⁴⁸³ *Ибид.*

⁴⁸⁴ Bar-Joseph Uri, "The Professional Ethics of Intelligence Analysis", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 24(1), Spring 2011, pp. 22-43.

⁴⁸⁵ Herman Michael, "Ethics and Intelligence after September 200", *Intelligence and National Security*, 19(2), Summer 2004, pp. 342-358.

служби више умањује него што увећава њихова очекивања указивањем на проблеме, неизвесности, цену и ризике њихове политике. Стога је приметно да свака врста политичког дистанцирања обавештајних практичара од доносилаца одлука ове друге чини слабијим и, неретко, политички неубедљивим, због чега није изненађујуће зашто политички креатори обавештајне агенције покушавају да користе као подршку преферираној политици.

Ако се узме у обзир да приоритетна дужност обавештајних служби није да гради политичку подршку већ да чињенице у вези са истраживаним проблемом представи у правом светлу, онда је јасно да лојална и одговорна обавештајна служба мора да укаже на цену и опасности префериране политике, што политичким одлучиоцима отежава да је представљају као најбољу и без алтернативе. Није реч о томе да обавештајни практичари намерно информишу супротно од онога што политичари желе, већ о професионалној обавези давања сложенијег и можда контрадикторнијег погледа од оног који се уклапа у политичке и психолошке потребе доносилаца одлука, што сасвим сигурно код њих може да изазове незадовољство и потребу да их искључе из процеса доношења одлука. Као оправдање за овакво поступање често се наводе речи бившег председника САД Харија Трумана да – „Ако председник зна шта жели ниједан бирократа не може да га заустави. Председник мора да зна када треба да престане да слуша савете“.⁴⁸⁶

Политичари често истичу како морају да доносе „тешке одлуке“, па и у ситуацијама које не дају повода за такву квалификацију. Покушавајући да смање психолошки притисак, који сасвим сигурно може бити велики, и тражећи максимизацију подршке није изненађење због чега креатори одлука врше велики притисак на обавештајне службе у циљу прилагођавања закључака који не подупиру оно што владина политика

⁴⁸⁶ Kisindžer, Henri. (1999). *Diplomatija*. (Knjiga I). Beograd: VERZALpress, p. 353.

преферира. Рат у Ираку, нажалост, представља праву илустрацију овог процеса. Слика Садама Хусеина у виду претње која поседује оружје за масовно уништење и има везе са терористима, са једне стране, и могућности да рат против њега буде релативно јефтин и брз, а послератна реконструкција лака, као и успостављање новог режима који ће радити на развијању бољих односа у региону, са друге стране, утицали су да се максимизује подршка рату.⁴⁸⁷ Ово је довело до тога да несугласице између политичара и америчке и британске обавештајне заједнице поводом рата у Ираку буду оштре.⁴⁸⁸ Обавештајне службе су порицале било какву сарадњу Садама Хусеина и Ал Каиде и биле врло скептичне у вези са могућношћу да би Садам Хусеин оружје за масовно уништење могао предати терористима. Поред тога, обавештајне службе су такође насликале суморну слику будућности послератног Ирака, указујући на могућност продужења отпора и изнад свега тешкоће које ће изазвати сукоби различитих група у земљи које су требале да међусобно сарађују. Касније, када се послератна ситуација погоршала и обавештајни официри открили да су они пружили упозорења, конфликт се појачао, јер је администрација сматрала да јој

⁴⁸⁷ Senate Select Committee on Intelligence, (8 September 2006). *Report of the Select Committee on Intelligence on Postwar Findings about Iraq's WMD Programs and Links to Terrorism and How They Compare with Prewar Assessments*.

⁴⁸⁸ Од формирања Здруженог обавештајног комитета (ЈИС), 1936. године, британске државне обавештајне процене израђивала је непристрасна комисија коју су чинили шефови обавештајних агенција - МИ6, МИ5, GCHQ (Служба за електронски надзор), Одбрамбено-обавештајни штаб, Форин офис и Министарство финансија. Циљ стварања овог тела је да се сачини најбоља могућа обавештајна процена из свих извора за потребе корисника. Овај тим је за потребе државног руководства 2002. године израдио тајну процену ирачких капацитета који су се односили на оружје за масовно уништење, констатујући да ови капацитети нису нови, али да увек имају потенцијал да постану претња у неком будућем тренутку. Тражећи повод за рат администрација премијера Блера се ухватила за ову потенцијалну претњу и одлучила да објави измењену верзију ове ЈИС процене, као део владине пропаганде. Иако је ово у ЈИС-у изазвало незадовољство пристали су да ураде онако како су им наредили политички одлучиоци, направивши нови, пречишћен јавни „нацрт досијеа“. Обавештајни подаци су требали да послуже да се убеди сумњичаво јавно мњење како Великој Британији прети стварна опасност од Ирака. На тај начин је обавештајна служба фалсификована и искоришћена за политичке намене. Видети: Hјuz-Vilson, Džon. (2013). *Greške i zataškavanja vojnoobaveštajnih službi*. Beograd: Albion Books, стр. 299-303.

обавештајне службе нису лојалне, окривљујући их за вођење сопствене политике.⁴⁸⁹ На неиспуњавање постављених захтева, жеља и очекивања од стране обавештајних служби манифестације одговора политичких налогодаваца се као правило изражавају кроз исказивање разочарења, презира или окривљивања обавештајних агенција за евентуални политички неуспех, укључујући и освету кроз разноврсне трансформације обавештајних структура, смене топ-менаџмента, ускраћивање буџета, формирање истражних комисија, игнорисање обавештајних производа, итд.

Зашто политички креатори ретко одустају од зацртане политике упркос обавештајним проценама које говоре да је она погрешна? Постоји више разлога због којих политичари нерадо мењају своју политику и израђују резервне планове. Развијање стратегије за једну политику је по њиховом мишљењу довољно тежак посао, тако да је бремене размишљања о некој другој варијанти сувише тешко. Ту је и додатни моменат - ако би се знало за постојање варијанте Б, онда то може да услови мању подршку преферираној варијанти А. На пример, Роберт Џервис (Jervis Robert) наводи да администрација Била Клинтона није имала план Б када је почела бомбардовање Србије 1999. године, у намери да Слободана Милошевића натера да повуче своје трупе са Косова и Метохије. Администрација је сматрала да за таквим планом нема потребе због тога што је изгледало очигледно да ће се Милошевић одмах предати. Делимично су у то веровали јер је кратко бомбардовање у Босни и Херцеговини присилило Милошевића на Дејтонске преговоре.⁴⁹⁰ Са друге стране, имати план Б не значи ништа ако политичари нису спремни да га спроведу у случају потребе, а инсистирање на разматрању више опција и исказивање скепсе у

⁴⁸⁹ Видети: Jervis Robert, "Understanding Beliefs", *Political Psychology*, 27, October 26, pp. 641-664.

⁴⁹⁰ Jervis Robert, "Why Intelligence and Policymakers Clash", *Political Science Quarterly*, 125(2), October 2010, pp. 185-204.

односу на преферирану опцију може представљати тачку у којој се неспоразуми између обавештајних служби и политичких креатора могу додатно појачати.

Дубља разматрања јасно показују зашто политички одлучиоци настоје да остану при својим зацртаним одлукама што је дуже могуће, и зашто настоје да обавештајне службе буду укључене у пружање сваке врсте подршке. Пре свега, пристати на промену циљева некада значи платити високу цену која не подразумева само губитак власти и привилегија, већ и могућност губитка слободе или живота. Отпор схватању да је њихова политика осуђена на неуспех у пропорцији је са очекиваном ценом коју су за то спремни да плате. Истрајавати на нечему што са аспекта обавештајних служби нема смисла, за доносиоце одлука може бити рационално (што не значи и за државу) све док постоје и најмањи изгледи на успех и док је цена истрајавања на заузетом политичком курсу једнака оној која се плаћа ако би се од њега одустало. Како су ретко спремни на компромисе и промене курса акције политичари су склони не само да одбацују информације већ и да их омаловажавају, тврдећи да обавештајне службе нису од помоћи,⁴⁹¹ да су површне, нелојалне, итд.

5.2.1.2. *Проблем правовременог информисања*

Иако постоје мишљења да од обавештаних служби нема користи, да су као империје превасходно обузете својим преживљавањем, измишљањем опасности и сејањем страха, углавном се сви слажу да корисна информација састављена од стране аналитичара неће донети користи ако правовремено

⁴⁹¹ Немачки канцелар Ото фон Бизмарк у својим мемоарима пише да никада није веровао својим обавештајцима зато што су већину времена трошили на измишљање историје, трудећи се да потврде своју незамењивост и докажу да додељени им новац није потрошен узалуд. Наведено према: Млечин, Леонид (2011): *История внешней разведки: Карьеры и судьбы*. Москва: Центрополиграф, стр. 5.

(благовремено) не доспе у руке законских корисника. Процес анализе, извођења закључака и израде завршног извештаја у јасној и прецизној форми, уз његово достављање, је увек временски ограничено. Испунити све захтеве није лако, посебно из разлога што је добијена количина обавештајних информација обично огромна, самим тим и број контрадикторних чињеница које треба анализирати. Иако се у обавештајној теорији и пракси често оперише са појмом „правовремено“, не постоји прецизније одређење шта се под њим тачно подразумева.

Да би обавештајне информације имале утицај на креирање одлука или решавање проблема јасно је да оне морају бити доступне у право време, а то би, логично, био временски интервал између уочавања проблема и пре дефинитивног доношења одлуке (ако обавештајна служба даје информације након што је по одређеном питању донесе одлука, такве информације немају вредности чак и да су најтачније). То у суштини представља веома узак временски оквир. Из тих разлога многи сматрају да је рано упозорење корисно јер оставља довољно времена за утицај на ток догађаја. Са друге стране, многи случајеви говоре да политичари имају успостављену политику коју не желе (или је скупо) да мењају, посебно када су у питању стратешке смернице, тако да сва рана упозорења остају без значаја.⁴⁹² Ипак, треба приметити да савремена политичка стварност намеће потребу да преокупације политичара у највећој мери буду усмерене на доношење тренутних и практичних одлука пре него дугорочних и стратешких. Они су заузети проблемима који су најактуелнији (тренутни), тако да обавештајне информације које пристижу, а не припадају категорији актуелних, за њих су од мањег значаја. У таквим околностима они немају ни времена ни стрпљења да чекају детаљна истраживања и разматрање

⁴⁹² Хилсмен сматра да се у пракси често догађа да државни делатници прво доносе одлуке, а затим обавештајној служби налажу прикупљање података, потврђујући њихову правилност. Хилсмен, Роджер. (1957). *Стратегическая разведка и политические решения*, Москва: Издательство иностранной литературы, стр. 86.

могућих опција већ по инерцији решавају ствари без претходне темељне анализе. Према томе, свака нова информација може бити корисна за увећање знања у овирu владиних ресора на нижим нивоима, али тешко да ће имати реципијента на врху. Ту се може направити паралела са развојем војних операција. На почетку је фокус усмерен на то да ли операција може успети, што значи поклањати много пажње противничким снагама и њиховим могућностима да изненаде. Али како ствари напредују нове информације ће се највероватније користити у тактичке сврхе пре него за довођење саме операције у питање. Што је већи напор којим се захтева покретање акције и што су веће тешкоће у осигуравању да се план настави, већи је и отпор према новим информацијама које могу да изражавају сумњу да операција може доживети неуспех. Дакле, једном када је базична одлука донесена, политичке и психолошке цене одустајања су обично толико високе да се сви новоприспели обавештајни подаци једноставно игноришу. На пример, песимистичке процене ЦИА у вези са планираном војном операцијом САД у Камбоџи 1971. године нису прослеђене председнику САД пошто је тадашњи директор ЦИА (Ричард Хелмс) сматрао да су председник Никсон и саветник за националну безбедност Кисинџер одлуку у вези са нападом већ донели, што би само узроковало да буду изреволтирани извештајем за који се касније испоставило да је тачан.⁴⁹³ Према томе, са великом дозом извесности се може рећи да обавештајне службе имају највећи утицај на питања чије решавање тек предстоји, али не и у односу на проблеме према којима је политички курс већ дефинисан, као и на она питања чији је поступак решавања већ започет (тзв. „горући“ проблеми).⁴⁹⁴

⁴⁹³ Видети: Turner, Stansfield. (2005). *Burn Before Reading: Presidents, CIA Directors, and Secret Intelligence*. New York: Hyperion, p. 128.

⁴⁹⁴ Као потврда овом ставу може се навести тврдња Роберта Џервиса да у припремама за рат у Ираку није постојало ништа разумно што би обавештајне службе могле рећи председнику Бушу а што би имало утицаја на његове базичне ставове. Али су ствари могле бити другачије да су службе средином 90-тих година биле у стању да виде да је Садам

Из наведеног се може закључити да је временски оквир „правовременог“ обавештавања веома тешко дефинисати и да он у највећој мери зависи од степена поверења које доносиоци одлука имају у обавештајне службе, као и од тога ко је стварни корисник обавештајног производа (председник, премијер, или неко од саветника) и колико је у стању да га разуме, пренесе или искористи.

5.3. Етички проблеми у дистрибуцији обавештајног производа

Дистрибуција обавештајних производа подразумева њихово уступање крајњим корисницима. То је последња етапа аналитичког процеса која је регулисана законом. У вези са дистрибуцијом обавештајних производа постоји низ етичких питања којима у постојећој обавештајној теорији није посвећено довољно пажње, а њихова анализа показује да су најчешће у вези са:

- дељењем обавештајних производа са иностраним службама и нарушавањем тајности;
- дељењем обавештајних производа са осталим домаћим службама;
- незаконитом дисеминацијом обавештајних производа.

Размена података са другим државама (обавештајним службама) није феномен новог доба али је потреба убрзане размене информација почела са растом савремених глобалних претњи, посебно међународног тероризма и ширења оружја за масовно уништење. Ангела Гедрон (Angela Gendron) наглашава да је сарадња у борби против међународних претњи веома

Хусеин променио мишљење, ако не и потпуно напустио своје амбиције у вези са оружјем за масовно уништење. Да је то било прихваћено виђење Буша и његових сарадника у тренутку доласка на власт они би га можда и прихватили, јер у том моменту још нису били одмакли на путу рата. Видети: Jervis, Robert, "Why Intelligence and Policymakers Clash", *Political Science Quarterly*, 125(2), 2010, pp. 185-204; Такође, Стивен Кинзер потврђује да су кључни чланови администрације Џорџа Буша млађег у Вашингтон стигли са већ донетом одлуком да поведу рат против Ирака, тако да су од првог дана тражили разлог да то и ураде. Kinzer, Steven. (2006). *Svrgavanje: pučevi, revolucije i invazije*. Beograd: Politika, стр. 263.

значајна, али да подела обавештења са страним агенцијама које немају исте правне и етичке стандарде може бити проблематична.⁴⁹⁵ Обавештајне службе које одлуче да деле информације са страним службама такође могу бити правно одговорне за акције које предузме земља којој су информације прослеђене. Стога, Дејвид Оманд (Omand David) сматра да обавештајне службе имају моралну обавезу да не деле обавештења са обавештајним службама које не поштују исте стандарде као и њихова агенција.⁴⁹⁶

Други проблем који се јавља код размене информација између обавештајних служби проистиче из контекста њихове даље дистрибуције. Постоје етичке обавезе службе која прима информацију према служби која је дели. Службе које примају информацију су најчешће уговорно везане правилном „непрослеђивања информација трећој страни“, што значи да се њихова даља дистрибуција трећој страни не може извршити без сагласности обавештајне службе од које је добијена.⁴⁹⁷

Поред дистрибуције страним (партнерским) обавештајним службама, завршни обавештајни продукти аналитичког процеса увек се деле са другим домаћим агенцијама и владиним одељењима, као што су: разна министарства, полиција, војска, царина, имиграциона одељења, итд. Информације прикупљене о некој особи или групи могу бити употребљене у сврхе које им могу изазвати непријатности, посебно у околностима када особа или група није свесна да су информације о њој прикупљане и даље прослеђиване. Друго, особе или групе о којима су прикупљане информације немају прилику да провере тачност прикупљених података

⁴⁹⁵ Gendron Angela, "Just War, Just Intelligence: An Ethical Framework for Foreign Espionage", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 18(3), 2005, p. 401.

⁴⁹⁶ Omand David. "Ethical Guidelines in Using Secret Intelligence", *Cambridge Review of International Affairs* 19(4), December 2006, p. 615.

⁴⁹⁷ Истраживања извршена у Канади илустровала су постојање озбиљних етичких и законских проблема у вези са дистрибуцијом информација државама које их могу искористити на начине који могу бити штетни по одређене особе или групе.

Видети: Maher, Arar. (2006). *Report of the Events relating to Maher Arar*. Ottawa: Public Works and Government Services Canada.

пре него што их друге службе (домаће или стране) употребе у одређене сврхе. Поред тога, постоји и ризик да трансфер информација страним државама може послужити да инострана обавештајна служба предузме акцију у циљу присиљавања мете да ступи у сараднички (агентурни) однос.

Већина обавештајних дисеминација је ауторизована. Незаконито одавање („цурење“, „одливање“) обавештајних информација не представља део обавештајног циклуса без обзира на то да ли су њихови корисници („купци“) домаћег или страног порекла (нпр. стране обавештајне службе, медији, корпорације, итд). Посебно су неетични неодобрен трансфери информација од стране обавештајних службеника који радећи у једној, обавештајне податке прикупљају за другу (страну) обавештајну агенцију. Другу, специфичну категорију која врши неовлашћену дисеминацију обавештајних информација чине тзв. „звиждачи“ или „узбуњивачи“, припадници обавештајних служби који из различитих побуда врше обелодањивање тајних обавештајних информација (углавном новинарима). Искуства говоре да најчешћи мотив за њихов поступак представља покушај указивања на неправилности или злоупотребе у раду своје службе. Најсвежији пример „узбуњивача“ ове врсте је припадник америчке обавештајне службе НСА (Национална обавештајна агенција за електронски надзор).⁴⁹⁸ Изјаву да се на такав корак одлучио јер „систем

⁴⁹⁸ У контексту овог примера треба навести да је америчко министарство одбране осмислило унутрашњи канал за пријављивање проблематичног или неправилног обавештајног деловања помоћнику одбране (који је задужен за надзор обавештајних агенција) и главном саветнику, који су дужни да о томе обавесте министра и заменика министра одбране. Исто важи и за одредбе о такозваним дојављивачима, које штите таква лица од законских репресалија ако уочене проблеме изнесу пред тела надлежна за надзор. Такође, Законом о обавештајно-сигурносној агенцији БиХ ово питање је законски регулисано на следећи начин (члан 41) - ако запослени сматра да је добио незаконито наређење, своју сумњу у погледу законитости саопштава наредбодавцу. У случају да наредбодавац понови наређење, запослени тражи писмену потврду наређења. Ако запослени и даље има одређене резерве, наређење прослеђује непосредном руководиоцу наредбодавца и о томе обавештава главног инспектора. Запослени може одбити извршење наређења. Опширније видети: Born Hans, Li Jan. (2005). *Postizanje odgovornosti u obaveštajnoj delatnosti: Pravni standardi i najbolji način nadzora obaveštajnih službi*. Oslo: Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama, стр. 46.

не функционише“, с обзиром да кршење протокола морате да пријавите онима који су за то најодговорнији, Сноуден надаље поткрепљује: „НСА је могла да прислушкује „било кога“, од председника па наниже... У теорији, шпијунска агенција требало је да прикупља само податке о иностраним метама, познате под скраћеницом СИГИНТ. У пракси, то је била лакрдија... агенција је већ усисавала метаподатке милиона америчких грађана. Листинге телефонских позива, наслове електронских порука, кључне речи њихових претраживања, преузете без њиховог знања и пристанка. Из њих је било могуће реконструисати комплетну електронску причу нечијег живота – његове пријатеље, љубавнике, радости и патње. ... Заједно са GCHQ (енглеском обавештајном службом за електронски надзор, н.а.), НСА је у тајности прикуључила прислушкиваче на подводне оптичке каблове који повезују читав свет. То је Сједињеним Државама и Великој Британији пружило већи увид у већи део глобалне комуникације. Тајни судови обавезивали су провајдере телекомуникационих услуга да им препуштају податке. Штавише, готово читава Силицијумска долина, по Сноуденовим речима, радила је за НСА – *Гугл*, *Мајкрософт*, *Фејсбук*, чак и *Епл* *Стива Џобса*. НСА је тврдила да има „директан приступ“ серверима тих гиганата. ... НСА је бесрамно кршила Устав Сједињених Држава и право појединца на приватност. Уградила је чак и „тајна врата“ у онлајн програме за енкрипцију – који се користе за безбедно плаћање преко интернета - и на тај начин намерно ослабила читав систем. ... Међутим, чинило се да НСА има још амбициозније циљеве: да сакупи све податке о свакоме, где год да се налази, и да их чуве заувек. То је била прекретница. Све је указивало на потпуно укидање приватности. ... Способност складиштења њихових система повећава се сваке године... Уопште не морате да урадите нешто лоше. Једноставно, постанете сумњиви, чак и ако вас неко позове тако што је изабрао погрешан број. Онда се помоћу овога система врате уназад и проуче сваку одлуку коју сте икад донели, сваког пријатеља са којим сте

икада о нечему расправљали. Изврше напад на вашу приватност на основу спроведене сумње и ваш недужни живот протумаче тако да изгледате као злочинац. ... Ограничавање наше способности да говоримо и размишљамо, да живимо и будемо креативни, да слободно успостављамо везе и међуљудске односе... велика је разлика између законитих програма, оправданог шпијунирања и примене закона онда када је оно циљано, засновано на оправданој, појединачној сумњи и спроведено у складу са судским налогом, и масовног шпијунирања које читаву популацију излаже свевидећем оку, чак и онда кад за тим нема никакве потребе“.⁴⁹⁹

У писму за Немачку канцеларку Ангелу Меркел и немачки парламент, Сноуден наводи како је осетио да је „његова морална дужност да нешто предузме“ као сведок систематског кршења закона од стране његове владе, а кампању Беле куће описује као покушај да се његов потез прикаже као противзаконит и против њега подигне тужба, која је, према његовим речима, сасвим неправедна јер – „говорити истину није злочин“.⁵⁰⁰

Понашање „звиждача“ изазива велику етичку дилему јер обавештајни практичари имају обавезу да чувају информације у складу са степеном тајности који носе, док са друге стране имају етичку дужност да пријаве озбиљне неправилности у својој агенцији. Стога, док их једни означавају као хероје, за обавештајну службу чија су правила прекршили су издајници којима се суди у складу са домаћим законодавством. Но, без обзира о којој врсти неетичног и незаконитог објављивања садржаја обавештајног производа (или активности) да је реч, то у великој мери значи штету не само за углед службе и државе којој припада, професионалним припадницима и агентима чија се безедност доводи у питање, већ и свим тренутним и будућим обавештајним операцијама. Оног тренутка када је осећај заједништва нарушен издајом, разарајућа сумња и неповерење се

⁴⁹⁹ Harding, Luk. (2014). *Dosije Snouden*. (S engleskog prevela Vesna Stamenković). Beograd: Evro-giunti, стр. 11-12, 47, 127-128.

⁵⁰⁰ Ибид, стр. 285-286.

незауостављиво шири захватајући све нивое обавештајне службе, посебно агенте и обавештајне практичаре који раде у страној држави са или без дипломатског покрића. Апарат и вођство службе могу недељама или месецима бити одвучени од својих стварних задатака, ако не и потпуно парализовани на дужи временски рок. Наравно, све то има одраза не само на репутацију службе у очима корисника њихових производа, односе са савезничким службама, психичко и физичко стање њених припадника, већ и на репутацију службе у очима потенцијалних агената.

V НЕОБАВЕШТАЈНИ ВИД ДЕЛОВАЊА ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ

Систематизована обавештајна сазнања до којих се дошло кроз обавештајни циклус креаторима политике пружају могућност да од обавештајних служби захтевају:

- да наставе са даљим обавештајним истраживањем проблема;
- да обуставе даље обавештајно истраживање (опција „не предузимати ништа“); или
- да се обавештајна служба кроз необавештајни вид деловања ангажује у реализацији (спољно)политичке одлуке (врши утицај).

Као што се види, на темељима резултата обавештајних (шпијунских) операција планирају се и реализују необавештајне операције, чији циљ може бити разноврстан колико и национални интереси. Када је реч о националним интересима познато је да се они најчешће јавно саопштавају, за разлику од метода и средстава њиховог остваривања који увек представљају тајну.⁵⁰¹ Упркос томе што пружају велики број опција за реализацију (спољно)политичких одлука то не значи да свака одлука подразумева реализацију путем тајних активности. Оправданост одлуке о употреби тајних средстава у највећој мери се темељи на суду креатора одлука који вредности циља који треба постићи вагају у односу на методе и средства којима се он може остварити. Учешће обавештајне службе у остваривању политичких, војних, економских или других циљева (који немају ништа заједничко са функцијом упозоравања и обавештавања) *a priori* представља избор креатора политике.

⁵⁰¹ Према Роју Годсону (Roy Godson) – „... владе презентирају глобалне циљеве, али не и како намеравају да их остваре. То се, у већој мери или мањој мери, ради тајним или прикривеним операцијама... Многе западне и незападне земље користе политичку акцију да би утицале на збивања у иностранству без потпуног откривања циљева и средстава што при томе користе“. Godson, Roy. (1981). *Intelligence Requirements for the 180's Covert Action*. Washington: National Strategy Information Center, Inc., p. 6.

Имајући у виду ширину спектра необавештајног ангажмана обавештајних служби и учесталост извођења необавештајних операција, за које се може рећи да су прошириле параметре традиционалних и законских односа међу државама, у овом поглављу ћемо пре свега покушати да дамо одговоре на питања: Шта су необавештајне активности? Зашто се необавештајне активности не представљају као део обавештајног циклуса? По чему се необавештајне активности разликују од обавештајних активности? Да ли необавештајне операције доприносе унапређивању државних интереса? Да ли су јефтинија, хуманија и ефикаснија алтернатива од ослањања на шире војне операције?

1. Корени необавештајних активности

Једноставна генеричка анализа појма „необавештајне активности“ упућује на закључак да овај вид деловања обавештајних служби нема никакве сличности са њиховом основном функцијом која се односи на обавештавање. На пример, какве везе са прикупљањем и анализом података могу имати психолошко-пропагандне активности; активности усмерене на изазивање криза и управљање кризама; опремање, обучавање и финансирање побуњеничких, противпобуњеничких или терористичких организација; кријумчарење и трговина наркотицима; мешање у изборне процесе и политички живот других држава; свргавање легално изабраних влада; фалсификовање и убацивање новца у економске и финансијске токове страних држава;⁵⁰² експерименти у циљу контроле људског

⁵⁰² 1975. године новинар CBS-а Данијел Шорр саопштио је да је сенатска комисија за истраге, коју је водио сенатор Хенри Цексон, открила доказе да су се ЦИА и мафија заједнички бавиле фалсификовањем новца. ЦИА је у Југоисточну Азију допремила оригиналне клишее штампарског завода из САД и у сарадњи са мафијом израдила милијарде фалсификованих долара. Према неким проценама, општа сума фалсификованог новца је достигла износ од 20 милијарди, од чега је део новца искориштен

понашања; отмице, киднаповања, селективне и неселективне ликвидације, итд? Поред тога што се већ на први поглед може закључити да наведене активности немају никакве везе са прикупљањем и анализом података, да су са становишта међународног права и унутрашњих законодавстава свих држава незаконите и неетичне, чак и површна анализа свакодневних политичких догађања у свету показује да се оне јављају саставним делом рада обавештајних служби, са тенденцијом експоненцијалног раста.

Поједини аутори наводе да је необавештајни вид деловања обавештајних служби последица великих могућности савремених обавештајно-безбедносних система (великих финансијских средстава којима располажу, све уже специјализације по појединим областима, примене научних и техничких достигнућа везаних за савремене комуникационо-информационе системе и конвенционално и софистицирано наоружање, оснивање и коришћење специјализованих оружаних формација, итд.), што је пресудно утицало да обавештајне службе обогате „репертоар“ свог деловања тзв. „необавештајним“ дејствима.⁵⁰³ Да ли се са наведеним можемо сагласити? Ако прихватимо став да се у обавештајне службе улажу велика финансијска средства, да се у циљу ефикаснијег извршавања појединих задатака врши специјализација по областима рада, да су им на располагању најсавременија техничко-технолошка и информационо-комуникациона средства и софистицирано наоружање, као и то да у својим структурама формирају и користе специјализоване оружане формације (које могу да изводе војне акције све до правог рата), са делом у коме се износи да је то пресудно утицало да обавештајне службе обогате „репертоар“ свог деловања тзв. „необавештајним“ дејствима не можемо бити сагласни из простог разлога

за финансирање тајних операција. Према: Хинкли, У., Тернер У. (1983). *Рыба красного цвета*. Москва: Издательство “Прогресс”, стр. 42.

⁵⁰³ Видети: Бајагић, Младен. (2010). *Методика обавештајног рада*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 172.

јер би то значило да корени необавештајних активности сежу само до формирања савремених обавештајних служби, тј. појаве државе.

Иако не постоје истраживања која се баве генезом необавештајних активности сматрамо да оне своје корене деле са обавештајним активностима, односно да је њихова еволуција текла паралелно са еволуцијом обавештајних активности. Овакав став можемо поткрепити анализом садржаја низа древних политичко-филозофских и војно-историјских списа. Без обзира што се у њима обавештајна служба у савременом смислу речи не помиње, с обзиром да у том периоду као засебна институција није ни фигурирала, анализа свеукупних војних и политичких активности древног периода показује да су поред обавештајних и необавештајне активности биле нераздвојни сегмент свеукупног војно-политичког ратовања. Пласирање гласина и дезинформација,⁵⁰⁴ обмане, разбијање савеза, сејање раздора и панике у редовима противника, поткупљивање, уцењивање и застрашивање, отмице, убиства и субверзивно-терористички акти, представљају појаве које су биле редован пратилац сукоба у свим историјским епохама. Намена таквих акција се није сводила само на подривање морала и војне моћи противника, већ и подизање борбеног духа свог становништва, војске и савезника. Стога се као

⁵⁰⁴ Пласирање дезинформација, ширење страха и панике била је пракса при свим наступанима Александра Македонског (4. в.п.н.е). Такође, према писању старогрчког историчара Полибија, један од најбољих специјалиста античког доба за дезинформисање био је Ханибал (3-2. в.п.н.е). Техникама обмана и психолошког деловања успешно се користио и Џингис Кан, који је пред походе ширио лажне информације о бројности и суровости своје војске. При нападу на Грузију, у циљу обмане грузијске војске, Монголи су пред собом носили крст. Истоветан сценарио се користио и током наступања на Запад, уз ширење гласина да Џингис Кан није вођа непознатих варвара већ цар Давид са војском. Епископ Јаков де Витри, заговорник петог крсташког похода, у писму папи Хонорију (1221. године) пише о појави неочекиваног савезника жуте боје коже у борби за „Гроб Господњи“, а у писму наводи: „Појавио се нови моћни савезник Хришћана, индијски цар Давид. На челу својих ратника, које је немогуће избројати, он је започео борбу са нехришћанима“. При освајањима Мађарске Монголи су прибегавали дистрибуирању лажних штампаних обавештења печатираних краљевским печатом. У њима је, наводно, мађарски краљ позивао народ на обустављање отпора и потчињавање Монголима. Опширније: „Психологическая борьба“, *Бюллетень Министерства обороны*, Москва, 1993, стр. 8-63.

результат стеченог искуства у практичној примени необавештајних активности већ у најранијем периоду јавља потреба за њиховим теоријским осмишљавањем. Прва теоријска разматрања на тему онога што у савременом смислу речи обухвата појам *необавештајно деловање* опет можемо довести у везу са старокинеским филозофима, чије идеје и данас леже у основи практичних приступа свих савремених обавештајних служби, почевши од Конфучија, Тај Хуна (Тај-гуна) и Сун Цуа,⁵⁰⁵ као и других војсковођа и мислилаца попут Џамапада, Тукидида, Херодота, Ксенофонта, Политија, Диадоре, Тит Ливија, Јулија Цезара, Валерија Максима, Корнелија Непоте и многих других.

Појава државе, развој софистицираних и убојитих врста оружја, поред развоја и јачања међународних односа свакодневно су појачавали

⁵⁰⁵ Једним од најстаријих и највиших домета кинеске војне мисли традиционално се сматрао Су Цу и његово дело „Вештина ратовања“. Међутим, новија археолошка ископавања и истраживања показала су да је неколико столећа до Су Цуа живео Тај Хун, један од водећих кинеских војсковођа и оснивач науке о стратегији, који је написао књигу „Шест тајних учења“. Ово дело се не бави само разматрањем ратне стратегије и тактике већ предлаже и низ мера неопходних за обезбеђивање ефикасније државне управе и остваривање националних интереса. Међу такозваним „специјалним методима“ Тај Гун посебну пажњу посвећује: а) техникама непрекидног прикупљања података; б) сондирању противника и управљање њиме путем обмана и психолошког рата; в) техникама застрашивања, као што су уношење пометње у противничке редове путем ширења дезинформација, распрострањавање гласина о својој величини, снази, агресивности, иницијативности итд. Тај Хун је сматрао да је ради достизања циљева (постизања победе) оправдано користити сва средства, у које сврстава: ширење дезинформација; коришћење лукавстава у циљу обмањивања противника и изазивања подозрења; уцењивање; подмићивање; подстицање на издају; сејање пометње и страха у непријатељској земљи; отмице;... итд. У трећем поглављу књиге Тај Хун предлаже да државна служба мора бити организована на принципу посебних категорија чиновника одговорних за реализацију политичких, војних, економских, пропагандних, обавештајних и контраобавештајних задатака.

За разлику од древних кинеских мислилаца као што су Тај Хун и Сун Цу древни индијски трактат „Артхашастра“, аутора брахмана Каутиље, садржи мноштво детаљних описа и предлога за извођење диверзантско-терористичких аката на територији противника. Активности као што су убеђивање непријатеља, шпијунажа и тајне мере елиминације су методе које спадају у обавештајно-субверзивну делатност, а основно средство помоћу кога се наведене активности спроводе су агенти (шпијуни), којима Каутиља у књизи посвећује читаво поглавље под насловом „О шпијунима који дејствују оружјем, ватром и отровом“. Видети: Шаваев А.Г., Лекарев С.В. (2003). *Разведка и контрразведка. Фрагменти мирового опыта и теории*. Москва: Издательская группа „БДЦ-пресс“ (Поглавље 1).

потребу не само за остваривањем увида у стање и намере противника, суседа или пријатељских држава, већ и развој техника тајног мешања или вршења утицаја на политичке, економске, војне, културне и друге процесе у страним државама. Тако развој необавештајног вида деловања обавештајних служби тече упоредо са развојем обавештајних активности постајући незаобилазно неконвенционално средство за остваривање доктрине државног интереса, што је са протоком времена учврстило схватање да обавештајна служба представља празан концепт ако није повезана са акцијом.

2. Дефинисање појма „необавештајне активности“ обавештајних служби

Иако у обавештајној теорији не постоји јединствена дефиниција за појмове „необавештајна активност“, „необавештајни вид деловања“, или „необавештајне операције“, анализа највећег броја приступа наводи на закључак да међу теоретичарима обавештајног рада постоји општа сагласност око тога да активности из овог спектра деловања обавештајних служби не припадају процесу означеном као обавештајни циклус, те да је њихова основна функција да помогну у остваривању задатака из домена спољне политике.

У стручној литератури која се бави обавештајном делатношћу може се уочити да су најчешћи употребљавани синоними за необавештајне активности – „прикривене операције“, „тајне операције“ (covert operations), „црне“ операције, „тајне акције“ (covert actions), „специјалне активности“ (special activities), „неконвенционална дејства“, „прљаве операције“, „тајне субверзије“, „средња“ или „трећа опција“ (middle or third option), тј. нешто између дипломатије и отворене примене силе, како их назива Теодор

Шакли (Theodore Shackley),⁵⁰⁶ итд. У Великој Британији овај вид деловања обавештајних служби се означава као „тајне политичке акције“, док се у бившем Совјетском Савезу користио назив „активне мере“ („активные действия“, „активные мероприятия“). Совјети су под „активним мерама“ подразумевали специфичне јавне и тајне обавештајне операције које су за циљ имале вршење утицаја на изабране сфере политичког живота друге државе, њене спољне политике, обмањивање противника, подривање и слабљење његове позиције, онемогућавање његових планова, као и реализација других циљева.⁵⁰⁷ У документима Комитета државне безбедности СССР (КГБ СССР) било је строго прецизирано да се „активне мере“ изводе искључиво на основу одлука Политбироа ЦК КПСС и Савета министара.⁵⁰⁸

У америчком *Закону о националној безбедности* из 1947. године, дакле у периоду администрације председника Харија Трумана, каже се да тајне акције представљају „активности САД којима се утиче на политичка, економска или војна кретања у иностранству на начин да улога владе САД остане невидљива или јавно непризната“.⁵⁰⁹ Директивом Савета за

⁵⁰⁶Shackley, Theodore. (1981). *The Third Option: An American View of Counterinsurgency Options*. New York: McGraw-Hill, p. 6.

⁵⁰⁷ За разлику од активних мера *пасивне мере* (пассивные мероприятия) у бившем СССР су подразумевале све активности обавештајних служби предузете у циљу заштите државе од субверзивних делатности, што укључује чување тајни, надгледање и заштиту осетљивих (често забрањених) зона, надгледање лица која представљају опасност по државу, заштита граница, итд. Опширније: Шаваев А. Г., Лекарев С. В. (2003). *Разведка и контрразведка. Фрагменты мирового опыта и теории*. Москва: Издательская группа „БДЦ-пресс“.

Главни задаци савремене спољне обавештајне службе Руске Федерације (*Службе внешней разведки* - СВР), формиране 22. октобра 1991. године на основама Прве Главне управе КГБ СССР, се нису променили, а пре свега се тичу активног учешћа у реализацији руске спољне политике на међународној арени, увећање одбрамбених потенцијала, обезбеђивање социјалног и економског развоја Русије, као и праћење процеса који могу нанети штету руским интересима. Видети: Воронцов, А. С. (2012) *Спецслужбы России*. (Треће допуњено и измењено издање). Ростов на Дону: Феникс стр. 380-388.

⁵⁰⁸ Видети: Дроздов, Юрий Иванович. (2000). *Вымысел исключен. Записки начальника нелегальной разведки*. Москва: Олма-Пресс.

⁵⁰⁹ *National Security Act of 1947, Section 503, paragraph (c); Steiner, E. James (2006). "Restoring the Red Line Between Intelligence and Policy on Covert Action", International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, 19(1), pp. 158; Final Report of the Church Committee, Washington: United*

националну безбедност САД НЦС-10/2 из 1948. године усвојени су принципи за остваривање тајних акција чиме су постале једно од главних средстава за реализацију америчке спољне политике. Тада се у оквиру постојећих структура ЦИА формира Управа за специјалне операције. Сагласно овој директиви тајне акције укључују: пропаганду; економски рат; директна превентивна дејства - саботаже, диверзије; субверзивну делатност против страних држава, укључујући помоћ илегалним покретима отпора, устаницима и емигрантским групама.⁵¹⁰ Већ 1949. године Конгрес САД као допуну Закону о националној безбедности усваја нови Закон о ЦИА на основу кога су први пут у историји тајне и субверзивне операције у иностранству подигнуте на ниво државне политике. Одобравање тајног буџета представљало је фактичку легализацију свих тајних операција.⁵¹¹ Све до тада тајне операције ЦИА нису имале законску подлогу и одвијале су се без знања Конгреса САД.

Дефиниција тајних операција није се изменила ни за време администрације Ричарда Никсона, који је под тим подразумевао „делатности које су предвиђене за остваривање иностраних званичних програма и политика планираних и спроведених тако да учешће државног руководства САД не буде приметно“.⁵¹² Надаље, из извештаја Сенатског одбора за обавештајне послове САД (*Final Report of the Church Committee*), поднесеног 1976. године, може се видети да тајне операције укључују сваку активност дизајнирану да утиче на стране владе, догађаје, организације или особе у циљу подршке спољној политици САД, што укључује: политичке и

States Government Printing Officet, 1976. Наведено према Саундерс Стопор, Франсис. (2013). *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*. (Превод са енглеског Невена Мрбеновић). Београд: Досије студио, стр. 49; Godson, Roy. (1981). *Intelligence Requirements for the 1980's Covert Action*. Washington: National Strategy Information Centre, p. 1.

⁵¹⁰ Пыхалов, Игорь. (2010). *ЦРУ и другие спецслужбы США*. Москва: Эксмо, стр. 58; Данинос, Франк. (2009). *Повседневная жизнь ЦРУ. Политическая история 1947–2007*. Москва: Молодая гвардия (Предговор).

⁵¹¹ Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф, стр. 55.

⁵¹² Гансер, Даниэль. (2012). *Секретные армии НАТО: Операции "Гладио" и терроризм в Западной Европе*. Москва: Кучково поле, стр. 53.

економске акције, пропаганду и паравојне активности, планиране и извршене с намером прикривања идентитета спонзора.⁵¹³

Извршном наредбом председника САД Џимија Картера (№. 12036) из 1978. године, тајне акције се дефинишу као операције које се спроводе у иностранству ради подршке спољнополитичким циљевима који представљају званичну политику САД у иностранству и које су планиране и реализоване тако да улога владе САД у њима није очигледна или јавно призната.⁵¹⁴ У наредби се даље прецизира да ове акције не укључују дипломатске активности и класичну обавештајну активност, односно прикупљање обавештајних информација и израду завршних обавештајних докумената, као и друге везане функције.⁵¹⁵ Уочава се да је јасно наглашена дистинкција између операција усмерених на прикупљање и анализу обавештајних података и операција планираних да помогну остваривању спољнополитичких циљева.

Прецизнија дефиниција тајних операција коју користи ЦИА указује да су то све операције или активности усмерене на остваривање утицаја на стране владе, организације, појединце или догађаје у циљу подршке спољној политици Сједињених Америчких Држава.⁵¹⁶

Брус Берковиц (Berkowitz, D. Bruce) и Алан Гудман (Goodman, E. Allan) наводе да тајна операција представља невојни начин остваривања циљева које дипломатија није у могућности да у потпуности оствари.⁵¹⁷ Олег Хлобустов, високи руководицац КГБ СССР, сматра да је тајне операције правилније називати политичким диверзијама, јер представљају

⁵¹³ Видети: Goodman, E. Allan, "Reforming U.S. Intelligence", *Foreign Policy*, Summer 1987. p. 130; "Директива Савета за националну безбедност НЦС-10/2", у: *Final report of the Church Committee, 1976*; Видети: Франсис Стопор Соундерс, *оп. цит.*, стр. 49.

⁵¹⁴ Видети: *Congressional Research Service, "Intelligence Operations: Covert Action", CRS Issue Brief No. 80020, March 19, 1980, p. 2.*

⁵¹⁵ *Ибид.*

⁵¹⁶ Tyrus, G. Fain, et. al. (ed). (1977). *The Intelligence Community: History, Organization and Issues*. New York: R.R. Bowker Company, p. 675.

⁵¹⁷ Berkowitz, D. Bruce, Goodman, E. Allan. (2000). *Best Truth*. (Поглавље 5: "Covert Action in the Information Age"). New Haven/London: Yale University Press, pp. 124-146.

директно и грубо мешање у унутрашње ствари друге суверене државе.⁵¹⁸ Слично мишљење имају и домаћи аутори Бошко Тодоровић и Душан Вилић, који наводе да суштину тајних операција чине субверзивне или превратничке активности неконвенционалног карактера помоћу којих се током краћег или дужег временског периода подрива и слаби политичка, економска, војна и морална моћ и јединство датог друштвено-политичког система ради стварања услова за обарање легалне и легитимне владе нападнуте земље нелегалним тајним методима посредованим од неке иностране силе.⁵¹⁹ Видимо да неведени аутори суштину тајних операција своде на грубо мешање у унутрашње послове других држава у циљу обарања владе државе која представља мету необавештајног деловања. Међутим, оваква генерализација би се могла сматрати погрешном јер све тајне операције не припадају категорији незаконитих, иако делимо мишљење да је позадина свих необавештајних операција увек политичка.⁵²⁰ Тајне контратерористичке операције, учествовање у мировним преговорима, пружање савета, финансијске или техничке помоћи савезницима итд., саме по себи не представљају активности усмерене на субверзивно деловање против стране државе.

Младен Ђорђевић и Зоран Кековић у тајним акцијама виде „најчешће коришћени метод решавања и елиминисања спољно-политичких криза великих сила“ коме су, како наводе, посебно склоне Сједињене Америчке Државе.⁵²¹ Према овим ауторима би се могло

⁵¹⁸ Хлобустов, Олег. (2011). *КГБ СССР 1954-1991: Тајна гибели Великой державы*. (Архивска грађа). Москва: "Аква-Тер", стр. 73.

⁵¹⁹ Вилић, Душан, Тодоровић, Бошко. (1999). *Тероризмом у нови светски поредак*. Београд: ГрафоМарк, стр. 178.

⁵²⁰ О политичкој позадини тајних операција видети: Stafford T. Thomas, "CIA Functional Diversity and the National Security Policy Process", у: *Intelligence and Intelligence Policy in a Democratic Society*, Stephen J. Cimbala (ed.), Ardsley-on-Hudson, N.Y.: Transnational Publishers, 1987, p. 94.

⁵²¹ Ђорђевић Младен, Кековић Зоран, „Управљање ризицима у тајним кацијама“, *Војно дело*, 1/2008, стр. 109; О тајним операцијама руских обавештајних служби видети: Јанјић, Vesna

закључити да су тајне операције ефикасан метод за решавање и елиминисање спољно-политичких криза, својствен само великим силама. Али анализа декласификованих докумената најмоћнијих служби и бројна истраживања указују на две кључне чињенице, које не поткрепљују ставове наведених аутора: прво, тајне операције нису најчешће коришћени метод за решавање и елиминисање спољно-политичких криза, нити могу бити замена за ефикасну дипломатију. Бројне тајне операције су, према истраживањима и декласификованим документима, пре биле извор криза у међудржавним односима него фактор њиховог решавања или стабилизације.⁵²² Друго, тајне акције нису привилегија обавештајних служби (или заједница) великих сила, јер необавештајне операције свакодневно изводе све обавештајне службе света и поред тога што у највећем броју њихових законских решења којима је дефинисан делокруг рада то не мора да буде експлицитно наглашено. Реализација задатака необавештајног карактера се најчешће прикрива растегљивом фразом – „извршавање других задатака“.⁵²³ Дакле, на темељу изнетих дефиниција

(gl. ur.). (2001). *Tajne operacije ruskih specijalnih službi od IX do XXI veka*. (prevod sa ruskog Vera Horvat). Beograd: Paideia.

⁵²² У једној од најбољих студија везаних за делатност америчке Централне обавештајне агенције од оснивања до данас, аутор Тим Вејнер на основу декласификоване грађе даје преглед свих важних тајних операција ЦИА, њене успехе, грешке и промашаје. Вејнер у студији наводи да је, на пример, за време мандата Харија Трумана изведено преко сто специјалних операција, од чега око осамдесет крупних; у периоду Ајзенхауерове администрације изведено је 170 крупних тајних операција у 48 држава света, и углавном се радило о психолошким и паравојним мисијама; те да је током три године владавине председника Џона Кенедија изведено више од 163 тајне операције, од којих су најпознатије оне везане за покушај обарања са власти и убиство Фидела Кастра, затим у Доминиканској Републици 1961, Тајланду 1965, итд. Опширније видети: Вејнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф; Такође, Уилџам Блум. (2013). *Убиство демократије: Операције ЦРУ и Пентагона в период холодной войны*. Москва: Кучково поле

⁵²³ На пример, у *Закону о националној безбедности САД*, од 26. јула 1947. године, којим је основана ЦИА, нигде се експлицитно не наводи да она има овлашћења да тајно интервенише у послове других држава, што је констатовано и у Черчовом извештају. Ипак, то америчке председнике није спречавало да један за другим под фразом „друге функције“ ЦИА усмеравају према шпијунажи, тајним акцијама, паравојним операцијама или прикупљању техничких података. *Final Report of the Church Committee*, Washington: United States Government Printing Office, 1976. Наведено према: Саундерс Стоноу Франсис. (2013).

изводимо закључак да необавештајне операције, као акциона димензија обавештајних служби, имају карактер мешања или интервенције у унутрашње послове других држава, организација, група, појединаца или догађаја у циљу остваривања националних интереса матичне државе. Мешање или интервенција у унутрашње послове суверених држава или утицај на догађаје, појединце, групе, организације или суверене државе захтева одговор на питање – који су то начини на које се обавештајне службе мешају у унутрашње послове суверених држава? У том контексту најпре треба истражити постојећу класификацију необавештајних операција.

3. Класификација необавештајних операција обавештајних служби

Према званичним државним и декласификованим обавештајним документима из периода Ајзенхауерове администрације може се закључити да су тајне акције укључивале: психолошке операције; политичке акције; економски рат; субверзивне операције против непријатељских држава или група, укључујући помоћ тајним покретима, герили и покретима отпора; подршку аутохтоним и антикомунистичким покретима у угроженим земљама слободног света; обмањивање противника; итд.⁵²⁴

Аспин-Браунова комисија у тајне акције сврстава: пропагандне активности; подршку политичким или војним фракцијама у некој земљи; техничку и логистичку помоћ влади у циљу ефикаснијег супротстављања могућим проблемима у својој држави; и радње којима се ометају незаконите активности које угрожавају америчке интересе, нпр. тероризам, трговина наркотицима, итд.⁵²⁵

Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности. (Превод са енглеског Невена Мрђеновић). Београд: Досије студио, стр. 43.

⁵²⁴ О тајним операцијама у време Ајзенхауерове администрације видети: Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф, стр. 86-184.

⁵²⁵ *The Aspen-Brown Commission on the Purpose and Challenges of Intelligence*. Према: Johnson, Loch. (ed.) (2007). *Strategic Intelligence* (Vol. 1-5). Westport, Connecticut, London: Praeger Security International, Appendix G, p. 263.

Лох Џонсон (Loch Johnson) и Артур Хулник (Arthur Hulnick) у тајне акције убрајају: коришћење агената од утицаја; политичке и економске операције; медијске манипулације (пропаганда); и паравојне операције.⁵²⁶

Бивши високи функционер ЦИА из Директората за планирање тајних операција Ричард Бисел (Richard Bissell) под тајним акцијама подразумева: пружање политичких савета и препорука; поткупљивање појединаца; финансијска подршка и техничка помоћ политичким партијама; подршка приватним организацијама, укључујући радничке синдикате, пословне фирме, задруге и друго; тајна пропаганда; приватна обука појединаца и размена особља; економске операције; парамилитарне или политичке акције намењене за свргавање или подржавање неког режима; и вршење атентата.⁵²⁷

Према Џефри Ричелсону (Jefrey Richelson) тајне операције обухватају: утицај на политичке, државне и јавне делатнике иностраних држава; изградња повољног јавног мњења у иностраним државама; указивање финансијске и материјално-техничке помоћи (што укључује снабдевање оружјем и опремом) политичким партијама, групама, фирмама, организацијама и одређеним лицима чија делатност одговара интересима земље спонзора; пропагандна дејства; економске мере; и физичка ликвидација одређених лица.⁵²⁸

Бошко Тодоровић и Душан Вилић у тајне операције сврставају: обавештајне и индоктринарне активности које обухватају формирање

⁵²⁶ Наведено према: Johnson, Loch. (ed.) (2007). *Strategic Intelligence* (Vol. 2). Westport, Connecticut, London: Praeger Security International, p. 3.

⁵²⁷ Наведено према: Marchetti Victor, Marks John D. (1975). *The CIA and the Cult of Intelligence*. New York: Dell Publishing Co., Inc., pp. 357-366; Видети још: Oseth, M. John. (1985). *Regulating U.S. Intelligence Operations: A Study in Definition of the National Interest*. Lexington: University Press of Kentucky, p. 13-28.

⁵²⁸ Наведено према. Хлобустов, Олег. (2011). *КГБ СССР 1954-1991: Тайна гибели Великой державы*. (Архивска грађа). Москва: "Аква-Терм", стр. 261.

обавештајних мрежа и прикупљање података и проналажење и стварање идејно-политичких истомишљеника, као и њихово организовање и оперативно повезивање са одговарајућим обавештајним центрима; припрема и извођење (или само подстицање) државних или војних удара или пучева; организовање и извођење саботажних акција; подизање оружаних побуна; дуготрајно вођење „герилских“ дејстава, односно перманентно узнемиривање противника разноврсним терористичким актима; подривање економске основе и предузимање економских удара у циљу изазивања привредне дестабилизације; изазивање и подстицање унутрашњих међунационалних или међуверских антагонизама с циљем стварања политичке дестабилизације, односно општег хаоса; корумпирање или уцена високих функционера власти и информативно-комуникацијског система ради обезбеђивања одлучујућег утицаја на јавно мњење; тајно наоружавање и обука паравојних састава за случај оружане побуне; и извођење терористичких дејстава.⁵²⁹

Широк спектар разноврсних необавештајних делатности према Милану Мијалковском је могуће свести на најкарактеристичније: тајна („покривена“) пропаганда; обавештајно-индоктринарне операције; субвенционисање појединаца; организовање и извођење саботажних акција; пружање савета појединим особама које су службена или приватна лица; подстицање, организовање и учествовање у спровођењу организованог криминала ради подривања економске и политичке основице друштва; обука појединаца и колективитета за конкретну врсту необавештајне делатности; изазивање и подстицање међуетничких, међуверских и сличних напетости; корумпирање и уцена особа у владином и невладином сектору и њихово ангажовање за саботирање доношења одлука којима се успешно штити национална безбедност државе жртве и/или опструисање

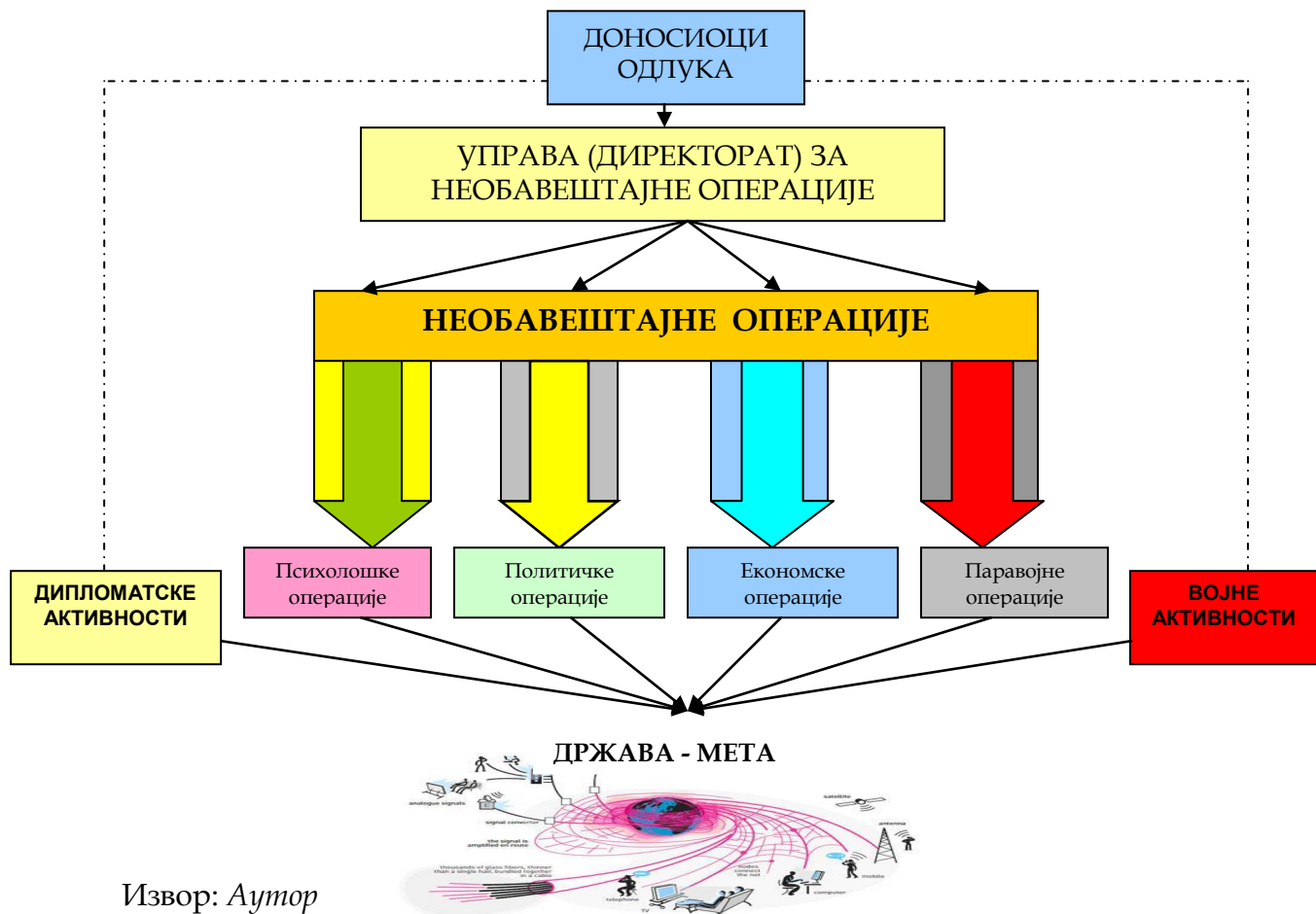
⁵²⁹ Вилић, Душан, Тодоровић, Бошко. (1999). *Тероризмом у нови светски поредак*. Београд: ГрафоМарк, стр. 178.

донетих одлука у ту сврху; пружање помоћи и подршке појединим невладиним организацијама, синдикатима и приватним фирмама; формирање група у појединим областима друштвеног живота за јавни притисак на органе власти; подстицање и руковођење терористичким, пучистичким, превратничким и побуњеничким делатностима; тајно стварање милитантних састава и њихово наоружавање и оспособљавање за примену оружаног насиља; планирање и извођење атентата на државне званичнике и истакнуте јавне личности; пружање финансијске и друге врсте подршке појединим политичким странкама; и изазивање и управљање кризом у држави-жртви.⁵³⁰

Анализа наведених класификација необавештајних операција даје за право да закључимо да се необавештајне операције према карактеру политичког циља који се жели остварити могу разврстати у две главне групе: а) *необавештајне операције субверзивног карактера*, и б) *необавештајне операције несубверзивног карактера*. Имајући у виду да се у нашем истраживању бавимо необавештајним операцијама субверзивног карактера, на основу напред датих класификација страних и домаћих аутора, као и других класификација које се појављују у научној и стручној литератури која се бави обавештајном делатношћу, изводимо закључак да се необавештајне операције субверзивног карактера генерално могу категорисати на четири глобална типа: а) *информационо - психолошке операције*; б) *политичке операције*; в) *економске операције*; и г) *паравојне операције*; од којих сваки тип операције може да се изводи аутономно или као део шире стратегије која захтева синергију ефеката свих операција (Схема бр. 8.). Такође сматрамо да сваки од наведених типова операција садржи већи број под-типова који чине засебну целину у укупном мозаику необавештајног деловања обавештајних служби.

⁵³⁰ Мијалковски, Милан. (2009). *Обавештајне и безбедносне службе*. Београд: Факултет безбедности & Службени гласник, стр. 135.

Схема бр. 8. Синергија ефеката необавештајних операција

3.1. Информационо - психолошке операције

Најстарији историјски извори који говоре о политици, рату и ратним походима, примењеним стратегијама и великим војсковођама, као једно од кључних својстава сваког успеха истичу значај информације и способност њеног утицаја на психу корисника. Управо се због тог својства информација сврстава у једно од најстаријих оружја у арсеналу човечанства. У том контексту се могу уочити четири еволуционе фазе развоја информационо-психолошких операција у којима се информација, зависно од степена развоја друштва, ширила на један од следећих начина: усмено (вербално);

писмено; путем техничких средстава; и савременим телекомуникационим и информатичким технологијама, системима и мрежама.⁵³¹

Средство помоћу кога се информација у првој фази развоја информационо-психолошких операција пласирала кориснику био је човек (лица од утицаја, свештеници, војна аристократија, филозофи, итд.). Друга фаза у развоју информационо-психолошких операција започиње са ширењем писмености, при чему се нови носиоци информација (пored усменог преношења) јављају у виду књига, новина, часописа, памфлета, писама, слика, итд (средина XVI и почетак XVII века).⁵³² Ипак, имајући у виду неписменост највећег дела становништва постаје јасно зашто појаву првих штампаних садржаја није пратила одговарајућа реакција ширих друштвених слојева. Трећу фазу информационо-психолошког ратовања која почиње од средине XIX века, поред наведених, карактерише појава техничких средстава која омогућавају бржу дистрибуцију информација – телеграф, телефон, радио, и нешто касније телевизија. Овај период карактерише експанзија ширења и утицаја информација на психу (свест, вољу и осећања) не само појединаца, већ и ширих маса. Могућност пројектованог деловања на индивидуалну, групну и масовну свест људи брзо је уочено као једно од ефикасних средстава за остваривања тактичких и стратегијских спољно-политичких циљева. Такође, овај период карактерише и појава првих техничких средстава намењених спречавању (гушењу) ширења информација путем телевизијских и радио преноса (као

⁵³¹ О историји развоја средстава за пренос информација опширније видети: Воронцова Лариса Васильевна, Фролов Дмитрий Борисович. (2006). *История и современность информационного противоборства*. Москва: "Горячая линия Телеком".

⁵³² Једна од кључних улога у развоју савремене теорије информационог ратовања у ратним условима припада Наполеону Бонапарти. Ратним операцијама Наполеонове армије је као правило претходило ширење гласина о надмоћности у броју и супериорности његове војске, након чега је следило дистрибуирање памфлета и летака. Управо због тих потреба је заједно са Наполеоновом армијом путовала и покретна типографија са широким избором страних слова, неретко окупирајући пажњу непријатеља лажним саопштењима. Ово је било сагласно његовим уверењима да – „четири новине могу нанети више зла него армија од сто хиљада људи“. Видети: Клеандрова В.М., Яковлев Л.С. (1985). *История полиции, политического сыска и контрразведки России в XVIII – начале XX века*. Москва: ВШ КГБ СССР, стр. 9-36.

и других облика комуникације) у намери да се умање способности противника да добије објективну и правовремену информацију која би му помогла у доношењу политичких одлука и супротстављању психолошким дејствима којима је био изложен. У том погледу, Први светски рат је дао значајан подстицај развоју теорије и праксе у области психолошког ратовања, а први видљиви резултати до изражаја долазе већ почетком Другог светског рата.⁵³³ Четврта фаза у развоју психолошких операција започиње са појавом глобалних телекомуникационих система, отворених информационих мрежа и информационих технологија, што условљава да велики део социјалних активности појединаца и друштва у целини из простора објективне реалности буде пренесен у тзв. „виртуелно“ или информационо-психолошко пространство, које омогућава бржу комуникацију, размену информација и већи узајамни утицај међу члановима заједнице (70-те и 80-те године XX века). На овај начин су створене неограничене могућности за вођење психолошких операција, односно примену широког спектра средстава, форми и метода отвореног и тајног информационо-психолошког деловања на индивидуалну и масовну свест грађана државе – мете напада, као и систем државне власти у целини, без обзира да ли се реализује у ратном или мирнодопском периоду. Тако овај вид операција у XXI веку постаје један од најопаснијих и најагресивнијих облика деловања обавештајних служби и један од најефикасних инструмената за реализацију спољно-политичких задатака.

⁵³³ Посебну високу ефикасност информационо-психолошких дејстава за време Другог светског рата оствариле су САД и Велика Британија. Већ на почетку рата британско руководство је уз помоћ одељења за „политичко ратовање“, формираног при министарству иностраних послова, покренуло широку кампању радио-пропаганде против Немачке, уз дистрибуирање пропаганде литературе на њеној територији. Такође, јуна 1942. године у САД је формиран орган за вођење унутрашње и спољне пропаганде под називом – Управа за војне информације. За спровођење фронтвске пропаганде у садејству са ратним дејствима војске, као и операцијама „црне пропаганде“, бавила се Управа стратегијских служби (ОСС), претеча Централне обавештајне агенције (ЦИА). При обавештајној управи се налазила тзв. „Специјалне група“, касније преименована у Одељење за психолошко ратовање. Опширније: Lasswell, D. Harold. (1927). *Propaganda technique in the Worlld War*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & C, LID/New York: Alfred A. Knopf; Яковлев Н.Н. (1983). *ЦРУ против СССР*. Москва: Правда.

На тај начин војна концепција ратовања постаје мање опасна у односу на информационо-психолошко ратовање.

Када се говори о информацији (прилагођеној потребама) као специфичној врсти оружја које се примењује у информационо-психолошким операцијама, важно је нагласити да је њен основни задатак садржан у покушају измене расуђивања циљане мете (индивидуе, групе или популације). Другим речима, циљ обрађене и пласиране информације је репрограмирање понашања мете (измена идеолошке и психолошке структуре свести, трансформација њених емоционалних стања, стимулсање одређених типова понашања, итд.) применом различитих техника отворене и тајне психичке принуде (уз максимално прикривање стварних циљева), до граница које су прихватљиве за манипулатора. У конкретном случају информација прилагођена потребама (тј. „намерно деформисана информација“) се може назвати информационим оружјем.

У стручној литератури која се бави обавештајном делатношћу неретко се може видети да поједини аутори операције које за циљ имају утицај на психу, циљане мете називају психолошко-пропагандним операцијама. На другој страни, за исту врсту операција други аутори користе термин информационо-психолошке операције. Поставља се питање – да ли постоји разлика између психолошко-пропагандних и информационо-психолошких операција? Који термин је исправније користити? У тражењу одговору на постављена питања морамо поћи од дефинисања појма *пропаганда*.

Пропаганда, сматра Харолд Ласвел (Lasswell D. Harold), искључиво се своди на управљање мишљењима и погледима помоћу „изражајних симбола“, или конкретније - помоћу прича, гласина, саопштења, слика итд.⁵³⁴

⁵³⁴ Ласвел, Гаролд. (1929). *Техника пропаганды в мировой войне*. (Сокращенный перевод с английского в обработке Н.М. Потапова). Москва/Ленинград: Государственное издательство отдел военной литературы, стр. 28.

Луденсдорф у својим „Успоменама“ наводи да је „добра пропаганда дужна да престиже политичке догађаје“, те да је њен основни задатак да „отвара пут политици и формира јавно мњење“.⁵³⁵

У Директиви Савета за националну безбедност САД од 10. јула 1950. године, наводи се да пропаганда представља „сваки организован напор или покрет да се шири информација или одређено учење помоћу вести, посебних аргумената или апела, осмишљених тако да утичу на мишљење и деловање било које дате групе“.⁵³⁶ Витални чинилац овог напора садржан је у „психолошком ратовању“, које се дефинише као -“смишљена употреба ... пропаганде и активности које не спадају у борбу, а које преносе идеје и информације којима је намера да утичу на мишљење, ставове, емоције и понашање страних група на начин који доприноси постизању државних циљева“.⁵³⁷ Надаље, према истој директиви, најделотворнија врста пропаганде била је дефинисана као она према којој се „субјект креће у правцу у коме ви желите, из разлога што верује да су његови сопствени“.⁵³⁸

Према Л. Фрејзеру, пропаганду је могуће одредити као „уметност присиљавања људи да раде оно што не би радили када би располагали свим неопходним подацима“.⁵³⁹

Урбан Витакер (Whitaker, G. Urban Jr.) пропаганду дефинише као планску примену било ког облика комуникације којом се планира вршење утицаја на намере и емоције циљне групе у специфичне сврхе, без обзира да ли су оне политичке, економске или војне природе.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Ибид, стр. 18.

⁵³⁶ Указ Савета за националну безбедност САД, 10. јул 1950. Наведено према: Саундерс Стопор Франсис. (2013). *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*. (Превод са енглеског Невена Мрђеновић). Београд: Досије студио, стр. 20.

⁵³⁷ Ибид.

⁵³⁸ Ибид.

⁵³⁹ Наведено према: Манойло, В.А., Петренко, И.А., Фролов, Б.Д. (2004). *Государственная информационная политика в условиях информационно-психологических конфликтов высокой интенсивности и социальной опасности*. Москва: МИФИ, стр.109.

⁵⁴⁰ Видети: Whitaker, G. Urban Jr. (1960). *Propaganda and International Relations*. San Francisco: Chandler.

Сесил Краб (Crabb, V. Cecil) сматра да је основна техника психолошког ратовања пропаганда, под којом подразумева – „напор једне групе или нације у примени метода систематског убеђивања, укључујући методе вербалне принуде и индужевања путем писане и усмене речи/поруке“.⁵⁴¹ Из наведене дефиниције се види да аутор пропаганду сматра техником психолошког ратовања.

Такође, Вилијем Донован (шеф Управе за стратегијске операције током Другог светског рата – ОСС, претеча ЦИА) пропаганду види као инструмент рата – „вештачку смесу гласина и обмана“ чији је циљ сејање пометње и поткопавање јединства, односно припрема становништва територије изабране за напад. То је први корак, након кога у дејство ступа пета колона, затим диверзантско-десантни делови („командоси“), и на крају дивизијски напад.⁵⁴²

Анализа датих дефиниција наводи на закључак да суштину појма *пропаганда* представља организовано ширење специфичне врсте (дез)информација (кроз идеје, вести, апеле, гласине, памфлете, итд.), којима се плански утиче на психу изабране мете у циљу изазивања одређених емоција, ставова, жеља, веровања, понашања, итд., које иду у прилог потребама манипулатора.⁵⁴³ Дакле, крајњи циљ пропагандних операција је исти као и психолошких операција, због чега сматрамо да су пропагандне операције синоним за суштински исту појаву, тако да је префикс „психолошко“ испред „пропагандне операције“ сасвим непотребан. Други разлог због кога сматрамо да је исправније користити термин информационо-психолошке операције уместо психолошко-пропагандне операције је следећи: информација, модификована на начин који код циљане мете треба да изазове одређену врсту психичке промене, да би

⁵⁴¹ Наведено према: Бајагић, Младен. (2010). *Методика обавештајног рада*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 182.

⁵⁴² Наведено према: Яковлев Н.Н. (1983). *ЦРУ против СССР*. Москва: Правда, стр. 98.

⁵⁴³ Осећања или емоције су психичке функције које означавају специфичан однос (доживљај) човека према информацијама, према конкретним предметима и појавама света који нас окружује. Другим речима, емоција је субјективан, лични однос или став према сваком садржају сазнања. Опширније: Marić, Jovan. (1998). *Klinička psihijatrija*. (Sedmo prerađeno i dopunjeno izdanje). Beograd: BAREX, стр. 29.

остварила своју намену мора бити доступна кориснику (појединцу, групи, популацији). Остваривање физичког контакта између извора информације и намењеног аудиторијума (што је у савременим условима могуће остварити у реалном времену) постиже се посредством одређене врсте *информационог канала* (човек, штампа, радио, телевизија, интернет, итд). Поред могућности да на најразличитије начине допринесу остваривању контакта између припремљеног информационог (психолошког) садржаја и циљане мете (што подразумева све - од агената до најсавременијих техничко-технолошких средстава), обавештајне службе такође имају потребу да на различите начине, укључујући иста средства и методе, штите сопствене информације, информациони простор и информационе системе од противничких напада. Наведена два разлога нам дају за право да тврдимо да је термин *информационо-психолошке операције* у ери софистицираних технологија прикладнији за коришћење јер даје потпунију слику о јединству две врсте операција: а) *информационих* („тврда“ димензија), чији је задатак да креирану информацију доведу до корисника; врше ометање или физичко уништење система за пренос сигнала; преузму контролу над противничким инфраструктурним и информационо-комуникационим системима; преузму контролу и надзор над медијском сценом противничке стране, уз емитовање свог психолошког садржаја; као и одбрана властитог информационог простора од противничких напада; и б) *психолошких* („мека“ димензија), чији је задатак да након израде психолошког профила мете (појединаца, група, организација, страних влада, итд.) специјално припремљеним информационим садржајем врше утицај у когнитивном (самим тим и у емотивном) домену у циљу изазивања пројектованих промена (напад на људски сазнајни систем и систем веровања и убеђења).⁵⁴⁴

Иако не постоји јединствена матрица за коју би се могло рећи да представља форму по којој се одвијају информацијско-психолошке

⁵⁴⁴У Америчком приручнику (Joint Publication 3-53.2003) јасно се наводи да се “PSYOP користе за утицај на ставове, мишљења и понашање стране циљане публике на начин да то користи циљевима САД”. Tuđman Miroslav, „Informacijske operacije i mediji ili kako osigurati informacijsku superiornost“, *National Security and The Future* 3-4 (10), 2009, стр. 31.

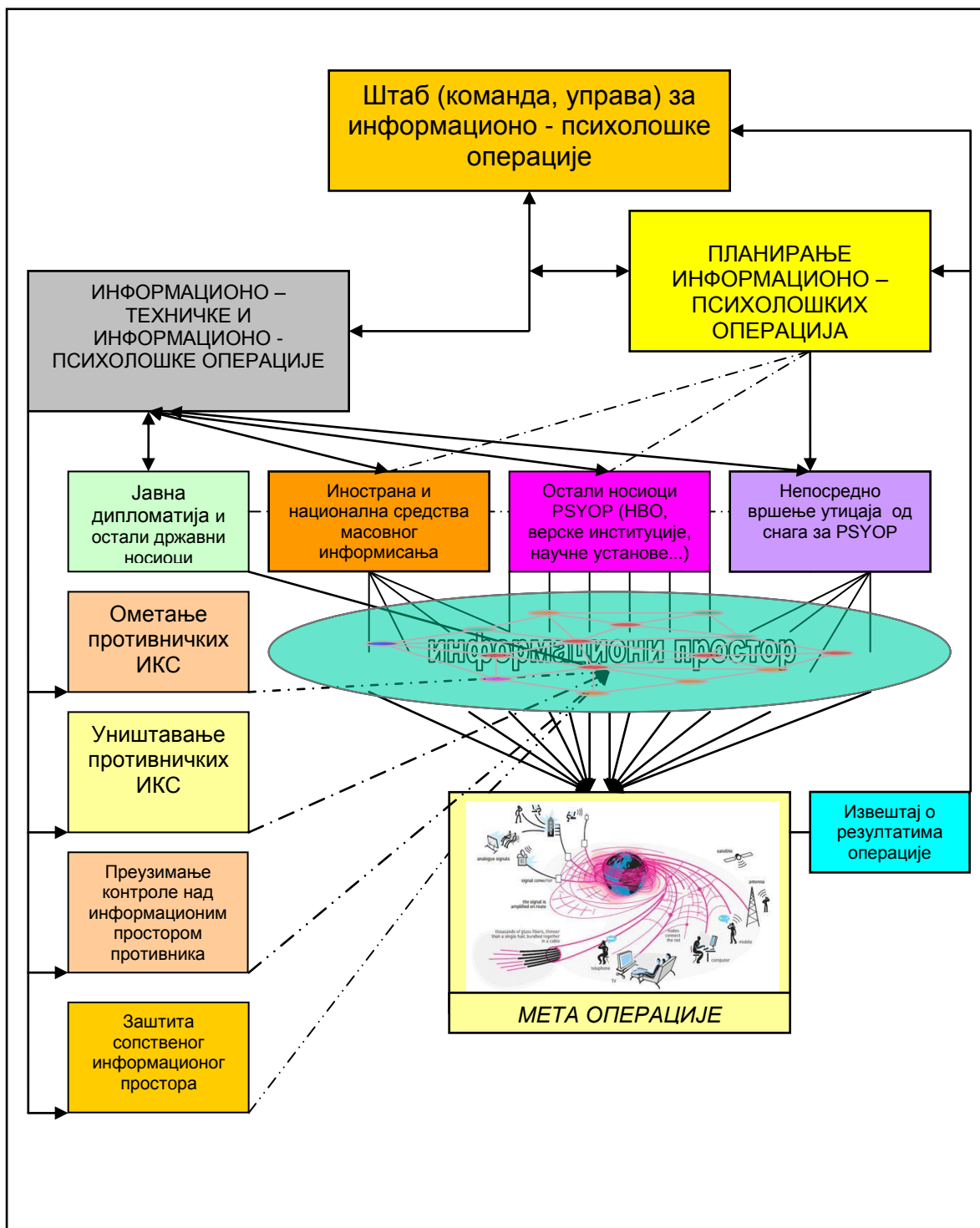
операције обавештајних служби, на основу компаративне анализе дела операција овог типа од завршетка „Хладног рата“ до данас мишљења смо да је *modus operandi* ових операција следећи (Схема бр. 9.): агресивним деловањем кроз информационе канале (системе) спроводи се тзв. „проактивна информацијска политика“, што значи - отварање и наметање одговарајућих тема и циљано (до засићења) „пуњење“ информационог простора противника психодизајнираним садржајима којима се буди пажња и усмеравају интереси циљане групације, уз паралелне напоре да се из информационог простора уколне сви садржаји за које се процењује да могу негативно утицати на очекиване ефекте операције. (Наравно, сценарио може бити усмерен и на јавно мњење државе која предузима операцију, као и према јавном мњењу других држава у циљу добијања подршке планираној политици). У том погледу преузимање контроле над медијским простором нападнуте државе (штампом, радио-станицама, телевизијом, отвореним информационо-комуникационим мрежама, итд.) представља задатак од стратешког значаја.⁵⁴⁵ Информацијски садржаји који се директно уносе у информациони простор противника (или преузимају од стране домаћих медија изван својих граница) тематски се, зависно од циља (дезинформисање, убеђивање, манипулисање, уцењивање, обманљивање, изазивање и управљање кризом, итд.) припремају и систематизују од стране специјалиста за психолошке операције на основу претходно прикупљених обавештајних података о рањивим местима циљане мете. Тако се континуираним пласирањем селектованих садржаја кроз јавну дипломатију, иностране, националне и локалне медије, невладине и приватне организације (својеврсну „молекуларну агресију“), уз

⁵⁴⁵ Према Марку Штајнбергу, ЦИА остварује контролу над 2350 периодичних издања, 330 радиостаница, 155 телевизијских станица, 112 информационих агенција, 70 интернет служби, и 40 база података у 210 држава света на 73 језика. Видети: Марк Штейнберг, „Патриот или шпион?“, *Forum Weekly* № 475, Vol. 9, (амерички недељник на руском језику), 12 - 18 децембра 2013.

максималну дискрецију у погледу одржавања веза са иностраним спонзорима, врши утицај на циљану структуру корисника информација да прихвате наметнуту поруку, чија суштина није обавештавање већ уверавање (убеђивање). Праћење резултата примене информационо-психолошких операција даје могућност вршења корекције приступа према различитим категоријама, посебно у ситуацијама када је цела популација државе А мета информационо-психолошке операције коју спроводи држава Б, с обзиром да различите структуре становништва не реагују истоветно на исту врсту надражаја. Стога је за планере информационих операција неопходна блиска сарадња са деловима обавештајних служби чија је надлежност прикупљање података о ефектима операције, као и другим државним институцијама и недржавним субјектима који су у стању да пруже релевантне податке о свим питањима која могу бити од значаја за успех информационих операција.

Ако бисмо описивали ток операције утицаја на психу циљане мете он би се могао представити кроз три кључне фазе: 1) *операционална фаза* - у којој се остварује делатност субјекта; 2) *процесна фаза* - када циљана дејства наилазе на пријем или одбијање од стране мете на коју се делује; и 3) *афективна фаза* или фаза испољавања реакције, као последица промене психичког стања циљане мете. Коначно, ефикасност информационо - психолошких операција у првом реду зависи од уочених „рањивих места“ циљане мете, умећа и степена овладавања свешћу, навикама и мњењем циљане популације („умом и срцима“ појединаца) и степена „информационе предности“, односно степена овладавања информационим простором циљане мете (организацијама или системима за прикупљање, анализу или дистрибуцију информација; аутоматизованим системима управљања, системима од виталне важности за нормално функционисање државе, итд.).

Схема бр. 9. Процес реализације информационо-психолошке операције

Извор: Аутор

3.2. Операције изграђивања политичке агентуре

Изграђивање нетрадиционалних обавештајних позиција тј. „агената од утицаја“, „политичких агената“, „политичких пријатеља“ или „посебно негованих извора“ (као и операције усмерене на неутралисање неугодних политика и политичких делатника) спадају у тзв. класичне политичке операције. Како се ради о операцијама од стратешког значаја њихову реализацију прати највећи степен заштите. С обзиром да је то један од најтежих задатака за сваку обавештајну службу, операције ове врсте сматрају се највећом уметношћу у обавештајном раду. У суштини, стварање стратешких позиционираних „агената од утицаја“ у иностраној држави је идеал сваке обавештајне службе која претендује да утиче на (гео)политичке процесе.⁵⁴⁶ На овај начин обавештајна служба не демонстрира само своју

⁵⁴⁶ О значају који је за ЦИА представљало стварање „агената од утицаја“ у бившем СССР говори извештај председника КГБ СССР Јурија Андропова, презентираних Централном Комитету Комунистичке партије Совјетског Савеза 24. јануара 1977. године, под насловом *„О плановима ЦИА-е у погледу стварања агената од утицаја међу совјетским грађанима“*, у коме, између осталог, стоји: „Према провереним подацима добијеним од Комитета државне безбедности, на основу анализа и прогноза својих специјалиста о даљем путу развоја СССР-а, ЦИА у последње време разрађују планове о активизацији непријатељске делатности усмерене на разбијање совјетског друштва и дезорганизацију совјетске економије. У том циљу је америчка обавештајна служба себи поставила следећи задатак: да оствари врбовање „агената од утицаја“ из редова совјетских грађана, обучи их и помогне у пробоју према управљачким сферама у областима политике и науке Совјетског Савеза. ЦИА је развила програм индивидуалне припреме агената од утицаја, вршећи њихову политичку и идеолошку обраду, уз процену њихових могућности у шпијунској делатности. Поред тога, неки од најважнијих аспеката у припреми таквих агената су предавања намењена за руководеће групе у вези са методама управљања друштвеним структурама. Руководство америчке обавештајне службе планира циљано и упорно, не обзирајући се на трошкове, да тражи лица која по својим личним и радним особинама у перспективи могу заузети административне дужности у апарату управе и извршавати постављене задатке противника. При томе ЦИА полази од тога да би се делатност самосталних - независних међу собом „агената од утицаја“, који би спроводили у живот саботајну политику искривљивања руководећих наредби, координирала и водила из једног центра изграђеног у оквиру америчке обавештајне службе. Према плановима ЦИА - циљно усмерена делатност „агентуре од утицаја“ била би управљена на стварање одређених тешкоћа унутрашње-политичког карактера, заустављање развоја економије и усмеравање научних истраживања Совјетског Савеза у њиховом правцу. При изради ових планова америчка обавештајна служба полази од тога да повећање контаката Совјетског Савеза са Западом ствара повољне услове за њихову реализацију у савременим условима. По

ефикасност, професионализам и умеће, већ и снагу, значај и моћ државе којој припада.

Шта се у обавештајној теорији и пракси подразумева под „агентом од утицаја“? Међу којим структурама се траже и изграђују? На који начин „агенти од утицаја“ врше утицај? Ово су нека од кључних питања која захтевају да у овом делу буду размотрена.

Иако литература која се бави теоријом и праксом обавештајног рада углавном износи истоветан став да „агенти од утицаја“ представљају древни „изум“ који постоји од времена када су владари схватили да се на политичке процесе у својој и страним државама може утицати не само путем дипломатских активности, оружаним дејствима и насиљем, већ и посредством људи од утицаја, запажа се да не постоји јединствена дефиниција која би била у употреби. Тако Рем Красиљников (Рэм Красиљников) дефинишући појам „агент од утицаја“ наводи да они („агенти од утицаја“) представљају „специфичну категорију агентуре која захваљајујући снази свог положаја утиче на политички курс државе и решавање важних државних, војних и социјалних проблема“.⁵⁴⁷ Сагласно дефиницији коју даје Олег Платонов, „агент од утицаја“ је грађанин једне државе који делује у интересу друге државе, користећи за то свој високи службени положај у врху структура власти, политичкој партији, парламенту, средствима масовног информисања, науци, уметности, култури и спорту.⁵⁴⁸ Атаманенко Игор (Атаманенко Игорь) сматра да термин „агент од утицаја“ сам по себи јасно показује да се ради о људима који припадају најужем кругу државних руководица, тј. лицима из редова саветника, министара, политичара, друштвених делатника или, другим

изјавама америчких обавештајаца који непосредно раде са таквом агентуром из редова совјетских грађана, остваривање програма америчких тајних служби у садашњем времену могло би изазвати знатане промене у различитим сферама друштвеног живота...” Крючков, В. А. (1996). *Личное дело*. (Други део). Москва: Центрополиграф, стр. 389-390.

⁵⁴⁷ Красиљников, Рэм. (2011). *ЦРУ и “Перестройка”*, Москва: Эксмо алгоритм, стр. 29, 75.

⁵⁴⁸ Платонов, А. Олег. (2000). *Россия под властью масонов*. Москва: Русский Вестник.

речима, људима који заузимају високе позиције у државној хијерархијској лествици према чијим мишљењима се са уважавањем односе председници и премијери.⁵⁴⁹

Из наведених тумачења страних аутора закључујемо да постоји општа сагласност у следећем: а) да „агент од утицаја“ представља засебну (специфичну) категорију агентуре која се разликује од класичне; б) да се „агенти од утицаја“ траже у структурама страних влада, политичких партија, медијским, академским, верским, научним, радничким, спортским и другим круговима; и в) да је основни задатак „агената од утицаја“ да врше *утицај* у корист стране државе.

За разлику од наведених дефиниција, домаћи аутори имају нешто другачији приступ. Тако Миливоје Левков наводи да се у обавештајној терминологији под „агентом од утицаја“ подразумева страна угледна личност на положају повезана са тајном службом као добро плаћени агент, чија се политичка стремљења и убеђења поклапају са интересима тајне службе или га ова индоктринира или плати да их прихвати.⁵⁵⁰ За Милана Милошевића „агент од утицаја“ („идеолошки агент“, „марионета, „политички агент“, „пенетрит“, итд.) је „лице које ради за страну обавештајну службу из чисто моралних или политичких, идеолошких и верских побуда, односно из убеђења да својој земљи чини добро радећи за рачун стране државе и њене обавештајне службе“.⁵⁵¹ Љубомир Стајић и Радослав Гађиновић уместо термина „агент од утицаја“ користе термин „политички пријатељи“, под којим подразумевају „лица која имају извештан политички утицај у својој средини али се не слажу са политиком своје земље те подршку траже у иностранству“.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Атаманенко, Игорь. (2009). *КГБ – ЦРУ: Кто сильнее?* Москва: Вече.

⁵⁵⁰ Levkov, Milivoje. (2001). *Izraelska tajna služba*. Београд: „Filip Višnjić“, стр. 102.

⁵⁵¹ Милошевић, Милан. (2001). *Систем државне безбедности*. Београд: Полицијска академија, стр. 196.

⁵⁵² Стајић Љубомир, Гађиновић Радослав. (2007). *Увод у студије безбедности*. Београд: Драслер партнер, стр. 351.

Као што се види, све три дефиниције домаћих аутора се међусобно суштински разликују. За Левкова је „агент од утицаја“ личност на положају повезана са тајном службом као „добро плаћени агент“; за Милошевића је то „лице које из чисто моралних, политичких, идеолошких и верских побуда ради за страну обавештајну службу“; док су за Стајића и Гаћиновића „агенти од утицаја“ лица која имају извештај политички утицај у средини, али услед неслагања са политиком своје државе помоћ траже у иностранству.

Из последње дефиниције би се могло закључити да обавештајне службе „агенти од утицаја“ налазе (и траже) не у власти и структурама које руководе, већ онима које се боре за власт (иако је и то присутно). Поред тога, у вези са наводима домаћих аутора нужно је још разјаснити следеће: прво, избор кандидата за „агенти од утицаја“ се одвија озбиљније, опрезније и у дужем временском интервалу од избора извора информација из редова других иностраних категорија грађана; друго, „агенти од утицаја“ се не врбују у класичном, традиционалном смислу те речи (од њих се не тражи да потпишу сагласност, са њима се не одржавају тајни састанци у конспиративним становима); треће, они се не награђују као класична агентура;⁵⁵³ и четврто, коначан циљ њиховог врбовања је од њих увек скривен, што значи да он и не сумња да има досије заведен као „посебно негован извор“.

Сам процес стварања стратешке агентуре у највећем броју случајева подразумева: „вођење“, усмеравање и финансирање каријера иностраних

⁵⁵³ Обавештајне службе су разрадиле разноврсне програме за награђивање „агентуре од утицаја“. То, углавном, све зависи од услова у којима „посебно неговани извор“ живи и ради, од процене онога ко са њим у име обавештајне службе одржава везу, итд. Један од традиционалних начина материјалног награђивања представљају донације за изборне кампање, стипендије за стручна усавршавања, исплата вишеструко већих хонорара за „милионске“ тираже књига написаних од „агента од утицаја“, предавања на неком од универзитета, итд., да би након тога уследио одмор на неком егзотичном месту за њега и чланове његове породице. Опширније о програмима награђивања „агената од утицаја“ видети: Атаманенко, Игор. (2009). *КГБ – ЦРУ: Кто сильнее?* Москва: Вече.

политичара преко којих се утиче на жељену политику и акцију.⁵⁵⁴ Из тих разлога у структурама обавештајних служби моћних држава постоје специјална одељења која се баве анализом информација о потенцијалним стратешким позицијама, тј. израдом психолошких профила и давањем препорука за израду стратегије приступа. Широко утврђивање климе за операцију, познавање рањивих тачака потенцијалног кандидата и прагова које те тачке могу да издрже на разне „притиске“ пружа веће могућности за успех подухвата. Стога су све стране живота потенцијалног кандидата подједнако важне. Такође, поред операција праћења, „вођења“ и усмеравања каријера, обавештајне службе реализују и операције намењене „неутрализацији“ политичара који, са аспекта интервента, преферирају непожељне политике. Ове операције подразумевају примену разних метода, од пласирања дезинформација, компромитовања, поткупљивања, застрашивања, уцењивања, до физичког уклањања „неподобних“ лица.

Политичка агентура се не може посматрати као јединствена категорија јер широка лепеза личности које је представљају нуди разноврстан спектар могућности за обавештајне службе, што се огледа кроз додељене им задатке. Зато се с правом може говорити о различитим типовима и нивоима политичке агентуре, чији крем представља „агентура од утицаја“ која у корист стане државе углавном делује на два начина: *директно* или *индиректно*. Што су „агенти од утицаја“ ближе врху пирамиде власти, то се њихово субверзивно деловање у корист стране државе више

⁵⁵⁴ У покушају да из редова румунске емиграције створи „агентуру од утицаја“, бивши председник Николае Чаушеску је својој обавештајној служби ДИЕ дао налог да направи комплетан попис свих емиграната разврстан по земљи боравка, професији, и месту у коме су запослени. Постављајући овај захтев обавештајној служби Чаушеску га је образложио на следећи начин: „У Сједињеним Државама имамо преко 300.000 емиграната прве и друге генерације. Требало би да заврбујемо што више њих и да им финансијски помогнемо да се запосле у Белој кући, Конгресу, Стејт дипартменту, Пентагону. Мој највећи сан је да једног дана потомак неког румунског емигранта постане амерички председник... Треба да овде имамо своје Бжежинске, не само у Белој кући, већ и у Конгресу и у Стејт дипартменту“. Опширније: Раћера, М. Јон (1990). *Croveni horizonti: Dnevnik šefa jedne komunističke špijunske službe*. Beograd: GIP „Kultura“, стр. 293-344.

изражава кроз креирање политике и доношење одлука (директно деловање). Стога се може рећи да је величина штете која настаје услед њиховог деловања сразмерна статусу који имају у државној хијерархији. За разлику од њих, деловање „агената од утицаја“ на нижим хијерархијским нивоима пре свега се огледа у држању руке на „пулсу“ тока реализације политичких одлука. Политичари или руководиоци средњег ранга тумаче и преводе стратешке одлуке креатора политике у конкретне мере и врше непосредан надзор и контролу над функционисањем јавних служби задужених за остваривање политике. Ово упућује на закључак да се и класична агентура може сматрати стратешком ако се налази на позицијама са којих може ефикасно да утиче на одлуке и процес реализације политике матичне државе.

На крају, темељно начело свих операција усмерених на стварање стратешке агентуре захтева да „агент од утицаја“ буде део система у коме се креира политика или доносе одлуке. У изграђивање ове врсте агената укључена су дипломатска представништва, војни аташеи, резидентуре, класична агентура, већ врбовани „агенти од утицаја“, образовне институције у којима се школују или усавршавају страни студенти, политичари, војни и полицијски службеници, итд.⁵⁵⁵

⁵⁵⁵ У *Приручнику* FM 30-31, издатом од стране Пентагона, у делу који се односи на врбовање агената из обавештајних структура са којима се сарађује, каже се: „Врбовање старијих припадника тајних служби земље домаћина у својству „дугорочних“ агената је посебно важно. ... У погледу избора дугорочних агената, припадници категорије које заслужује посебну пажњу су официри који имају могућност да се упознају са америчким војним школским програмима и посебно они који су били непосредно обучавани у Сједињеним Државама“. Гансер, Даниел. (2012). *Секретне армије НАТО: Операци „Гладио“ и тероризм в Западној Европи*. Москва: Кучково поле, стр. 274-275.

У књизи „Рат коме нема краја“, Мичел Клер (Michael Klare) на основу званичних извештаја америчке администрације даје табеларни приказ, по државама и регионима, броја школованих официра оружаних снага и службеника безбедносних институција страних држава у америчким војним, обавештајним и полицијским школама за период од 1950-1969. године, износећи податак да је само у том периоду у америчким војним школама обучавано око 300.000 официра из Европе, Азије, Африке и Латинске Америке. Исто тако је у аранжману Агенције за међународни развој (АИД) у периоду 1961-1969 године у америчким обавештајним и полицијским школама обучавано више од 5.500 службеника

3.3. Операције обавештајних служби у сфери економије

Приликом класификовања необавештајних операција највећи број аутора је сагласан да економске операције обавештајних служби представљају засебну категорију. Међутим и поред тога што их сврставају у засебну категорију постојећа научна и стручна литература која се бави теоријом обавештајних активности најчешће их не разматра у ширем контексту (гео)политичких или (гео)економских сукобљавања, већ пре свега кроз економску (индустријску, комерцијалну, научно-техничку, итд.) шпијунажу у ужем смислу речи. Иако се може рећи да представљају „кисеоник“ за све друге операције (психолошке, политичке, паравојне), економске операције у којима учествују обавештајне службе не подразумевају само тајно финансирање политичких партија или парламентарних избора у страним државама, финансирање класичне или стратешке агентуре, терористичких или невладиних организација, издавачких кућа и часописа, војних или паравојних организација и покрета, што су само неке од техника којима држава А може да врши утицај на политичку или економску стабилност државе Б. Напротив, пракса међудржавног супарништва у глобализованом и узајамно зависном свету након „Хладног рата“, диктирана новим економским околностима и потребама највећег броја држава, показује да су створене нове могућности и отворени нови хоризонти за економско-обавештајне манипулације у сфери политичких, економских, војних, социјалних и других односа. Због тога није изненађујуће да су економске операције у периоду глобализације

страних обавештајно-безбедносних служби. У истом периоду је преко 400 америчких саветника за безбедносна питања боравило у краћем или дужем временском интервалу у појединим земљама у оквиру разних програма „помоћи“. Видети: Kler, Mičel. (1976). *Rat kome пета краја*. Београд: VIZ.

У циљу добијања већих финансијских средстава од стране Конгреса САД за „Међународни програм војног обучавања и припреме кадрова“, Пентагон је 1984. године објавио следећу статистику: средином 80-тих година обуку у Сједињеним Државама је прошло 25 страних председника држава, 16 председника влада, законодаваца и амбасадора, 258 виших војних начелника, 1834 генерала и адмирала. Наведено према: Красиљников, Рэм. (2011). *ЦРУ и “Перестройка”*. Москва: Ексмо Алгоритм, стр. 75.

свеукупних односа постале један од најефикаснијих метода за остваривање националних интереса, а осигурање економске безбедности један од најважнијих приоритета сваке државе.

Анализа савременог економског надметања у односу на раније вишевековно искуство показује значајне промене како у погледу размера његовог вођења, тако и у погледу места и улоге обавештајних служби у борби за лидерство у тој области. Чињеница да је економска безбедност постала недељива од националне безбедности условила је да обавештајне службе тежиште својих делатности из војно-политичке сфере пренесу у сферу глобалне економије, акцентујући следеће приоритете: а) *макроекономску обавештајну делатност*, или прикупљање стратегијских информација о глобалним процесима и економијама других држава значајних за остваривање стратегијских (гео)економских и (гео)политичких циљева; б) *микроекономску обавештајну делатност*, или прикупљање тактичких и оперативних информација у циљу остваривања националних интереса и интереса приватног економског сектора; в) *тајне операције* у сфери економије, финансија и трговине, као инструмент остваривања националних интереса и интереса националних корпорација (утицај на актуелну политику нападнуте државе; освајање нових тржишта; саботирање важних пословних договора или њихово усмеравање у пожељном правцу; стварање услова за диверзију у односима конкурената или савезника; трговина конфиденцијалним информацијама и корпоративним тајнама; уцењивање физичких или правних лица у циљу чињења уступака; итд.); и г) *контраобавештајну заштиту*, која подразумева супротстављање покушајима страних обавештајних служби и недржавних актера да подрију економску стабилност матичне државе или дођу у посед њених трговинско-економских и научно-технолошких тајни.⁵⁵⁶

⁵⁵⁶ Према неким проценама, годишњи губици од индустријске шпијунаже само за једну државу процењују се на износ од десетак хиљада до неколико милијарди долара. Trends in

Прикупљање макро и микро-економских обавештајних података представља низ координисаних акција истраживања, обраде, дистрибуције и чувања информација (добijenих легалним или нелегалним путем) које се односе на различите аспекте економских активности страних држава: њихове економске и финансијске потенцијале, научно-техничка достигнућа, развој тржишта, сировинске ресурсе, динамику експортно-импортних процеса, предузетим мерама у циљу заштите сопственог тржишта од иностране конкуренције, склапање трговинских споразума, итд. Када је реч о процесу одвијања макроекономске обавештајне делатности, његова главна карактеристика је да се највећим делом обавља легално, са свим особеностима које захтева научно-истраживачки рад. Али као што смо раније навели, посао обавештајних служби се увек не завршава прикупљањем обавештајних података које ће креатори политике користити у циљу доношења одлука. У прилог томе говори и докуменат америчке администрације у коме се, између осталог, наводи: „Ни један од државних програма од општег значаја не може се остваривати без учешћа специјалиста за тајне операције и укључивања могућности обавештајних служби у њихову реализацију“.⁵⁵⁷ Сасвим је јасно да ово значи и тајне операције у сфери економских интереса, што подразумева вршење утицаја и моделирање у циљу стварања привилегованих позиција за државни и приватни бизнис државе А у односу на државу Б на међународном и унутрашњем тржишту; осигурање безбедности и стабилности финансијских токова који улазе или излазе из земље; утицај у циљу успостављања међународних трговинских правила која обезбеђују погодне услове за домаће националне пројекте и интересе националних компанија; дискредитација или елиминисање конкуренције; подривање економије

Proprietary Information Loss. Survey Report. August 2007. Sponsored by National Counterintelligence Executive & ASIS Foundation. Wash., GPO, September 22, 2007, p. 13.

⁵⁵⁷ “Экономическая разведка и контраразведка в истории развития цивилизации”, http://www.nnre.ru/delovaja_literatura/biznis_razvedka/p35.php. (приступљено 6/12/2014).

државе конкурента, итд.⁵⁵⁸ Остваривање таквих напора неретко укључује активности усмерене на свргавање легално изабраних влада (нпр. у Гватемали, Ирану, Куби, Чилеу, Колумбији, Панами, Еквадору, Ираку, Египту, итд.).⁵⁵⁹ Надмоћ у сфери економије државе А може да значи губитак економске самосталности државе Б, губљење њеног права на самосталну политику или, у најбољем случају, контролу над гласањем у УН, придруживање у наметању санкција, савезништво у спровођењу ратне операције, доступ стратешким ресурсима, уступање простора за војне базе итд.

Методологија реализације било које врсте тајне операције захтева стварање услова који држави-спонзору обезбеђују могућност уверљивог

⁵⁵⁸ Американци су 1994. године уз помоћ обавештајних служби (НСА, система за глобално електронско надзирање "Ешелон" и ЦИА) имали увид у све телефонске позиве и поруке између европског конзорцијума "Аирбус" и Саудијске националне авиокомпаније везано за куповину авиона типа "Аирбус". Прикупљени подаци су представљали убедљив доказ да је било корупције приликом договарања, што су американци искористили да Саудијце „убеде“ да посао треба да буде поверен америчким компанијама. Dreyfuss Robert, "Company Spies", *Mother Jones*, May/June 1994.

У циљу да се спрече догађаји из 1970-тих година, када су јапанска малолитражна возила преплавила америчко тржиште подривајући америчку аутомобилску индустрију, председник Клинтон је септембра 1993. године затражио од ЦИА да прати напредак у јапанској аутомобилској индустрији, а добијене информације су прослеђиване америчким аутомобилским корпорацијама "Фор", "Дженерал моторс" и "Крајслер". *Ибид.*

Агенција за националну безбедност САД (НСА) пресрела је саопштење које се односило на корупцију у склапању посла (вредног 200 милиона долара) између владе Индонезије и јапанске корпорације која се бавила производњом сателитске опреме (NECCorp.). Председник Џорџ Буш старији се умешао у преговоре и као резултат утицаја уговор је добила америчка компанија AT&T. Poole Patrick, "ECHELON: America's Secret Global Surveillance Network 1999/2000"; <http://www.bibliotecapleyades.net/ciencia/echelon04.htm>. (Пристапљено 12/11/2014).

По наредби председника САД Била Клинтона 1993. године НСА и ФБИ су озвучили просторије хотела у Сиетлу где се одржавала конференција везана за важне пројекте у Вијетнаму у циљу добијања информација о уговорима о изградњи. Како се испоставило, информације су директно дистрибуиране највишем америчке руководству компаније која је учествовала на тендеру и истовремено била један од спонзора Демократске партије САД. Maier Timothy W., "Did Clinton Bug Conclave for Cash?", у: *Insight Magazine*, September 15, 1997.

⁵⁵⁹ Видети: Kinzer, Steven. (2006). *Svrgavanje: Pučevi, revolucije i invazije. Kako je Amerika menjala režime, od Navaја do Iraka*. Beograd: Politika; Perkins, Džon. (2012). *Ispovesti ubice ekonomija*. Beograd: Plato; Блум, Уилјам. (2013). *Убийство демократије: операције ЦРУ и Пентагона в период холодной войны*. Москва: Кучково поле; Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф.

порицања у случају откривања. У највећем броју случајева “кишобран организације” за прикривање економских обавештајних операција су приватни фондови и агенције, невладине организације, банке, национална комерцијална предузећа и приватне компаније које се баве трговином, финансијама и услугама. Када је реч о реализацији економских операција карактеристично је да оне увек не подразумевају потпуно прикривање спонзора операције, али, као и све остале увек захтевају прикривање крајњих циљева. Предност „отворених” операција је у томе што се углавном одвијају у складу са законом. Пример отворено изведене економске операције је операција обнове Европе након Другог светског рата (операција позната под називом „Маршалов план”). Упркос својој отворености, ово је пре била добро осмишљена и ефикасно изведена обавештајно-економска операција него америчка безусловна помоћ за обнову ратом разрушених економија европских земаља. План који су иницирали Џорџ Кенан и Џејмс Форестал имао је за циљ да путем добро финансираних јавних и тајних операција шири идеју о супериорности капитализма, учврсти америчку политичку доминацију у Западној Европи, обезбеди амерички извоз и приступ заједничком европском тржишту, и спречи преузимање власти од стране европских левичарских партија у неким европским државама (пре свега Грчкој, Италији, Француској).⁵⁶⁰ Мада је Џорџ Маршал позвао Совјете да заједно учествују у свеевропском

⁵⁶⁰ У декласификованом документу представника америчке мисије за помоћ Грчкој, упућеног из Атине Стејт департменту 17. новембра 1947. године, реферише се: „Успоставили смо практично потпуну контролу... над националним буџетом, пореским системом, штампањем новца, политиком цена и политиком у области зарада, државним економским планирањем, као и над увозом и извозом, правцем реорганизације оружаних снага и расходима за доделу помоћи”. Наведено према: Блум, Уилијам. (2013). *Убийство демократије: операције ЦРУ и Пентагона в период холодной войны*. Москва: Кучково поле, стр. 58; Описујући услове и моћ америчког утицаја у Грчкој оствареног кроз додељивану помоћ у том периоду Андреас Папандреу (Papandreou Andreas) пише: „САД су почетком педесетих година у економској сфери остваривале диктаторску контролу захтевајући да се на сваком важном документу упоредо са потписом грчког министра за координацију помоћи налази и потпис руководиоца америчке економске мисије”. Papandreou, Andreas. (1970). *Democracy at Gunpoint: The Greek front*. New York: Doubleday, p. 5.

програму опоравка понуда је била, како наводи Џорџ Кенан, „осмишљена тако да буде одбијена“.⁵⁶¹ Одбијање Совјета да учествују у обнови послератне Европе било је мотивисано страхом од могућег губитка утицаја и контроле над Источном Европом, односно да ће комунистичке партије које су се већ биле учврстиле у Источној Европи (Румунији, Бугарској, Пољској, Чехословачкој и Мађарској) изгубити кључне полуге власти. Због активног учествовања у креирању и реализацији „Маршаловог плана“ ЦИА је посматрана као његов „тајни анекс“.⁵⁶² Извршни директор програма (главни администратор) био је Ричард Бисел (Richard Bissell), од 1958. године директор управе за планирање специјалних операција ЦИА (руководио операцијом у Заливу свиња), који много година касније открива суштину плана наводећи да се „... сасвим добро схватало да „Маршалов план“ никада није био замишљен као чисто човекољубиво предузеће“.⁵⁶³ Иако се говорило о помоћи овим програмом се уводио цели низ ограничења за земље кориснике, уз наметање разноврсних економских и пореских услова кројених по моделу америчког капитализма. Поред тога, значајна сума средстава из „Маршаловог плана“ никада није напуштала САД јер су директно уплаћивана америчким компанијама ради куповине њихових производа. На тај начин је остварена двострука корист, политичка и економска, и постављен модел за касније операције „помоћи“ широм

⁵⁶¹ Видети: Hixson, L. Walter. (1989). *George F. Kennan: Cold War Iconoclast*. New York: Columbia University Press.

⁵⁶² Видети: Rositzke, Harry. (1977). *The CIA's Secret Operation*. New York: Reader's Digest Press, p. 158; Henriksen, H. Thomas, "Covert Operations, Now More Than Ever", *Orbis*, Winter 2000, p. 148.

⁵⁶³ Видети: Bissel, Richard. (1996). *Reflections of a Cold Warrior: From Yalta to the Bay of Pigs*. New Haven: Yale University Press.

Главни консултант „Маршаловог плана“ био је Ален Далес, један од руководиоца ЦИА, који је са Ричардом Биселом осмислио стратегију да се из свеукупних средстава намењених за обнову економија Европе за потребе тајних операција ЦИА извуче 685 милиона долара, у првом реду искоришћених за финансирање избора у Италији и Француској. У суштини се радило о глобалној схеми прања новца која је остала тајна до окончања „Хладног рата“. Видети: Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф, стр. 43.

планете. У вези са тим, америчка Агенција за помоћ и развој (УСАИД) у једном од својих саопштења из 1999. године износи: „Главним корисником бенефита из програма иностране америчке помоћи увек су биле САД“.⁵⁶⁴ На основу наведеног примера се може извести закључак да чак и отворене економске операције бришу могућност јасног уочавања граница које раздвајају реформистичке од субверзивних подухвата.

Наведени модел остваривања утицаја кроз операције „пружања помоћи“ знатно се разликују од неких других модела усмерених на разарање економског ткива нападнуте државе. Тако су, на пример, САД у циљу слабљења потенцијала кубанске економије низом економских диверзија, чији је циљ био изазивање тежих политичких последица (изазивање незадовољства и неповерења у функционисање привредног и економског живота, изазивање социјалне кризе и немира, самим тим и обарања са власти Фидела Кастро), у субверзивне сврхе користиле бактерије које су биле у стању да разарају нафту и нафтне производе и да у смеси са нафтом доведу до квара било које врсте мотора у који би доспела;⁵⁶⁵ примењивале биолошка и хемијска средства у циљу тровања кубанског шећера намењеног извозу;⁵⁶⁶ уништавале плантаже шећерне трске;⁵⁶⁷ вирусима изазивале заразне болести међу кубанским свињама

⁵⁶⁴ US Agency for International Development, *Direct Economic Benefits of U.S. Assistance Programs, 1999.*; Видети још: Kolko Jouce, Kolko Gabriel. (1972). *The Limits of Power: The World and USA Foreign Policy 1945-1954*. New York: Harper & Row, Ch. 13, 16, 17;

УСАИД је једна од агенција чије су филијале, по речима Џона Џилигена, једног од њених директора у периоду администрације Џимија Картера, „од врха до дна биле испуњене људима из ЦИА“. Cotter George, "Spies, strings and missonaries", *The Cristian Century*, 25. March 1981, p. 321.

⁵⁶⁵ Marks, D. John. (1991). *The Search for the "Manchurian candidate": The CIA and Mind Control. (The Secret History of the Behavioral Sciences)*. New York: W. W. Norton & Company, Ch. 12.

⁵⁶⁶ Припадник ЦИА који је учествовао у сличним операцијама широм света је изјавио: „Куба је извозила много шећера, а ми смо у њега додавали много отровних средстава“. Branch Taylor, Crile George III, "The Kenedy Vendetta", у: *Harper's magazine*, New York, Avgust 1975, pp. 46-63.

⁵⁶⁷ Hinckle Warren, Turner W. William. (1981). *The Fish is Red: The Story of the Secret War Against Castro*. New York: Harper & Row, p. 293; *Facts on File, Cuba, the U.S. & Russia, 1960-1963*. New York, 1964, pp.7-8.

намењеним извозу;⁵⁶⁸ изазивале епидемије које су се међу људима шириле путем инсеката у циљу смањења производње;⁵⁶⁹ директно из ваздуха нападале фабричка постројења итд. И поред тога што су Кубанци били упознати са стварним спонзором операција никада нису били у могућности да то уверљиво и докажу.

Глобализација економских односа након „Хладног рата“ пружа широке могућности за ефикасно вршење утицаја на економску и финансијску сферу нападнуте државе у чему значајну улогу играју приватне бизнис структуре.⁵⁷⁰ Међутим, симбиоза обавештајних служби и приватних бизнис структура није тековина постхладноратовског периода. Анализа догађаја у Ирану 1953. године (операција под кодним називом „Ајакс“) показује да је ЦИА организовала операцију свргавања иранског премијера Мохамеда Мосадека због национализације нафтних поља која је експлоатисала британска компанија „АИНК“ (Англо-иранска нафтна компанија, касније преименована у „Бритиш Петролеум“).⁵⁷¹ Слична ситуација се понавља и у Гватемали 1954. године (операција под кодним називом „Успех“) ради заштите интереса америчке приватне компаније „United Fruit“, због чега је ЦИА организовала низ тајних операција за свргавање легално изабране владе Јакоба Арбенза како би овој компанији биле враћене повластице које је имала пре национализације.⁵⁷² Како се показало, на пословном и приватном плану са компанијом „United Fruit“

⁵⁶⁸ *Washington Post*, 21 March 1977, p. A18; *San Francisco Chronicle*, 10 January 1977.

⁵⁶⁹ Кубански емигрант Едуардо Виктор Аросена Перез (Eduardo Victor Arocena Perez) пред Федералним окружним судом Јужног округа у Њујорку сведочио је 1984. године, да је половином 1980. године са полуострва Флорида на Кубу послат брод са задатком да тамо – „достави микроорганизме намењене за коришћење против совјетских војника и грађанског персонала, као и против кубанске економије....“. Schaap Bill, "The 1981 Cuba Dengue Epidemic", *Covert Action Information Bulletin*, No. 17, Summer 1982, Washington, pp. 28-31.

⁵⁷⁰ О неким операцијама приватних финансијских структура које су произвеле тешке последице како по матичну државу, тако и глобални финансијски и економски систем, видети: Ron, Paul. (2014). *End the FED*. New York/Boston: Grand Central Publishing.

⁵⁷¹ Семин Николай Леонидович, „Спецслужбы и крупный бизнес США“, *Россия и Америка в XXI веке*, № 1, 2011.

⁵⁷² Видети: Schlesinger Stephen, Kinzer Stephen. (1982). *Bitter Fruit: The Untold Story of the American Coup in Guatemala*. New York: Doubleday&Co., pp. 106-107.

тесне пословне везе су имали тадашњи директор ЦИА Ален Далес, његов брат Џон Фостер (државни секретар САД у том периоду),⁵⁷³ Ана Витман, лични секретар председника Ајзенхауера, Волтер Бедел Смит, претходник Алена Далеса на челу ЦИА и планер преврата у Гватемали (након кога постаје члан савета директора компаније) итд., те да је директор ЦИА Ален Далес такође био лично заинтересован и за смену Мохамеда Мосадека у Ирану, јер је адвокатска канцеларија у којој је радио до ступања у ЦИА водила послове британске компаније „АИНК“. Дакле, показало се да је у оба случаја ЦИА била у служби уских корпоративних интереса чији је коначни циљ био да се њихове пословне инвестиције осигурају чак и по цену нарушавања права и слобода страних грађана, не устручавајући се да легално изабране владе замене диктаторским. Колико далеко је америчка влада била спремна да штити интересе приватне компаније говоре речи Алена Далеса који је компанији “United Fruit” обећао да - кога год ЦИА изабере за следећег председника Гватемале неће му бити дозвољено да национализује или на неки други начин угрози компанију.⁵⁷⁴ Поред наведених, као резултат ангажмана обавештајних служби у Колумбији, Панами, Еквадору, Хавајима, Порторику, Никарагви, Хондурасу и низу других држава, америчким приватним корпорацијама су обезбеђене значајне дивиденде од експлоатације природних ресурса, комуникација и тржишта тих држава, уједно доприносећи учвршћивању утицаја САД у тим регионима.⁵⁷⁵

⁵⁷³ Оба брата, Ален и Фостер Далес су претходно радили за фирму “Sullivan and Cromwell”, моћну њујоршку адвокатску канцеларију која је “United Fruit-y” помогла да оствари профитабилне уговоре у Гватемали. Immerman Richard. (1982) *The CIA in Guatemala*. Austin: University of Texas Press, p. 124–25; Иста адвокатска канцеларија је била укључена у припремње нових уговора о концесијама над нафтним пољима након пада Мохамеда Мосадека у Ирану. Kinzer, Steven. (2006). *Sorgovanje: pučevi, revolucije i invazije. Kako je Amerika menjala režime, od Havaja do Iraka*. Beograd: Politika, стр. 185

⁵⁷⁴ Schlesinger Stephen, Kinzer Stephen. (1982). *Bitter Fruit: The Untold Story of the American Coup in Guatemala*. Garden City, N.Y.: Doubleday, p. 120.

⁵⁷⁵ Видети: Taylor, H.R. (2007). *Global Financial Warriors. The Untold Story of Intelligence*. New York: Cornwell University Press, pp. 11-13; Kinzer Stephen. (2006). *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq*. New York: Times Books.

Важно је нагласити да пракса сарадње између обавештајних служби и бизнис структура у циљу остваривања заједничких интереса на интензитету добија након окончања „Хладног рата“, када су неки водећи амерички званичници и пословни људи позвали ЦИА да ради у интересу приватних корпорација.⁵⁷⁶ Заинтересованост државе за сарадњу са приватним бизнисом конкретизује се *Стратегијом националне безбедности* из 1995. године, у којој се, између осталог, каже: „Видећи у приватном сектору основни извор економског раста, влада је дужна да обезбеди заштиту његових интереса и допринесе ширењу његовог учешћа на светском тржишту“.⁵⁷⁷ Додатно учвршћивање сарадње се дефинише *Националном обавештајном стратегијом САД* из 2009.⁵⁷⁸

Међутим, јачање симбиозе између обавештајних служби и приватних компанија изазива оштре полемике у вези са низом нерегулисаних питања и дилема, пре свега оних које се односе на то - Да ли се укључивање обавештајних служби у унапређивање глобалне компетитивности корпорација, што неретко подразумева кршење људских права страних грађана, може морално оправдати? Који су критеријуми и којим корпорацијама треба давати обавештајне информације? Да ли би

⁵⁷⁶ Christopher Simpson. (1988). *Blowback: America's Recruitment of Nazis and Its Effects on the Cold War*. New York: Weidenfeld & Nicolson, p. 159-160.

⁵⁷⁷ *National Security Strategy of Engagement and Enlargement*, The White House, GPO, February 1995, p. 17; Исте године (децембра 1995.) Државна Дума Руске Федерације усваја Закон „О спољној обавештајној служби“, који није претрпио суштинске измене у односу на Закон „О обавештајној служби“ из 1992. године. Главни задаци су остали исти: активно учешће у реализацији руске спољне политике; увећање одбрамбених потенцијала; осигурање социјалног и економског развоја Русије; као и праћење процеса чији развој може нанети штету интересима Русије. Дефинисани правци рада у економској области су следећи: прикупљање информација о различитим аспектима економске делатности страних држава; њиховим економским и финансијским организацијама; тржиштима сировина, метала, валуте итд., који представљају интерес за Руску Федерацију, као и реализација активности усмерених на изградњу повољних услова у циљу достизања спољноекономских циљева Русије (развој ефективне спољноекономске сарадње, закључивање повољних трговинско-економских уговора итд.). Воронцов, А. С. (2012) *Спецслужбы России*. (Треће допуњено и измењено издање). Ростов на Дону: Феникс, стр. 382-383

⁵⁷⁸ *The National Intelligence Strategy of the United States of America*, August 2009, p. 13-14.

информације требале да буду бесплатне (односно субвенционисане од пореских обвезника) или би компаније требале да за њих плаћају?, итд.⁵⁷⁹

Заговорници традиционалног начина рада обавештајних служби сматрају да јачање савезништва између обавештајних служби и транснационалних корпорација наноси штету оперативном и аналитичком обавештајном раду. Дејвид Пери (David Perry) изражава забринутост због јачања савезништва између обавештајних и контраобавештајних служби са бизнис структурама: „Када се топ-менаџери компанија обраћају за помоћ ЦИА заборављају да та установа, прибављајући им информације, користи специфична средства и методе, укључујући и оне етички сумњиве“.⁵⁸⁰ Због тога, сматра Пери, обавештајне службе пре свега морају да имају на уму задатке од националног интереса.⁵⁸¹ И аналитичар Мајкл Рубин (Rubin Michael) у сарадњи обавештајних служби и бизнис структура види опасност од приватизације државних функција. Рубин наводи да су процеси приватизације државних функција у области спољне политике и економије, започети у време Роналда Регана, Џорџа Буша-старијег и Била Клинтона, за време мандата Буша-млађег подигнути на још већи ниво, истичући да се обавештајни рад одвија у тесној сарадњи са крупним транснационалним компанијама и, што је важније, често њиховим средствима и у њиховом интересу, при чему високи државни чиновници наступају у улози „покрића“ од стране Белог дома.⁵⁸²

Аутори који заузимају прагматичну позицију сматрају да се дискусије о узајамним односима државних обавештајних служби и приватних бизнис структура из етичке равни морају пренети у утилитарну.

⁵⁷⁹ О дилемама и питањима која се односе на сарадњу обавештајних служби и корпорација, опширније видети: Johnson, Loch. (1996). *Secret Agencies: U.S. Intelligence in a Hostile World*. New Haven, Conn.: Yale University Press, ch. 6.

⁵⁸⁰ Perry David, "Business Intelligence and National Intelligence: Should the CIA Spy for American Companies?", *Los Angeles Times*, November 30, 2005.

⁵⁸¹ *Ибид.*

⁵⁸² Rubin Michael, "Privatize the CIA: Our Intelligence Community Could Use More Competition", *Weekle Standard*, January 29, 2007.

Тако је Данијел Куел (Daniel Kuehl) мишљења да се кључно питање у сарадњи државних институција и приватних компанија не односи на то да ли у тој сарадњи постоји нешто лоше (зло), или је неисправно са моралног становишта. Суштина питања, по Куелу, лежи у томе да ли је то ефикасно или није.⁵⁸³

Сумирајући негативне последице и тенденције које се индукују услед међусобне сарадње обавештајних служби и бизнис структура Николај Сјомин (Сёмин Н. Л) као кључно издваја следеће: сарадња са приватним компанијама представља опасност за разоткривање агентурних извора, канала, метода и средстава рада обавештајних служби; микроекономски обавештајни рад под покрићем приватних компанија не пружа довољно могућности за надгледање, због чега се појављује сфера над којом држава губи контролу; одлив перспективних кадрова из државних обавештајних служби у приватне компаније условљен бољим финансијским условима, мањим ризиком и већом слободом у приватном животу умањује потенцијале државних обавештајних служби;⁵⁸⁴ високообразовани кадрови и економска моћ приватних компанија кључни су фактори који доприносе увећању њихове конкурентне способности и потискивању државних обавештајних служби када је реч о анализи питања економског карактера, што може условити „резање“ буџета намењеног државним обавештајним службама;⁵⁸⁵ савез обавештајних служби и крупног бизниса обема странама пружа могућност за јачавање утицаја на међународне економске, финансијске и политичке токове (који могу одступати од званичне државне

⁵⁸³ *Los Angeles Times*, November 30, 2005.

⁵⁸⁴ Сјомин износи податке да се састав припаданика ЦИА и других обавештајних служби обавештајне заједнице САД који раде у економској сфери сваке године обнавља за око 20% због одлива кадрова у приватне компаније. Сёмин Николай Леонидович, „Спецслужбы и крупный бизнес США”, *Россия и Америка в XXI веке*, № 1, 2011.

⁵⁸⁵ Тенденција јачања приватних обавештајних агенција видљива је и кроз све већи број уговора које склапају са државним обавештајним структурама у којима се приватне обавештајне агенције јављају подизвођачима одређених пројеката. Тако је, на пример, према подацима *Defense Intelligence Agency* објављеним маја 2007. године, 70% тадашњег обавештајног буџета отишло на уговоре са приватним компанијама. Наведено према: Солдатов Андрей, „Спецслужбам указали пут полковника Ундервуда”, *Ежедневны Журнал*, 13. мая 2008.

политике) и буду самостални актери у низу процеса на међународној сцени, који могу проузроковати негативне последице по матичну државу; активности обавештајних служби усмерене на селективно остваривање интереса приватних компанија нарушава усвојена правила тржишне економије. Коришћење обавештајних потенцијала у интересу националних или приватних компанија води до истоветног одговора друге стране, снижавању поверења међу државама и бизнис-партнерима, што се у коначном не одражава само на економију, већ и политику, као и друге сфере међународних односа; ефекат који узајамно деловање обавештајних служби и бизнис структура има на односе међу државама је изразито негативан, а штета која може настати као последица узајамних активности државних обавештајних служби и бизнис структура је увек већа за државу.⁵⁸⁶

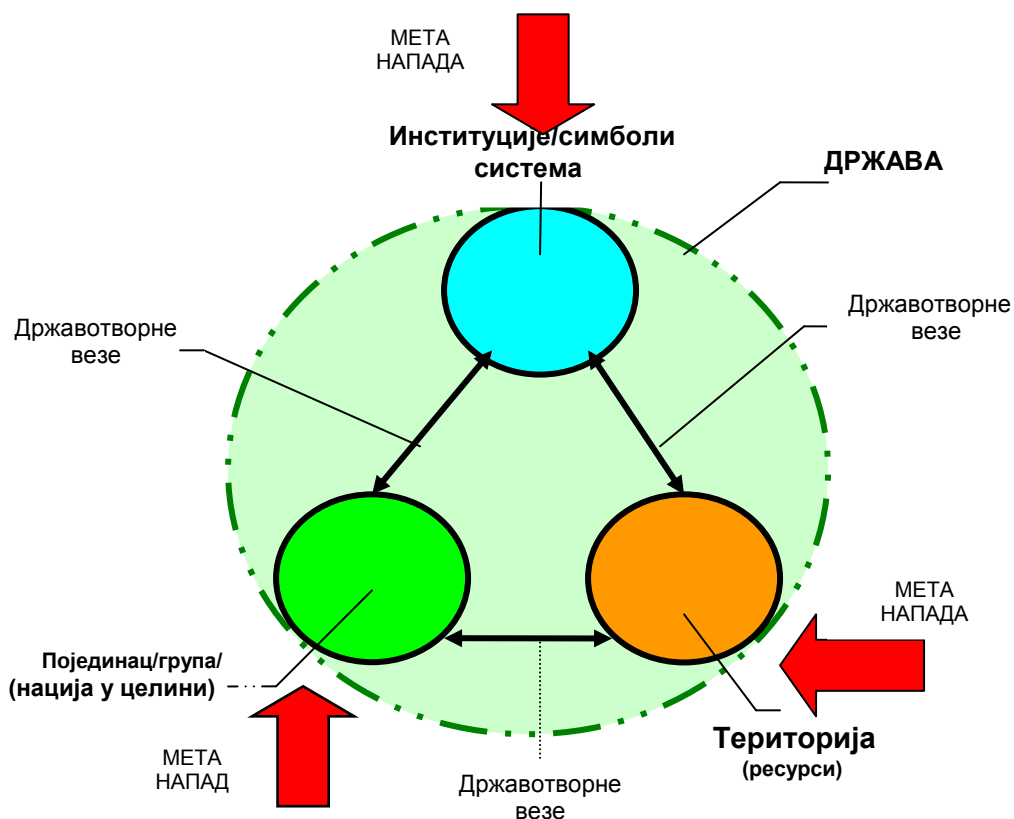
Дакле, иако се на први поглед може закључити да сарадња државних обавештајних служби и бизнис структура може донети високе дивиденде држави јасно је да највеће бенефите из ове сарадње имају ове последње, чији интереси нису увек компатибилни са националним. Руководени логиком пословања која профит ставља изнад свега, у чему кључну улогу имају информације као стратегијски ресурс, избегавање надзора и контроле, те страх од губитка репутације и партнера због сарадње са државним обавештајним службама, кључне су детерминанте које иницирају стварање приватних обавештајних структура у оквиру корпорација или у виду засебних аналитичких центара, који се појављују као озбиљна конкуренција државним обавештајним агенцијама. У том смислу, баријера негативним последицама савеза бизниса и обавештајних служби и даљем учвршћивању корпоратократије може бити прецизирање домена и правила сарадње, јачање интегритета обавештајних практичара, као и јачање демократске контроле над њиховим активностима.

⁵⁸⁶ Семин Николай Леонидович, "Спецслужбы и крупный бизнес США", *Россия и Америка в XXI веке*, № 1, 2011.

3.4. Паравојне операције обавештајних служби

Отворене, тајне или прикривене паравојне операције у организацији обавештајних служби су синоним за једну од опција из тзв. „Стратегије сукоба ниског интензитета“ (*“Low Intensity Conflict”*) или „Операција изван оружане борбе“, којима држава А (или коалиција држава) кроз разне облике паравојних активности, које не спадају у конвенционална војна дејства, врши утицај на државу Б (или коалицију држава) у циљу остваривања стратешких интереса из домена националне политике. Кључни елементи државе изложени претњама или оружаном насиљу су пре свега институције система, територија или становништво/појединац/група (Схема бр. 10.).

Схема бр. 10. Приоритетна места напада

Извор: Аутор

Повређивање или оштећење неког од три конститутивна елемента може условити оштећење система као целине или његовог урушавања, при чему неприродно насиље, нарушавање норми хуманости и људских права који су својствени овој врсти операција нису побочни ефекти, већ њихова суштина.

Стратегија „сукоба ниског интензитета“, у коју сврставамо паравојне операције обавештајних служби, према Саму Серкесијану (Sam C. Sarkesian) подразумева – „... активности и дејства војних или разних полувојних снага (борбених и неборбених) стране силе која интервенише да би утицала на противника и приморала га да прихвати неки војнополитички услов“.⁵⁸⁷ Френк Карличчи (Carlicci Frank), бивши секретар одбране САД, наводи да ова врста стратегије обухвата „посредну или прикривену агресију као што је тероризам, субверзија и побуна“.⁵⁸⁸

Нешто шире одређење појма *“Low Intensity Conflict”* налазимо у документу Копнене војске САД под ознаком (Field Manual) FM 100-20, у коме се наводи да он означава – „...политичку и војну борбу изван конвенционалног рата, коју воде националне снаге земље ради остваривања политичких, социјалних, економских и психолошких циљева. Борба је често дуготрајна и варира од дипломатских, економских и психолошких притисака, преко тероризма до устанка и преврата“.⁵⁸⁹ Други доктринарни документ америчке војске под ознаком (Field Manual) FM 100-5, из 1993. године, издваја четири категорије операција из домена „сукоба ниског интензитета“ или „операција изван оружане борбе“: 1) подршка

⁵⁸⁷ Наведено према: Бајагић, Младен. (2004). *Обавештајна активност и спољна политика. Студија случаја: САД*. Београд: Виша школа унутрашњих послова, стр. 108.

⁵⁸⁸ Carlicci Frank, *Annual Report to the Congress, Fiscal Year 1989, February 11, 1988*, p. 59.

⁵⁸⁹ Наведено према: Јовић, Стојан. (1994). *Специјалне снаге*. Подгорица: Монтенегро Харвест, стр. 24; Вилић Душан, Тодоровић Бошко. (1999). *Тероризмом у нови светски поредак*. Београд: ГрафоМарк, стр. 175.

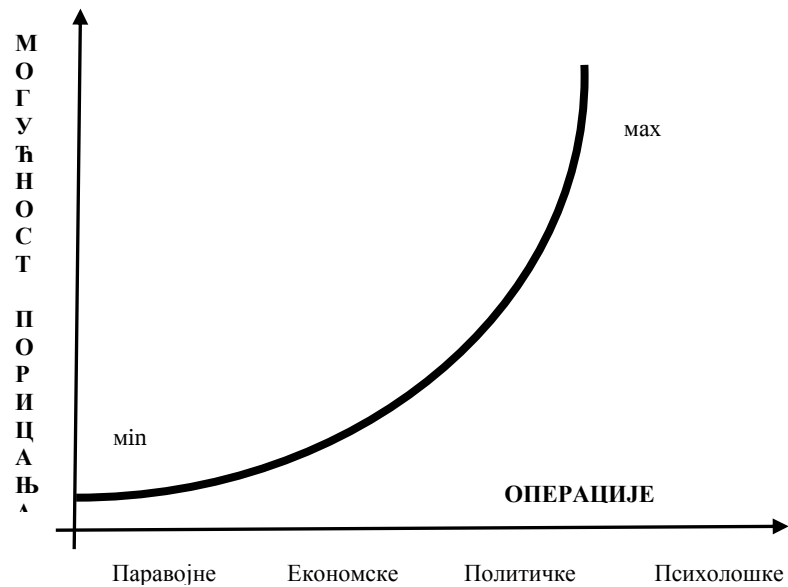
побуњеничким или противпобуњеничким дејствима; 2) борба против тероризма; 3) операције одржавања мира; и 4) мирнодопске „контиденси“ операције.⁵⁹⁰ Посматрано из угла нашег истраживања за нас су најважније прве две категорије операција.

Иако се ради о високоризичним операцијама које се одликују незаконитошћу како са аспекта унутрашњег тако и са аспекта међународног права, непредвидљивошћу, насиљем које прате леталне последице, високим степеном кршења људских права и ниским потенцијалима заштите и контроле у поређењу са осталим видовима необавештајних операција (Дијаграм бр. 1. и 2.), прагматичари их виде као прихватљив инструмент за решавање политичких задатака у околностима када дипломатске, информационо-психолошке или економске активности не дају резултате, а ризици и трошкови конвенционалних војних операција превазилазе могућу добит.⁵⁹¹ Међутим, иако се могу сматрати неприхватљивим средством за остваривање политичких интереса, искључиво сагледавање и оцењивање кроз призму остваривања моћи у међународним односима било би непотпуно без разматрања њихове улоге у условима експоненцијалног и реалног раста безбедносних претњи (на националном, регионалном и глобалном нивоу) оличених у појединцима, групама, екстремистичким, терористичким и криминалним организацијама, паравојним структурама, ауторитарним режимима, итд.

⁵⁹⁰ Komarčević Miodrag, Pejanović Ljubo, Živojinović Mića, „Tehnologija primene FID – operacija u procesu razbijanja Jugoslavije“, *Kultura polisa*, год VIII, br. 15, Нови Сад, 2011, стр. 27-42; *FM 100-5 Operations*, Headquarters Department of the Army, Washington, DC, 14 June 1993. http://www.fs.fed.us/fire/doctrine/genesis_and_evolution/source_materials/FM-100-5_operations.pdf. (Пристапљено 17/01/2015).

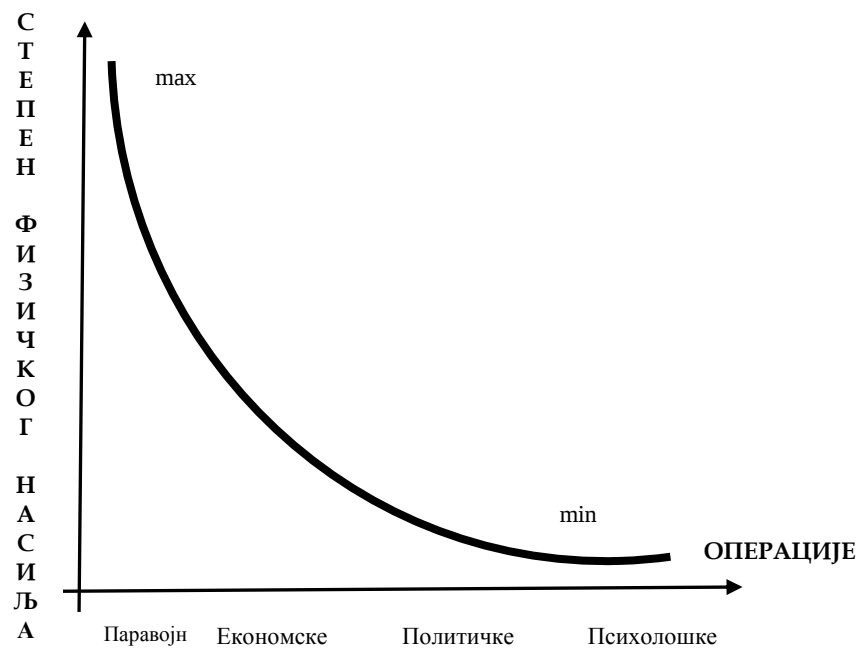
⁵⁹¹ Видети нпр.: Henriksen Thomas H., „Covert Operations, Now More Than Ever“, *Orbis*, Winter 2000, p. 145.

Дијаграм бр. 1. Могућности уверљивог порицања

Извор: Аутор

Дијаграм бр. 2. Степен примене физичког насиља

Извор: Аутор

Као крајња форма тајних акција паравојне операције обавештајних служби се, иако ретко, могу изводити самостално. Њихова ефикасност, без обзира у ком контексту се изводе (у циљу обарања/успостављања неког режима, борбе против тероризма, итд.), условљена је са два кључна фактора: а) ефикасношћу обавештајне (информационе) подршке (што подразумева увид у елементе који се односе на: степен наклоности или непријатељства иностране владе; ниво професионализма њених војних, безбедносних или полицијских структура; избор и процену способности снага које треба подржати и њихов руководећи кадар; локални језик, навике и обичаје становништва; географске карактеристике простора где се операција реализује; општу политичку и економску ситуацију у држави – мети операције; итд.), и б) ефикасношћу ангажованих људских ресурса, који са аспекта друштвено-правног статуса могу бити сопствени (професионални) или агентурни (непрофесионални). Критеријум друштвено правног статуса реализатора паравојних активности условљава да се оне могу поделити на директне и индиректне. Носиоци директних паравојних операција су непосредни (професионални) припадници “специјалних снага” државе-спонзора, за разлику од непрофесионалних паравојних снага, агентурних мрежа или најамника, које обавештајне службе државе интервента регрутују (финансирају, обучавају и опремају) у војним, полицијским, обавештајним, партијским, емигрантским, криминалним, терористичким и другим круговима нападнуте или треће државе (тзв. посредне снаге).

Како се специјалне операције војних и полицијских снага често поистовећују са специјалним операцијама обавештајних служби неопходно је истаћи да се ради о квалитативно различитим врстама операција и поред тога што у операцијама обавештајних служби учешће могу узети тзв. „специјалне снаге“ војске или полиције. Шта су „специјалне снаге“? У специјалном извештају припремљеном за Конгрес САД од стране

истраживачке службе библиотеке Конгреса се каже: „Снаге за специјалне операције представљају елитне специјализоване војне делове који „иза линије фронта“ могу проникнути копном, морем или ваздухом ради спровођења разноврсних операција, од којих су многе тајне“.⁵⁹² Министарство одбране САД „снаге за специјалне операције“ одређује као – „регуларне и резервне компоненте оружаних снага, формиране од стране министра одбране, специјално припремљене, обучене и наоружане за спровођење и подршку специјалним операцијама“.⁵⁹³ Иако су у погледу функционисања, организације, опреме и обуке веома сличне конвенционалним војним снагама од њих се, као што видимо, разликују пре свега у погледу статуса и специфичне намене која не предвиђа самостално извођење класичних конвенционалних дејстава. Дакле, ради се о посебно организованим, опремљеним и обученим војним (или полицијским) снагама офанзивног карактера које су као специфичан инструмент у рукама председника, министра одбране и других лица одговорних за доношење стратегијских одлука предначене за: вођење нетрадиционалних ратова (у том смислу и борбе против тероризма) када је употреба класичних оружаних снага непожељна или немогућа из политичких или војних разлога; извођење тајних и отворених операција у мирнодопским, кризним и ратним условима како на копну, тако и на мору и у ваздуху; организовање, припрему и обучавање локалних војних, паравојних, устаничких или противустаничких структура чији су интереси у сагласности са националним интересима државе-спонзора; селективну примену силе на свим тачкама од значаја за националне интересе матичне државе, итд.

⁵⁹² Special Operations Forces in Operation Enduring Freedom: Background and Issues for Congress. Congressional Research Service. Report for Congress. Order Code RS21048. October 15, 2001.

⁵⁹³ Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. Joint Publication 1-02. (JP 1-02). 12 April 2001. As Amended Through 5 June 2003.

Када је реч о ефикасности „специјалних снага“, било да се ради о учешћу у операцијама ширих конвенционалних војних снага, противпобуњеничких, противустаничких, противгерилских, противтерористичких или операцијама диверзантског, субверзивног, превратничког, устаничког или терористичког карактера, она је увек условљена квалитетом обавештајне подршке (квалитетом производа обавештајног циклуса). Анатомија највећег дела обавештајних служби показује да професионалне оружане снаге које учествују у реализацији паравојних операција не морају бити инкорпориране у структуре обавештајних служби, већ да се за те сврхе могу користити снаге концентрисане унутар војске (нпр. *“Delta Force”*, *“Green Berets”*, *“SEAL Team Six”*, итд., у Сједињеним Државама; *“SAS”* у Великој Британији, итд.). У таквим околностима се припадницима војних формација у циљу прикривања идентитета забрањује ношење обележја припадности оружаном снагама. За разлику од наведеног, постоје примери да се „специјалне снаге“ налазе под директном контролом обавештајних служби (нпр. *“Спецназ”* у Русији).⁵⁹⁴

Иако се показало да професионалне „специјалне снаге“ представљају важну компоненту у тајним паравојним операцијама, посебно када је реч о борби против тероризма, индиректне, непрофесионалне (агентурне, „помоћне“) снаге су из више разлога биле важнија компонента у највећем броју познатих паравојних операција, пре свега због веће могућности уверљивог порицања, мањег ризика по држављане земље – интервента, бољег познавања прилика у држави – мети операције и већој спремности за извршавање „прљавих“ задатка који су захтевали поступке који су излазили изван оквира конвенционалних етичких стандарда, као што су: саботаже,

⁵⁹⁴ О историјском развоју снага за специјалне операције од Првог светског рата до данас видети: Миллер, Дон. (1998). *Коммандос. Формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений*. Москва: Харвест, АЦТ.

диверзије, отмице, терористички акти, ислеђивања, убиства, итд.⁵⁹⁵ Али као и сваки други облик деловања обавештајних служби који захтева усмеравање, заштиту (спонзора, извора и циљева) и контролу, непрофесионалне снаге у свим сегментима заостају за професионалним снагама (осим ако се не ради о врбованим припадницима професионалних војних или полицијских снага стране државе), због чега су углед и репутација чак и најмоћнијих држава много пута били изложени оштрој осуди јавности.

Из низа истраживања која су се бавила методологијом и циљевима паравојних операција у више држава,⁵⁹⁶ низа декласификованих докумената обавештајних служби,⁵⁹⁷ и публикованих радова директних

⁵⁹⁵ На пример, према подацима које Наоми Клајн износи у својој студији, број особа које су прошле кроз машинерију тортуре у Јужној Америци седамдесетих и осамдесетих година 20. века био је између 100.000 и 150.000, од којих су десетине хиљада убијене. Видети: Klajn, Naomi. (2009). *Doktrina šoka*. (S engleskog prevela Tanja Milosavljević). Beograd: „Samizdat B92“, стр. 114; У једној од најбоље задокументованих паравојних операција ЦИА изведеној у Гватемали средином шездесетих година (под кодним називом „Успех“), „помоћне снаге“ ЦИА оличене у „кордонима смрти“ некажњено су тумарале земљом прогањајући и убијајући политичаре, синдикалне вође, студентске активисте и вође сељака, и киднаповали на хиљаде људи које нико више никада није видео. Многи су до смрти мучени у војним базенима, док су у унутрашњости земље војници пустошили села и масакрирале на стотине Маја Индијанаца. Оваква репресија беснела је чак три деценије, током којих је у Гватемали убијено више цивила него у читавој преосталој хемисфери заједно. Видети: Kinzer, Stiven. (2006). *Svrgavanje: pučevi, revolucije i invazije*. Beograd: Politika, стр. 189;

⁵⁹⁶ Анализа је обухватила тајне операције у Гватемали 1953-1954 и 1962-1980; Ирану 1953; Италији 1950-1970; СССР 1940-1960; Вијетнаму 1950-1973; Сирији 1957-1958; Алжиру 1960; Конгоу 1960-1964; Куби 1950-1980; Индонезији 1960; Уругвају 1964-1970; Чилеу 1964-1973., Анголи 1975-1980; Заиру 1975-1980; Авганистану 1972-1992; Никарагви 1981-1990; Југославији 1991-1999.) Опширније о свакој од наведених операција видети: Видети: Blum, William. (2008). *Killing Hope: US Military and CIA Interventions Since World War II*. Monroe, ME.: Common Courage Press; Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф; Kinzer, Stiven. (2006). *Svrgavanje: pučevi, revolucije i invazije*. Beograd: Politika; Klajn, Naomi. (2009). *Doktrina šoka*. (S engleskog prevela Tanja Milosavljević). Beograd: „Samizdat B92“; *Убийство демократије: Операције ЦРУ и Пентагона в постсоветский период*. (2014). Москва: Кучково Поле.

⁵⁹⁷ Бројна декласификована документа ЦИА која се односе на напред наведене операције доступна су на: <http://www.cia.gov>; <http://www.foia.cia.gov/collection/guatemala>; <http://wolfbat359.com/GUATEMALA> 1954 DECLASSIFIED.htm; <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB27/docs/doc01.pdf>; <http://www.freewebs.com/moeial/CIA%27s%20Psychological%20Operations%20in%20Guerrilla%20Warefare.pdf>.

учесника паравојних операција, поред тога што недвосмислено закључујемо да паравојне операције представљају грубо мешање у унутрашње ствари других држава и флагрантно кршење међународног права, једнако изводимо закључак да досадашња пракса доказује да државе које су изводиле такве операције никада у Уједињеним нацијама нису доживеле општу осуду или санкције, нити су такве операције проглашаване за акте агресије иако у потпуности задовољавају све критеријуме за такав третман.⁵⁹⁸ Зашто? Пре свега зато што се такве операције тешко могу приписати државама – спонзорима (широка могућноста уверљивог порицања), односно немогућности доказивања да спонзорисани појединци или групе делују по инструкцијама или контролом државе – спонзора. То су кључни елементи због којих ће паравојне операције и даље остати прихватљива алтернатива неприхватљивом ризику и трошковима војних операција.

3.4.1. Циљане ликвидације као вид паравојних операција

Према Луису Моргану, убиство је старо колико и људско друштво.⁵⁹⁹ Њиме се човек лишава најосновнијег и најважнијег права - права на живот. С обзиром да је право на живот универзално и врховно право човека, и уједно најзначајнија вредност која даје основ и смисао свим другим вредностима које човек има, сви правни документи којима се прокламују права грађана дефинишу ово право, а устави савремених држава у одредбама о правима човека право на живот истичу као прво међу правима грађана.⁶⁰⁰ Од међународних докумената којима се регулише ова материја

⁵⁹⁸ Дефиниција агресије усвојена као додатак Резолуцији Скупштине Уједињених нација 3314 од 14 децембра 1974; Dokument Ujedinjenih nacija: A/AC, 134/L-46, 12. aprila 1974.

⁵⁹⁹ Морган, Луис. (1988). *Древно друштво*. Београд: Научна књига, стр. 13.

⁶⁰⁰ Члан 3. Универзалне конвенције о људским правима истиче да свако има право на живот, слободу и безбедност личности. Члан 2. Европске конвенције истиче да је право на живот сваке особе заштићено законом. Нико не може намерно бити лишен живота, сем приликом извршења пресуде суда којом је осуђен за злочин за који је ова казна предвиђена

посебно су значајни: Универзална конвенција о људским правима Уједињених нација, Међународни пакт о грађанским и политичким правима Уједињених нација, Други факултативни протокол о грађанским и политичким правима Уједињених нација, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода Савета Европе са пратећим протоколима: Протокол 6 и Протокол 13, као и Европска конвенција о екстрадицији. Дакле, неповредивост живота човека, самим тим и његова кривичноправна заштита, је апсолутна. Од кривичноправне заштите се одустаје само у одређеним околностима.

Ако убиства имају традицију стару колико и људско друштво онда „политичка убиства“, под којима за потребе нашег истраживања подразумевамо атентате на политичке лидере или друге политичке, војне и религиозне личности од утицаја, имају историју стару колико и појам „политика“. По својој суштини атентат, као облик умишљајног убиства, представља противправну, политички мотивисану елиминацију политичког делатника као вид санкција због његовог политичког убеђења, политичких активности или као превентивно дело. Историјски примери из разних епоха, цивилизација и држава говоре да су нека од убиства владара, војсковођа или важних политичких делатника, суштински мењале ток

законом. Став 2. овог члана наводи да лишење живота није противно овом члану ако проистекне из употребе силе која је апсолутно потребна. Сила је апсолутно потребна, према слову Конвенције, ради одбране неког лица од незаконитог насиља, да би се извршило хапшење на основу закона или спречило бекство лица лишеног слободе на основу закона и приликом мера које се предузимају на основу закона с циљем сузбијања нереда или побуне. По одредби члана 6. став 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, право на живот је неодвојиво од човекове личности. Нико не може да буде произвољно лишен живота. Право на живот се директно третира и Протоколима бр. 6 и 13. Протокол број 6 афирмише начело укидања смртне казне тако што истиче да држава мора, тамо где је подесно, избрисати ту казну из свог законодавства. Члан 2. истог Протокола прецизира да се дејство Протокола ограничава на обавезу укидања смртне казне за време мира, док за кривична дела извршена за време рата, или иманентне ратне претње, може остати одредба о смртној казни. Протокол број 13 иде даље у заштити права на живот и истиче да је потпуно укидање смртне казне битан елемент заштите тог права и пуног признања урођеног достојанства свих људских бића. На тај начин је ојачана заштита права на живот као неотуђивог права индивидуе. Видети: *Eвропска конвенција о људским правима*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf. (Пристаћено 13/10/2013);

историје и судбине држава. У античком добу и средњем веку, убијање тиранских политичких и војних лидера сматрало се морално исправним чином који не противуречи „ни људским ни божанским законима“.⁶⁰¹ Бројни антички и средњевековни филозофи и мислиоци (Платон, Аристотел, Цицерон, Џон од Салзберија, Томаса Мор, итд.), заступали су став да је тираноцид легитимно средство за окончање репресије, односно да убиства неправедних владара припадају категорији праведних убистава. Такви ставови су допринели да циљане ликвидације политичких лидера постану толико устаљена пракса да је тадашње међународно ратно право, које је тек било у повоју, атентат прихватило као легитимно политичко средство, не правећи разлику између убијања у ратном или мирнодопском времену. Норма против овакве врсте убијања почиње да се развија у XVII и XVIII веку, када су европски политички и интелектуални мислиоци покушали да ограниче распрострањену праксу атентата, који су упркос свему и данас остали моћно политичко оружје за остваривање интереса националне политике. Истраживања показују да је у последњих двадесет година XX века и почетком XXI века извршено 73 атентата, што је шест пута више него у првих шездесет година прошлог века. Такође, у периоду од 1990-2003. године, како показује анализа израелске „Јединице за заштиту државника и званичних делегација“, извршено је 155 атентата (не рачунајући атентате у покушају), од чега 65 на државне лидере (председнике, премијере, краљеве), 82 на друге високе државне званичнике и 11 на верске вође. Анализа мотива којима су се атентатори руководили, показује да су од укупног броја 108 атентата (70%) имали политичку или верску позадину, при чему је 98% атентата (151) било унапред испланирано.⁶⁰²

Иако непожељне због правних, политичких и моралних импликација и у супротности са Повељом Уједињених нација, којом се државама

⁶⁰¹ *Policraticus*. Vol. II., Lib. VIII., Cap. 20. p. 372.

⁶⁰² Наведено према: Каранфилов Борче, „Атентат као метод извршења терористичког акта“, *Војно дело*, (зима) 2011, Београд, стр. 337-347.

забрањује да планирају и покушавају атентате на стране јавне званичнике и цивиле у време релативног мира, с обзиром да атентат у време мира представља кривично дело, акт рата, циљане политичке ликвидације су као специфичан вид политичког насиља неретко разматране као прва од свих осталих алтернатива у стратегији остваривања политичког интереса. Истраживања која се баве улогом обавештајних служби у овој врсти паравојних операција су више него скромна, не само из разлога што се ради о зони недоступној за озбиљна истраживања, већ и због недостатка писаних трагова. Тек на основу реконструкције дела историјских догађаја, декласификоване грађе појединих обавештајних служби, судских, парламентарних и истрага других комисија, као и сведочења и публикација бивших припадника обавештајних служби, могуће је извести закључак да је њихова улога увек круцијална у планирању и реализацији ове, од свих насилних политичких стратегија, најгорој опцији вршења политичког утицаја⁶⁰³. Али како наш задатак у овом делу није да истражујемо појединости везане за планирање и реализацију атентата, у овом делу ћемо се осврнути на дебате које се воде у правним, политичким, филозофским, научним и стручним круговима између поборника атентата на стране политичке лидере и њихових противника око питања - да ли атентат може бити оправдано и ефикасно средство за постизање политичких циљева, с обзиром да широк спектар различитих тумачења индукује додатне моралне дилеме код обавештајних практичара.

Као прилог расправи о оправданости атентата на стране лидере Дејвид Њуман и Тил Ван Гил (Newman David, Tyll Van Geel) наводе да хуманитарна забринутост у вези са тим како се неки страни диктатор

⁶⁰³ Истражујући радње у вези са планирањем атентата на стране лидере Сенатски комитет за спољне послове САД формирао је комисију (тзв. „Черчов комитет“) која је дошла до закључка да је почетком 60-тих година XX века ЦИА имала специјално одељење под кодним називом ZR/RIFLE са задатком да организује и изводи убиства. „Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities“, *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report No. 94-465, 94th Congress, 1st session, 1975; Simpson, Christopher. (1988). *Blowback: America's Recruitment of Nazis and Its Effects on the Cold War*. New York: Weidenfeld & Nicolson, стр. 8-12; Далес, Аллен (2000): *ЦРУ против КГБ: Искусство шпионажа*, Алгоритм, Москва, стр. 7.

односи према својим грађанима може да послужи као довољно оправдање за атентат.⁶⁰⁴ Супротстављајући аргуменате „за“ и „против“ тираноубиства Бернард Крик (Crick R. Bernard) такође долази до закључка да је тиранина оправдано убити.⁶⁰⁵ Ангело Кодевила (Codevilla Angelo) је против експлицитне забране атентата, дозвољавајући да они могу бити морално оправдани у рату с обзиром да ће атентат, како наводи – „... највероватније зауставити непријатеља да настави са ратовањем“.⁶⁰⁶ Према Кодевили – „Усавршеност оружја и тактика рата данас чине лакшим него икад да се прогоне они чија ће смрт највероватније зауставити убијање. Често ... нема свађе са земљом која вам је непријатељ, већ само са њеним шефом. У таквим околностима некорисно је и неморално уништити земљу у нади да ће то тиранина натерати да одустане. Зашто не убити тиранина!?“⁶⁰⁷ Кетрин Лотрионт (Catherine Lotrionte), као и Кодевила, такође дели мишљење да је „хуманије и економичније“ одстранити непријатељског лидера или неку другу потенцијално опасну особу једним пројектилом, поготком ракете или експлозијом аутомобила-бомбе него се упуштати у оружане сукобе који могу да однесу хиљаде живота. Кључна чињеница на којој Лотрионт гради своју тезу је да међународни и национални акти

⁶⁰⁴ Newman David, Tyll Van Geel, "Executive Order 12333: The Risks of a Clear Declaration of Intent", *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 12(2), Spring 1989, p. 438; Lotrionte Catherine, "When to Target Leaders", *Washington Quarterly*, Summer 2003, pp. 79-80.

⁶⁰⁵ Crick, R. Bernard. (1972). *Political theory and practice*. London: Allen Lane, pp. 228-235.

⁶⁰⁶ Codevilla Angelo, "Get Rid of Saddam Hussein Now: The Moral Justification", *Wall Street Journal*, 25 February 1991, A8;

Током рата у Ираку САД су имале више од педесет покушаја да убију Садама Хусеина, при чему су убили најмање 42 невиних Ирачанина и ранили на десетине других. Видети: Human Rights Watch, *Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq*. New York: Human Rights Watch, 2003, p. 23.;

Такође, познато је да већ 1990. године поводом „Заливске кризе“ командант америчких ваздушних снага, генерал Мајкл Даган (Michael Dugan) изјавио да ако избије рат између САД и Ирака мета напада авијације САД ће бити Садам Хусеин и његова породица. Наведено према: Lotrionte Catherine, "When to Target Leaders", *The Washington Quarterly*, (26)3, Summer, 2003, pp. 73-86

⁶⁰⁷ Codevilla Angelo, "Get Rid of Saddam Hussein Now: The Moral Justification", *Wall Street Journal*, 25 February 1991, A8.

забрањују убијање страних лидера једино у време мира, али да нема ни једног параграфа који забрањује њихово убијање у време рата.⁶⁰⁸

За разлику од наведених приступа Ангела Гендрон (Gendron Angela) је мишљења да су атентати на непријатељске лидере неприхватљиви чак и у ратним околностима, с обзиром да и легалне активности могу бити нелегитимне ако крше моралне забране. Легитимност, по Гендроновој, почива на моралности.⁶⁰⁹ Мајкл Волзер наводи да је према теорији праведног рата и међународном праву убијање политичких лидера искључено, зато што полази од претпоставке да се рат мора завршити мировним споразумом који ће склопити ти исти лидери, који се третирају као репрезентативне личности.⁶¹⁰ Али када је реч о владару који се може оквалификовати као тиранин, који је у рату са својим поданицима стварно а не метафизички, који тлачи и терорише своје поданике, пуни затворе и пљачка, док кордони смрти круже земљом, атентат је, према Волзеру, легитиман чин. Али то мора да буде последња опција, којој треба да претходи покушај његовог збацивања на други начин и извођење пред суд.⁶¹¹ О комплексности проблема атентата говори и студија Томаса Пауерса (Powers Thomas). Студију о атентатима (које је планирала и извела ЦИА) Пауерс започиње залагањем за њихову апсолутну забрану (иако сматра да постоје околности у којима би се такви поступци могли оправдати) јер сумња да се било којој влади може веровати како ће искључиво деловати у таквим околностима. Али на опште изненађење, аутор студију завршава одступањем од апсолутне забране атентата, допуштајући их у изузетним околностима.⁶¹²

⁶⁰⁸ Lotrionte Catherine, "When to Target Leaders", *The Washington Quarterly*, (26)3, Summer, 2003, pp. 73–86; Džamić, Dragan. (2004). *CIA iznutra*. Beograd: Knjiga komerc, стр. 27.

⁶⁰⁹ Gendron Angela, "Just War, Just Intelligence: An Ethical Framework for Espionage", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 18(3), 2005, p. 413.

⁶¹⁰ Volzer, Majkl. (2010). *Moral i prljave ruke. Filozofija, politika, rat*. Beograd: Albatros plus, стр. 150.

⁶¹¹ *Ибид*, стр. 190.

⁶¹² Powers, Thomas. (1981). *The Man Who Kept the Secrets: Richard Helms and the CIA*. New York: Pocket Books, p. 438.

Поред дебата о правним и моралним питањима везаним за атентате, поље спорења које је такође укључено у расправу односи се на ефикасност атентата као политичког средства. У прилог томе да атентат представља неефикасан политички инструмент говори студија Френклина Форда (Franklin Ford), која се бави анализом политичких убистава од старих до модерних времена. На основу емпиријских резултата Форд изводи следећи закључак: „Када се испита историја бројних атентата, упоређујући очигледне мотиве са конкретним резултатима, не постоји скоро ни један који је резултирао исходом какав је починилац хтео, под претпоставком да је циљ био виши од бедног одузимања живота“.⁶¹³ Надаље, сматра Форд, „политичко убиство је непорециво драматично с обзиром на немогућност сигурног предвиђања потпуних последица“ и стога „веома непоуздан подухват“. Још важније, сматра Форд, „оно је средство које изврће и дехуманизује властити циљ“.⁶¹⁴

Сличан закључак је десет година раније изнела комисија америчког Сената (по председнику комисије Френку Черчу названа „Черчов комитет“) која је 1975. године истраживала злоупотребе у раду Централне обавештајне агенције. Комисија, која је дошла до поразних открића која су указивала на то да је ЦИА учествовала у тајним операцијама убистава страних званичника, наводећи конгоанског премијера Патриса Лумумбу, доминиканског председника Рафаела Трухиља, кубанског лидера Фидела Кастра, јужновијетнамског вођу Нго Диен Диема и чилеанског начелника оружаних снага Рене Шнајдера, у закључку извештаја, између осталог, наводи следеће: „Ми осуђујемо употребу атентата као средства спољне политике. Осим прагматичних аргумената против употребе атентата које је Одбор добио од стране сведока са великим искуством у тајним операцијама налазимо да атентат крши моралне заповести фундаменталне за наш начин живота. ... Одбацујемо сваку помисао да би Сједињене

⁶¹³ Ford, Franklin. (1985). *Political Murder: From Tyrannicide to Terrorism*. Cambridge: Harvard University Press, pp. 387-388.

⁶¹⁴ Ибид.

Државе могле да правдају своје акције стандардима тоталитариста. Наши стандарди морају бити виши и та разлика је суштина борбе. Наравно, ми морамо бранити нашу демократију, али се у одбрани морамо одупрети подривању самих врлина које бранимо.... Штета нанесена америчкој спољној политици, добром имену и угледу Сједињених Држава у иностранству, поверењу и подршци америчког народа својој влади и њеној спољној политици је несагледива“.⁶¹⁵ Дакле, закључак „Черчовог комитета“, као и Френклина Форда, упућује да је атентат неефикасан и непожељан инструмент спољне политике. Извештај „Черчовог комитета“ је допринео да председник Сједињених Држава Џералд Форд донесе Извршну наредбу Е.О. 11905 којом се забрањују такве акције.⁶¹⁶ Поред наведене, касније су донесене још две Извршне наредбе којима је потврђена забрана циљаних убистава: Е.О. 12036, председника Џимија Картера, и Е.О. 12333, председника Роналда Регана. Наредба 12333, коју је потврдио сваки наредни амерички председник, гласи: “Ниједна особа запослена у Влади Сједињених Држава или која делује у њено име не сме да се ангажује или кује заверу да се други ангажује у атентату“.⁶¹⁷

Наведени извештај Сенатске комисије представља један у низу других упечатљивих примера како истражне комисије које имају овлашћења да уз судске позиве и под заклетвом испитују сведоке или учеснике обавештајних активности, истражују документа, износе мишљења у вези са лицима која сматрају одговорним за неправилности

⁶¹⁵ “Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities,” *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report No. 94-465, 94th Congress, 1st session, 1975; Shelton, Allison M., “Framing the Oxymoron: A New Paradigm for Intelligence Ethic”, *Intelligence and National Security*, Vol. 26, No.1, February 2011, pp. 23-45.

⁶¹⁶ Newman David, Tyll Van Geel, “Executive Order 12333: The Risks of a Clear Declaration of Intent”, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 12(2), Spring 1989, p. 440-441;

⁶¹⁷ Amstuk, Mark. (2008). *Međunarodna etika*. Beograd: Službeni glasnik, стр. 265. Међутим, налазимо да упркос наведеним наредбама једно од каснијих упутстава ЦИА намењено никарагванским „контрашима“ садржи детаље којима се недвосмислено позива на „неутрализацију“ сандинистичких званичника као део селективне употребе насиља у „пропагандне сврхе“. Видети: “CIA: Psychological Operations in guerrilla Warfare”, <http://www.freewebs.com/moeial/CIA%27s%20Psychological%20Operations%20in%20Guerrilla%20Warefare.pdf>. (Приступљено 15/01/2014).

или обавештајне неуспехе, итд. могу да утичу на развој професионалне етике у обавештајним службама и јачање демократске контроле над њиховим радом. И оно што је посебно важно – сведочења пред истражним комисијама пружају могућност увида у моралност обавештајних практичара (и других лица) укључених у процес доношења и остваривања одлука. Сведочења пред „Черчовим комитетом“ су у том смислу прави пример, због чега је неке од изјава неопходно истаћи. Тако на пример, одговарајући на питање „Черчовог комитета“ - да ли је разматрао могућност одбијања учешћа у планирању атентата на Лумумбу - официр ЦИА Бронсон Твиди (Bronson Tweedy) је одговорио: „Ослободити се њега био је циљ вредан остваривања. И ако су влада и моји надређени желели да га остваре, професионално сам био савршено спреман да у томе одиграм своју улогу“.⁶¹⁸ За разлику од Твидија, Мајкл Малруни (Michael Malroneу), из Директората за планирање ЦИА, у свом сведочењу износи да се у више наврата противио атентату, а на захтев комисије да то образложи дао је следећи одговор: „Рекао сам да са своје тачке гледишта имам моралне примедбе у односу на то. Не само сумње, већ и примедбе. Нисам мислио да је то исправно учинити“.⁶¹⁹ О односу осталих припадника ЦИА који су учествовали у планирању атентата на Лумумбу, Малруни наводи: „... сви људи које сам познавао поступали су са добром намером. Мислим да су поступали у светлу ... можда не своје савести, али у светлу свог концепта моралног патриотизма“.⁶²⁰ У другом случају, истражујући детаље у вези са планирањем атентата на Рафаела Трухиља (Rafael Trujillo) 1960. године, „Черчов комитет“ је дошао у посед писма шефа станице ЦИА у Доминиканској Републици Хенрија Диборна (Deaborn) свом надређеном, у коме износи лична размишљања о Трухиљовом убиству: „... Из чисто практичних разлога за нас, Организацију Америчких Држава и

⁶¹⁸ “Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities”, *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report №. 94-465, 94th Congress, 1st session, 1975, p.20.

⁶¹⁹ *Ибид*, p. 38.

⁶²⁰ *Ибид*.

Доминиканску Републику најбоље би било да Доминиканци заврше са Трухиљом пре него што напусти острво. Ако буде однео своје милионе и буде слободан човек свој живот у егзилу ће посветити спречавању постојања стабилних влада у Доминиканској Републици, њиховом збацивању, успостављању диктатура на Карибима и убиствима својих непријатеља. Да сам ја Доминиканац, што хвала Богу нисам, био бих за то да се Трухиљо уништи као први корак који је потребан за спасење моје земље и сматрао бих то својом хришћанском дужношћу. Верујем да би изненадна смрт била хуманија него...".⁶²¹

Поред сведочења припадника ЦИА са нижих нивоа укључених у планирање атентата, на основу којих се може извести закључак о њиховим вредносним системима којима су се руководили у датој моралној ситуацији да подрже или одбију учешће у планирању и организовању атентата, подједнако је важно изнети сведочења њихових шефова на основу којих се такође могу извести слични закључци. Тако нпр. директор ЦИА Џон МекКон (McCone, John Alex) пред „Черчовим комитетом“ о свом односу према планирању атентата у сведочењу изјављује: „Нисам мислио да је то исправно са становишта америчке владе и Централне обавештајне агенције“. Други директор ЦИА Ричард Хелмс (Helms, Richard McGarrah) се такође у сведочењу противи атентату као средству, наводећи да: „Не постоје само морални разлози већ и неки други, практични разлози“.⁶²² Трећи директор ЦИА Вилијам Колби (Colby, William Egan) пред комисијом изјављује: „Што се тиче убистава, мој став је јасан. Мислим да је то погрешно. То сам веома јасно ставио до знања својим потчињенима“.⁶²³

Скала ставова била би непотпуна без изјава председника САД Џералда Форда и Џимија Картера датих пред „Черчовим комитетом“. Однос председника Форда према атентатима је експлицитан: „Ја се

⁶²¹ Ибид, р. 195.

⁶²² Ибид, р. 99.

⁶²³ Ибид, р.150.

противим политичким атентатима. Ова администрација није и неће користити таква средства као инструменте националне политике”.⁶²⁴ Свој став против атентата други председник образлаже на следећи начин: „Не смемо да користимо такве методе јер ћемо сви постати мете”.⁶²⁵ У говору на Вашингтон Универзитету, Кенеди даје још ширу аргументацију: „Ми се као слободна нација не смемо такмичити са нашим противницима у тактици терора, атентата, лажних обећања, фалсификаторских банди и криза”.⁶²⁶

У прилог томе да постоје велике тешкоће у утврђивању појединачне одговорности у командном ланцу, посебно у околностима када сведоци не желе да сведоче „потпуно и безрезервно”;⁶²⁷ или када се наредбе издају без остављања писаних трагова („усмене наредбе”), говори део извештаја „Черчовог комитета” у коме се наводи: „Комисија је дошла до закључка да је систем административног командовања и управљања био толико двосмислен да је тешко са сигурношћу говорити о томе на којим нивоима је било познато о покушајима убиства и на којим нивоима су те завере биле одобраване. Таква ситуација наводи на непријатну мисао о томе да су припадници државних служби САД вероватно узимали учешће у организацији завера у циљу убиства чак и у условима када није било потпуно јасно да ли председници недвосмислено одобравају те завере. Такође је могуће да је успешно коришћен и метод „уверљивог порицања” и да је председник давао сагласност, али је ту чињеницу немогуће са сигурношћу потврдити. Независно од тога да ли је неки од одређених

⁶²⁴ *Ибид.*

⁶²⁵ Presidential Press Conference, 6/9/75, Weekly Compilation of Presidential Doounients, Vol. II, №. 24, p. 611

⁶²⁶ Public Papers of the Presidents, John F. Kennedy, 1961, p. 724, y: “Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities”, *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report №. 94-465, 94th Congress, 1st session, 1975, p. 139.

⁶²⁷ Због лажног сведочења и негирања учешћа ЦИА у свргавању председника Чилеа Салвадора Аљендеа пред Сенатом 1977. године, директор ЦИА Ричард Хелмс (Helms, Richard McGarrah) је уз признање кривице и договор са Министарством правде САД осуђен на две године затвора условно и новчану казну у износу од две хиљаде долара. Пихалов, Игоръ. (2010). *ЦРУ и другие спецслужбы США*. Москва: Эксмо, стр. 77.

председника знао или одобрио завере, као носиоци извршне власти у САД сви они су дужни да сnose одговорност за поступке својих подчињених”.⁶²⁸

Противећи се атентатима на стране политичке лидере, пре свега због своје противправне природе, доказане историјске неефикасности као политичког инструмента, непредвидљивих политичких последица по државу – мету интервенције, штете која се може нанети репутацији и угледу државе – спонзора, могуће освете и „коллатералне штете” у виду страдања недужних, сматрамо да би јачање етичке свести обавештајних практичара као кључне карице у планирању и реализацији атентата, уз јачање механизма који би им омогућили да без страха од санкција одбију учешће у оваквим или сличним активностима, представљао значајан допринос њиховом одбацивању као политичком инструменту.

3.4.2. Контратерористичке операције „циљаних ликвидација” као вид паравојних операција

Од некада маргиналног безбедносног проблема тероризам је метастазирао у један од најактуелнијих проблема данашњице, од кога нису поштеђене како високоразвијене тако и економски и социјално неразвијене државе. Његова привлачност за идеолошки и политички разнородне и верски нехомогене групације, неселективна насилност, жеља за публицитетом, фанатична оданост политичким, идеолошким или верским циљевима, транснационална организованост и финансирање, могућност доступа свим врстама оружја, укључујући и оружја масовног уништења, тероризам генерално разликују од свих осталих опасности са којима се суочава савремена међународна заједница. Међутим, упркос постигнутој сагласности о нивоу опасности која прети

⁶²⁸ “Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities”, *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report №. 94-465, 94th Congress, 1st session, 1975.

глобалној заједници до данас није изнађена општеприхватљива дефиниција којом би овај феномен био целовито описан.⁶²⁹

Комплексност дефинисања тероризма по нашем мишљењу не лежи само у индивидуалном односу и двојним стандардима појединих држава, пре свега великих сила, политичкој пристрасности истраживача, њиховој методологији и методици анализе, разноврсним узроцима, мотивима и видовима тероризма, његовој континуираној трансформацији и адаптирању променљивим условима, већ пре свега у низу политичких, правних, социолошких, психолошких, историјских, економских и других фактора који намећу суштински различите приступе испитивању овог феномена. Ако се узме у обзир да међународно право и међународна заједница нису успели да изнађу адекватну дефиницију тероризма, или усвоје једну од низа понуђених, лако је закључити да и сама борба против појаве која није дефинисана у знатној мери постаје отежана. Због тога је више него уочљива разлика у антитерористичким стратегијама чак и међу државама либералне демократије (нпр. Немачке и САД). Практичне потребе захтевају јасан доктринарни приступ у односу на узроке и закономерности у вези са јављањем, природом, суштином, циљевима, тенденцијама, негативним последицама, итд., као основним критеријумима за израду ефикасне антитерористичке стратегије у оквирима који захтевају поштовање људских права. Дакле, једна од детерминанти која ствара проблеме и противуречја за концептуалну анализу тероризма представља неусаглашеност у погледу избора базних критеријума за анализу, што доводи до тога да се у оквиру правног система и институција једне државе тероризам дефинише на различите начине. Тако на пример, амерички Федерални истражни биро (ФБИ) тероризам дефинише као – „незакониту употребу

⁶²⁹ Прва дефиниција тероризма настала је 1937. године у време Лиге народа. У *Конвенцији о превенцији и кажњавању тероризма* наведено је да је тероризам „криминални акт усмерен против државе с намјером изазивања страха код људи, група или друштва у целини“. Ова дефиниција никада није заживела јер је Други светски рат омео њену ратификацију. Опширније: Derečinović, D., „Novi terorizam na razmeđu depolitizacije i dejuridizacije“, у: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, sveska 52, br. 3-4, 2002.*, стр. 545-573.

силе или насиља против људи и имовине са циљем да се заплаши или на нешто присили влада, цивилно становништво или било који сегмент владе или становништва да би се постигли неки политички или друштвени циљеви“.⁶³⁰ За разлику од Федералног истражног бироа Стејт департмент исту појаву види као – „унапред смишљено, политички мотивисано насиље које се чини против неборбених циљева од стране субнационалних група или тајних агената, а које обично има за циљ деловање на одређени аудиториј“.⁶³¹ Министарство правде Сједињених Држава тероризам сврстава у криминално понашање усмерено на то да: застраши цивилно становништво; утиче на понашање владе путем застрашивања и принуде; и изазове реакцију владе убиством или узимањем талаца.⁶³² Надаље, Министарство одбране Сједињених Држава у својој дефиницији каже да је тероризам – „незаконита употреба силе или насиља или претња насиљем уперена против појединаца или нечије имовине да би се извршила присила или застрашила влада или друштво, а у многим случајевима да би се постигао неки политички, верски или идеолошки циљ“.⁶³³

Израелски стручњак за област тероризма Боаз Ганор (Ganor Boaz) наводи да тероризам представља „интензивну примену насиља или претњу насиљем против цивилних мета у циљу постизања политичких циљева“.⁶³⁴ Његов руски колега Петришћев тероризам види као „систематско, социјално или политички мотивисано или на идеологији засновано коришћење насиља или претња његовом употребом, посредством којег се кроз застрашивање одређених лица врши утицај на њихово понашање у правцу повољном за постизања одређених терористичких циљева“.⁶³⁵

⁶³⁰ Гаћиновић, Радослав. (2005). *Тероризам*. Београд: Драслер партнер, стр. 46.

⁶³¹ *Ибид.*

⁶³² Schmid Alex P., Albert J. Jongman. (2005). *Political terrorism*. (2 edition) New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, p.33.

⁶³³ Гаћиновић, Радослав. (2005). *Тероризам*. Београд: Драслер партнер, стр. 46.

⁶³⁴ Ganor Boaz, "Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter?"/ICT Papers on Terrorism, Jerusalem, Israel, The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The interdisciplinary Center, Herzliya, Israel, 2002. pp. 9-10.

⁶³⁵ Петришћев, В. Е. (2001). *Заметки о терроризме*. Москва: Эдиториал УРСС, стр. 12.

Брајант Џенкинс (Brian Jenkins) из „РАНД Корпорације“ и Валтер Леклер (Laqueur Walter) тероризам описују као незаконито коришћење силе против невиних људи ради остваривања политичких циљева.⁶³⁶ Према немачком научнику Беиксу, тероризам сам по себи представља „систематско насиље у циљу постизања друштвених или политичких циљева“.⁶³⁷ Ермаков (С.М. Ермаков), карактеришући тероризам као сложену друштвено-политичку појаву, наводи да „то није прости инструмент за постизање (политичких) циљева, већ управо циљно усмерена политика ослоњена искључиво на терористичке методе и технике“.⁶³⁸

У свим од наведених дефиниција, од којих се свака може узети као исправна а ниједна потпуна, наглашена су три елемента без којих се акти насиља не би могли квалификовати као „политички тероризам“: прво, умишљајно насиље или претња његовом применом као фактор (психолошког) утицаја на објекат; друго, политичка позадина насиља; и треће, мете неселективног насиља морају бити цивилна (невојна) лица, што тероризам разликује од других видова политичког насиља (нпр. герилског ратовања). Истоветан закључак би се могао извести и из истраживања Алекса Смита и Алберта Јонгмана (Alex Schmid, Albert Jongman). Наиме, анализом садржаја 109 дефиниција тероризма Смит и Јонгман су израчунали да оне укључују мноштво елемената, од којих се двадесет два најчешће понављају: насиље – 83,5%; политичка позадина – 65%; нагласак на ширењу страха (терора) – 51%; претње насиљем – 47%; психолошки ефекат и непредвиђене реакције – 41, 5%; циљно усмерена, планирана акција – 32%; тероризам као метод борбе, стратегија, тактика – 30,5%;

⁶³⁶ Jenkins Brian, “The Who, What, Where, When and Why of Terrorism”, Detroit Police Department Conference on Urban Terrorism, Detroit, MI, November 1984; Laqueur, Walter. (1987). *The Age of Terrorism*. Boston, MA: Little, Brown, p. 97.

⁶³⁷ Politischer Extremismus in demokratischen Verfassungsstaaten. Elemente einer normativen Rahmentheorie, Opladen: Westdeutscher Verlag 1989, 385 .

⁶³⁸ Ермаков С.М., “Понятийные аспекты терроризма”, у: *Терроризм- угроза человечеству в XXI веке*. (Сборник статей). Москва: Институт востоковедения РАН, стр. 51.

принуда – 28%; аспекти везани за публицитет – 21,5%; неселективност у избору жртава – 21%; цивилне жртве – 21%; итд.⁶³⁹

Одбрана од политичког тероризма XXI века, за који се може рећи да је од деведесетих година XX века попримио читав низ квалитативно нових својстава захваљујући којима је добио „ново лице“⁶⁴⁰ и епитет „катастрофогеног фактора“,⁶⁴¹ представља сложену активност која захтева комплексан приступ и широку међународну коалицију. Терористички напади Ал Каиде на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године, који су замаглили поделу на „унутрашњи“ и „спољашњи“ тероризам, указали су на низ принципијелно важних чињеница: прво, показало се да не постоји ниво моћи који може гарантовати апсолутну сигурност државе; друго, демонстриран је профил „новог лица“ тероризма који је пробио ранију психолошку баријеру када је реч о избору циљева и примени средстава која узрокују масовне људске жртве и велика материјална разарања; треће, ови догађаји су показали висок степен адаптабилности међународног тероризма на променљиве услове, високу професионалну оспособљеност и мотивацију учесника, као и нову врсту децентрализованог управљања мрежним терористичким структурама; и четврто, неефикасност индивидуалне борбе против транснационалног тероризма. Све ово је пред међународну заједницу, посебно националне обавештајно-безбедносне системе, поставило нове захтеве у погледу избора стратегија и тактика за ефикасније профилактичко или репресивно деловање. Како претње у највећој мери потичу од расутих, децентрализованих и еластично повезаних терористичких ћелија („паукових мрежа“) чија флексибилност пружа низ погодности у погледу планирања и организовања рушилачких удара на

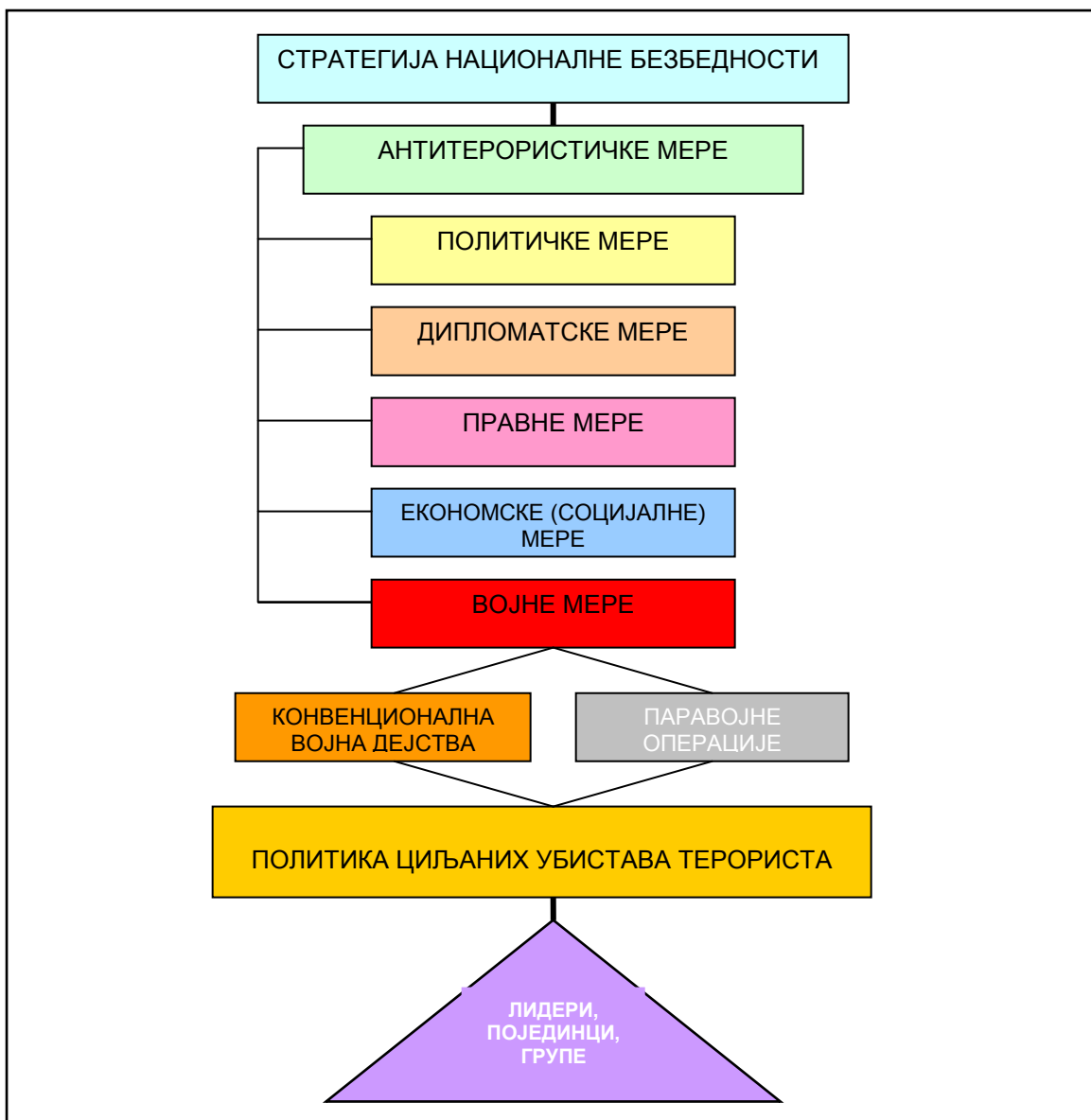
⁶³⁹ Schmid, Alex Peter., Albert J. Jongman. (2005). *Political terrorism*. London: Transaction Publishers, p. 6.

⁶⁴⁰ Benjamin Daniel, Simon Steven., „The New Face of Terrorism“, *New York Times*, January 2, 2000.

⁶⁴¹ Эфи́ров С.А., „Тероризм как катастрофический фактор“, *Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения*, № 4, Москва, 1993, стр. 84.

било којој тачки географског простора, при чему војна моћ државе без обзира на њену снагу није поуздан фактор одвраћања, условило је да многе земље у оквиру стратегије за борбу против тероризма поред осталих мера прибегну „циљаним ликвидацијама“ терористичких политичких и војних лидера или непосредних извршилаца терористичких аката (Схема бр. 11.).

Схема бр. 11. Антитерористичке мере у оквиру борбе против глобалног тероризма

Извор: Аутор

У том контексту „циљане ликвидације“, без обзира да ли се остварују као акти кажњавања (одмазде) или акти превенције, подразумевају цели комплекс унапред планираних дејстава обавештајних, војних или полицијских структура усмерених на селективно лишавање живота одређеног лица или групе, уз настојање да се искључе или сведу на минимум жртве међу невиним становништвом. Док по теорији одмазде „казну оправдава неисправни чин особе коју кажњавају“, ⁶⁴² превентивне или „антиципаторне“ операције су усмерене на физичко уклањање лица која планирају терористичке акте или ради застрашивања и одвраћања њихових следбеника. У свим контратерористичким активностима, које подједнако укључују реално и виртуелно пространство, ратно и мирно време, главни терет носе обавештајно-безбедносне службе, са својим јединственим техничким средствима и широким агентурним мрежама (Схема бр. 12.). ⁶⁴³

Операције „циљаних ликвидација“ терориста су предмет озбиљне расправе у научним и стручним круговима. Противници „циљаних ликвидација“, поред указивања на грубо кршење људских права и изражавања скептицизма према њиховој прецизности, сматрају да егзекуције не представљају ефикасно средство за борбу против тероризма, те да нетранспарентан начин селекције мета оставља простор за широке

⁶⁴² Mabbot, John David. (1981). *Uvod u etiku*. (Превео Александар Спасић). Beograd: Nolit, стр. 148.

⁶⁴³ Према Александру Брасу, сви који се баве планирањем терористичких аката против Израела у „Аману“ (израелској контраобавештајној служби) имају заведен „досије“ у којем се налазе следећи подаци: адреса „објекта“; фото-снимак дела града или реона у коме живи терорист, укључујући тачан план његовог дома и све прилазе; време одласка и доласка; правце кретања; навике; податке о породици и пријатељима, укључујући и њихове фотографије; информације о личној пратњи, њиховом наоружању и смештају; број аутомобила, телефона, и свега осталог што би могло имати директне или индиректне везе са „објекто“. Човек који се нађе на списку кандидата за ликвидације по речима Ави Дихтера, бившег шефа контраобавештајне службе „Шабак“, „сматра се мртвим – њега је преостало само убити“. Видети: Брасс, Александр. (2007). *Миссия выполняема. Удары израильского спецназа*. Москва: Грифон.

злоупотребе. На другој страни, заговорници физичког одстрањивања терориста наводе да су оне у потпуној сагласности са међународним правним стандардима, те да су убиства терористичких војних и политичких лидера и извршилаца терористичких аката дозвољена с обзиром да се они не могу сматрати „законитим борцима“ према којима треба примењивати одредбе међународног права. Подржавајући операције „циљаних ликвидација“ израелски новинар Александар Шулман наводи да је то један од најхуманијих метода рата против тероризма, с обзиром да омогућава да се дође до терориста који мирно становништво користе као живи штит без причињавања штете том мирном становништву.⁶⁴⁴ У прилог подршци овом методу В. Е. Гулиев износи став да су терористички акти у САД 11. септембра 2001. године јасно показали да цивилизовано друштво не поседује адекватније мере против терористичке интервенције од физичке ликвидације терориста - са или без одлуке суда - зависно од могућности њиховог задржавања.⁶⁴⁵ Нил Ливингстон (Neil Livingstone), експерт за тероризам и конфликте ниског интензитета, такође сматра да „циљане ликвидације“ нису злочин за осуду јер, како наводи: „Исто као што није злочин убити непријатеља током рата тако не би требало сматрати злочином или чином за моралну осуду када нација, делујући у складу са својом обавезом да заштити своје сопствене границе од повреде, ван својих граница тражи и уништава терористе који су починили или планирају да почине злочине на њеној територији или против њених грађана“.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ *Ибид.*

⁶⁴⁵ Гулиев, В.Е., „Отмена смертної казни – преступное непротивление злу насилием“. <http://www.law-n-life.ru/arch/177/177-18.pdf>. (Консултовано 15/01/2015).

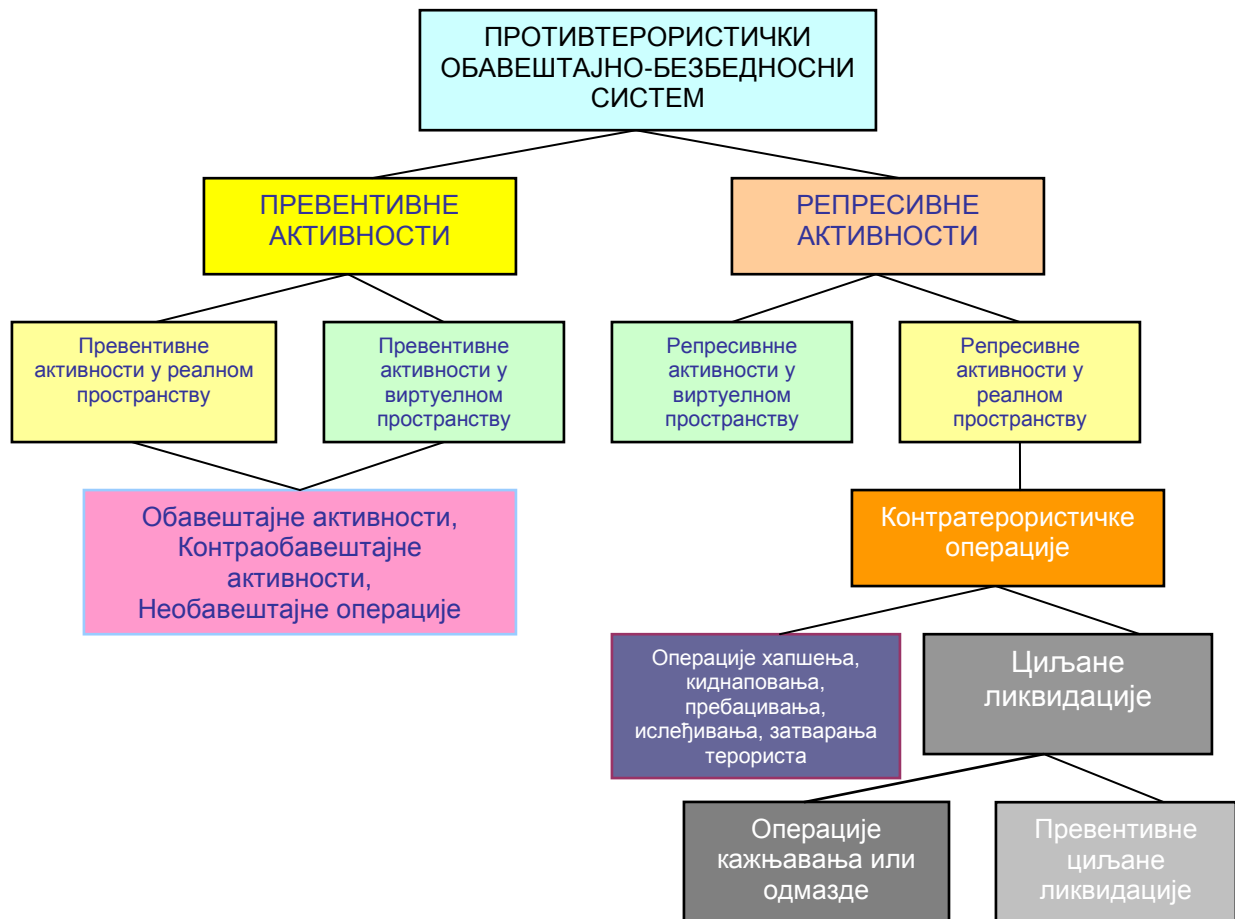
⁶⁴⁶ Livingstone, Neil C. (1982). *The War Against Terrorism*. Lexington: Lexington Books, MA, pp. 174-175.

За разлику од наведених приступа који недвосмислено одобравају обе врсте контратерористичких операција – операције кажњавања (одмазде) и превентивне (антиципаторне) ликвидације – Врховни суд Израела је 2006. године донео одлуку којом се „циљане ликвидације“ предузете у циљу спречавања терористичких аката признају за законито средство, али не и осветничке операције или операције кажњавања. Према истој одлуци услови који се захтевају да би се ликвидације сматрале легалним су следећи: прво, потенцијална мета мора бити „борац“ (тј. мора изгубити заштићени статус недужног цивила); друго, нису доступне друге (мање разорне) алтернативе; треће, после сваке операције мора бити спроведена независна и темељна истрага; и четврто, држава мора да минимализује могућу штету недужним цивилима, тј. да убиство изврши само ако користи од операције надмашују колатералну штету.⁶⁴⁷ Овome треба додати и најважнији услов, да сваку циљану ликвидацију морају да одобре високи владини званичници.⁶⁴⁸ Иако Врховни суд Израела не даје никакве инструкције у вези са критеријумима којима треба да се руководе они који бирају „објекте“ које треба физички одстранити, нити критеријумима у вези са начином „пресуђивања“, на основу сведочења бивших припадника обавештајних служби са дугом традицијом у планирању оваквих операција може се извести закључак да кључну улогу у избору мета имају обавештајне службе, док се решење о ликвидацији доносе у веома уском кругу лица, међу којим се налазе министри или високи чиновници из редова правосуђа, армије и обавештајних служби. Коначна одлука лежи на политичким одлучиоцима (председнику владе или државе), који својим потписом на себе преузимају политичку одговорност.

⁶⁴⁷ Izenberg Dan, “High Court Allows Conditional Targeted Killings”, *Jerusalem Post*, 14. December 2006.

⁶⁴⁸ Blumenfeld Laura, “In Israel, a Divisive Struggle over Targeted Killing”, *Washington Post*, 27. Avgust 2006.

Схема бр. 12. Улога обавештајно-безбедносних система у борби против тероризма

Извор: Аутор

У низу питања која се односе на законитост, моралност, прецизност или могућност злоупотреба у операцијама физичког уклањања терористичких лидера, једно од питања које додатно изазива дилему односи се на могућност пројекције последица. Пројектовање последица необавештајних операција представља један од кључних и најтежих сегмената у фази планирања операције. По нашем мишљењу, оне од планера операције (аналитичара, стратега, итд.) захтевају да пре њеног покретања изврше детаљану анализу (гео)политичких, војних, културолошких, верских, идеолошких, моралних, економских и других фактора који могу утицати на пост-оперативни период. Анализа последица

дела циљаних ликвидација, пре свега оних изведених од стране Израела (против либанских терориста), Руске Федерације (против чеченских терориста) и Сједињених Држава (против Ал Каиде), упућује на закључак да тероризам није искорењен, као и то да су све изведене операције имале своје позитивне и негативне стране. У суштини, позитивне стране „циљаних ликвидација“ могу бити следеће:

- пажљивим избором мета и прецизном операцијом избегава се шири сукоб и колективно кажњавање. Ово говори да логика „циљаног убијања“ терориста лежи у избегавању ширег асиметричног рата и умањивању цивилних жртава које могу настати током рата;
- чак и у случајевима када су јављају колатералне жртве у виду недужних, њихов број је увек мањи него при резултатима ратних дејстава;
- физичким уклањањем терористичког војног или политичког лидера може се изазвати вакуум у командовању терористичком организацијом, самим тим привремено или трајно заустављање терористичких напада;
- циљане ликвидације терористичких, војних или политичких лидера код следбеника изазивају осећај несигурности и страха, присиљавајући их да знатан део времена и средстава преусмере на сопствену заштиту, укључујући и прекид директних физичких контаката са следбеницима, што доприноси умањивању ефективности терористичке инфраструктуре;
- јавно публиковање успешних операција уклањања терориста доприноси учвршћивању поверења између владе и јавности, јачању поверења међу савезницима, као и јачању поверења и подршке органима задуженим за планирање и реализацију операција. У том погледу је посебно интересантан пример Израела, једине државе у свету која од убиства својих непријатеља не прави никакву тајну.⁶⁴⁹

⁶⁴⁹ Опширније: Брасс, Александр. (2007). *Миссия выполнена. Удары израильского спецназа*. Москва: Грифон.

За разлику од позитивних, негативне стране циљаних ликвидација огледају се у следећем:

- широким могућностима нарушавања људских права;
- могућностима страдања невиних;
- мере немају повратну снагу ако се докаже да су биле погрешне;
- нарушавању мировних и дипломатских напора усмерених на решавање конфликта;
- изазивању тензија, мржње или осветничких напада између умешаних нација, религија и идеологија;
- стварању „мученика“, што може условити прилив нових регрута и увећање броја терористичких напада;
- појачане безбедносне мере, децентрализовање управљања и сталне дислокације терористичких вођа, група или појединаца што отежава прикупљање обавештајних података о терористичким активностима и повећава ризик од изненадних терористичких напада и закаснелих одговора;
- привикавању на циљане ликвидације као најједноставнијем начину решавању конфликта, посебно у околностима када друге ненасилне методе губе битку у такмичењу са насиљем;
- могућности корумпирања крајњег циља борбе против тероризма.

Имајући у виду наведено, чак и ако прихватимо да постоје околности у којима држава може прибећи „вансудским“ ликвидацијама као последњој опцији, дакле у ситуацијама када окривљеног (за којег постоје поуздани основи сумње о почињеним злочинима или злочиначким намерама) није могуће ухапсити и извести пред суд гарантујући му сва права у погледу правичног суђења, избора заштитника и права жалбе, сматрамо да циљане

ликвидације не могу бити ефикасно средство за „искорењивање“ тероризма. Обавештајне службе које *de facto* одлучују о судбинама људи, преузимајући улогу тужиоца, судије, адвоката и егзекутора, нису безгрешне. Као што смо видели из претходних поглавља, обавештајни аналитичари раде са подацима који неретко потичу из сумњивих или непроверених извора. Ако се томе додају политички притисци, лични анимозитети, морална веровања и вредносни судови, опасност чињења грешака које се не могу исправити експоненцијално расте. Стога да би борба против тероризма била одговорна и делотворна мора бити вођена у складу са владавином права и међународним стандардима којима се штите људска права, што значи да све противтерористичке политике и мере подлежу контроли различитих надзорних институција (извршне, законодавне и судске власти, укључујући и цивилни надзор). Супротстављање тероризму истим методама које користе терористи, чији је смисао управо садржан у томе да уништи цивилизацијске вредности и стандарде, никада не би смели бити примењени од стране државе.

4. Фазе реализације необавештајних операција обавештајних служби

Да бисмо затворили круг истраживања и показали да ни најквалитетнији и правовремено достављен обавештајни производ није гаранција да ће постављени циљ операције бити остварен, неопходно је размотрити фазе кроз које се реализују необавештајне операције, односно „необавештајни циклус“. Значај овог дела истраживања није да дајемо коначан суд о броју фаза кроз које се остварује нека необавештајна операција већ да укажемо на мноштво детерминишућих фактора од којих зависи ефикасност остваривања постављеног, најчешће стратешког, задатка.

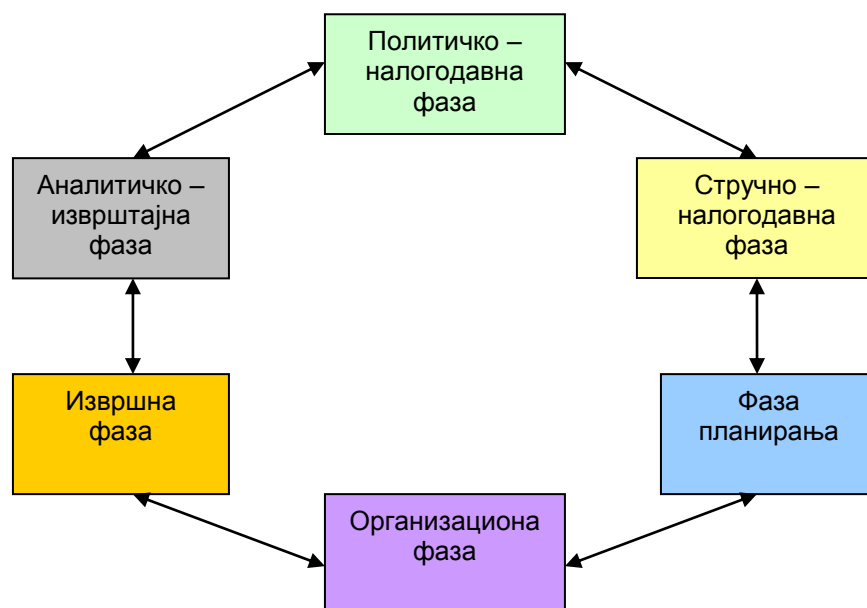
Према Џениферу Кибеу (Kibbe Jeninfer D.), тајне акције се одвијају кроз четири основне фазе: 1) уочавање и разумевање проблема, 2) креирање и предлагање више опција, 3) избор једне опције, и 4) реализација.⁶⁵⁰ За разлику од Кибеа, Тодор Мирковић сматра да процес планирања и извођења специјалних акција и операција у начелу обухвата следеће фазе: 1) идентификација проблема, 2) обавештајна обрада објекта, 3) процена ситуације, 4) избор вида (облика, врсте) акције, 5) предлог за доношење одлука (садржи вид акције, снаге, средства и одговорног руководиоца), 6) доношење одлуке, и 7) извођење задатка.⁶⁵¹

Наведени модели би се могли прихватити у случају да се необавештајне (субверзивне) операције посматрају као независна делатност у односу на обавештајне операције, што је са аспекта планирања и реализације необавештајних операција немогуће. Дакле, прва фаза код оба модела – идентификација проблема (у другом) или уочавање и разумевање проблема (у првом моделу) представљају сегмент обавештајног истраживања, као и његова друга фаза – обавештајна обрада објекта (у другом) и креирање и предлагање више опција (у првом моделу), што је неодвојиви део аналитичког процеса садржаног у завршном обавештајном документу. Такође, трећа Кибеова фаза – избор опције за решавање проблема – доноси се након аналитичког процеса, односно у фази креирања политичке одлуке. Стога, имајући у виду да необавештајне операције представљају процес реализације одлука утемељених на обавештајном производу методологија извођења „необавештајног циклуса“ може се представити у шест фаза: 1) политичко-налогодавна фаза; 2) стручно-налогодавна фаза; 3) фаза планирања; 4) организациона фаза; 5) извршна фаза; и 6) аналитичко-изврштајна фазу (Схема бр. 13.).

⁶⁵⁰ Kibbe Jeninfer D., „Covert Action and the Pentagon”, *Intelligence and National Security*, 22(1), February 2007, p.57.

⁶⁵¹ Мирковић, Тодор, „Специјалне акције и операције обавештајних служби Сједињених Америчких Држава”, *Војно дело* 8(3-4), 1999, стр. 18.

Схема 9. Фазе циклуса необавештајне ангажованости обавештајне службе

Извор: Мијалковски Милан и Конатар Веселин.⁶⁵²

У нормативним актима који се тичу руковођења обавештајним службама јасно је назначено коме су оне директно потчињене. То може бити: председник државе, председник владе, министар унутрашњих или иностраних послова, савет за националну безбедност, итд. На основу тога је могуће уочити ниво на коме се доносе решења о спровођењу тајних операција. Ипак, без обзира ко персонално има овлашћење да руководи обавештајним службама у политичко-налогодавној фази се доноси кључна одлука о врсти, обиму, времену и приоритетним циљевима необавештајне операције коју треба предузети, као и мерама и радњама неопходним за њено прикривање или уверљиво порицање.

⁶⁵² Мијалковски Милан, Конатар Веселин. (2010). *Необавештајна роварења обавештајаца*. Нови Сад: Прометеј, стр. 106.

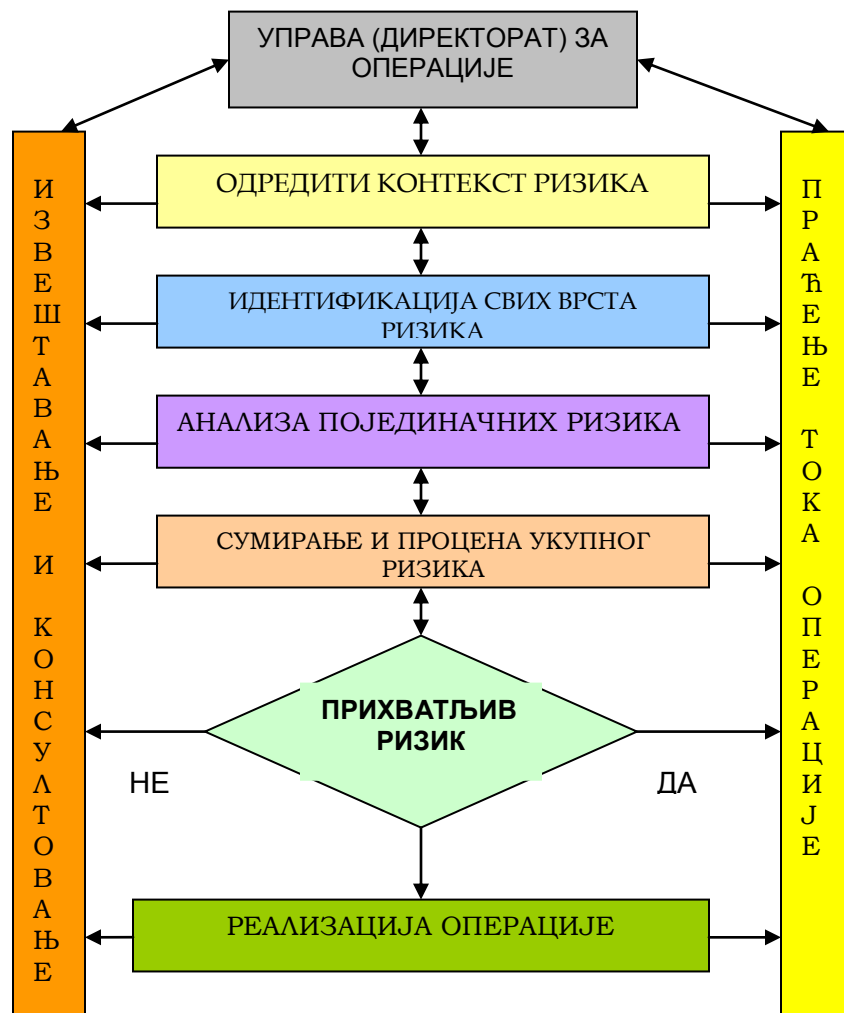
Након политичко-налогодавне фазе, тј. након одлуке политичких одлучилаца о потреби реализације необавештајне операције у стручно - налогодавној фази „необавештајног циклуса“, у којој су носиоци посла директор обавештајне службе и његови помоћници за специјалне операције, израђује се план (инструкција) који садржи све битне чињенице у вези са конкретном врстом или врстама необавештајних операција које ће предузети припадници обавештајне службе. План начелно садржи: а) опште податке о држави против које ће бити изведена необавештајна операција, б) врсту необавештајне операције (нпр. стварање агената од утицаја; пропагандна, финансијска или подршка у оружју конкретној илегалној групи или организацији; уграђивање прислушног уређаја у страну амбасаду; извођење пуча, итд.), в) реализатора (извршиоца) необавештајне операције (припадници обавештајне службе, специјалних снага армије или паравојних група, агентура од утицаја и сл.), г) начин реализације операције; д) приоритетне циљеве које треба постићи, ђ) лице одговорно за реализацију операције, и е) поступак у случају непредвиђених околности. На тај начин стручно-налогодавна фаза поставља основу за реализацију планске, организационе и извршне фазе необавештајног циклуса деловања обавештајне службе. Следи да се пре приступања реализацији операције разматрају све објективне чињенице које детерминишу услове и климу за њено извођење, а пре свега: наклоност или непријатељство домаће владе, ниво професионализма локалних обавештајно-безбедносних снага, локални језик, традиција и верски обичаји, агентурна инфраструктура у држави – мети операције, њен квалитет и сл. Дакле, оптимално изучена оперативна околина је темељ за даље стручно планирање необавештајне (субверзивне) операције.

Реализатор планске и организационе фазе је организацијска јединица обавештајне службе овлашћена за реализацију специјалних

операција. У складу са примљеним задатком (инструкцијама од стране политичких чинилаца и директора службе) и припремљеном обавештајном студијом која се односи на државу против које је усмерена операција, непосредни припадници задужени за реализацију операције процењују оперативну ситуацију, са акцентом на општу климу у држави-мети операције, противникове и сопствене могућности, формулишући закључке и израђујући план за извођење предвиђене врсте необавештајне делатности. План садржи следеће елементе: 1) приоритетне (примарне) циљеве које треба постићи предузимањем конкретне необавештајне врсте делатности, 2) секундарне циљеве које треба остварити, 3) снаге које ће реализовати задатак, 4) средства која ће бити употребљена за припрему и извођење тајне акције, 5) простор на коме ће се реализовати тајна акција, 6) временски период за извођење тајне акције, 7) начин руковођења тајном акцијом, 8) буџетска средства, и 9) анализа ризика. Анализа ризика (циклус процене ризика) омогућава аналитичарима да препоруче мере које ће доносиоцима одлука и непосредним носиоцима операције обезбедити да: одреде контекст ризика; идентификују све врсте ризика; појединачно анализирају сваки од идентификованих ризика; сумирају ризике и процене да ли је операција изводљива (*Схема бр. 14*). Колико пажње се посвећује сваком детаљу операције говори пример израелске обавештајне службе која својим припадницима приказује филм, метафорично назван „Све због једног ексера“, који говори о изгубљеном рату због тога што је командантов коњ изгубио потковицу. Филм има задатак да анимира слушаоце да никада не смеју губити из вида ниједан детаљ, макар и неважан изгледао, јер тако цела операција може бити доведена у питање.⁶⁵³ План операције одобравају најмање два нивоа руковођења – доносиоци одлука и директор обавештајне службе.

⁶⁵³ Према: Levkov, Milivoje. (2001). *Izraelska tajna služba*. Beograd: "Filip Višnjić", стр. 102.

Схема бр. 14. Циклус процене ризика у необавештајним операцијама

Извор: Аутор

У складу са одобреним планом припадници организацијске јединице за специјалне задатке, у сарадњи са оперативном организацијском јединицом обавештајне службе, према потреби и са другим обавештајним и безбедносним службама матичне државе, предузимају организовање необавештајне операције. Реализацијом овог задатка руководе референти (специјалисти) задужени за државу против које ће бити примењена предвиђена врста операције, а он може бити легални или нелегални резидент. Референту помажу искусни припадници обавештајне службе и

других структура државне администрације, првенствено спољних послова и одбране, делујући као „тим“ за одабрану државу.

Организациона фаза обухвата прецизирање и усаглашавање свих елемената плана почевши од усаглашавања система руковођења између централе службе и штаба (команде) на терену (која се може налазити на територији државе против које се изводи необавештајна делатност, територији матичне или треће државе), до усмеравања и координације активностима непосредних извођача. Носиоци организационе фазе упоређујући план и најновије обавештајне информације са терена утврђују: да ли су реално подељени задаци сваком непосредном учеснику; рокове за почетак и завршетак тајне операције; облике извештаја који ће се достављати током трајања операције; и врсту контроле, која обухвата - време, обим и органе контроле. Веома важан аспект организационе фазе представљају непосредне припреме учесника тајне операције, чији садржај и обим првенствено зависи од тога да ли се ради о непосредној или посредној врсти необавештајне операције. У првом случају њени извођачи су професионални припадници обавештајне службе, док су у другом случају основни извођачи тајне операције грађани државе против које се операција изводи или ангажовани грађани треће државе.

Несумњиво најзначајнија и најризичнија фаза „необавештајног циклуса“ је извршна фаза. У њој се поред провере квалитета обавештајне студије врши и провера квалитета припрема и способности непосредних и посредних извођача задужених за необавештајна дејства. На крају, орган који је руководио операцијом у аналитичко-извештајној фази сачињава детаљан аналитички извештај у вези са протеклом акцијом, достављајући га надлежној организацијској јединици обавештајне службе. У зависности од степена постигнутих резултата руководство државе доноси нове одлуке према држави која је објекат обавештајне интервенције. У том смислу „необавештајни циклус“ може да траје онолико дуго колико захтевају политички одлучиоци.

Из упрошћеног (линеарног) приказа „необавештајног циклуса“ јасно се закључује да успех операција вршења утицаја зависи од мноштва фактора за које се никада са апсолутном сигурношћу не може тврдити да су обухваћени у фази планирања. То значи да ефикасност извршавања необавештајних, као и обавештајних операција, између осталог, неретко зависи и од стицаја срећних или несрећних околности.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Полазна тачка истраживања била је хипотеза да је ефикасно извршавање појединих задатака од стране обавештајних служби неизводљиво без кршења етичких принципа, с обзиром да апсолутно морално профилисан обавештајни рад на садашњем нивоу глобалних цивилизацијских односа није изводљив, те да је и поред нарастајућих изазова, ризика и претњи по безбедност државе, који због своје природе у све већој мери намећу поступања изван конвенционалних моралних норми, ефикасност обавештајних служби могуће унапредити без додатног задирања у сферу људских права и подривања демократских вредности.

Постављена хипотеза је условила да истраживање буде остварено кроз пет тематских (аналитички повезаних) целина: у првом поглављу смо истраживали еволуцију обавештајних активности како бисмо показали да се у филозофији шпијунаже од њеног настанка до савременог доба ништа није изменило; у другом поглављу се тематизују питања прикупљања података агентурним и иследним методом, као најстаријим методима прикупљања података који у савременим условима поново доживљавају ренесансу, и етичким проблемима који их прате; у трећем поглављу се разматрају етичке теорије као средство које може допринети унапређивању ефикасности и делотворности обавештајних служби и професионалнијем понашању њихових припадника; четврто поглавље се бави аналитичком фазом „обавештајног циклуса“ и факторима који утичу на квалитет завршног обавештајног производа; да би истраживање завршили разматрањем необавештајног (субверзивног) вида деловања обавештајних служби, као средства за вршење политичког утицаја и остваривања моћи у међународним односима.

На основу дате хипотезе и резултата истраживања пројектованог дела обавештајних активности синтетизовани су следећи закључци:

Током дугогодишње историје обавештајна делатност је прошла кроз више фаза развоја с тенденцијом да, сагласно околностима, могућностима и знању оних који су је организовали, од несистематизоване активности прерасте у организовану друштвену делатност. Без обзира што до данас није утврђен тачан период зачетка обавештајних активности на основу сачуваних материјалних доказа може се приближно одредити период у коме су започели први кораци ка њиховој систематизацији и институционализацији. Упоредо са развојем државе, успостављањем, јачањем и усложњавањем дипломатских, економских, војних, културних и трговинских односа, расле су и обавештајне службе, са истанчаним осећајем и фокусираном диоптријом не само за интересе матичне државе и структура на власти, већ и сопствене, вођене, пре свега, нагоном за очување привилегованог статуса и преживљавањем. Тако су, сходно захтевима времена, савремене обавештајне службе прерастале у опширне научно-истраживачке апарате, са великим бројем специјалиста разног профила који прикупљају, систематизују, анализирају и оцењују огромне количине информација разноврсног карактера које се, из отворених или тајних извора, континуирано сливају у аналитичке центре. Иако их је у погледу „занатског дела“ скоро немогуће разликовати, свака обавештајна служба носи културолошки печат друштва којем припада и политике којој служи.

Да се приметити да упркос томе што су се прва теоријска разматрања на тему обавештајног рада појавила неколико векова пре нове ере (нпр. радови Сун Цуа, Каутиље, Тај Хуна и др.), чији постулати леже у основи рада свих савремених обавештајних служби света, до данас није изграђена јединствена обавештајна теорија. Разлози за непостојање јединствене теорије су вишеструки, почевши од тога да је у појединим (чак и демократским) државама изучавање ове сфере друштвене делатности непожељно (или забрањено), до тога да су недоступност архива обавештајних служби, пракса изостављања писаних трагова, неспремност

обавештајних практичара (бивших и садашњих) да учествују у научним истраживањима, дискреција која окружује обавештајни рад и недостатак комуникације са обавештајним агенцијама основни узроци због којих су истраживања на ову тему онемогућена и остављена ван домаћаја академске јавности. Непостојање јединствене обавештајне теорије је проблем који индукује низ других, који се пре свега огледају у различитим теоријским приступима изучавања обавештајне делатности. Ова чињеница условљава и одсуство универзалног категоријалног апарата којим би били обухваћени основни појмови који се тичу ове делатности, као и немогућност стандардизације обавештајних активности. Наравно, све се ово рефлектује и на практичну страну делатности обавештајних служби - њихове циљеве, мисију, доктрину, стратегије, методологију, организацију, управљање, механизме контроле и надзора, несавршеностима у нормативној регулативи, правним празнинама и непрецизностима, недостатку јасних процедура за извођење операција, изостанку јединственог етичког кодекса, кодекса понашања, итд. Кључни проблем, пак, представља недостатак политичке воље за уређивањем ове области друштвене делатности, с обзиром да би њено регулисање значило одустајање од доминирајуће политичке праксе у којој интерес за остваривање циља, без обзира на примењена средства (најчешће недопустива са становишта конвенционалне моралности, али не увек и са становишта политике), неретко има примат над моралним поступањем.

Као што смо навели, да би реаговали на широки спектар проблема са којима се суочавају доносиоци одлука су дужни да разумеју њихову суштину, при чему слобода у избору алтернатива неретко зависи од временског оквира у коме су доносиоци одлука обавештени, односно правовременог поседовања корисне информације. Такве информације се добијају тек након што прикупљени подаци буду подвргнути процесу аналитичке обраде, тј. буду оцењени, систематизовани и уведени у

контекст обавештајног истраживања како би се извео одговарајући закључак (произвело знање), чију вредност, по правилу, потврђују њихови корисници. Следи да обавештајна анализа представља процес оцењивања и трансформације изворних („сирових“) података у описе, објашњења и закључке неопходне за крајње кориснике у циљу минимизације нејасноћа и несигурности при доношењу одлука. Поред правовременог обавештавања на процес доношења одлука једнако утичу објективност, поузданост, целовитост и јасноћа обавештења, што све заједно, опет, није гаранција добре политике или неке (политичке, војне, економске или друге) одлуке/акције. Историја сведочи да су тачне, актуелне, потпуне и благовремене информације неретко из разних разлога занемариване или одбациване од стране политичких одлучилаца у критичним тренуцима за њихове државе, или остале неискоришћене јер су доспеле у руке оних који нису знали да процене њихов значај. Следи да и најбољи обавештајни производ може остати незапажен или неупотребљив услед незнања, неповерења, предубеђења, крхкости, рањивости или таштине људског рода. Степен поверења који влада између руководиоца обавештајних служби и корисника њихових производа једна од кључних детерминанти од које зависи утицај обавештајног производа на његовог корисника.

Обавештајне службе настоје да се процес обавештајног истраживања и израда крајњег производа одвија у складу са методологијом научних истраживања, што се у теорији приказује цикличним или кружним моделом. И поред тежње да у највећој мери копирају академска истраживања, обавештајна истраживања се од њих разликују у погледу: корисника крајњег производа; намене производа; временских оквира за његову израду; недостатка контроле над свим учесницима истраживања (варијаблама); (не)поузданости материјала (података) са којим раде; начина представљања и презентације резултата истраживања; кршења етичких начела; итд. Ту је још једна важна чињеница - превасходни циљ

обавештајних истраживања је практична примена њихових резултата. Проистиче да је обавештајно истраживање више прагматичан облик истраживања него академски двојник.

Да би се разумели обавештајни неуспеси, грешке и промашаји, који без изузетка прате све обавештајне службе, потребно је разумети проблеме са којима се суочавају обавештајни практичари у свакој од етапа истраживања, почевши од фазе прикупљања података. Методе и средства прикупљања информација су током XX века претрпеле корените измене, чему у прилог говоре моћни шпијунски сателити за надгледање и електронски надзор. Међутим, најзначајнији обавештајни подаци још увек захтевају примену најстаријег начина прикупљања података, тј. агентурни метод. Техничким средствима је могуће надгледати одређени простор, снимити и видети шта противничка страна поседује, локације и покрете, али планови, намере, процес доношења одлуке и циљеви остају недоступни чак и за најмоћније шпијунске сателите. Упркос предностима, друга страна медаље показује да рад са агентима носи низ правних и етичких проблема и моралних дилема, с обзиром да суштина односа између обавештајних служби и агената увек подразумева игру на најосетљивије нити људског ума - патриотизам, похлепу, меркантилизам, љубав, страх, бол, мржњу, жељу за осветом, итд., - тј. људским слабостима и рањивим местима захваљујући којима је могуће уништити слободу појединца, претворити га у манипулативно средство и присилити на издају. На тај начин се отвара простор не само да се људи инструментализују, већ и дехуманизују, тј. посматрају искључиво као средство. Из тих разлога се део неетичног поступања са људским изворима обавештајних података може истраживати и евалуацијом изазваних повреда (штете), под којима се подразумева свако ометање, осујећивање, оштећење или кршење њихових виталних интереса (повређивање физичког интегритета; менталног интегритета; личне аутономије; личних права и слобода; осећаја самопоштовања; приватности).

Такође, важно је указати да у тим односима штету, која се може испољити на различите начине (од стида, гриже савести, која често јасно говори да постоји важна разлика између дела која су исправна и дела која су погрешна, осећања кривице, до психосоматских обољења) трпе и обавештајни практичари. Стога, иако ни у једној служби обавештајни практичари не полажу Хипократову заклетву у раду са људским изворима информација могу се руководити његовом максимом – *“Primum non nocere”* („Пре свега свесно не науди“) - као основним правилом професионалне етике, односно основним правилом етике одговорности.

Како је у савременим условима један од приоритетних и најтежих задатака обавештајних служби борба против тероризма и организованог криминала, чији успех изнад свега зависи од поузданих обавештајних података - *стратегијских* (нпр. информације о структури терористичких организација, руководству, намерама, циљевима, могућностима, изворима финансирања, контактима са терористичким структурама у иностранству, иностраним обавештајним агенцијама, криминалним организацијама, државама које тргују оружјем, итд.), *тактичких* (информације које се односе на конкретне планове терористичких активности, као и превентивни упозоравајући сигнали који држави могу дати могућност да спрече терористичке акте и зауставе остваривање терористичких планова), и *психолошких* (информације о специфичностима терористичке информационо-психолошке делатности, индикаторима који указују на незадовољство или сукобе међу руководством терористичких организација, информације о методама врбовања нових чланова, итд.), главни проблем са којим се обавештајне службе суочавају је потреба регрутовања квалитетне агентуре која може бити од користи у борби против тероризма. Следи да један од елемената у обавештајном раду који треба унапредити у циљу ефикасније борбе против тероризма представља унапређивање агентурног рада, што подразумева иновирање путева регрутовања и инфилтрације у

терористичке инфраструктуре, јер се показало да традиционални приступ врбовања агената (претњом, застрашивањем, уценом, компромитовањем, „меденим клопкама“, итд.) када је реч о терористима не функционише. Док је, са једне стране, инфилтрација у терористичке мреже веома тешка и ризична, због ригорозног система провере нових чланова, са друге стране може бити непродуктивна, јер успех инфилтрације није гаранција да ће агент имати неограничен приступ подацима о намерама и плановима њихових вођа. Попут обавештајних служби, на дну се налази слика стварности у најмањој размери, а слика у највећој размери доступна је само малом броју терористичких вођа на врху руководеће пирамиде.

Прикупљање обавештајних података или информација само по себи није сврха обавештајних служби. Правилно и јасно тумачење и интерпретација чињеница једнако је важно као и њихово проналажење. Из тих разлога анализа података представља најсложенију и најзахтевнију активност обавештајних служби у којој се подаци трансформишу у готов обавештајни производ, чија је вредност детерминисана могућностима примене. Дакле, од квалитета закључака у највећој мери зависи да ли ће обавештајни производ бити прихваћен или не. На тај начин обавештајна служба утиче на креирање и реализацију конкретне политике. Чињеница да се обавештајни рад заснива на обмани и превари, тј. да је много тога са чиме обавештајни аналитичар мора да ради непровереног квалитета, довољан су разлог који од обавештајног аналитичара захтева способност критичког мишљења, интелектуално поштење, опрезност, објективност, скептицизам, стрпљење и имагинацију у свакој етапи аналитичког процеса.

Анализа узрока због којих се обавештајни производи јављају непотпуним, а њихови закључци погрешним лежи у: квалитету извора података; дефициту, суфициту или деформитету података које аналитичар има на располагању; уским временским оквирима за израду обавештења; компетенцији обавештајног аналитичара; преоптерећености и стресу;

погрешном спецификавању захтева и усмеравању од стране доносилаца одлука; као и политизацији аналитичког процеса. На који начин обавештајна анализа може бити унапређена?

- прво, независно од талента, аналитичари, који ће се све више суочавати са комплекснијим и ургентнијим задацима, неће бити у могућности да спознају свој пуни потенцијал ако агенција не створи услове за рад и атмосферу која подстиче креативност мишљења и ослобађа страха од евентуалних неуспеха. Институционална пракса која индивидуални интегритет излаже несмотреном и непотребном стресу мора бити одстрањена;

- друго, један од кључева боље анализе не налази се у увећању количине прикупљених података, већ схватању ограничених менталних модела које аналитичари користе;

- треће, аналитичари морају бити независни у доношењу судова и закључака;

- четврто, аналитичари морају имати способност емоционалног дистанцирања и моћ имагинације, с обзиром да слобода мишљења и изражавања обезбеђује значајне помаке интуиције и даје вредне резултате до којих никада не би довела опрезна и ограничена „шаблонска“ анализа;

- пето, аналитичари су дужни да већу пажњу посвете недостајућим подацима (подацима који нису прикупљени), што значи да аналитички производ својим клијентима мора да наговести шта је остало непознато, до чега то може довести и изрази евентуалне несигурности у односу на квалитет прикупљених података и њихових извора; и посебно - избегну селективно избацивање података који не подржавају преферирану опцију јер то не само да није етички, већ ни по узусима које захтева било која врста озбиљног истраживања;

- шесто, аналитичари су дужни да следе политику агенције у погледу израде и презентовања препорука, што подразумева образлагање објективним терминима и без двосмислености у изражавању којима би се могло манипулисати (доносиоцима одлука или производом);
- седмо, укључивање спољних консултаната (експерата разних профила, посебно из света науке) један је од ефикасних видова побољшања аналитичког производа. На тај начин се укључује широка палета мишљења, судова и опција у одговор/закључак на истраживано питање; проверава да ли су обухваћене све алтернативе за избор најквалитетније одлуке/акције; и обезбеђује својеврсна „заштита“ од могућих критика у случају неуспеха, самим тим и подела одговорности за погрешне закључке/акције/одлуке;
- осмо, поткрепљивање закључака ауторитетом експерата који преферирају пожељне ставове актуелне политике без укључивања супротстављених опција је погрешно;
- девето, супарништво у изради аналитичких докумената између обавештајних служби једне обавештајне заједнице (државе) није гаранција најбољег производа, али јесте расипања ресурса. Више аналитичара на једном задатку и извођење закључака кроз дискусије и сукоб мишљења је правилан пут до решења проблема;
- десето, без јасне стратегије националне безбедности рад аналитичке обавештајне службе на стратегијском нивоу је бесмислен, што свакако има одраза и на тактичком и оперативном нивоу.

Аналитичко расуђивање се не рађа само по себи, неопходно је добро руковођење, усмеравање и одговорност у аналитичкој сфери, што подразумева и спремност на прихватање грешака и неуспеха, као и разумевање да ни најбољи аналитичари не могу предвидети сва изненађења. Правилно руковођење и усмеравање сужава простор за

неодређености, а професионалан однос аналитичара (као и обавештајних сакупљача) представља најбољу гаранцију квалитетног производа и мање трагичних избора од стране оних који доносе одлуке. У противном, сваки аналитички производ може бити својеврсна политичка „бомба која откуцава“.

Поред наведених, процес унапређивања ефикасности обавештајног рада подразумева измене не само у начину управљања и руковођења појединим сегментима обавештајног рада, већ и обавештајним агенцијама као целинама, почевши од пријема радника, одређивања радних приоритета, спецификације обавештајних захтева, доношења одлука о покретању обавештајног истраживања, праћења процеса остваривања резултата, до достављања обавештајног производа корисницима и његова оцена. Ово је важно из два кључна разлога: прво, због дисперзивне природе савремених претњи и ограничених ресурса (људских и материјалних) са којима располажу обавештајне службе; и друго, због елиминисања могућих несугласица између „нарученог и добијеног производа“. Ефикасно вођство, које се у периоду „Хладног рата“ у највећој мери заснивало на харизми првог човека агенције сада захтева другачији профил лидера, који мора да буде „инструмент који се оглашава чистим звуком“, односно лидер знања који, као такав, мора бити прихваћен како из перспективе потчињених тако и из перспективе политичких одлучилаца. Уједно, обавештајни лидер мора да буде способан да се одупре захтевима који превазилазе компетенције институције, тј. избегне одговорности које би значиле нелегитимна овлашћења. Дакле, вођа предводи људе, поставља циљеве (који морају бити јасни и остварљиви), рангира приоритете и одржава стандарде, те кроз правилно организовање колектива сваком члану даје шансу да сходно индивидуланом умећу и одговорности исказе своје најбоље стране („свира свој инструмент“), старајући се и о професионалном развоју подређених и примени нових знања у свим сферама. Ово се у коначном подједнако

одражава како на измену културе организације, тако и на квалитетније извршавање обавештајних задатака.

Са своје стране крајњи корисници обавештајних услуга (пре свега политички одлучиоци) морају да прихвате да су могућности обавештајних служби ограничене, да их је лако преоптеретити захтевима, да разумеју проблеме на које наилазе, настоје да у што већој мери прецизирају захтеве износећи пре свега „оно што не знају“, и укажу на добре и лоше стране обавештајног производа. Све ово намеће потребу активнијег укључивања доносилаца одлука у живот и рад обавештајних служби.

Ако преиспитивање и унапређење процеса прикупљања и аналитичке обраде информација (обавештајни вид деловања обавештајних служби) представља један од корака ка ефикаснијим и делотворнијим обавештајним службама онда преиспитивање необавештајних операција, (тајних операција) као средства за вршење утицаја или остваривања моћи у међународним односима, под којима се подразумевају контроверзне активности усмерене на свргавање легално изабраних влада, подстицање на оружане сукобе, саботаже, диверзије, киднаповања, тортурисање, убиства, итд., тешко спојивом са демократским вредностима и политичком културом, представља нужну неопходност. Док се за обавештајне операције може рећи да се налазе између „тектонских плоча“ међународног права, необавештајне операције субверзивног карактера, путем којих држава-спонзор остварује политичке, војне, економске или неке друге циљеве, штедећи „крв својих војника, новац и репутацију“, у потпуности су изван свих оквира међународног права и *a priori* избор креатора политике. Општа сагласност да је вршење утицаја на политичка кретања у страни држави незаконит акт, којим се разара и обесмишљава политика као делатност и изазива ентропија свеукупног система међународних односа, не постоји када је реч о обустављању таквих врста операција. Напротив, глобализација међународних односа је у поређењу са периодом „Хладног рата“ створила још повољнију климу за њихово извођење. Поред тога, неке од

необавештајних операција, као нпр. контратерористичке операције обавештајних служби које укључују убиства терористичких лидера, су од низа држава (нпр. САД, Руска Федерација, Израел, итд.) виђене као најефикасније средство у борби против тероризма, без обзира на дискутабилне резултате, правне проблеме и етичке дилеме које их прате. Неспорно је да, краткорочно посматрано, такве паравојне операције обавештајних служби могу дати резултате, али нису средство за дугорочно елиминисање тероризма као претње. Такође, имајући у виду немогућност предвиђања свих последица, без обзира о којој врсти необавештајне операције да је реч, дугорочни резултати су се, како пракса показује, неретко показивали аутодеструктивним за спонзора. Тако су бројне тајне операције, које су читаве регионе претвориле у латентне изворе нестабилности из којих деценијама касније израњају незамисливе претње оличене у радикалним појединцима, групама и организацијама, дубоко осветнички настројених према бившим спонзорима, ослабиле међународну безбедност, условљавајући темељну трансформацију савремених обавештајно-безбедносних система и прилагођавање новим околностима. Друга страна лица субверзивних операција показује да оне остављају неизбрисиве трагове и последице не само на мете обавештајног деловања, већ и оне који их непосредно планирају и реализују.

Природа и карактер савремених безбедносних изазова, ризика и претњи; императив који налаже стварање динамичнијих, делотворнијих и ефикаснијих обавештајних служби; све чешћи неуспеси, пропусти и грешке, који ће у будућности у погледу људских жртава и материјалних разарања бити све скупљи; захтеви за поштовањем људских права и слобода као „универзалног интереса“ који превазилази границе државног суверенитета; дискреција која окружује обавештајне операције, капацитети са којима обавештајне службе располажу да угрозе демократске вредности и људска права, пракса заташкавања неетичких понашања и тешкоће у утврђивању индивидуалне одговорности; потреба да се на рационалан и

кохерентан начин уреде поступци и праксе које представљају претњу демократским вредностима; мултипликација етичких проблема и моралних дилема са којима се суочавају обавештајни практичари и свест да ће њихове будуће одлуке све више зависити од моралне осетљивости; широко прихваћено уверење да је шпијунажа неморална и „прљава“ делатност која се одвија изван законских и моралних оквира јер карактер делатности захтева да оквира не буде, због чега се припадници обавештајних агенција виде као „морално лошији“ од осталих људи; предубеђење да је етика сметња за ефикаснији обавештајни рад и да су обавештајна делатност и етика неспојиве ствари („оксиморон“); те пракса која уверљиво доказује да су институционални механизми спољне и унутрашње контроле, као значајне јавне функције, недовољна гаранција за професионално понашање припадника обавештајних агенција - наметнули су потребу да један од централних задатака нашег истраживања буде да кроз логаритам обавештајних и необавештајних операција и дескрипцију етичких проблема који их прате покажемо да ни један сегмент обавештајног рада није без моралне димензије (није изван етике), и на тај начин допринесемо подизању свести о значају, улози и потреби изучавања етике у обавештајном раду. Другим речима, настојали смо да отклонимо предрасуде (које владају и код дела академске заједнице) да етика представља баријеру за ефикаснији обавештајни рад, тј. докажемо да етика обавештајним практичарима (као моралним делатницима) пружа оно што закони, процедуре и интерна упутства често нису у стању – да дају одговоре на етичке дилеме (које неретко захтевају драстична решења) и тешке етичке изборе (који подразумевају конфликт вредности) у деликатним и нормативно нерегулисаним ситуацијама.

Неспорно је да су закони, правила, процедуре и надзор неопходни за добро функционисање и поуздану обавештајну службу/заједницу, али не и гаранција за морално понашање њених припадника с обзиром да морално

понашање не подразумева строго и слепо поступање у складу са правилима, прописима, уредбама или процедурама. Наравно, све то не значи да етика, као филозофска дисциплина, даје коначно знање о моралним истинама и гарантује непогрешиве одлуке, али пружа могућност да се смањи вероватноћа доношења лоших одлука, доприносећи јачању професионализма (чију најважнију карактеристику представља његова морална императивност), делотворнијем и ефикаснијем обавештајном раду, већем разумевању и широј подршци јавности.

Да би доносили одлуке у вези са неком моралном дилемом, односно донели одлуку о томе када и како да примене неко правило или смер делања за који се може рећи да је најбољи у конкретном случају, обавештајни практичари морају да поседују способност моралног расуђивања (моралног мишљења, моралног суђења, моралног закључивања). Искривљено морално просуђивање у ситуацији када обавештајни практичар треба да реши неку моралну дилему, чак и поред најбољих намера, може да изазове веома штетне последице. Исправно морално суђење у највећој мери зависи од способности критичког размишљања (што је вештина која захтева учење), и оно је у сржи процеса доношења моралних одлука. Успех критичког размишљања подразумева да обавештајни практичар поседује изграђен вредносни систем; способност да разуме („препозна“) контекст у којем се нека дилема јавља (идентификује и разјашњава спорна етичка питања); и да у проблем уведе неку/неке од теорија морала. У том контексту смо разматрали три приступа – реалистички, консеквенцијалистички и деонтолошки, са својим позитивним и негативним странама.

Реалистички приступ (који је антитеза етичком приступу) оправдава све активности и средства које су у функцији остваривања националног интереса, што подразумева и кршење договора и споразума чак и међу најближим савезницима. Према заговорницима овог модела, поступања

која налажу национални интереси немају морални квалитет и не могу се класификовати као *добри* или *лоши*, због чега је обавештајним службама дозвољено да делују на сваки начин, па и неморалан, који доприноси њиховом остваривању. Дакле, реалистички приступ подразумева да процењивање моралности акција обавештајних служби и акција обавештајних практичара нема никаквог смисла када је у питању заштита и остваривање националних интереса. Иако је још увек генерално прихваћен од стране обавештајних служби реалистички приступ изазива додатне моралне дилеме захтевајући слеђење максиме да „циљ оправдава средства“, са чим највећи број обавештајних практичара није сагласан.

За разлику од реалистичког приступа, *консеквенцијалистички* етички приступ исправност или погрешност неког поступка процењује према вредности његових последица. Проистиче да је морално исправно оно деловање које производи највећу количину *добра* (да би за консеквенцијалисту нешто било *добро*, оно мора бити добро не *по себи* већ *за некога*), што значи да је у крајњем резултат делања важнији него само делање, односно начин који је довео до доброг исхода. Као и реалистички приступ, консеквенционализам се више бави самим циљевима као таквим него примењеним средствима за њихово остваривање, при чему се „најбољом“ акцијом сматра она која максимизује добро за највећи број људи. Дакле, консеквенцијалисти, као и реалисти, за разлику од деонтолога, не питају да ли је неки поступак, пракса, или политика добра или лоша, већ да ли даје позитивне резултате (корист - *utility*). Примењено на обавештајни рад, консеквенционалисти су сагласни да се као морално оправдана може прихватити свака акција, па чак и употреба оштрих и екстремних метода онолико дуго колико се постижу добри резултати. Из тих разлога, осуде које иду на рачун консеквенцијалиста углавном се односе на то да би његова доследна примена моралне делатнике довела у ситуацију да користе неморална средства и начине ако би они у крајњем

исходу довели до најбољих последица, што значи да апсолутно ништа не би било забрањено, чак ни чињење страшних дела (мучење, уцене, изнуде, па и убиства) ако би то стављало у изглед остваривање најбољих последица.

Оправдање за примену морално упитних средстава ако се постижу корисни циљеви је на први поглед привлачно, али ризично. Како би се ризици избегли сам модел захтева непристрасно и детаљно прорачунавање корисности сваког избора, уз предвиђање негативних последица за сваку опцију (што је у реалним околностима најчешће тешко изводљиво из више разлога: уских временских оквира за решавање дилеме; могућег недостатка интелектуалних вештина за уочавање и анализу свих могућих смерова деловања; недостатка информација и знања за процену потенцијалних исхода сваке од понуђених опција деловања; намере или нехата обавештајног практичара приликом сагледавања потенцијалних корисности које могу да проистекну из неког поступка; итд). Поред тога, доследним прихватањем овог модела обавештајни практичари би били доведени у опасност да буду претворени у „моралистичке компјутере неосетљиве на све нијансе“, с обзиром да је одређивање релативних моралних вредности позитивних исхода и негативних последица немогуће јер не постоји општа сагласност и универзално разумевање тога шта је *добро*.

За разлику од претходна два, у сржи *деонтолошког* приступа лежи уверење да је нечињење неисправних поступака главни, ако не и једини задатак моралног делатника као таквог и убеђење да су морални агенти у стању да, тежећи ка избегавању рђавих дела, постигну тај циљ, под условом да га стварно желе. Рђавост, према овом етичком моделу размишљања, није оно што, на пример, лажи, крађе, тортурисање или убиства чини рђавим; напротив, лажи, крађе, тортурисање и убиства су рђави због оног што јесу. Следи да доследно поштовање деонтолошких моралних начела и норми значи уздржавање од свих поступака који су рђави, чак и ако предвиђају да ће њихово одбијање да их чине завршити већом штетом (или мање *добра*). Произилази да се морално понашање мери придржавањем стандарда поступања зато што су *исправни* (циљ не оправдава средство), а не због

последица до којих може доћи (*мотив* чина је једнако важан као и сам чин). Према томе, ако се нека акција процени као морално неприватљива, она ни под каквим условима не може бити средство за остваривање циља.

Из наведеног је лако закључити да би дословно прихватање оваквог моралног размишљања учинило да многе методе које обавештајни практичари рутински користе у пракси, као што су лаж, обмана, крађа, уцена, манипулација људским изворима, тортурисање, итд., буду неприхватљиве. Другим речима, захтеви за доследном применом деонтолошких моралних стандарда у обавештајној пракси радикално би умањили ефикасност обавештајних служби. Када је реч о обавештајним активностима у „нормалним околностима“ овај проблем би се могао решити прикупљањем обавештајних података из отворених и „чистих“ извора (медија, публикација, саопштења, састанака, научних часописа, агената „самоиницијативаца“, путем сателита, итд.). Међутим, проблем представљају „екстремне ситуације“ (нпр. „бомба која откуцава“) у којима је улог велики, због чега се поставља питање – како ова најстрожа морална теорија може корисна у таквим околностима? Да ли у таквим („катастрофогеним“) ситуацијама обавештајни практичар, који има одређене дужности (по дужности поступају они који се придржавају морално вредних принципа и оне (дужности) се не смеју поистовећивати са савременим објашњењима дужности, према којима је дужност синоним за различите облике спољашњег поступања), може бити ослобођен од обавезе да поступа морално, и да ли се дословно тумачење појмова исправног и рђавог уопште може одбацивати у екстремним ситуацијама (као што је нпр. „бомба која откуцава“)?

Полазећи од тога да се централно питање деонтолошког размишљања односи на то „шта треба да чиним“ и одбацивање принципа који се не могу учинити универзалним, деонтологија обавештајним практичарима јасно каже које су ствари рђаве, остављајући им да сами

одлуче колико нека забрана у одређеним околностима треба да има снаге и колико је, по општем мишљењу, рђаво дело стварно рђаво. Замишљени екстремни случајеви, као што је „бомба која откуцава“, који не само да су замишљени него и нереалистични (једино реалистично обележје у хипотетичком примеру с темпираном бомбом је велики улог), заводе на погрешан пут на два начина: својом идеализацијом (додавањем позитивних обележја примеру како би се он учинио бољим од стварности којој недостају та обележја) и апстракцијом (изостављање из примера негативних обележја стварности како би се тај пример учинио бољим од стварности). Вештачки случајеви „екстремних ситуација“ најчешће их чине супериорним у односу на стварност, изазивајући опасност од могуће стандардизације погрешних закључака, стварања лошег права, погрешних институционалних припрема и лоше етике. Стога, дословно тумачење да је појмове исправног и рђавог у „екстремним ситуацијама“ могуће одбацити представља схватање које сваки одговоран обавештајни практичар мора да одбади.

Анализа представљених етичких модела упућује на закључак да ни један од предложених етичких приступа не нуди листу спремних одговора на моралне дилеме са којима се обавештајни практичар може суочити, али свака од наведених моралних теорија нуди изборе чије укључивање у процес доношења одлука пружа могућност за процењивање шта је то што се у датој моралној ситуацији може сматрати забрањеним, допустивим или пожељним смером деловања. Стога тврдити да је нека одлука/акција морално оправдана значи да је то права или најбоља одлука/акција од свих које су разматране, иза које стоје снажни рационални аргументи, иако не значи да таква одлука/акција увек води најбољем исходу. У сваком случају, одлука (која за циљ не треба да има изазивање опште сагласности или да буде у складу са друштвеним очекивањима) представља „слику“ моралности обавештајног практичара, тј. пројекцију његових моралних

схватања и личног вредносног система (детерминисаног образовањем, културом, друштвеним уређењем, вредносним системом средине, утицајем религије, диференцираним индивидуалним развојем, итд.).

Способност разликовања прихватљивог од неприхватљивог (рђавог) понашања и доношење одбрањивих етичких одлука заснованих на чврстим премисама захтева ангажовање интелектуалних, интуитивних и емотивних капацитета обавештајног практичара, таленат за моралну имагинацију, а неретко и личну храброст да се одупре моћним политичким, друштвеним или институционалним притисцима у напору да етичко размишљање преточи у деловање. Због тога обавештајни практичари, као правници, медицинари, новинари, свештеници и друге бројне професије, требају бити заинтересовани за изучавање етике и сами захтевати да имају доследан извор смерница у виду професионалног кодекса заснованог на етичким принципима. Међутим, треба истаћи да никакав сет правила понашања у виду етичких кодекса (као скупа идеала) наметнутих „споља“, чак и да постоји воља да се они доследно поштују, не може заменити професионално образовање и развој, због чега на образовним установама лежи највећа одговорност – да кроз учење о етици, етичким принципима и њиховим изворима, моралном расуђивању и критичком размишљању, допринесу „узгајању“ морала и моралног понашања у обавештајним институцијама, које су до сада, како се показало, у највећој мери диктирале етички тон и обликовале професионалну етику кроз процес доношења одлука на макро-нивоу.

Поред тога што доприноси изграђивању професионалнијих, делотворнијих и ефикаснијих обавештајних агенција, изграђивању етичких кодекса и кодекса понашања, већем поверењу и подршци јавности, јачању поверења међу савезницима и државама чије се службе понашају етички, ефикаснијој контроли и надзору, важно је напоменути да етичко размишљање, које треба да буде део свакодневних напора запослених у

обавештајним агенцијама, доприноси јачању интегритета и већем самоуважавању обавештајних практичара.

Дакле, етика није мистерија, није компромис, нити сет исправних ставова о одређеним питањима или посебним моралним становиштима. Њен задатак није теоријска спознаја врлине, него њена практична примена. То је процес који обавештајним практичарима омогућава да се изборе са најтежим дилемама, због чега је не смеју доживљавати као терет који им се споља намеће. Одбацивање развијања сопствених потенцијала убраја се у непоштовање људскости у сопственој личности и њених способности за рационално поступање. Дакле, суштина моралног живота обавештајних практичара изнад свега захтева озбиљно критичко промишљање.

* * *

На крају истраживања остаје да констатујемо да су многа питања остала отворена, с обзиром да се на њих у садашњим околностима није могао дати једнозначан одговор. Разлога је више. У основи, они су с једне стране условљени специфичностима истраживаног проблема и његовом комплексношћу, а с друге стране, недостацима истраживачке грађе и одсуства могућности за спровођење егзактног истраживања. Упркос наведеним проблемима, селекцијом постојеће научне, стручне и друге литературе обезбеђен је, према оцени аутора, репрезентативан узорак који је пружио валидне основе за дескрипцију кључних питања захваћених истраживањем. У коначном, дато истраживање, као једно од ретких на ову тему, указује на актуелност истраживаног проблема и пружа основу за нека нова истраживања на исту или сличну тематику.

ЛИТЕРАТУРА

- Aarons Mark, Loftus John. (1991). *Unholy Trinity: The Vatican, The Nazis and Soviet Intelligence*. New York: St. Martin's Press.
- Abraham Sofaer, "No Exceptions", *Wall Street Journal*, 26 November 2005.
- Agee Philip. (1975). *CIA: Dnevnik agenta*. Zagreb: Globus.
- Agee Philip, Wolf Louis. (eds.) (1978). *Dirty Work: The CIA in Western Europe*. New Jersey: L. Stuart.
- Adam Liptak, "Legal Scholars Criticize Memos on Torture", *New York Times*, 25 June 2004.
- Akrap, Gordan. (2012). *Specijalni rat*. (Knjiga 3). Zagreb: Večernji list.
- Алмазов С. (2000). *Налоговая полиция: создать и действовать. Воспоминания первого директора налоговой полиции*. Москва: "Вече".
- Ameringer, C. D. (1990). *U.S. Foreign Intelligence*, Lexington MA: Lexington Books.
- Amstuc, R. Mark. (2008). *Međunarodna etika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Andregg Michael, "Intelligence Ethics", у: *Strategic Intelligence*, Vol. 2, (ed.). Loch Johnson, Westport, CT., Praeger Security International, 2007.
- Andregg Michael, Why Bother with "Intelligence Ethics" Anyway?, у: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*. (Michael Murphy Andregg, ed.). Center for the Study of Intelligence and Wisdom, St. Paul, Minnesota, USA, 2007.
- Атаманенко, Игор. (2009). *КГБ – ЦРУ: Кто сильнее?* Москва: Вече.
- "Alone in the Dark", http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7199769.stm?source=rss.
- Babić Jovan. (2000). *Uvod u poslovní etiku*. Research Support Scheme Electronic Library: Praha.
- Бајагић, Младен. (2004). *Обавештајна активност и спољна политика. Студија случаја: САД*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Бајагић, Младен. (2010). *Методика обавештајног рада*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

- Baker D. Cristopher, "Tolerance of International Espionage: A Functional Approach", 19, *American Journal of International Law Review*, 2004.
- Bakir Alispahić. (2011). *Osnovi metodike rada obavještajno-sigurnosnih službi*. Sarajevo/Zagreb: TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić.
- Balano, Randy, Riheldaffer, L. John, "Office of Naval Intelligence's Special Intelligence Memorandum (1941)", y: *Ethics of spying*, Jan Goldman (ed.). Scarecrow Press, Inc.; Lanham, Meryland, 2013.
- Bar-Zohar Majkl, Mišal Nisim. (2014). *Mossad. Najveće misije izraelske tajne službe*. (Prevela s engleskog Alisa Koljenšić Radić). Beograd: Magelan Press.
- Bar-Joseph Uri, "The Professional Ethics of Intelligence Analysis", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 24(1), Spring 2011.
- Barnet, J. Richard, John Cavanagh. (1994). *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order*. New York: Simon and Shuster;
- Barović Vladimir, "Odnos bezbednosno – obavještajnih službi i medijskih sistema sa aspekta novinarske etike", *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, broj 134, 1/2011, Novi Sad, Матица српска.
- Barry John, Michael Hirsh, Michael Isikoff, "The Roots of Torture", *Newsweek*, 24 May 2004.
- Bahtijarević-Šiber, F. (1999). *Mendžment ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing.
- Beauchamp, Tom L. (1982). *Philosophical Ethics: An Introduction to Moral Philosophy*. New York: McGraw-Hill.
- Beauchamp, L. Tom, Childress, F. James. (1994). *Principles of Biomedical Ethics*, (4th ed.). New York: Oxford University Press.
- Bellaby Ross W., "Many Spheres of Harm: What's 'Wrong' with Intelligence Collection?", ИЕА, Конференцијски рад, Балтимор, УСА, 2009.
- Bellinger, G., "Knowledge Management-Emerging Perspectives", <http://www.systems-thinking.org/kmgmt/kmgmt.htm//dac>- Benjamin Daniel, Simon Steven., "The New Face of Terrorism", *New York Times*, January 2, 2000.

- Berkowitz, D. Bruce, Goodman, E. Allan. (2000). *Best Truth*. New Haven/London: Yale University Press.
- Best Ričard, "Obaveštajna pitanja za Kongres", Kongresna služba za istraživanja, 12. septembar 2001, Vašington DC, y: Born, Hans. (2003). *Parlamentarni nadzor nad sigurnosnim sektorom: načela, mehanizmi i praksa*, Zagreb: Međuparlamentarna unija (IPU)/Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama (DCAF).
- Betts, Richard K. (1981). *American Strategic Intelligence: Politics, Priorities, and Direction*, y: *Intelligence policy and National Security*. Hamden: Archon Books, Connecticut.
- Betts, Richard K. (2007). *Enemies Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*. New York: Columbia University.
- Bissel, Richard. (1996). *Reflections of a Cold Warrior: From Yalta to the Bay of Pigs*. New Haven: Yale University Press.
- Блум, Уильям. (2013). *Убийство демократии: Операции ЦРУ и Пентагона в период холодной войны*. Москва: Кучково поле;
- Blum, William. (2004) *Killing Hope: Military and CIA Interventions Since World II*. Monroe, ME: Common Courage Press;
- Blum, Richard. (1972). *Deceivers and Deceived: Observations on Confidence Men and Their Victims, Informants and Their Quarry, Political and Industrial Spies and Ordinary Citizen*. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas.
- Blumenfeld Laura, "In Israel, a Divisive Struggle over Targeted Killing", *Washington Post*, 27. Avgust 2006.
- Blumenfeld, Laura, "The Tortured Lives of Interrogators", *Washington Post*, 4 June 2007.
- Bobio, Norberto. (1990). *Budućnost demokratije: Odbrana pravila igre*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bowden Mark, "The Dark Art of Interrogation," *Atlantic Monthly*, October 2003.

- Bowden Mark, "The Dark Art of Interrogation", *The Atlantic Monthly*, October 2003.
- Bok, Sissela. (1979). *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*. New York: Random House.
- Bok, Sissela. (1999). *Laying: Moral Choice in Public and Private Life*. (2 издање). New York: Vintage Books.
- Болтунов, Михаил. (2014). *Стратегическа разведка ГРУ*. Москва: Алгоритм
- Болчић Силвано. (2003). *Свет рада у трансформацији*. Београд: Плато.
- *Borba protiv mučenja: Iskustva OSCE-a*. Варшава: OSCE/ODIHR, 2009, www.osce.org/odihr.
- Born Hans, *Democratic and Parliamentary Oversight of the Intelligence Services, Practices and Procedures*, Working paper Series, №. 20, Geneve, May 2002.
- Born, Hans. (2003). *Parlamentarni nadzor nad sigurnosnim sektorom: načela, mehanizmi i praksa*, Zagreb: Međuparlamentarna unija (IPU)/Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama (DCAF).
- Born Hans, Li Jan. (2005). *Postizanje odgovornosti u obaveštajnoj delatnosti: Pravni standardi i najbolji način nadzora obaveštajnih službi*. Oslo: Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama.
- Borum Randy, "Approaching Truth: Behavioral Science Lessons on Educating Information from Human Sources", у: *Educating Information*, (ed.) Swenson.
- Branch Taylor, Crile George III, "The Kenedy Vendetta", у: *Harper's magazine*, New York, Avgust 1975.
- Брасс, Александр. (2007). *Миссия выполнима. Удары израильского спецназа*. Москва: Грифон.
- Brinkley Joel. „Rice Is Challenged in Europe over Secret Prisons”, *New York Times*, 7 December 2005.
- Bruneau, Thomas C., "Democracy and Effectiveness: Adapting Intelligence for the Fight Against Terrorism", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 21(2), 2008.

- Bukar, Robert. (1949). *Iza kulisa francuske i nemačke obaveštajne službe*. Beograd: VŠP.
- Buš, Džorž V. (2011). *Trenuci odluke*. (Memoari). Beograd: Komerc knjiga.
- *В пламени холодной войны*. (2004). Москва: Русская разведка.
- Waltz, Edward. (2003). *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise*. London: Artech House Boston.
- Warner Michael, "Wanted: A Definition of "Intelligence"- Understanding Our Craft", *Studies of Intelligence*, 46(3), 2002.
- *Washington Post*, 21 March 1977.
- Waters, T. J. (2006). *Class 11: Inside the CIA's First Post-9/11 Spy Class*. New York: Dutton.
- Вебер, Макс. (1998). *Духовни рад као позив*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.
- Weber, E. Ralph. (1999): *Spymaster: Ten CIA Officers in Their Own Words*. Wilmington, DE: Scholarly Resources.
- Wedgwood Ruth, James Woolsey, "Law and Torture", *Wall Street Journal*, 28 June 2004.
- Weiner, Tim. (2008). *Legacy of Ashes: The History of the CIA*. New York: Doubleday.
- Вейнер, Тим. (2013). *ЦРУ: Правдивая история*. Москва: Центрополиграф.
- Вилић, Душан, Тодоровић, Бошко. (1999). *Тероризмом у нови светски поредак*. Београд: ГрафоМарк.
- Wines, Michael. "Two or Three Agents Are Believed Killed after Rare U.S.-Syrian Contacts", *New York Times*, 7 February 1991.
- Wisniewski, M., "Using SERVQUAL to asses customer satisfaction with public sector services", *Managing Service Quality*, 11(6), 2001.- Whitaker, G. Urban Jr. (1960). *Propaganda and International Relations*. San Francisco: Chandler.
- Витковский, Александр. (2012). *СССР против США*. Москва: Эксмо Алгоритм.

- Wolf, Markus. (2004). *Čovjek bez lica. Šef špijuna u tajnom ratu.* (S nemačkog preveo Tomislav Jakić). Zagreb: Golden marketing/Tehnička knjiga.
- Wolfendale Jessica, "Training Torturers: A Critique of the 'Ticking Bomb' Argument", у: *Social Theory and Practice* 32.
- Воронцов, А. С. (2012) *Спецслужбы России.* (Треће допуњено и измењено издање). Ростов на Дону: Феникс.
- Воронцова Лариса Васильевна, Фролов Дмитрий Борисович. (2006). *История и современность информационного противоборства.* Москва: "Горячая линия Телеком".
- Wright Quincy, Julius Stone, Falk A. Richard, Stanger J. Roland. (1962) *Essays on Espionage and International Law.* Ohio University State Press.
- Wright Quincy. "Espionage and the Doctrine of Non-Intervention in Internal Affairs", *Essays on Espionage and International Law.*
- www.bbc.co.uk/sn/tvradio/programmes/horizon/broadband/tx/isolation/
- www.dcaf.ch/content/download/35235/525687/file/ipu_hb_croatian.pdf.
- www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf.
- Vukonjanski Igor, Šartije Terez, Polin Konstantin, Hefer Hajno, Borojević Tatjana, Radosavljević Ksenija, Barber Džon, Terijen Olivije, Rambo Tjeri. (2009). *Priručnik za upravljanje ljudskim resursima.* Beograd: Savet Evrope.
- Ganor Boaz, "Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter?"/ICT Papers on Terrorism. Jerusalem, Israel: The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The interdisciplinary Center, Herzliya, Israel, 2002.
- Гансер, Даниэль. (2012). *Секретные армии НАТО: Операции "Гладио" и терроризм в Западной Европе.* Москва: Кучково поле.
- Garcia-Mora, R. Manuel, "Treason, Sedition and Espionage as political Offenses Under the Law of Extradition" 26, *University of Pittsburg Law Review*, 1964.
- Гаћиновић, Радослав. (2005). *Тероризам.* Београд: Драслер партнер.

- Gedron Angela, "Just War, Just Intelligence: An Ethical Framework for Espionage", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 18(3), 2005.
- Gewirth Alan, "Professional Ethics: The Separatist Thesis", *Ethics* 96(2), January 1986).
- Geraint Evans, "Rethinking Military Intelligence Failure, Putting the Wheels Back on the Intelligence Cycle", *Defence Studies*, 9(1), 2009.
- Glees Anthony, "Redefining the Limits of Secret Activity in the United Kingdom", *International Journal of Intelligence Ethics*, 2(2), 2011, Washington.
- Godfrey Drexel Jr., "Ethics and Intelligence", *Foreign Affairs*, April 1978.
- Godfrey, Drexel E. Jr. (2004). "Ethics and Intelligence", y: *Strategic Intelligence Windows into a Secret World*, (ed.) Johnson, Loch K., Wirtz, James J. Los Angeles: Roxbury.
- Godson, Roy. (1981). *Intelligence Requirements for the 180's Covert Action*. Washington: National Strategy Information Center, Inc.
- Goić, S. (1998). *Suvremeni trendovi u organizaciji upravljanja ljudskim resursima*. Split: Ekonomski fakultet.-
- Goldman, Alan. (1980). *The Moral Foundations of Professional Ethics*. Totowa, N.J.: Rowman & Littlefield.
- Goldman Jan, "Ethics Phobia and the U.S. Intelligence Community: Just Say "No", y: *Intelligence Ethics: The Definitive Work of 2007*, Michael Andregg (ed.), Published by the Center for the Study of Intelligence and Wisdom.
- Goldman, Jan, "Ethics in Espionage", *Defense Intelligence Journal*, 14(2), 2005.
- Goldman, Jan. (2006). *Words of Intelligence: A Dictionary*. Lanham, MD.: Scarecrow Press.
- Goldman, Jan. (ed.) (2006). *Ethics of Spying: A Reader for the Intelligence Professional*, (Vol 1.), Lanham, Maryland: Scarecrow Press, Inc.
- Goldman, Jan. (ed.). (2010). *Ethics of Spying, A Reader for the Intelligence Professional*, Vol 2, Plymouth, the UK: The Scarecrow Press, Inc.
- Goodman Melvin, "CIA Failures of Tradecraft and Intelligence Prior to the Second Iraq War", y: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*. (ed. Michael

Murphy Andregg). Center for the Study of Intelligence and Wisdom, St. Paul, Minnesota, USA, 2007.

- Григорьев, М. С. (2013). *Режим М. Саакашвили: что это было*. Москва: Кучково поле.

- Gud, V., Het, P. (1966). *Metodi socijalnog istraživanja*. Beograd: Vuk Karadžić.

- Guzzo, R. A., Dickson M. W., "Teams in Organization: Recent research on performance and effectiveness", *Annual Review of Psychology*, 1996.

- Гульев, Леонид, Минин Юрий. (2003). *Мисия Мэйси. Возжаждавший бессмертия*. (Документальная повесть). Москва: Издателскии дом "Русская разведка".

- Гулиев, В.Е., "Отмена смертной казни – преступное непротивление злу насилием". <http://www.law-n-life.ru/arch/177/177-18.pdf>.

- D'Entreves, A.P. (1967). *The Notion of the State: An Introduction to Political Theory*. Oxford: Clarendon Press.

- Далес, Аллен (2000): *ЦРУ против КГБ: Искусство шпионажа*, Алгоритм, Москва.

- Даллес, Аллен. (2011). *Доктрина: Россию надо поставить на место*. Москва: Алгоритм Эксмо.

- Дамаскин Игорь Анатольевич. (2005). *100 Великих операций спецслужб*. Москва: "Вече".

- Данинос, Франк. (2009). *Повседневная жизнь ЦРУ. Политическая история 1947–2007*. Москва: Молодая гвардия. - Damon, William. (1988). *The Moral Child: Nurturing Children's Natural Moral Growth*. New York: Free Press.

- Dejvis Nensi, "Savremena deontologija", у: Singer, Piter. (2004). *Uvod u etiku*. (S engleskog preveo Slobodan Damjanović). Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Делић, Милан, "Појмовно одређење обавештајне активности и обавештајне службе", *Безбедност*, 39(1), 1997.

- Директорат ФБИ, <http://www.fbi.gov/about-us/intelligence/intelligence-cycle>.

- Delupis Ingrid, "Foreign Warships and Immunity for Espionage", *American Journal of International Law Review*, №.3, 1984.
- Demarset B.Geoffry, "Espionage in International Law", 24, *Denv. J.Int'l L.&Pol'y*, 1996.
- Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. Joint Publication 1-02. (JP 1-02). 12 April 2001. As Amended Through 5 June 2003.
- Der Derian, James, "Anti-Diplomacy, Intelligence Theory and Surveillance Practice", *Intelligence and National Security*, 8(3), July 1993.
- Derečinović, D., "Novi terorizam na razmeđu depolitizacije i dejuridizacije", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sveska 52, br. 3-4, 2002.
- DeConde, Alexander, et al. (eds.).(2002). *Encyclopedia of American Foreign Policy: Studies of the Principal Movements and Ideas*. New York: Gale Group, Charles Scribner's Sons.
- Demarset B.Geoffry, "Espionage in International Law", 24, *Denv. J.Int'l L.&Pol'y*, 1996.
- Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. Joint Publication 1-02. (JP 1-02). 12 April 2001. As Amended Through 5 June 2003.
- Der Derian, James, "Anti-Diplomacy, Intelligence Theory and Surveillance Practice", *Intelligence and National Security*, 8(3), July 1993.
- Derečinović, D., "Novi terorizam na razmeđu depolitizacije i dejuridizacije", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, sveska 52, br. 3-4, 2002.
- Dershowitz, Alan. (2002). *Why Terrorism Works: Understanding the Threat, Responding to the Challenge*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- De Džordž, R.T. (2003). *Poslovna etika*. Beograd: "Filip Višnjić".
- *Défense et Sécurité nationale Le Livre Blanc*, Odile Jacob/La documentation française, Paris, juin 2008.
- Dixon Roy, "Rejecting the Torturer", y: *Joint Services Conference on Professional Ethics, Moral Obligation and the Military*. Washington, D.C.: National Defense University Press, 1988.

- Dobel, J. Patrick. (2005). "Public management as Ethics," y: *The Oxford Handbook of Public Management*, (ed.) Ewan Ferlie, Laurence Flynn Jr., Christopher, Pollitt. Oxford: Oxford University Press.
- Dokument Ujedinjenih nacija: A/ AC, 134/L-46, 12. aprila 1974.
- "Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE" (Dokument o sastanku Konferencije OSCE-a o ljudskoj dimenziji u Kopenhagenu), internet stranica OSCE-a, http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf.
- Don Van Natta, "Questioning Terror Suspects in a Dark and Surreal World", *New York Times*, 9 March 2003.
- Donovan W. J., A Central Intelligence Agency: Foreign Policy Must Be Based on Facts, *Vital Speeches*, May 1, 1946; "Hearings Before the Committee on Armed Services", United States Senate, Eightieth Congress, First Session, on S. 758, Part 3, United States Government Printing Office;
- "Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih snaga", y: *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*. (Drugo dopunjeno izdanje). Priredili: Vesna Knežević - Predić, Saša Avram и Željko Ležaja, Beograd, Agencija Format, 2007.
- Доронин А.И. (2000). *Основы экономической разведки и контрразведки*. Тула: Гриф и К.
- Douglas Jehl, Eric Schmitt, "Army's Report Faults General [Sanchez] in Prison Abuse", *New York Times*, 27 August 2004.
- Draker, Piter. (2006). *Moj pogled na menadžment*. Novi Sad: Adižes.
- Drexel Godfrey E. Jr., "Ethics and Intelligence", *Foreign Affairs* 56(4), April 1978.
- Dreyfuss Robert, "Company Spies", *Mother Jones*, May/June 1994.
- Drexel Godfrey, E. Jr., "Ethics and Intelligence", y: *Strategic Intelligence Windows into a Secret World*, (ed.) Johnson, Loch K., Wirtz, James J. Los Angeles: Roxbury, 2004.

- Дроздов, Юрий Иванович. (2000). *Вымысел исключен. Записки начальника нелегальной разведки*. Москва: Олма-Пресс.
- Drucker, F. Peter. (1954). *The Practice of Management*. New York, NY: Harper Collins Publishers.
- Ђорђевић Младен, Кековић Зоран, “Управљање ризицима у тајним кацијама”, *Војно дело*, 1/2008.
- *Evropska Komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija). Izveštaj o demokratskom nadzoru službi bezbjednosti*. Podgorica: Institut alternativa.
- *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf.
- Eggen Dan, “The White House Defends the CIA’s Use of Waterboarding in Interrogations”, *Washington Post*, 7 February 2008.
- Eggen Dan, “White House Pushes Waterboarding Rationale”, *Washington Post*, 13 фебруар 2008.
- Epstein, Edward J. (1989). *Deception: The Invisible War between the KGB and the CIA*. New York: Simon & Schuster.
- Eric Lichtblau, “Gonzales Says '02 Policy on Detainees Doesn’t Bind CIA”, *New York Times*, 19 January 2005.
- Ericson Paul G., “The Need for Ethical Norms”, *Studies in Intelligence*, 36(1), 1991, Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/volume-36-number-1/html/v36i1a02p_0001.htm.
- Ермаков С.М., “Понятийные аспекты терроризма”, у: *Терроризм - угроза человечеству в XXI веке*. (Сборник статей). Москва: Институт востоковедения РАН.
- Erskine Toni, “As Rays of Light to the Human Soul’? Moral Agents and Intelligence Gathering”, *Intelligence and national Security* 19(2), 2004.
- Эфи́ров С.А., “Тероризм как катастрофический фактор”, *Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения*, № 4, Москва, 1993.

- *Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata*, od 12. avgusta 1949. godine.
- *Zakon o Agenciji za nacionalnu bezbednost*, "Sl. list RC", br. 28/05 od 05.05.2005, "Sl. list Crne Gor", br. 86/09 od 25. 12. 2009. године и 20/11 od 15. 04. 2011. godine.
- *Законодательные акты Петра I: Памятники русского права*. Москва, 1961.
- Zack M., "Managing Codified Knowledge", *Sloan Management Review*, 40(4), 1999;
- Zack. M., "Developing a Knowledge Strategy", *Clifornia Management Review*, 41(3), 1999.
- Зельковић, Здравко, "Настанак, развој и методе деловања савремених обавештајних служби", *Ревуја за безбедност*, 5(1), 2011.
- Ignatius David, "In from the Cold: A Former Master Spy Spins Intriguing Yarns of His Past Intrigues", *Wall Street Journal*, 19 October 1979.
- Ignatioieff Michael. (2004). *The Lesser Evil*. Edinburgh: Edinburgh University Press; Bowden, Mark, "The Dark Art of Interrogation", у: *The Atlantic Monthly*, 2003.
- Izenberg Dan, "High Court Allows Conditional Targeted Killings", *Jerusalem Post*, 14. December 2006.
- Immerman Richard. (1982) *The CIA in Guatemala*. Austin: University of Texas Press.
- *Ирска против уједињеног Краљевства. Пресуда Европског суда за људска права*, <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/91.txt>.
- "Istanbul Document 1999", internet stranica OSCE-a,
- Janjić, Vesna (gl. ur.). (2001). *Tajne operacije ruskih specijalnih službi od IX do XXI veka*. (prevod sa ruskog Vera Horvat). Beograd: Paideia.
- Jacobs L. Arthur, "Ethics and Intelligence: Comment and Correspondence", *Foreign Affairs*, 56(5), 1978.
- James Risen, David Johnston, Neil A. Lewis, "Harsh CIA Methods Cited in Top Al Qaeda Interrogations", *New York Times*, 13 May 2004.

- Janeliunas, Thomas, "The Role and Challenges of Security Services in post-Soviet States: Lithuania's Case", у: Velasko, Fernando, Arcos, Ruben (eds). *Cultura de Inteligencia: Un elemento para la reflexion y la colaboracion international*. Madrid: Plaza y Valdes S.L., 2010.
- Jenkins Brian, "The Who, What, Where, When and Why of Terrorism", Detroit Police Department Conference on Urban Terrorism, Detroit, MI, November 1984;
- Jervis Robert, "Understanding Beliefs", *Political Psychology* 27, October 26.
- Jervis Robert, "Why Intelligence and Policymakers Clash", *Political Science Quarterly*, 125(2), October 2010.
- Jeffrey Smith, Dan Eggen, "Gonzalez Helped Set the Course for Detainees", *Washington Post*, 5 January 2005.
- Јовановић Александар, "Претрпљени и будући страх", у: Судскомедицинско вештачење нематеријалне штете, Шћепановић, Гаврило и *et. al.* (ур.). Београд: Службени гласник & Правни факултет Универзитета Унион.
- Јовић, Стојан. (1994). *Специјалне снаге*. Подгорица: Монтенегро Харвест.
- Јовлев Н.Н. (1983). *ЦРУ против СССР*. Москва: Правда.
- John, le Carré. (1984). *The Little Drummer Girl*. New York: Bantam, p. 242;
- Gary Marx. (1984). *Undercover: Police Surveillance in America*. Berkeley: University of California Press.
- Johnson, K. Loch. (1996). *Secret Agencies U.S. intelligence in a Hostile World*. New Haven/London: Yale University Press.
- Johnson, Loch K., "Bricks and Mortar for a Theory of Intelligence", у: *Comparative Strategy*, 22, 2003.
- Johnson, Loch. (ed.) (2007). *Strategic Intelligence* (Vol. 2). Westport, Connecticut, London: Praeger Security International.
- Johnson, William R., "The Ambivalent Polygraph", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 1(3), 1986.

- Johnson, William, "Tricks of the Trade: Counterintelligence Interrogation", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 1(2), 1986.
- Johnston David, James Risen, "Aides Say Memo Backed Coercion for Al Qaeda Cases", *New York Times*, 27 June 2004.
- Johnston David, Scott Shane, "Memo Sheds New Light on Torture Issue", *New York Times*, 3 April 2008.
- Капитонов, К. А. (2008). *Тайные операции "Моссад" и "Мухабарат"*. Москва: Кучково Поле.
- Caparini Marina, *Challenges of control and oversight of intelligence services in a liberal democracy*. Paper presented at the Workshop on democratic and Parliamentary Oversight of Intelligence Services, organized by the Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 3-5 October 2002.
- Carlicci, Frank, Annual Report to the Congress, Fiscal Year 1989, February 11, 1988.
- Каранфилов Борче, "Атентат као метод извршења терористичког акта", *Војно дело*, (зима) 2011, Београд.
- Karter L. Stephen, (1996). *Integrity*. New York: HarperCollins Publishers Inc.
- Kathleen Clark, Julie Mertus, "Torturing the Law", *Washington Post*, 20 June 2004.
- Kent, Sherman. (1949). *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Kerhnar Stephen, "For Interrogational Torture", *International Journal of Applied Philosophy* 19(2), 2005.
- Kibbe Jenifer D., "Covert Action and the Pentagon", *Intelligence and National Security*, 22(1), February 2007.
- Kider, Rašovrt. (2006). *Etičke dileme: Kako dobri ljudi donose teške odluke*. Podgorica: CID&Institut za medije Crne Gore Montenegro Media Institute.
- Kinzer Stephen. (2006). *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq*. New York: Times Books.

- Kinzer, Stiven. (2006). *Svrgavanje: pučevi, revolucije i invazije*. Beograd: Politika.
- Kinzer, Stiven. (2006). *Svrgavanje: Pučevi, revolucije i invazije. Kako je Amerika menjala režime, od Havaja do Iraka*. Beograd: Politika.
- Kirkpatrick, B. Lyman.(1973). *The U. S. Intelligence Community*. New York: Hill & Yang.
- Kisindžer, Henri. (1999). *Diplomatija*. (Knjiga I). Beograd: VERZALpress.
- Kit Džefri. (2013). *MI6. Istorija Tajne obaveštajne službe 1909-1949*. (Prevod: Mirko Bižić, Julijana Mojsilović, Aleksa Golijanin). Beograd: Albion Books.
- Klajn, Naomi. (2009). *Doktrina šoka*. (S engleskog prevela Tanja Milosavljević). Beograd: "Samizdat B92".
- Clauser, Jerome. (2008). *An Introduction to Intelligence Research and Analysis*. (ед). Goldman, Jan, Lanham,Maryland/Toronto/Plymouth, UK: Scarecrow Press.
- Клеандрова В.М., Яковлев Л.С. (1985). *История полиции, политического сыска и контрразведки России в XVIII – начале XX века*. Москва: ВШ КГБ СССР.
- Kler, Mišel. (1976). *Rat kome nema kraja*. Beograd: VIZ.
- Codevilla Angelo, "Get Rid of Saddam Hussein Now: The Moral Justification", *Wall Street Journal*, 25 February 1991.
- Ковтун, Г.К. (2011). *Философия разведки*. Киев.- Kolko Jouce, Kolko Gabriel. (1972). *The Limits of Power: The World and USA Foreign Policy 1945-1954*. New York: Harper & Row.
- Кокер, Кристофер. (2012). *Философи варвари: размишљања о природи рата од Хераклита до Хајзенберга*. (Превела с енглеског језика Миљана Протић). Београд: Завод за уџбенике.
- Komarčević Miodrag, Pejanović Ljubo, Živojinović Mića, "Tehnologija primene FID – operacija u procesu razbijanja Jugoslavije", *Kultura polisa*, год VIII, br. 15, Нови Сад, 2011.
- Konatar Veselin, "Transitional Uity: Political Elites, Intelligence Structures and Organized Crime", у: *Revistă de Studii de Securitate*, Sibiu: Universitatea

„Lucian Blaga“ din Sibiu / Departamentul de Relații Internaționale, Științe Politice și Studii de Securitate 6(3), 2012.

- Конвенција против мучења и осталог окрутног нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања. G.A. Rez. 39/46, 39 U.N.G.A.O.R, U.N. Doc. A/39/51, (jun 1986 god.). Према: Born, Hans Li, Jan. (2005). *Postizanje odgovornosti u obaveštajnoj delatnosti: Pravni standardi i najbolji način nadzora obaveštajnih službi*. Oslo: Ženevski centar za demokratski nadzor nad oružanim snagama.

- “Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities”, *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report #94-465, 94th Congress, 1st session, 1975.

- Congressional Research Service, “Intelligence Operations: Covert Action”, CRS Issue Brief №. 80020, March 19, 1980.

- Conteneau, Georges. (1978). *Babilonija i Asirija*. Зарпеб: Naprijed.

- Korać, Srđan, “Etička uloga rukovodilaca u javnoj upravi”, Centar za bezbednosne studije, <http://www.cbs-css.org/autorske-analize/138-srdjan-korac/334-etika-uloga-rukovodilaca-u-javnoj-upravi>.

- Cooper H. H. A., Lawrence Redlinger. (1986). *Making Spies: A Talent Spotter's Handbook* (Boulder, Colo.: Paladin.

- Copeland, Miles. (1978). *The Real Spy World*. London: Sphere.

- Cotter George, “Spies, strings and missonaries”, *The Cristian Century*, 25. March 1981.

- Cox Jim, “Intelligence: Definitions, Concepts, and Governance”, 21 December 2009, <http://www.parl.gc.ca/content/lop/researchpublications/prb0922-e.htm#a8>.

- Cohen, S. Ira. (1975). *Realpolitik: Theory and Practice*. Encino, California: Dickenson Publishing.

- Крючков, В. А. (1996). *Личное дело*. (Други део). Москва: Центрополиграф.

- Красилников, Рэм. (2011). *ЦРУ и "Перестройка"*. Москва: Эксмо Алгоритм.
- Creveld, M. (1999). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krivokapić Boris, "Pojam međunarodnog prava", *Strani pravni život* 1/2009, Београд, Институт за упоредно право, 2009.
- Krizan, Lisa. (1999). *Intelligence Essentials for Everyone*. (Occasional Paper Number Six). Washington, D.C.: Joint Military Intelligence College.
- *Kubark CounterIntelligence Interrogation*. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB27/docs/doc01.pdf>.
- Kristi, Filip. (2009). *Španska zavera*. Београд: Marso.
- Кристофер Эндрю, Олег Гордиевский. *КГБ. История внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева*. Москва.
- Crick, R. Bernard. (1972). *Political theory and practice*. London: Allen Lane.
- Quinlan Michael, "Just Intelligence: Prolegomena to an Ethical Theory", *Intelligence and National Security* 22(1), 15. март 2007.
- Quinlan Michael, "The Future of Covert Intelligence", у: *Agents for Change*.
- Курт, Амели. (2004). *Стари исток*. (Прва књига). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Christopher Simpson. (1988). *Blowback: America's Recruitment of Nazis and Its Effects on the Cold War*. New York: Weidenfeld & Nicolson.
- Christopher, Felix. (1963). *A Short Course in the Secret War*. New York: Dutton.
- Лазић, Радојица. (2014). *Контрола служби безбедности у Србији*. Београд: Академија за националну безбедност/Службени гласник.
- Lagouranis, Tony, Mikaelian Allen. (2007). *Fear Up Harsh: An Army Interrogator's Dark Journey through Iraq*. New York: New American Library.
- Langan, P. John, "Moral Damage and the Justification of Intelligence Collection from Human Sources", у: *Ethics and Spying: A Reader for the Intelligence Professional*, Goldman Jan (ed.), Lanham, MD: Scarecrow Press, 2006.

- Langbein John, "The Legal History of Torture", y: *Torture: A Collection*, ed. Levinson, Sanford. New York: Oxford University Press, 2004.
- Laquer, Walter. (1985). *A World of Secrets, The uses and Limits of Intelligence*. New York: Basic Books.
- Laqueur, Walter. (1987). *The Age of Terrorism*. Boston, MA: Little, Brown.
- Lasswell, D. Harold. (1927). *Propaganda technique in the Worlld War*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & C, LID/New York: Alfred A. Knopf.
- Lathrop, E. Charles. (2004). *The Literary Spy: the Ultimate Source for Quotations on Espionage and Intelligence*. New Haven/London: Yale Universiti Press;
- Levkov, Milivoje. (2001). *Izraelska obaveštajna služba*. Beograd: "Filip Višnjić".
- Levkov, Milivoje. (2001). *Izraelska tajna služba*. Beograd: "Filip Višnjić". - Lerner, K. Lee, Lerner, Brenda Wilmoth (eds). (2004). *Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security*. New York: Gale Group, Inc.
- Livingstone, Neil C. (1982). *The War Against Terrorism*. Lexington: Lexington Books, MA.- Lisa Krizan. (1999). *Intelligence Essentials For Everyone*. (Occasional Paper Number Six) Washington, DC: Joint Military Intelligence College.
- Lowental, M. Mark. (2009). *Intelligence from Secrets to Policy*. (Fourth edition). Washington: CQ Press.
- Lotrionte Catherine, "When to Target Leaders", *The Washington Quarterly*, (26)3, Summer, 2003.
- Loftus, Džon. (2013). *Nacistička tajna Amerike*. Beograd: Admiral Books.
- Luban David, "Torture, American-Style", *Washington Post*, 29 November 2005.
- Lukić, Dragutin. (1982). *Savremena špijunaža*. Beograd: Privredna štampa.
- Ласвель, Гаролд. (1929). *Техника пропаганды в мировой войне*. (Сокращенный перевод с английского в обработке Н.М. Потапова). Москва/Ленинград: Государственное издательство отдел военной литературы.
- Mabbot, John David. (1981). *Uvod u etiku*. (Превео Александар Спасић). Beograd: Nolit.

- Mazzetti Mark, "Letters Give CIA Tactics a Legal Rationale", *New York Times*, 27 April 2008.
- Maier Timothy W., "Did Clinton Bug Conclave for Cash?", у: *Insight Magazine*, September 15, 1997.
- Маклахлан. Д. (1971). *Тайны английской разведки (1939-1945)*. Москва: Воениздат.
- Манойло В.А., Петренко, И. А., Фролов, Б.Д. (2004). *Государственная информационная политика в условиях информационно-психологических конфликтов высокой интенсивности и социальной опасности*. Москва: МИФИ..
- Mangold Tom, Warrior Cold. (1991). *James Jesus Angleton: The CIA's Master Spy Hunter*. New York: Simon & Schuster.
- Marić, Jovan. (1998). *Klinička psihijatrija*. (Sedmo prerađeno i dopunjeno izdanje). Beograd: BAREX.
- Marks, D. John. (1991). *The Search for the "Manchurian candidate": The CIA and Mind Control. (The Secret History of the Behavioral Sciences)*. New York: W. W. Norton & Company.
- Масленица Антун, Деретић Наташа. (2011). *Римско право*. (Десето издање). Нови Сад: Правни факултет - Marchetti Victor, Marks John D. (1975). *The CIA and the Cult of Intelligence*. New York: Dell Publishing Co., Inc.
- Masterman J. C.. (1972). *The Double-Cross System in the War of 1939 to 1945*. New Haven: Yale University Press.
- Матић, Горан. (2009). *Моћ уверавања*. Нови Сад: Прометеј.
- Maher, Arar. (2006). *Report of the Events relating to Maher Arar*. Ottawa: Public Works and Government Services Canada.
- Мельник, Константин. (2009). *Современная разведка и шпионаж*. Москва: Рипол Классик.
- Melton Keith, Wallace Rprobert. (2008). *Spycraft: The Secret History of the CIA's Spytechs from Communism to Al-Qaeda*. New York: DUTTON.
- Мелтон Кит, Уоллес Роберт. (2013). *Секретная инструкция ЦРУ по технике обманных трюков и введению в заблуждение*. (Четверто издање). Москва: АНФ.

- Мелтон, Кит, Золлес, Роберт, Шлезингер, Генри. (2013). *Искусство шпионажа: тайная история спецтехники ЦРУ*. Москва: АНФ.
- Merrill Jamie, Hanning James, Leftly Mark, Clark Nick, "Revealed: How torture was used to foil al-Qaeda 2010 plot to bomb two airlines 17 minutes before explosion", *The Independent*, Sunday, 01 march 2015. <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/revealed-how-torture-was-used-to-foil-algaeda-plot-to-bomb-two-airlines-17minutes-before-explosion-10077722.html>
- Мијалковић Саша, "Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност", *Безбедност*, 53(1), Београд, 2011.
- Мијалковић, Саша, "Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност" *Војно дело*, 57(4), 2011.
- Mijaković Saša, "'Sex-Espionage' as a Method of Intelligence and Security Agencies", *Безбедност*, год. LVI, 1/2014.
- Мијалковски, Милан. (2009). *Обавештајне и безбедносне службе*. Београд: Факултет безбедности & Службени гласник.
- Мијалковски Милан, Конатар Веселин. (2010). *Необавештајна ровањења обавештајаца*. Нови Сад: Прометеј.
- Миллер, Дон. (1998). *Коммандос. Формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений*. Москва: Харвест, АЦТ.
- Милошевић, Милан. (2001). *Систем државне безбедности*. Београд: Полицијска академија.
- Мирковић, Тодор, "Специјалне акције и операције обавештајних служби Сједињених Америчких Држава", *Војно дело* 8(3-4), 1999.
- McCarthy Andrew, "Torture: Thinking about the Unthinkable", *Commentary*, July–August 2004.
- McMullin Ernan. (2005). "Kantian Ethics", у: *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Edward Craig (ed.). London: Routledge.
- McCourt, W., Eldridge, D. (2003). *Global Human Resource Management*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

- McNaughton David, "Consequentialism", у: *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Edward Craig (ед.), London, Routledge, 2005.
- Млечин, Леонид (2011): *История внешней разведки: Карьеры и судьбы*. Москва: Центрополиграф.
- Mora Alberto, statement before the U.S. Senate Armed Services Committee, 17 June 2008.
- Морган, Луис. (1988). *Древно друштво*. Београд: Научна књига.
- Morgenthau, Hans. (1948). *Politics Among Nations*. New York: Knopf.
- Morris, Jack. (1992). *The Criminal Intelligence File: A Handbook to Guide the Storage and Use of Confidential Law Enforcement Materials*. Loomis, CA: Palmer Press.
- Morić-Petrović, Slavka (ur.). (1987). *Psihijatrija*. Beograd/Zagreb: Medicinska knjiga.
- Morton Grodzins. (1956). *The Loyal and the Disloyal: Social Boundaries of Patriotism and Treason*. Chicago: University of Chicago Press;
- Morton, Grodzins. (1956). *The Loyal and the Disloyal: Social Boundaries of Patriotism and Treason*. Chicago: University of Chicago Press;
- Mossberg, Walter, Seib, Gerald. "Delay in Naming New CIA Chief Leaves Spy Agencies Unable to Start Overhaul", у: *Wall Street Journal*, 23 July 1991.
- Muzil, R. (1993). *Eseji*. Novi Sad: Svetovi.
- Muniz-Fernandez, B., Montes-Peon, J.M., Vazquez-Ordas, C.J. "Safety management system: development and validation of a multidimensional scale", *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 20(1), January 2007.
- Naj, S. Džozef. (2012). *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag.
- *National Security Act of 1947*, Section 503, paragraph (c); Steiner, E. James (2006). "Restoring the Red Line Between Intelligence and Policy on Covert Action", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 19(1).
- *National Security Strategy of Engagement and Enlargement*, The White House, GPO, February 1995.

- Nedieh, Naseri. (2005). *Economic Espionage and Industrial Spying*. New York: Cambridge University Press.
- Neil Lewis, Eric Schmitt, "Lawyers Decided Bans on Torture Didn't Bind Bush", *New York Times*, 8 June 2004.
- Newman David, Tyll Van Geel, "Executive Order 12333: The Risks of a Clear Declaration of Intent", *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 12(2), Spring 1989.
- Newman David, Tyll Van Geel, "Executive Order 12333: The Risks of a Clear Declaration of Intent", *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 12(2), Spring 1989.
- Nightmover, D. Wise. (1995). *How Aldrich Ames Sold the CIA to the KGB for 4,6 milion*. New York: HarperCollins.
- НИКОЛИН, А. (1997). *Церков и государство. История правовых отношений*. Москва: Срет. Монастырь, (приступљено 30/6/2013).
- Northouse, P.G. (2008). *Liderstvo, teorija i praksa*. (Четврто издање). Beograd: Data status.
- O'Leary, R. Margaret. (2006). *The Dictionary of Homeland Security and Defense: Words and Terms in Common Usage*. New York: iUniverse, Inc.
- O'Neil, Onora. (1989). *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Neill Terry-Anne, "The Relationship between Intelligence Analysis and Policymaking—Some Issues", *Journal of the Australian Institute of Professional Intelligence Officers* 8(1), 1999.
- *Obaveštajci i špijuni*. Priredio Vasilij Aleksejevič Stavicki. (Prevod sa ruskog Marina Lazović). Beograd: Paideia.
- Odom, William E. (2003). *Fixing Intelligence For A More Secure America*. Haven and London: Yale University Press.
- Olson, James. (2006). *Fair Play: The Moral Dilemmas of Spying*. Washington: Potomac Books, Inc.

- Omand David. "Ethical Guidelines in Using Secret Intelligence", *Cambridge Review of International Affairs* 19(4), December 2006.
- Onuf Nicholas, "Rules for torture?", у: *War, torture, and terrorism: rethinking the rules of international security*, Anthony F. Lang, Jr., Amanda Russell Beattie (ed.). London/New York: Routledge, 2009.
- Oseth, M. John. (1985). *Regulating U.S. Intelligence Operations: A Study in Definition of the National Interest*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Ostrovsky Victor, Hoy Claire. (1994). *The Other Side of Deception*. New York: Harper Collins Publishers, Inc.
- Papandreou, Andreas. (1970). *Democracy at Gunpoint: The Greek front*. New York: Doubleday.
- Paćepa, M. Jon (1990). *Crveni horizonti: Dnevnik šefa jedne komunističke špijunske službe*. Beograd: GIP "Kultura".
- Perkins, Džon. (2012). *Ispovesti ubice ekonomija*. Beograd: Plato.
- Perry David, "Business Intelligence and National Intelligence: Should the CIA Spy for American Companies?", *Los Angeles Times*, November 30, 2005.
- Петар Бојанић, "Велеиздаја и парадокс репрезентације", у: *Политике тајне: тајна, тајна служба, служба државне безбедности*. (Уредник Саша Илић; приредио Петар Бојанић). Београд: Народна библиотека, 2007.
- Petit Filip, "Konsekvencijalizam", у: Singer, Piter, *Uvod u etiku*. (S engleskog preveo Slobodan Damnjanović), Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Петрищев, В. Е. (2001). *Заметки о терроризме*. Москва: Эдиториал УРСС.
- Piekalkiewicz, Janusz. (1979). *Duga ruka Izraela*. Zagreb: Alfa;
- Пихалов, Игорь. (2010). *ЦРУ и другие спецслужбы США*. Москва: Эксмо -
- Platt, W. (1957). *Strategic Intelligence Production. Basic Principles*. New York: Frederic A. Praeger.
- Платонов, А. Олег. (2000). *Россия под властью масонов*. Москва: Русский Вестник.

- ПЛЭТТ, В. (1997). *Информационная работа стратегической разведки*. Москва: Издательский дом "Форум".

- Podunavac Milan, "Stari režim i nedovršena država", у: Mihailović, Srećko (ur). *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu*. Beograd: Službeni glasnik, 2011- *Policraticus*. Vol. II., Lib. VIII., Cap. 20.

- Politischer Extremismus in demokratischen Verfassungsstaaten. Elemente einer normativen Rahmentheorie, Opladen: Westdeutscher Verlag 1989.

- Poole Patrick, "ECHELON: America's Secret Global Surveillance Network 1999/2000"; <http://www.bibliotecapleyades.net/ciencia/echelon04.htm>.

- Poro, Antoan. (1990). *Enciklopedija psihijatrije*. Beograd: Nolit.

- Presidential Press Conference, 6/9/75, Weekly Compilation of Presidential Doounients, Vol. II, №. 24.

- Preston, Ronald, "Hrišćanska etika", у: Singer, Piter, *Uvod u etiku*. (S engleskog preveo Slobodan Damnjanović). Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004- Powers, Thomas. (1981). *The Man Who Kept the Secrets: Richard Helms and the CIA*. New York: Simon & Schuster/Pocket Books.

- Priest Dana, Joe Stephens, "The Secret World of U.S. Interrogation", *Washington Post*, 11 May 2004.

- Primakov, Jevgenij. (2002). *Godine u visokoj politici*. Beograd: Izdavački grafički atelje "M".

- Prunckun, Hank. (2010). *Handbook of Scientific Methods of Inquiry for Intelligence Analysis*. Jan Goldman Series Editor. Lanham, Toronto, Plymouth, UK: The Scarecrow Press Inc.

- "Психологическая борьба", *Бюллетень Министерства обороны*, Москва, 1993.

- Public Papers of the Presidents, John F. Kennedy, 1961, у: "Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities", *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders*, Interim Report №. 94-465, 94th Congress, 1st session, 1975.

- Pfaff Tony, Tiel Jeffrey, "The Ethics of Espionage", *Journal of Military Ethics* 3(1), 2004.
- Phelps, Eric Jon. (2001). *Vatican Assassins Wounded in The House Of My Friends*. Halycon Unified Services.
- Phillips, David Atlee. (1982). *The Night Watch*. New York: Ballantine.
- Radson, John. (2103). "The Unresolved Equation of Espionage and International Law", y: Goldman, Jan (ed.), *Ethics of spying*. Lanham, Maryland: Scarecrow Press, Inc.
- Ranelagh, John. (1987). *The Agency: The Rise and Decline of the CIA*. New York: Simon & Schuster.
- Ransom, H. Harry. (1958). *Central Intelligence and National Security*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ransom, H. Harry. (1971). *The Intelligence Establishment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rice, Michael. (2003). *Egypt's Making: The Origins of Ancient Egypt 5000-2000 BC*. (Second Edition). New York: Routledge.
- Riess, Kurt. (1948). *Totalna špijunaža*.
- Richard Blum. (1972). *Deceivers and Deceived: Observations on Confidence Men and Their Victims, Informants and Their Quarry, Political and Industrial Spies and Ordinary Citizen*. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas.
- Richelson, Jeffrey T. (1999). *The U.S. Intelligence Community*. (Fourth edition). Oxford: Westview Press.
- Rovin, W. Richard. (1949). *Crtice iz tajne službe*. Beograd: VŠP.
- Roksin Klaus, "Zlostavljanje u pravnoj državi – slučaj Dašner u Nemačkoj", *Strani pravni život*, Vol. 3, Ćirić, Jovan (ur.), Beograd, 2008.
- Ронин, Роман.(2009). *Обавештајни рад*. Службени гласник & Факултет безбедности.
- Rosenau, James. (1971). *The Scientific Study of Foreign Policy*. New York: Free Press; London : Collier-Macmillan.

- Rositzke, Harry. (1977). *CIA's Secret Operations: Espionage, Counterespionage, and Covert Action*. New York: Reader's Digest Press.
- Ross, David W. (1930). *The Right and the Good*. New York: Oxford University Press.
- Rubin Michael, "Privatize the CIA: Our Intelligence Community Could Use More Competition", *Weekle Standard*, January 29, 2007.
- Rudgers David F., "The Origins of Covert Action", *Journal of Contemporary History*, 35(2), April 2000.
- Rudner Martin, "Hunters and Gatherers: The Intelligence Coalition against Islamic Terrorism", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 17(2), 2004.
- Rüter, Julia. (2007). *European External Intelligence Cooperation*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Савић Андреја, Бајагић Младен, "Улога обавештајне активности у спољној политици", *Наука, безбедност, полиција*, 8(1), 2003, Београд, Криминалистичко-полицијска академија.
- Savković Marko, "Šta građani treba da znaju o korupciji u sektoru bezbednosti?", у: *Korupcija u sektoru bezbednosti Srbije*, Petrović Predrag (ur.), Београд, Београдски Центар за безбедносну политику, 2013.
- *San Francisco Chronicle*, 10 January 1977.
- Саундерс Стоноу Франсис. (2013). *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*. (Превод са енглеског Невена Мрђеновић). Београд: Досије студио.
- Svensen, Fr. H. Laš. (2006). *Filozofija zla*. (Prevela s norveškog Nataša Ristivojević-Rajković). Београд: Geopoetika.
- "Seven Leaders of European Communism", *New York Times Magazine*, 12 October 1947.
- Selim George, "Talking Terrorism: Can We Ethically Communicate the Threat?", *International Journal of Intelligence Ethics*, 2(2), 2011.

- Сёмин Николай Леонидович, "Спецслужбы и крупный бизнес США", *Россия и Америка в XXI веке*, № 1, 2011.
- Seymour Hersh, "The Gray Zone," *New Yorker*, 17 May 2004.
- Senate Select Committee on Intelligence, *Report of the Select Committee on Intelligence on Postwar Findings about Iraq's WMD Programs and Links to Terrorism and How They Compare with Prewar Assessments*, 8 September 2006.
- Simpson, Cristopher. (1988). *Blowback: America's Recruitment of Nazis and Its Effects on the Cold War*. New York: Weidenfeld & Nicolson.
- Singer, Piter. (2004). *Uvod u etiku*. (S engleskog preveo Slobodan Damjanović). Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Scott Len, Jacson Peter, "The Study of Intelligence in Theory and Practice", *Intelligence and National Security*, 19(2), 2004.
- Scott, D. Roger, "Territorially Intrusive Intelligence Collection and International Law" 46, *Air Force Law Review*, 1999.
- Slater Jerome, "Tragic Choices in the War on Terrorism: Should We Try to Regulate and Control Torture?", *Political Science Quarterly* 121(2), 2006.
- Солдатов Андрей, "Спецслужбам указали путь полковника Ундервуда", *Ежедневны Журнал*, 13. мая 2008.
- Special Operations Forces in Operation Enduring Freedom: Background and Issues for Congress. Congressional Research Service. Report for Congress. Order Code RS21048. October 15, 2001.
- Стајић Љубомир, Гаћиновић Радослав. (2007). *Увод у студије безбедности*. Београд: Драслер партнер - Stafford T. Thomas, "CIA Functional Diversity and the National Security Policy Process", у: *Intelligence and Intelligence Policy in a Democratic Society*, Stephen J. Cimbala (ed.), Ardsley-on-Hudson, N.Y.: Transnational Publishers, 1987.
- Stephen Ambrose. (1981). *Ike's Spies: Eisenhower and the Espionage Establishment*. New York: Doubleda.

- Sun, Cu. (2007). *Umeće ratovanja*. Beograd: Mono i Manjana.
- Sussman David, "What's Wrong with Torture?", *Philosophy and Public Affairs* 33(1), 2005.
- Schlesinger Stephen, Kinzer Stephen. (1982). *Bitter Fruit: The Untold Story of the American Coup in Guatemala*. New York: Doubleday&Co.
- Taylor, H.R. (2007). *Global Financial Warriors. The Untold Story of Intelligence*. New York: Cornwell University Press.
- Treverton, F. Gregory. (2003). *Reshaping National Intelligence for an Age of Information*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trends in Proprietary Information Loss. Survey Report. August 2007. Sponsored by National Counterintelligence Executive & ASIS Foundation. Wash., GPO, September 22, 2007.
- Troy, Thomas F. (1991). "The 'Corect' Definition of Intelligence", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 5(4).
- Tuđman Miroslav, "Informacijske operacije i mediji ili kako osigurati informacijsku superiornost", *National Security and The Future* 3-4 (10), 2009.
- Turner, A. Michael. (1991). "Issues in Evaluating U.S. Intelligence", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 5(3).
- Turner, Stansfield. (2005). *Burn Before Reading: Presidents, CIA Directors, and Secret Intelligence*. New York: Hyperion.
- Tyrus, G. Fain, et. al. (ed). (1977). *The Intelligence Community: History, Organization and Issues*. New York: R.R. Bowker Company.
- *The Aspen-Brown Commission on the Purpose and Challenges of Intelligence*. Ипема: Johnson, Loch. (ed.) (2007). *Strategic Intelligence* (Vol. 1-5). Westport, Connecticut, London: Praeger Security International, Appendix G.
- *The Nuremberg Principles*, Nuremberg Human Rights Centre, Federal Foreign Office, Goethe Institute, http://www.iccnw.org/documents/FromNurembergtoHague_07july_eng.pdf
- *The National Intelligence Strategy of the United States of America*, Avgust 2009.

- Умнов, М.И., Зигуненко, С.Н., Белоусов, Р.С., Давидсон, А.Б., Иванов, Д. (1999). *Секретные миссии. Битвы, выигранные в постели*. Москва: Аква-Терм.
- U.S. Army. (2006). *Field Manual (FM) 34-52: Intelligence Interrogation* (1992).
- U.S. Army. *Field Manual (FM) 2-22.3: Human Intelligence Collector Operations*.
- U.S. Office of Legal Counsel", Re: Military Interrogation of Alien Unlawful Combatants Held Outside the United States", 14 March 2003.
- U.S. report to the UN Committee on Torture, quoted in Association of the Bar of the City of New York, "Human Rights Standards Applicable to the United States' Interrogation of Detainees", 2003.
- Uri Bar-Joseph, "The Professional Ethics of Intelligence Analysis", у: *Intelligence Ethics: Definitive Work of 2007*, Center for the Study of Intelligence and Wisdom, Minneapolis. USA, 2007.
- US Agency for International Development, Direct Economic Benefits of U.S. Assistance Programs, 1999.
- Fägersten Björn, *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions*, SIIA Papers, No 6, Swedish Institute of International Affairs.
- Facts on File, Cuba, the U.S. & Russia, 1960-1963. New York, 1964.
- Farago, Ladislav. (1954). *War of Wits: The Anatomy of Espionage and Intelligence*. (First edition). New York: Funk & Wagnalls Company.
- Фатић, Александар, Кораћ Срђан, Булатовић, Александра. (2011). *Етички стандарди за криминалистичко-обавештајни рад*. Београд: Центар за безбедносне студије.
- Фатић Александар, *Основни принципи етике и јавна служба*, доступно на: <http://www.cbs-css.org/files/knjige/osnovni%20principi%20etike%20i%20javna%20sluzba%20udzbenik%20korupcija.pdf>
- Feinberg, Joel. (1980). *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty*. Princeton: Princeton University Press.
- Felix, Christopher. (1963). *A Short Course in the Secret War*. New York: Dutton.

- *FM 100-5 Operations*, Headquarters Department of the Army, Washington, DC, 14 June 1993. http://www.fs.fed.us/fire/doctrine/genesis_and_evolution/source_materials/FM-100-5_operations.pdf.
- *FM 2-22.3: Human Intelligence Collector Operations*, 2006.
- Foot Rosemary, "Torture: The Struggle over a Peremptory Norm in a Counterterrorist Era", *International Relations* 20(2), June 2006.
- Ford, Franklin. (1985). *Political Murder: From Tyrannicide to Terrorism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Frankena William K. (1998). *Etika*. Zagreb: Kruzak.
- Frankfurt, Harry G. (Januar 1971). "Freedom of the Will and the Concept of a Person", *Journal of Philosophy* 68.
- Friedrich, Carl. (1957). *Constitutional Reason of State: The Survival of the Constitutional Order*. Providence, R.I.: Brown University Press.
- Фуко, Мишел. (1997). *Надзирати и кажњавати*. (Превод А. Јовановић). Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Hajduković, Č. (1981). *Sudska psihijatrija*. Beograd-Zaječar.
- Harding, Luk. (2014). *Dosije Snouden*. (S engleskog prevela Vesna Stamenković). Beograd: Evro Giunti.
- Harry Rositzke. (1988). *The CIA's Secret Operations: Espionage, Counterespionage, and Covert Action*. Boulder, Colo.: Westview.
- Hastedt, Glenn. (2003). *Espionage: A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO, Inc.
- Hayakawa, I. S., Hayakawa, R. A. (1990). *Language in Thought and Action*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Hendren John, "Officials Say Rumsfeld OK'd Harsh Interrogation Methods", *Los Angeles Times*, 21 May 2004.
- Henriksen Thomas H., "Covert Operations, Now More Than Ever", *Orbis*, Winter 2000.
- Herman, Michael. (2001). *Intelligence Services in the Information Age*. London/Portland, OR: Frank Cass Publishers.

- Herman Michael, "Ethics and Intelligence after September 200", *Intelligence and National Security*, 19(2), Summer 2004.
- Herman Michael, "Recollections of a Cold War Warrior", *Intelligence Ethics*, 16. October 2006. Nuffield.
- Herman, Michael. (2008). *Intelligence Power in Peace and War*. The Royal Institute of International Affairs: Cambridge University Press.
- Hillenkoetter R. H., "Using the World's Information Sources", *Army Information Digest*, 3(11), November, 1948.
- Хилсмэн, Роджер. (1957). *Стратегическая разведка и политические решения*, Москва: Издательство иностранной литературы, стр. 95.
- Hilsman, Roger. (1956). *Strategic Intelligence and National Decisions*. Glencoe.
- Hinckle Warren, Turner W. William. (1981). *The Fish is Red: The Story of the Secret War Against Castro*. New York: Harper & Row.
- Hinkle Paul, "The Physiological State of the Interrogation Suspect as It Affects Brain Function", y: *The Manipulation of Human Behavior*. Biderman, Albert и Zimmer, Herbert (eds.). New York: Wiley, 1961.
- Хинкли, У., Тернер У. (1983). *Рыба красного цвета*. Москва: Издательство "Прогресс".
- Hitz, Frederick, "Intelligence and Counterintelligence", *National Security Law*, John Norton Moore, Robert F. Turner (eds.), (2d ed.), 2005.
- Hixson, L. Walter. (1989). *George F. Kennan: Cold War Iconoclast*. New York: Columbia University Press.
- Hјuz-Vilson, Džon. (2013). *Greške i zataškavanja vojnoobaveštajnih službi*. Beograd: Albion Books.
- Хлобустов, Олег. (2011). *КГБ СССР 1954-1991: Тайна гибели Великой державы*. (Архивска грађа). Москва: "Аква-Терм".
- Хлобустов, Олег. (2012). *Доктрина Даллеса в действии*. Москва: Эксмо Алгоритм.
- Хобз, Томас. (1961). *Левијатан*. Београд: Култура.

- Hobs, Tomas. (2006). *Čovek i građanin*. (Prevela s engleskog Natalija Mićunović). Beograd: Hedone.
- Hollister J. Hedley, "U.S. President's Daily Briefs", y: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*. Andregg, Michael M. (ed.), Published in the United States by the Center for the Study of Intelligence and Wisdom, an imprint of Ground Zero Minnesota in St. Paul, Minnesota, USA, 2007.
- Honderich, Ted. (1980). *Violence of Equality: Inquiries in Political Philosophy*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hood, William. (1983). *Mole*. New York: Ballantine.
- Hoogenboom, A. Bob. "Grey Intelligence", *Crime Law and Social Change*, 45(4-5), 2006.
- Hook Sidney, "Intelligence, Morality, and Foreign Policy", *Freedom at Issue* 25, Mar/ Apr. 1976.
- Hulnick Arthur, "The Intelligence-Policy Consumer Linkage: A Theoretical Approach", *Intelligence and National Security* 1(2), May 1986.
- Hulnick Arthur S., Mattausch Daniel W., "Ethics and Morality in United States Secret Intelligence", *Harvard Journal of Law & Public Policy* 12(2), Spring 1989.
- Hulnick Arthur S., "What's wrong with the Intelligence Cycle", *Intelligence and National Security*, 27(1), 2012.
- Human Rights Watch, *Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq*, New York, Human Rights Watch, 2003.
- Human Rights Watch, *Getting Away with Torture? Command Responsibility for the U.S. Abuse of Detainees*, April 2005;
- "Human Rights Standards Applicable to the United States' Interrogation of Detainees".
- <http://agentura.ru/terrorism/pytki/>.
- <http://www.bastabalkana.com/2012/02/korupcija-definicija-i-istorija-korupcije-kroz-vekov/>.

- http://www.nnre.ru/delovaja_literatura/biznis_razvedka/p35.php.
- <http://www.vijesti.me/svijet/cia-se-vraca-korijenima-klasicnoj-spijunazi-clanak-131590>.
- <http://www.vijesti.me/svijet/spijun-koji-je-nanio-najvise-stete-istoriji-sad-ana-montes-clanak-127938>.
- <http://www.cbs-css.org/files/knjige/osnovni%20principi%20etike%20i%20javna%20sluzba%20udzbenik%20korupcija.pdf>.
- <http://www.foia.cia.gov/collection/guatemala>;
[http://wolbat359.com/GUATEMALA 1954 DECLASSIFIED.htm](http://wolbat359.com/GUATEMALA%201954%20DECLASSIFIED.htm).
- [http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BCon AgainstTorture.pdf](http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BCon%20Against%20Torture.pdf).
- Central Intelligence Agency, Factbook on Intelligence. Washington, DC: CIA Office of Public Affairs, April 1983.
- "CIA: Psychological Operations in guerrilla Warfare", <http://www.freewebs.com/moeial/CIA%27s%20Psychological%20Operations%20in%20Guerrilla%20Warefare.pdf>.
- Чомски, Ноам. (1994). *Шта то (у ствари) хоће Америка*. Београд: Институт за политичке студије.
- Chapman, Pincher. (1987). *Traitors*. New York: St. Martin's.
- Chesterman Simon, "The Spay Who Come in from the Cold War", *Intelligence and International Law* 27 Mich. J. Int'l L., 2005/6.
- Church Frank, "Covert Action: Swampland of American Foreign Policy", *Bulletin of the Atomic Scientist*, 52(1), January/February 1976.
- Džamić, Dragan. (2004). *CIA iznutra*. Beograd: Knjiga komerc.
- Шаваев Андрей Г., Лекарев Станислав В. (2003). *Разведка и контрразведка. Фрагменты мирового опыта и теории*. Москва: Издательская группа "БДЦ-прес".
- Smith, Burkholder Joseph. (1981). *Portrait of a Cold Warrior*. New York: Ballantine.

- Smith, R. Harris. (1972). *OSS: The Secret History of America's First Central Intelligence Agency* Berkley: University of California Press.
- Šnevind B. J., "Moderna moralna filozofija", у: *Uvod u etiku*, (S engleskog preveo Slobodan Damjanović), приредио Singer Piter, Sremski Karlovci/Novi Sad, Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Штейнберг Марк, "Патриот или шпион?", *Forum Weekly* № 475, Vol. 9, (амерички недељник на руском језику), 12 - 18 декабра 2013.
- Шу Хенри, "Тортура у земљи снова: уклањање откуцавајуће бомбе", у: Дулић Драгана и Ромчевић Бранко, *Етика рата*, Београд, Факултет безбедности, 2010.
- Šunjić, Đuro. *Metodologija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Shackley, Theodore. (1981). *The Third Option: An American View of Counterinsurgency Options*. New York: McGraw-Hill.
- Shane Scott, "Terror and Presidential Power: Bush Takes a Step Back", *New York Times*, 12 July 2006.
- Shelton Allison M., "Framing the Oxymoron: A New Paradigm for Intelligence Ethics", *Intelligence and National Security*, Vol. 26, №.1, February 2011.
- Sherman, Nancy. (2005). *Stoic Warriors: The Ancient Philosophy behind the Military Mind*. New York: Oxford University Press.
- Shoeman D. F., "Privacy: philosophical dimensions of the literature", у: *Philosophical dimensions of Privacy: An Anthology*, Schoeman, D. F. (ed). Cambridge, Cambridge University Press, 1984.
- Shpiro Shlomo, "Intelligence Ethics in Israel", у: *Intelligence Ethics: the definitive work of 2007*. (Michael Murphy Andregg, yp). Center for the Study of Intelligence and Wisdom, St. Paul, Minnesota, USA, 2007.
- Shpiro Shlomo, "Speak No Evil: Intelligence Ethics in Israel", у: *Ethics of spying*, Jan Goldman (ed.), Scarecrow Press, Inc., Lanham/Meryland, 2013.
- Schaap Bill, "The 1981 Cuba Dengue Epidemic", *Covert Action Information Bulletin*, No. 17, Summer 1982, Washington.

- Schmid Alex P., Albert J. Jongman. (2005). *Political terrorism*. (2 edition) New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Schmid, Alex Peter., Albert J. Jongman. (2005). *Political terrorism*. London: Transaction Publishers.
- Shue Henry, "Torture", *Philosophy and Public Affairs* 7(2), 1978.
- Shue, Henry, "Torture", y: *Torture: A Collection*, Sanford Levinson (ed)., Oxford: Oxford University Press, 2006.

БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА:

Веселин Б. Конатар је рођен 24. 11. 1965. године у Бијелом Пољу, Република Црна Гора. Основну и Средњу школу је завршио у Бијелом Пољу, Металуршки факултет у Косовској Митровици, а Специјалистичке струковне и Мастер студије на Факултету безбедности у Београду. Дугогодишњи службеник СДБ РЦГ и АНБ РЦГ. Носилац више домаћих и иностраних награда.

Библиографија:

- Мијалковски, Ј. Милан и Конатар, Б. Веселин (2010), *Необавештајна роварења обавештајаца*. Нови Сад: Прометеј;
- Деспотовић Љубиша и Конатар Б. Веселин, „Геополитика и бели циљад“ (део монографије *Српска геополитичка парадигма*), Сремски Карловци, Каирос, 2012;
- Конатар Веселин, „Суверенитет и пројекција моћи“, *Одзиви* (Часопис за књижевност, културу, умјетност и науку), год. XXXIX, број. 138, Бијело Поље, ЈУ Центар за културу, 2011, Црна Гора;
- Конатар Веселин, „Класична шпијунажа“, *Одзиви* (Часопис за књижевност, културу, умјетност и науку), год. XXXIX, број. 139, Бијело Поље, ЈУ Центар за културу, 2011, Црна Гора;
- Конатар Веселин, „(Не)Обавештајне операције као акти агресије“, *Култура полиса*, год. IX, бр. 17, Нови Сад, 2012;
- Konatar Veselin, „Prikrivene operacije obavještajnih službi i spoljna politika“, *Perjanik* (Časopis za teoriju i praksu iz oblasti policije, bezbjednosti, kriminalistike i prava), 10(28), 2012, Danilovgard, J.U. Viša stručna škola Policijska akademija, Crna Gora;
- Konatar Veselin „Agenturni metod prikupljanja obavještajnih podataka“, *Perjanik* (Časopis za teoriju i praksu iz oblasti policije, bezbjednosti, kriminalistike i prava), 10(27), Danilovgard, J.U. Viša stručna škola Policijska akademija, 2012, Crna Gora;
- Конатар Веселин и Ковачевић Жељко, „Политички одлучиоци и обавештајне агенције – односи далеко од идеалних“, *Култура полиса* (Посебно издање 1, приредили: Милошевић Горан и Милашиновић Срђан), Нови Сад, 2012;
- Konatar Veselin, „MUJAHEDINII ALBI“ DIN BALCANI - INEL DE LANȚ ÎN AGENDA JIHADULUI GLOBAL“, *ȘTIINȚE POLITICE, RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII DE SECURITATE*, Conferință internațională - vol. I, Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga“ din Sibiu, 2012, Romania;
- Konatar B. Veselin, „Il terrorismo fondamentalista islamico nei Balcani“, *RINASCITA*, Anno XV - N.103, maggio 2012, Roma, Italia;
- Konatar Veselin, „TRANSITIONAL UNITY: POLITICAL ELITES, INTELLIGENCE STRUCTURES AND ORGANIZED CRIME“, *Revistă de Studii de securitate*, Sibiu: Universitatea „Lucian Blaga“ din Sibiu / Departamentul de

Relații Internaționale, Științe Politice și Studii de Securitate, Anul 6, No. 3, 2012, Romania;

- Деспотовић Љубиша и Конатар Б. Веселин, „Косово и Метохија, кључна карика зелене трансверзале“, у: *Србија – отимање Косова и Метохије*. (Зборник радова, приредио Радослав Гађиновић), Београд, Институт за политичке студије, 2012;

- Мијалковски Милан и Конатар Веселин, „Тероризам и обавештајна моћ државе“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, свеска број 14/2, 2013. године;

- Konatar B. Veselin, Konatar V. Nadja, „Secret Operations as a Segment of the Strategy for Fractioning Yugoslavia and Post-Yugoslavian Region“, *Revistă de Studii de securitate*, Sibiu: Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu / Departamentul de Relații Internaționale, Științe Politice și Studii de Securitate, No. 1/2013, str. 126-152;

- Конатар Веселин, "Наличје 'Арапског пролећа'" Култура полиса, бр. 25, год. XI, Нови Сад, 2014;

- Конатар Веселин, "Геополитика између планираног хаоса и новог поретка моћи – обавештајни аспекти", Култура полиса (Посебно издање), год. XII, 2015.

Учесник на следећим међународним научним конференцијама и конгресима:

- *Conferință internațională - ȘTIINȚE POLITICE, RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII DE SECURITATE*", Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 25-27 mai 2012 Sibiu, Romania;

- INTERNATIONAL CONFERENCE - *POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY STUDIES*, 24-26 MAI 2013, SIBIU, ROMÂNIA;

- *3er Congreso Internacional de Inteligencia*, 12 de novembre de 2012, Universitat Autònoma de Barcelona, Espana;

- INTERNATIONAL CONFERENCE - *POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY STUDIES*, 23-25 MAI 2014, SIBIU, ROMÂNIA;

- INTERNATIONAL CONFERENCE - *POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY STUDIES*, 29-31 MAI 2014, SIBIU, ROMÂNIA;

- *Conferință internațională - ȘTIINȚE POLITICE, RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII DE SECURITATE*", Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 23-24 mai 2015, Sibiu, Romania

Члан у следећим међународним асоцијацијама и редакцијама часописа:

- Члан *IIEA*; члан организационог комитета научне конференције *POLITICAL SCIENCE, INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY STUDIES* - у Sibiu, Румунија; члан редакције часописа *Култура полиса*; редакције часописа *Витешка култура*; и часописа *Кривови*.

Прилог бр. 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Потписани _____
број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ЕФИКАСНОСТ ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ И ПРОФЕСИОНАЛНА ЕТИКА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____ 2015. године.

Потпис докторанда

Прилог бр. 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____

Ментор _____

Потписани _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____ 2015. године

Потпис докторанда

Прилог 3.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку "Светозар Марковић" да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Ефикасност обавештајних служби и професионална етика

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе саджане у одбраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

У Београду, _____ 2015. год.

Потпис докторанда
